

Addysg gyfreithiol cyfrwng Cymraeg, a oes hawl i'r ddarpariaeth, ac
a ydyw strwythur y ddarpariaeth yn ddigonol?

Bethan Sarah Davies

07 Ebrill 2016

Adran y Gyfraith
Prifysgol Aberystwyth

Cyfarwyddwraig Astudiaethau – Dr Catrin Fflur Huws

Cyflwynir y thesis hwn i Brifysgol Aberystwyth i gyflawni'n rhannol
y gofynion ar gyfer dyfarnu gradd Doethur yn y Gyfraith

Diolchiadau

Wrth gyflwyno'r efrydiaeth hon, dymunaf ddiolch o galon am bob cefnogaeth a dderbynais gan fy rieni, a'm teulu ar hyd y blynyddoedd – byddai cwblhau'r thesis hwn wedi bod yn amhosib hebddo'ch chi.

Diolch yn ogystal i holl staff Adran y Gyfraith, Prifysgol Aberystwyth am eich cefnogaeth, yn arbennig i Catrin Fflur Huws am eich amynedd a'ch cefnogaeth ar hyd yr amser.

Heb anghofio Rhodri. Diolch am dy amynedd a'th garedigrwydd di-derfyn – efallai y gallwn ni fynd ati nawr i drefnu'r briodas!

Bethan Sarah Davies

Ebrill 2016

Cynnwys

- Synopsis
- **Cyflwyniad**
- Pennod 1

Datblygiad y Gymraeg mewn addysg

Esblygiad addysg Gymraeg

Addysg gynradd

Addysg uwchradd

Addysg uwch

Paham fod cyfrwng addysg mor bwysig i ddatblygiad addysgol? Dadleuon o safbwynt theori iaith

Gweledigaeth Llywodraeth Cynulliad Cymru

Sefydlu'r Coleg Cymraeg Cenedlaethol

Addysg gyfreithiol cyfrwng Cymraeg

Casgliad

- Pennod 2

Datblygiad y Gymraeg o fewn y system gyfreithiol Gymreig

Eithrio'r Gymraeg o'r system gyfreithiol yng Nghymru

Cychwyn gweithredu er ail-gyflwyno'r Gymraeg i fyd gweinyddiaeth cyfiawnder yng Nghymru

Yr angen am addysg gyfreithiol cyfrwng Cymraeg yn deillio o ddatganoli grym i Gymru

Casgliad

- Pennod 3

Cyfiawnhad cyfreithiol dros ddarparu addysg uwch cyfrwng Cymraeg

Dogfennau rhyngwladol

Cytundebau Ewropeaidd

Confensiwn Hawliau Dynol 1950

Siartr Ewrop ar gyfer Ieithoedd Rhanbarthol neu Lleiafrifol 2001

Confensiwn Fframwaith er Gwarchod Lleiafrifol Cenedlaethol 1995

Hawliau'n ymwneud ag ieithoedd lleiafrifol

Triniaeth anghydradd i gyrraedd canlyniad o degwch

Casgliad

- Pennod 4

Astudiaethau Achos

Y Ffindir

Gwlad y Basg

Brunswick Newydd, Canada

Datblygu'r Saesneg yn '*lingua franca*' addysg uwch

Budd economaidd rhyngwladoli a globaleiddio addysg uwch

Casgliad

- **Casgliad**
- Llyfryddiaeth

<i>Pennod</i>	<i>Rhif Tudalen</i>
Cyflwyniad	9 - 25
Pennod 1	26 - 92
Datblygiad y Gymraeg mewn addysg	
Esblygiad addysg Gymraeg	29 – 37
Addysg gynradd	38 – 41
Addysg uwchradd	41 – 45
Addysg uwch	45 – 50
Paham fod cyfrwng addysg mor bwysig i ddatblygiad addysgol? Dadleuon o safbwynt theori iaith	50 – 54
Gweledigaeth Llywodraeth Cynulliad Cymru	54 – 74
Sefydlu'r Coleg Cymraeg Cenedlaethol	75 – 79
Addysg gyfreithiol cyfrwng Cymraeg	79 – 89
Casgliad	89 – 92
Pennod 2	93 – 141
Datblygiad y Gymraeg o fewn y system gyfreithiol Gymreig	
Eithrio'r Gymraeg o'r system gyfreithiol yng Nghymru	94 – 101
Cychwyn gweithredu er ail-gyflwyno'r Gymraeg i fyd gweinyddiaeth cyfiawnder yng Nghymru	101 – 117
Yr angen am addysg gyfreithiol cyfrwng Cymraeg yn deillio o ddatganoli grym i Gymru	117 – 139
Casgliad	139 - 141
Pennod 3	141 - 201
Cyfiawnhad cyfreithiol dros ddarparu addysg uwch cyfrwng Cymraeg	
Dogfennau rhwngwladol	143 - 152
Cytundebau Ewropeaidd	152 – 155

Confensiwn Hawliau Dynol 1950	155 – 168
Siartr Ewrop ar gyfer ieithoedd Rhanbarthol neu Leiafrifol 2001	169 – 175
Confensiwn Fframwaith er Gwarchod Lleiafrifol Cenedlaethol 1995	175 – 178
Hawliau'n ymwneud ag ieithoedd lleiafrifol	178 – 193
Triniaeth anghydradd i gyrraedd canlyniad o degwch	193 – 198
Casgliad	198 – 201
Pennod 4 Astudiaethau Achos	202 – 342
Y Ffindir	203 – 217
Gwlad y Basg	217 – 239
Brunswick Newydd, Canada	239 – 256
Datblygu'r Saesneg yn ' <i>lingua franca</i> ' addysg uwch	256 - 273
Budd economaidd rhyngwladoli a globaleiddio addysg uwch	274 – 282
Casgliad	282 – 293
Casgliad	294 – 306
Llyfryddiaeth	307 - 334

Addysg gyfreithiol cyfrwng Cymraeg, a oes hawl i'r ddarpariaeth, ac a ydyw strwythur y ddarpariaeth yn ddigonol?

Bwriad yr efrydiaeth hon ydyw ymateb i ddau brif gwestiwn. Yn gyntaf, ffurfir dadleuon er gwarantu fod gan fyfyrwyr Cymru'r hawl i addysg uwch cyfrwng Cymraeg, yn benodol o safbwynt addysg gyfreithiol. Yn ail, ystyrir pu'n a'i ydyw strwythur darpariaeth bresennol y Coleg Cymraeg Cenedlaethol yn ddigonol wrth ystyried darpariaeth addysg uwch, ac yn benodol addysg gyfreithiol ddwyieithog o fewn systemau addysg uwch Gwlad y Basg, y Ffindir a Brunswick Newydd, Canada.

The aim of this thesis is to respond to two central questions. Firstly, whether it is possible to justify that students in Wales possess a right to study within higher education through the medium of Welsh. Secondly, the thesis will evaluate current Welsh medium legal education following the creation of Y Coleg Cymraeg Cenedlaethol, and will critically assess whether this provision is adequate in light of bilingual legal education within the Basque Region, Finland and New Brunswick, Canada.

Cyflwyniad

Addysg gyfreithiol cyfrwng Cymraeg, a oes hawl i'r ddarpariaeth, ac a ydyw strwythur y ddarpariaeth yn ddigonol?

Amcan yr efrydiaeth hon yw ymateb i ddau brif gwestiwn. Yn gyntaf, a oes yna hawl gan fyfyrwyr i addysg gyfreithiol cyfrwng Cymraeg, ac yn ail, a yw strwythur y ddarpariaeth bresennol o dan adain y Coleg Cymraeg Cenedlaethol yn ddigonol?

Bu tŵf a datblygiad yr iaith Gymraeg o fewn y system addysg yng Nghymru'n faes ffrwythlon i ymchwilwyr, wrth adlewyrchu ar ddatblygiad yr iaith yn dilyn ei heithrio yn sgil cyhoeddiadau megis adroddiad '*Reports of the Commissioners of Enquiry into the State of Education in Wales*'¹ ag adweinir fel Brad y Llyfrau Gleision, a chyhoeddi Deddf Addysg 1870. Yn wir, cafwyd toreth o waith ymchwil ar ddatblygiad addysg cyfrwng Cymraeg ac yn enwedig ei gyfraniad at adfywiad y Gymraeg yn gymdeithasol, megis *Education, Culture and Society*² gan Gareth Elwyn Jones *Gorau Arf Hanes Sefydlu Ysgolion Cymraeg 1939-2000*³ gan Iolo Wyn Williams a *Language Revitalization Policy and Planning in Wales*⁴ gan Colin Williams Er hyn, tuedda'r ymchwil ganoli ar addysg orfodol, addysg gynradd ac addysg uwchradd yn unol â gofynion Deddf Addysg 1988.

Yn wrthgyferbyniol i ddatblygiad y Gymraeg o fewn y system addysg gynradd ac uwchradd, bu datblygiad yr iaith yn gyfrwng addysgu o fewn sefydliadau addysg uwch Cymru'n sylweddol arafach. Yn wir, cyfeiriodd Dr Einir Young⁵ at sefyllfa'r Gymraeg o fewn y sector addysg uwch fel marwolaeth fwriadol:

¹ Gweler Gwyneth Tyson Roberts, *The Language of the Blue Books Wales and Colonial Prejudice* Gwasg Prifysgol Cymru Caerdydd (2011)

² Gareth Elwyn Jones (gol), *Education, Culture and Society* Gwasg Prifysgol Cymru, Caerdydd (1991)

³ Iolo Wyn Williams (gol), *Gorau Arf Hanes Sefydlu Ysgolion Cymraeg 1939-2000* Y Lolfa (2002)

⁴ Colin Williams (gol), *Language Revitalization Policy and Planning in Wales* Gwasg Prifysgol Cymru (2000)

⁵ Einir Young, *Chwarter i hanner nos – a oes modd datrys picil addysg uwch cyfrwng Cymraeg?* Trafodion UCAC (2005)

“Ni ellir pwysleisio digon bod Addysg Cyfrwng Cymraeg yn y sector AU ar ddifodiant. Nid marwolaeth naturiol mohoni ond llofruddiaeth dan law cenedlaethau o wleidyddion di-weledigaeth ac yn ganlyniad snobyddiaeth groes sy’n ymfalchio mewn dibrisio ysgolheictod a dysg.”⁶

Yn wir, er gwaethaf galwadau gan unigolion blaenllaw megis Dr Gwynfor Evans⁷ ym mhumdegau’r ganrif ddiwethaf, a Dr Dafydd Glyn Jones ym 1998⁸ am ddatblygiad Coleg Cymraeg er mwyn Cymreigio darpariaeth addysg uwch yng Nghymru, bu’n rhaid aros am ddatganoli i Gymru, a chytundeb *Cymru’n Un Rhaglen Flaengar ar Gyfer Llywodraethu Cymru*⁹ yn 2007 rhwng grŵp Plaid Cymru a grŵp Llafur o fewn y Cynulliad Cenedlaethol am ymlyniad gwleidyddol cadarn er mwyn ffurfioli darpariaeth addysg uwch cyfrwng Cymraeg.

Yn sgil adroddiad yr Athro Robin Williams *Y Coleg Ffederal: Adroddiad i’r Gweinidog dros Blant, Addysg, Dysgu Gydol Oes a Sgiliau*¹⁰ yn 2009, cychwynwyd ar y broses wleidyddol ffurfiol o ddatblygu darpariaeth addysg uwch cyfrwng Cymraeg strwythuriedig drwy gyfrwng sefydliad ffederal a fyddai’n gweithredu drwy sefydliadau presennol addysg uwch Cymru.¹¹ Ffurfiwyd y Ganolfan Addysg Uwch Cyfrwng Cymraeg yn gyntaf i ymgymryd a’r dasg hon, gan sefydlu’r Coleg Cymraeg Cenedlaethol ym mis Mawrth 2011 yn endid cyfreithiol swyddogol i ymgymryd a’r dasg o ddarparu addysg uwch cyfrwng Cymraeg i holl fyfyrwyr Cymru.

Dyma ddatblygiad hanesyddol yng Nghymru o safbwynt darpariaeth addysg ac yn benodol addysg uwch cyfrwng Cymraeg, gan gyflawni’r continiwm addysgiadol rhwng addysg feithrin, cynradd, uwchradd ac

⁶ ibid 16

⁷ Rhys Evans, *Canrif Gwynfor: Melanoli, Moderniaeth a Bro Gymraeg* Darlith Flynyddol y Coleg Cymraeg Cenedlaethol Eisteddfod Genedlaethol Bro Morgannwg (2012) tud 1

⁸ Dafydd Glyn Jones, *Coleg Ffederal Cymraeg ym Mhrifysgol Cymru* Papur ar gyfer cyfarfod Bwrdd Dysgu trwy’r Gymraeg Prifysgol Cymru, Bangor 23ain Ebrill (1998) tud 2

⁹ *Cymru’n Un Rhaglen Flaengar ar Gyfer Llywodraethu Cymru* Llywodraeth Cynulliad Cymru, Caerdydd Rhagfyr (2007)

¹⁰ *Y Coleg Ffederal: Adroddiad i’r Gweinidog dros Blant, Addysg, Dysgu Gydol Oes a Sgiliau* Yr Athro Robin Williams, Llywodraeth Cynulliad Cymru, Caerdydd Mehefin (2009)

¹¹ ibid 6

uwch cyfrwng Cymraeg am y tro cyntaf erioed. Yn wir, datganodd Cynllun Academaidd cyntaf y Coleg Cymraeg Cenedlaethol¹² fod, yn dilyn sefydlu'r Coleg Cymraeg hawl gan bob myfyriwr addysg uwch yng Nghymru dderbyn addysg uwch cyfrwng Cymraeg o'r radd flaenaf.

“Craidd cenhadaeth y Coleg Cymraeg Cenedlaethol yw'r egwyddor syml ond pwerus fod gan bob myfyriwr yr hawl i addysg uwch cyfrwng Cymraeg o'r radd flaenaf.”¹³

Er hyn, yn wahanol iawn i ddarpariaeth addysg feithrin, cynradd ac uwchradd cyfrwng Cymraeg, cyfyngedig iawn ydyw'r ymchwil a gyflawnwyd ar faes darpariaeth addysg uwch cyfrwng Cymraeg. Cyhoeddwyd ambell bapur wedi ei ffocysu'n benodol ar dranc y Gymraeg o fewn y system addysg uwch, megis *Methiant Prifysgolion Cymru* gan yr Athro Richard Wyn Jones¹⁴ *Llanast Prifysgol* gan Dr Dafydd Glyn Jones¹⁵ a *Chwarter i hanner nos – a oes modd datrys picil addysg uwch cyfrwng Cymraeg?* gan y Dr Einir Young.¹⁶ Cyhoeddwyd ymchwil pellach yn seiliedig ar yr angen am ddarpariaeth addysg uwch cyfrwng Cymraeg a dewis ieithyddol myfyrwyr wrth ymgymryd ag astudiaethau addysg uwch, megis papur Dr Dafydd Trystan a Dr Andrew J Davies¹⁷ *'Build it and they shall come?' An evaluation of qualitative evidence relating to student choice and Welsh-medium higher education,* ond eto, ni chafwyd ymchwil yn seiliedig yn benodol ar gyfiawnhau neu hawlio darpariaeth addysg uwch cyfrwng Cymraeg o fewn y system addysg uwch, neu ddatblygiad y Coleg Cymraeg Cenedlaethol a'i ardrawiad ar ddarpariaeth addysg uwch cyfrwng Cymraeg yng Nghymru.

¹² Cynllun Academaidd y Coleg Cymraeg Cenedlaethol Mehefin (2012)

¹³ *ibid* 5

¹⁴ Richard Wyn Jones, *Methiant Prifysgolion Cymru* Darlith Sefydliad Materion Cymreig yr Eisteddfod Genedlaethol Casnewydd (2004)

¹⁵ Dafydd Glyn Jones, *Llanast Prifysgol* Golwg Cyfrol 17 Rhif 46 Gorffennaf 28ain (2005)

¹⁶ Young (n 5)

¹⁷ Dafydd Trystan ac Andrew J Davies, *'Build it and they shall come?' An evaluation of qualitative evidence relating to student choice and Welsh-medium higher education* (2012) *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism* Cyfrol 2 Rhif 15

Er y diffyg o safbwynt ymchwil wedi ei ganoli ar ddarpariaeth addysg uwch cyfrwng Cymraeg, yn sgil datblygiadau er mwyn rhyngwladoli addysg uwch, gan hwyluso symudeb myfyrwyr a staff academiaidd ar draws y byd, gwelwyd cynnydd yn y llyfryddiaeth ar ddatblygaid a thŵf y Saesneg yn gyfrwng allweddol, gan gyfyngu ar ddefnydd ieithoedd lleiafrifol. Cyhoeddwyd ymchwil gan unigolion blaenllaw megis Robert Phillipson, *English-Only Europe? Challenging Language Policy*¹⁸ *English-Medium Instruction at Universities Global Challenges* a olygwyd gan Aintzane Doiz, David Lasagabaster a Juan Manuel Sierra¹⁹ ynghyd ag erthyglau sy'n ffocysu'n benodol ar gynnydd y Saesneg o fewn systemau addysg uwch gwladwriaethau arbennig, gan gynnwys *English – the new Latin of academia? Danish universities case* gan Janus Mortensen a Hartmut Haberland.²⁰

O ystyried datblygiad y Coleg Cymraeg Cenedlaethol yng Nghymru, a'r cyd-destun rhyngwladol pryderus hwn, bwriad yr efrydiaeth hon ydyw ymateb i'r gagendor presennol yn y llyfryddiaeth o safbwynt defnydd a datblygiad y Gymraeg o fewn addysg uwch, gan ystyried yn gyntaf a ellid dadlau fod yna hawl gan fyfyrwyr addysg uwch Cymru i ddarpariaeth cyfrwng Cymraeg. Yn ail, ystyrir sut y gellid datblygu darpariaeth addysg uwch cyfrwng Cymraeg gynaliadwy, ac ymateb i'r heriau sy'n gwynebu'r datblygiad, megis rhyngwladoli addysg uwch, drwy ystyried pun a'i ydyw strwythur presennol y ddarpariaeth o dan adain y Coleg Cymraeg Cenedlethol yn ddigonol?

Er mwyn ystyried datblygiad addysg uwch cyfrwng Cymraeg, a llwyddiant strwythur presennol y ddarpariaeth, canola'r efrydiaeth ar ddarpariaeth addysg gyfreithiol israddedig cyfrwng Cymraeg. Penodwyd maes y gyfraith yn benodol, gan fod iaith yn elfen allweddol a berthyn i'r gyfraith;

¹⁸ Robert Phillipson, *English-Only Europe? Challenging Language Policy* Routledge Llundain (2003)

¹⁹ Aintzane Doiz, David Lasagabaster a Juan Manuel Sierra, *English-Medium Instruction at Universities Global Challenges* Aintzane Doiz, David Lasagabaster, a Juan Manuel Sierra (gol) *Multilingual Matters* Bryste (2013)

²⁰ Janus Mortensen a Hartmut Haberland, *English – the new Latin of academia? Danish universities case* (2012) *International Journal of the Sociology of Language* Cyfrol 216

“Law is the most linguistic of all social institutions. It cannot exist outside of language: it is drafted, approved, proclaimed, administered, interpreted and repealed through acts of language”²¹

Yn wir, tanlinellwyd swyddogaeth allweddol y Gymraeg o fewn maes y gyfraith yng Nghymru drwy ddarpariaeth adran 22(1) Deddf yr Iaith Gymraeg 1993 sy’n rhoddi’r hawl i holl drigolion Cymru ddefnyddio’r iaith wrth ymwneud â’r system gyfiawnder Gymreig. Yn ogystal, yn sgil dataganoli yng Nghymru, cychwynwyd ar y broses o ddeddfu drwy gyfrwng y Gymraeg am y tro cyntaf yn dilyn cyfnod Hywel Dda.

Yn unol â’r datblygiadau yma felly ac er mwyn bodloni gofynion deddfwriaethol, mae’n allweddol fod darpar gyfreithwyr sy’n astudio o fewn sefydliadau addysg uwch Cymru’n derbyn addysg ac hyfforddiant gyfreithiol drwy gyfrwng y Gymraeg i fedru gwarantu mynediad at gyfiawnder cyfartal i siaradwyr y Gymraeg a’r Saesneg.

Er hyn, cyfyngedig ydyw’r ymchwil a gyhoeddwyd yn benodol ar faes darpariaeth addysg gyfreithiol cyfrwng Cymraeg. Cyhoeddwyd amryw erthygl gan yr Athro R Gwynedd Parry gan gynnwys *Bilingual Legal Scholarship in Wales*²² ac *Hyrwyddo’r Gymraeg ym myd y gyfraith: beth yw cyfraniad adrannau cyfraith y Brifysgol?*²³ Ymhellach, cafwyd datganiadau gan gyfreithwyr academiaidd blaenllaw megis yr Athro Thomas Glyn Watkin, *Dysg y Gyfraith yn y Gymru Gyfoes*²⁴ yr

²¹ Xabier Arzoz, *Legal Education in Bilingual Contexts: A Conceptual, Historical and Comparative Introduction* Xabier Arzoz (gol) Bilingual Higher Education in the Legal Context Group Rights, State Policies and Globalisation Martinus Nijhoff Publishers (2012) tud 24

²² R Gwynedd Parry, *Bilingual Legal Scholarship in Wales* Xabier Arzoz (gol) Bilingual Higher Education in the Legal Context Martinus Nijhoff Publishers Yr Iseldiroedd (2012)

²³ R Gwynedd Parry, *Hyrwyddo’r Gymraeg ym myd y gyfraith: beth yw cyfraniad adrannau cyfraith y Brifysgol?* (2001) Wales Law Journal Cyfrol 1 Rhif 4

²⁴ Thomas Glyn Watkin, *Dysg y Gyfraith yn y Gymru Gyfoes* Darlith Cymdeithas y Cyfreithwyr Eisteddfod Genedlaethol Cymru, Eryri a’r Cyffiniau (2005)

Athro Iwan Davies, *Her Cymru'r Gyfraith*²⁵ ac unigolion megis Winston Roddick *The Role of the Law Schools of the University of Wales in the development of Legal Wales*²⁶ yn tanlinellu'r angen i ddatblygu darpariaeth addysg gyfreithiol cyfrwng Cymraeg o fewn sefydliadau addysg uwch Cymru, a'r heriau sy'n gwynebu'r ddarpariaeth honno. Yn wir, cynhaliwyd ymchwil empiraidd gan Dr Glenys Williams²⁷ yn 2005 yn ffocysu ar yr heriau yma'n seiliedig ar ymateb myfyrwyr y gyfraith a fedrai'r Gymraeg dros ymwrthod rhag ymgymryd a'r ddarpariaeth.

Bydd yr efrydiaeth felly'n ystyried tri o gwestiynnau allweddol i herio y gall myfyrwyr addysg uwch hawlio darpariaeth cyfrwng Cymraeg.

Yn gyntaf, yn dilyn tŵf a datblygiad addysg feithrin, cynradd ac uwchradd cyfrwng Cymraeg, yn benodol yn dilyn Deddf Addysg 1988, sefydlwyd continiwm ieithyddol addysgiadol cryf yng Nghymru. Ystyria'r efrydiaeth a ellid cyfiawnhau darpariaeth addysg uwch cyfrwng Cymraeg yn seiliedig ar yr angen i gau'r gagendor yn y continiwm ieithyddol addysgiadol rhwng addysg uwchradd ac addysg uwch. Ymhellach, ceir ffocws ar ddadleuon ym maes theori iaith ynghylch pwysigrwydd continiwm ieithyddol o fewn maes addysg i gyhaeddiad myfyrwyr er atgyfnerthu'r ddadl y medda myfyrwyr addysg uwch ar yr hawl i addysg uwch cyfrwng Cymraeg.

Yn ail, yn dilyn datganoli yng Nghymru, sefydlwyd dyhead gan Lywodraeth Cymru i ffurfio cymdeithas ddwyieithog drwy gyfrwng strategaethau megis *Iaith Byw: Iaith Fyw Strategaeth y Gymraeg 2012-2017*,²⁸ gan roddi'r hawl i holl drigolion Cymru ddefnyddio'r Gymraeg a'r Saesneg yn unol a'u dewis personol.

²⁵ Iwan Davies, *Her Cymru'r Gyfraith* Darlith Cymdeithas y Cyfreithwyr Eisteddfod Genedlaethol Cymru, Dinbych (2001)

²⁶ Winston Roddick, *The Role of the Law Schools of the University of Wales in the development of Legal Wales* Darlith Flynyddol Canolfan Materion Cyfreithiol Cymreig, Prifysgol Aberystwyth Tachwedd 13eg (2000)

²⁷ Glenys Williams, *Legal Education in Welsh, an Empirical Study* (2005) Law Teacher International Journal of Legal Education Cyfrol 39 Rhif 3

²⁸ *Iaith Fyw: Iaith Byw Strategaeth y Gymraeg 2012-2017* Llywodraeth Cymru, Caerdydd Mawrth 12fed (2012)

Ymhellach, cydnabu Mesur yr Iaith Gymraeg 2011²⁹ fod y Gymraeg yn iaith swyddogol yng Nghymru. Ystyria'r efrydiaeth felly, a fedr ffurfio dadl yn seiliedig ar angen ymarferol gymdeithasol er cyfiawnhau darpariaeth addysg gyfreithiol cyfrwng Cymraeg. Ceir ffocws o fewn y cwestiwn hwn felly ar yr angen am addysg uwch cyfreithiol cyfrwng Cymraeg. Ystyrir yr angen ymarferol am gyfreithwyr a all ddefnyddio'r Gymraeg yng Nghymru yn dilyn Deddf yr Iaith Gymraeg 1993 ac yn sgil datganoli i Gymru a'r broses o ddeddfu drwy gyfrwng y Gymraeg a'r Saesneg yng Nghymru am y tro cyntaf ers cyfnod Hywel Dda.

Yn drydydd, ystyrir darpariaethau cyfreithiol rhyngwladol ac Ewropeaidd er mwyn cyfiawnhau darpariaeth addysg uwch cyfrwng Cymraeg. Ceir ystyriaeth o brif gytundebau megis y Confensiwn Hawliau Dynol 1950, y Confensiwn Fframwaith Er Gwarchod Lleiafrifoedd Cenedlaethol 1995 a Siartr Ewrop ar Gyfer Ieithoedd Rhanbarthol neu Leiafrifol 2001, ynghyd â phrif achosion o Lys Hawliau Dynol Ewrop yn ymwneud ag addysg ac yn benodol, cyfrwng addysg, gan ystyried a fedr ffurfio dadl gyfreithiol gref i hawlio darpariaeth addysg uwch cyfrwng Cymraeg.

Er mwyn ymchwilio i'r tri chwestiwn hwn, mabwysiadwyd strwythur ymchwil ansoddol. Diffiniwyd ymchwil o'r fath gan Ranjit Kumar³⁰ fel ymchwil sy'n meddu ar yr amcan o ddisgrifio sefyllfa, ffenomen, problem neu achlysur. Gwedda'r strwythur ymchwil hwn yr efrydiaeth hon, gan y ffocysa'r tri chestiwn ar ddatblygu a chyflwyno dadansoddiad trylwyr o ddatblygiad y Gymraeg yn hanesyddol o fewn dau faes penodol, maes addysg a'r gyfraith. Dadansoddiad hanesyddol a geir o fewn yr efrydiaeth er ymateb i'r cwestiynnau yma, gan ddibynnu ar ffynhonnellau megis cyfrolau hanesyddol, deddfwriaeth a chyhoeddiadau gwleidyddol. Ymhellach, i gyfoethogi'r dadansoddiad hanesyddol, ceir ystyriaeth o ymchwil ym maes theori iaith gan academyddion blaenllaw megis MAK Halliday,³¹ Benjamin Whorf,³² a ymchwiliodd i

²⁹ Gweler: Cen H Williams, *Language Revitalization: Policy and Planning in Wales* Gwasg Prifysgol Cymru Caerdydd (2000)

³⁰ Ranjit Kumar, *Research Methodology Second Edition – A Step by Step Guide For Beginners* Sage Publications Llundain (2005) tud 12

³¹ MAK Halliday, *Language as a Social Semiotic* Edward Arnold Llundain (1978)

³² Gweler: Benjamin Whorf, *Language, Thought and Reality* John B Carroll (gol) *Selected Writings of Benjamin Lee Whorf* MIT Press & John Wiley and Sons Efrog Newydd (1956)

bwysigrwydd iaith i gyrhaeddiad unigolion, ac felly, pwysigrwydd y continiwm ieithyddol o fewn y system addysg.

Aiff yr efrydiaeth yn ei blaen i werthuso datblygiad y Coleg Cymraeg Cenedlaethol, drwy ystyried darpariaeth addysg gyfreithiol ddwyieithog o fewn gwladwriaethau y tu hwnt i Gymru – yn y Ffindir, Gwlad y Basg a Brunswick Newydd, Canada, gan danlinellu strategaethau y gellid eu mabwysiadu gan y Coleg Cymraeg er mwyn cryfhau'r ddarpariaeth addysg uwch cyfrwng Cymraeg ac adnabod yr heriau sylweddol sy'n gwynebu addysg uwch cyfrwng ieithoedd lleiafrifol ar draws y byd.

Yr oedd cynnwys astudiaeth gymhariaethol o'r hyn a ddigwydd o ran addysg uwch cyfrwng Cymraeg, yn benodol addysg ac hyfforddiant cyfreithiol cyfrwng Cymraeg; a'r hyn a ddigwydd o fewn systemau addysg uwch dwyieithog eraill ar draws y byd yn agwedd allweddol o'r efrydiaeth hon. Yn anorfod, nid oedd canolbwyntio ar yr hyn sydd ar waith yng Nghymru'n unig yn ddigonol er ymateb i brif gwestiwn ymchwil yr efrydiaeth hon. Roedd cynnwys astudiaethau achos o fewn y thesis felly'n gatalydd i gwblhau astudiaeth dreiddgar, cytbwys a theg, gan fedru adnabod strategaethau llwyddiannus a fedr eu hail-greu neu eu datblygu ymhellach yma yng Nghymru. Ymhellach, rhoddir y cyfle i'r ymchwilydd bwyso a mesur cyrhaeddiadau'r system addysg uwch cyfrwng Cymraeg hyd yn hyn, yng ngwyneb datblygiadau byd eang, gan adnabod sialensau posib, a chanfyddiadau i broblemau efallai nad ydynt eto wedi effeithio ar y gyfundrefn addysg uwch Gymreig.

Yn wir, o fewn Strategaeth Addysg Cyfrwng Cymraeg Llywodraeth Cymru a gyhoeddwyd ym mis Ebrill 2010, gwnaed cyfeiriadaeth bendant at bwysigrwydd ymwybyddiaeth o'r hyn a ddigwydd o

fewn systemau addysg dwyieithog ar draws y byd, er sicrhau fod Cymru'n medru mabwysiadu neu wirio strategaethau addysg uwch yn unol â datblygiadau byd eang.³³

“Mae defnyddio mwy nag un iaith yn rhan arferol o fywyd bob dydd i blant a phobl ifanc led led Ewrop a'r byd. Ceir enghreifftiau helaeth o systemau addysg a hyfforddiant sy'n llwyddo i integreiddio dwyieithrwydd neu amlieithrwydd yn eu darpariaeth. Mae'n bwysig ein bod yn ymwybodol o'r patrymau a'r modelau sydd ar gael mewn cymunedau eraill ac yn deall eu perthnasedd i'n sefyllfa benodol ni yng Nghymru.”³⁴

Cyfeiriodd Cynllun Academaidd y Coleg Cymraeg Cenedlaethol³⁵ ymhellach at bwysigrwydd datblygu'r ddarpariaeth cyfrwng Cymraeg ar draws holl sefydliadau addysg uwch Cymru, gan ystyried datblygiadau a welwyd o fewn systemau addysg uwch dwyieithog ar draws y byd;

“Mae'r Coleg yn cydnabod pwysigrwydd datblygu cysylltiadau a rhwydweithiau ymchwil a dysgu rhwng gweithgareddau cyfrwng Cymraeg yn ein prifysgolion a gwledydd eraill.”³⁶

Yr oedd cynnwys astudiaethau achos o fewn y thesis hwn felly'n rhoddi'r cyfle i'r ymchwilydd ymdreiddio'n fwy pendant i'r trywydd a osodwyd ar gyfer addysg uwch cyfrwng Cymraeg yn dilyn cyhoeddiad 'Cymru'n Un' yn 2007 a Strategaeth Addysg Cyfrwng Cymraeg Llywodraeth Cynulliad Cymru 2010, gan ddatgelu'r wybodaeth angenrheidiol er pwyso a mesur ei lwyddiant presennol.

³³ *Strategaeth Addysg Cyfrwng Cymraeg* Llywodraeth Cynulliad Cymru, Caerdydd Ebrill 2010 tud 10 paragraff 2.17

³⁴ *ibid* 10 paragraff 2.17

³⁵ (n 12)

³⁶ *ibid* tud 7

Wrth ymgymryd a'r elfen hon o'r ymchwil felly, rhaid oedd sicrhau fod y broses o ddewis astudiaethau achos yn un cytbwys a theg, gan ymwrthod rhag dewis astudiaethau a fyddai'n cefnogi safbwynt yr ymchwilydd yn unig. Ymhellach, yr oedd sicrhau mynediad at wybodaeth yn allweddol i alluogi'r ymchwilydd i ymgymryd ag astudiaeth dreiddgar, tryloyw a dibynadwy.

Yr oedd y gallu i gyffredinoli'r canfyddiadau a gafwyd yn sgil yr ymchwil ar yr astudiaethau achos yn ystyriaeth arbennig o bwysig. Cydnabu Robert Yin o fewn ei gyfrol *Case Study Research Design and Methods*³⁷ fod medru cyffredinoli canfyddiadau'n deillio o astudiaethau ymchwil yn medru bod yn broblematig. Yn wir, dywed Robert Yin, nad oes modd cyffredinoli canfyddiadau'n deillio o ymchwil ar astudiaethau achos wrth ystyried poblogaethau, ond yn hytrach gellid eu cyffredinoli wrth ystyried cwestiynnau neu ystyriaethau cyfyngedig. O ganlyniad felly, wrth ymgymryd ag astudiaeth o'r fath ar gyfer yr efrydiaeth hon, amcan yr ymchwilydd ydoedd medru cyffredinoli'r canfyddiadau a gafwyd wrth ymdrin â gwladwriaethau sy'n datblygu a gweithredu systemau addysg uwch dwyieithog.

O safbwynt yr ymchwil hwn, rhaid oedd penodi astudiaethau achos a oedd yn gweddu i brif ffocws yr ymchwil, ac ymhellach, yr oedd yn ofynnol i'r data a oedd ar gael ar gyfer yr astudiaethau unigol fod yn hyblyg o ran ei natur. Rhaid oedd sicrhau mynediad i ddata ansoddol a meintiol er rhoddi ymwybyddiaeth dreiddgar o bob sefyllfa unigol i'r ymchwilydd. Ymhellach, yr oedd cyfrwng y wybodaeth a oedd ar gael yn ffactor pwysig, gan mai Cymraeg a Saesneg yn unig a fedrai'r ymchwilydd.

O ganlyniad i ffocws pendant yr efrydiaeth – addysg gyfreithiol, yr oedd y nifer o astudiaethau achos posib yn gyfyngedig, ac o'r herwydd, gellid dweud mai astudiaethau achos cynhenid a ddefnyddiwyd o fewn y thesis, gan mai bwriad yr ymchwilydd ydoedd datblygu dealltwriaeth ddyfn o bob un o'r achosion a oedd yn berthnasol i'r astudiaeth.

³⁷ R K Yin, *Case Study Research Design and Methods* Sage Publications (1984) tud 21

Y prif ystyriaethau a benodwyd oedd, yn gyntaf, rhaid oedd i'r astudiaeth weithredu system addysg, ac yn benodol addysg uwch ddwyieithog, lle'r oedd yna ddarpariaeth yn bodoli drwy gyfrwng y brif iaith, ac iaith lleiafrifol.

Yn ail, yr oedd yn rhaid i'r astudiaeth fedru cymharu'n hwylus a'r fframwaith bresennol o ran addysg uwch sydd ar waith yng Nghymru heddiw. Hynny yw, rhaid oedd i'r systemau addysg uwch a ddewiswyd ddarparu addysg gyfreithiol drwy gyfrwng cynllun gradd.

Yn drydydd, rhaid oedd i'r ymchwilydd fedru sicrhau mynediad at ddogfennau dilys, a data mewn modd di-drafferth, a hynny mewn iaith a oedd yn ddealladwy i'r ymchwilydd.

Ymhellach, ystyriaeth allweddol o safbwynt pob un o'r astudiaethau achos a ddewiswyd oedd bodolaeth cyswllt arbennig rhwng maes y gyfraith a defnydd ieithoedd lleiafrifol o fewn pob un o'r gwladwriaethau a oedd i'w hystyried. Hynny yw, fod yna hawl yn bodoli o fewn pob un o'r systemau cyfreithiol o dan sylw i ddefnyddio'r iaith lleiafrifol o fewn y system gyfreithiol. Dyma felly olygu fod yr astudiaethau achos yma'n adlewyrchu anghenion ymarferol byd y gyfraith yng Nghymru wrth ymgeisio i ddarparu graddedigion cyfreithiol dwyieithog a oedd yn gymwys i fedru ymateb i anghenion ymarferol a goblygiadau cyfreithiol ieithyddol eu systemau cyfreithiol unigol.

Yr oedd yn ddymuniad gan yr ymchwilydd benodi astudiaethau Ewropeaidd, ac o bosib astudiaeth achos y tu hwnt i ffin yr Undeb Ewropeaidd. Yn gyntaf, yr oedd penodi astudiaethau Ewropeaidd yn allweddol gan fod nifer o wledydd ar y lefel Ewropeaidd wedi eu hymlynu at yr un cytundebau cyfreithiol o safbwynt gwarchod ac hyrwyddo ieithoedd lleiafrifol a'r Deyrnas Unedig, megis Confensiwn Hawliau Dynol 1950, y Confensiwn Fframwaith Er Gwarchod Lleiafrifoedd

Cenedlaethol 1995 a Siartr Ewrop Ar Gyfer Ieithoedd Rhanbarthol Neu Leiafrifol 2001. Yn ail, byddai astudiaethau achos y tu hwnt i Ewrop yn ddefnyddiol gan y byddai'n adnabod heriau penodol sy'n gwynebu addysg uwch cyfrwng ieithoedd lleiafrifol neu gyd-ieithoedd swyddogol yn fyd-eang.

Cyn cychwyn ar y broses o benodi astudiaethau achos, di-ystyrwyd astudiaethau o'r Unol Daleithau, gan fod ymchwil a oedd wedi ei ganoli ar darpariaeth addysg uwch o fewn taleithau megis California yn uwcholeuo tueddiad systemau addysg uwch i ddi-ystyru darpariaeth addysg cyfrwng Sbaeneg er enghraifft o fewn sefydliadau addysg uwch, gan lynnw at ddarpariaeth cyfrwng Saesneg yn unig. Nid oedd cymhariaeth o'r fath felly'n gweddu'r astudiaeth hon, gan mai canfod fframweithiau a oedd yn hyrwyddo darpariaeth addysg uwch drwy gyfrwng dwy iaith swyddogol, neu iaith leiafrifol ydoedd ffocws yr ymchwil hwn.

Wrth ystyried datblygiadau Ewropeaidd, cafwyd cryn dipyn o drafferth wrth benodi astudiaethau achos o ganlyniad i ddiffyg mynediad yr awdur at wybodaeth ac ymchwil, o ganlyniad i ddau ffactor arbennig. Yn gyntaf, yr oedd anallu'r awdur i fedru'r ieithoedd angenrheidiol wedi cyfyngu ar allu'r ymchwil i astudio nifer o ddogfennau allweddol. Ymhellach, cyfyng iawn yw'r ymchwil a gyhoeddwyd ar faes darpariaeth ieithoedd lleiafrifol, neu gyd-ieithoedd swyddogol o fewn addysg uwch, ac yn benodol addysg gyfreithiol cyfrwng ieithoedd lleiafrifol neu gyd-ieithoedd swyddogol, a thuedda'r ymchwil ganoli ar ambell wladwriaeth Ewropeaidd yn benodol.

Di-ystyrwyd yr Iseldiroedd, ac yn fwy penodol, datblygiadau o fewn Prifysgol Maastricht, gan mai datblygiadau i gynyddu darpariaeth cyfrwng Saesneg a welwyd o fewn y system addysg uwch yma. Dyma'r wladwriaeth Ewropeaidd gyntaf, lle nad oedd y Saesneg yn iaith swyddogol, i ddarparu cynllun gradd drwy gyfrwng y Saesneg ar ddiwedd y 1980'au o fewn Prifysgol Maastricht, pan y

datblygwyd cwrs '*International Management*'.³⁸ Gosodwyd amodau ieithyddol ar fyfyrwyr a oedd yn dymuno ymgymryd a'r ddarpariaeth newydd, bu'n ofynnol i fyfyrwyr yr Iseldiroedd gymryd prawf dewisol i sicrhau fod ganddynt ddealltwriaeth ddigonol o'r Saesneg i ymgymryd a'r cwrs. Er gwaethaf yr amodau ieithyddol, erbyn cychwyn y 1990'au, yr oedd dau gant o fyfyrwyr wedi cofrestru ar y cwrs arbennig hwn. Yn wir, ystyriwyd fod y cwrs yn gymaint o lwyddiant fel y datblygwyd y ddarpariaeth cyfrwng Saesneg ar draws yr Ysgol Fusnes ac Economeg o fewn y Brifysgol. Penderfynodd y sefydliad yn ei dro ffafrio cynnig darpariaeth addysg uwch ar draws y sefydliad, gan gynnwys addysg gyfreithiol, drwy gyfrwng y Saesneg ac Iseldireg mewn dwy ffrwd unigol.³⁹

O safbwynt yr astudiaeth hon, nid oedd y datblygiadau pellgyrhaeddol yma'n ddefnyddiol werthuso datblygiad addysg uwch cyfrwng Cymraeg yng Nghymru, a datblygiad sefydliad y Coleg Cymraeg Cenedlaethol. Er hyn, y mae twf darpariaeth addysg cyfrwng Saesneg o fewn Prifysgol Maastricht yn ystyriaeth allweddol wrth adnabod y sialensau hynny sy'n gwynebu addysg uwch cyfrwng ieithoedd lleiafrifol a chyd-ieithoedd swyddogol ar draws Ewrop a'r byd, gan iddo danlinellu pa mor gyflym y gellid datblygu darpariaeth addysg uwch cyfrwng Saesneg o'r newydd ar draul addysg cyfrwng Iseldireg yn yr achos hwn, ac yn fwy trawiadol, yr awch ymysg myfyrwyr i ymgymryd a'r ddarpariaeth.

Yr oedd Y Swistir yn ystyriaeth a ddiystyrwyd ymhellach, er fod yna bedair iaith swyddogol o fewn y wladwriaeth hon, Almaeneg, Ffrangeg, Eidaleg a Romansh. Sefydlodd erthygl cyntaf Cyfansoddiad y Swistir 1999 fod y Swistir wedi ei rhannu i ddau ddeg chwech o ardaloedd penodol a adweinir fel '*Cantons*'. Ymhellach, y mae'r wlad wedi ei rhannu i bedair ardal ieithyddol penodol yn dilyn Cyfansoddiad 1874, ac felly y mae'r mwyafrif o '*Gantons*' yn unieithog, ag eithrio tri, sef Fribourg,

³⁸ Doiz, Lasagabaster, Sierra (n 19) tud 3

³⁹ *ibid* 7

Valais a Bern.⁴⁰ Er fod y gallu i ddeddfu ynghylch addysg wedi ei ddatganoli i'r '*Cantons*,' yn unol ag adran pum deg is-adran un o Gyfansoddiad y Swistir 1999, golyga'r rhaniad ieithyddol fod systemau addysg y mwyafrif yn unieithog.

O safbwynt addysg uwch felly, cyfyngedig iawn yw'r nifer o sefydliadau dwyieithog a geir yn y Swistir. Prifysgol Fribourg ydyw'r unig sefydliad addysg uwch sy'n cynnig darpariaeth addysg gyfreithiol cyfrwng dwy iaith swyddogol, Almaeneg a Ffrangeg, ac y mae wedi ymrwymo drwy gyfrwng Deddf Tachwedd 19eg 1997 erthygl 6(3) i annog ac hwyluso dealltwriaeth rhwng siaradwyr y ddwy iaith, gan darparu addysg uwch cyfrwng y ddwy iaith. Er hyn, cyfyngedig iawn yw'r ymchwil a gyhoeddwyd ar faes darpariaeth addysg uwch ddwyieithog yn y Swistir, ac yn benodol addysg gyfreithiol ddwyieithog. Yn wir, un erthygl cyfrwng Saesneg a ganfuwyd gan yr ymchwilydd, ac o ganlyniad, nid oedd modd dibynnu ar y wladwriaeth hon er ffurfio astudiaeth achos ar gyfer yr efrydiaeth arbennig hwn.

Ystyriwyd ymhellach Talaith Anibynnol De Tyrol yng Ngogledd yr Eidal. O fewn y dalaith hon, y mae Almaeneg ac Eidaleg yn gyd-ieithoedd swyddogol, fel a rhagnodwyd o fewn erthygl 99 Deddf Anibynnuaeth De Tyrol. Ymhellach, dywed adran cant Deddf Anibynnuaeth De Tyrol y gall trigolion y dalaith ddefnyddio'r Almaeneg neu Eidaleg wrth ymdrin â'r weinyddiaeth neu'r farnwraeth. Er mwyn ymateb i'r gydnabyddiaeth gyfreithiol yma i'r ddwy iaith, gwelwyd cryn-dipyn o ddatblygiadau wrth gychwyn, ac ehangu darpariaeth terminoleg swyddogol a chyfreithiol ddwyieithog, ymhellach, creuwyd yr angen i gyrff cyhoeddus, gan gynnwys llysoedd ddarparu gwasanaethau cydradd drwy gyfrwng y ddwy iaith, a datblygwyd system addysg gynradd ac uwchradd ddwyieithog. Yn sylfaen i'r datblygiadau yma, sefydlwyd Comisiwn Terminoleg o fewn y dalaith gan erthygl 6 paragraff 1 Archddyfarniad 574/1988. Prif amcan y Comisiwn hwn ydyw creu,

⁴⁰ N Schmitt, *The Swiss Paradox : Monolingual Higher Education in a Multicultural Environment* Xabier Arzoz (gol) Bilingual Higher Education in the Legal Context Group Rights, State Policies and Globalisation Martinus Nijhoff Publishers Yr Iseldiroedd (2012) tud 82-85

adolygu a diweddarau terminoleg ddwyieithog ar gyfer y weinyddiaeth gyhoeddus, y farnwraeth a chyrff cyhoeddus, gan annog defnydd o derminoleg gywir a swyddogol yn y ddwy iaith.

O safbwynt darpariaeth addysg yn Ne Tyrol, yn unol ag erthygl 19 Deddf Anibynnïaeth De Tyrol gweithredir egwyddor o arwahaniad ieithyddol, gan olygu fod disgyblion yn ymgymryd ag astudiaethau cynradd ac uwchradd naill a'i drwy gyfrwng Eidaleg neu Almaeneg yn unig, gyda chwech awr o addysg yn yr ail iaith bob wythnos.⁴¹ Er hyn, o fewn addysg uwch, gwelir darpariaeth tair-ieithog, gyda Phrifysgol Rhydd Bolzano/Bolzen o fewn tiriogaeth De Tyrol yn cynnig darpariaeth cyfrwng Almaeneg, Eidlaeg a Saesneg. Nid yw'r sefydliad er hyn, yn cynnig darpariaeth addysg gyfreithiol i'w fyfyrwyr. Os am astudio'r gyfraith felly, rhaid i fyfyrwyr De Tyrol fynychu Prifysgol Innsbruck yn Awstria lle y gellid ymgymryd â chwrs cyfraith yr Eidal drwy gyfrwng Eidaleg ac Almaeneg, neu Brifysgol Trento o fewn Talaith Anibynnol Trento lle y gellid ymgymryd ag astudiaethau cyfreithiol drwy gyfrwng Eidaleg a Saesneg.⁴²

O safbwynt yr astudiaeth hon felly, nid oedd dibynnu ar Dalaith Anibynnol De Tyrol fel astudiaeth achos i'w chymharu â Chymru'n ffafriol, gan nad yw'r dalaith yn cynnig darpariaeth addysg gyfreithiol, ond yn hytrach yn dibynnu ar ddarpariaeth addysg gyfreithiol cyfrwng Eidaleg, Almaeneg a Saesneg y tu hwnt i'w ffiniau.

Ymhellach, yn yr un modd a'r Swistir, cyfyngedig iawn oedd mynediad yr ymchwilydd i ddarpariaeth ymchwil cyfrwng Saesneg oedd yn ffocysu ar ddatblygiad dwyieithrwydd o fewn y dalaith anibynnol hon. Er hyn, y mae agweddau o ddatblygiadau cyfreithiol a gwleidyddol y tu hwnt i ffiniau addysg uwch yn ystyriaethau defnyddiol, megis y Comisiwn Terminoleg i gefnogi datblygiad addysg gyfreithiol dwyieithog, ynghyd â chefnogi defnydd yr ieithoedd ymysg ymarferwyr y gyfraith.

⁴¹ Alber a Palermo (n 491) 292

⁴² ibid 304-305

Penderfynwyd ffocysu felly ar wladwriaethau Ewropeaidd arbenigol lle y cafwyd mynediad at gryn dipyn o ymchwil cyfrwng Saesneg, a lle'r oedd y wladwriaeth yn gyfrifol am ddatblygu darpariaeth addysg gyfreithiol cyfrwng iaith leiafrifol neu gyd-iaith swyddogol. Penodwyd felly astudiaethau achos Ewropeaidd y Ffindir a Gwlad y Basg. Gwnaed ymlyniad pendant o fewn y ddwy wladwriaeth hon, fod gan drigolion yr hawl i ymwneud a'r system gyfreithiol o fewn y ddwy iaith swyddogol, yn union fel a rhagnodwyd o fewn Deddf yr Iaith Gymraeg 1993 yng Nghymru. O ganlyniad, dyma olygu fod yna angen ymarferol yn codi i sicrhau fod gan ymarferwyr y gyfraith fynediad at addysg ac hyfforddiant gyfreithiol cyfrwng Swedeg a Ffinneg yn y Ffindir, a Sbaeneg a Basgeg yng Ngwlad y Basg i sicrhau fod gan drigolion y ddwy wladwriaeth fynediad cyfartal i gyfiawnder yn yr un modd â siaradwyr yr iaith fwyafrifol. Ymhellach y mae'r gwladwriaethau wedi eu hymrwymo i'r un cytuniadau Ewropeaidd a'r Deyrnas Unedig.

Dyma roddi syflaen gydradd a ellir ei chymharu'n uniongyrchol â Chymru, er mwyn gwerthuso llwyddiant darpariaeth addysg gyfreithiol cyfrwng cyd-ieithoedd swyddogol. Yn dilyn Deddf Iaith Basgeg 1982, Llywodraeth Gwald y Basg sy'n gyfrifol am gyfrwng darpariaeth addysg uwch o fewn y wladwriaeth, a gwnaed camau pendant er hybu darpariaeth cyfrwng Basgeg o fewn Prifysgol Gwald y Basg. O safbwynt y Ffindir, gwnaed ymlyniad cyfreithiol cryf i annog datblygu darpariaeth cyfrwng Ffinneg a Swedeg o fewn addysg uwch gan lywodraeth y wladwriaeth, drwy gyfrwng deddfwriaeth Ewropeaidd a domestig. Er hyn, gwelwyd y datblygiad mwyaf pellgyrhaeddol o addysg uwch cyfrwng Saesneg y tu allan i wladwriaethau sy'n cyfrif y Saesneg yn iaith swyddogol yn y Ffindir.⁴³

Yr oedd y ddwy wladwriaeth hon felly'n galluogi'r ymchwilydd i ymgymryd ag astudiaeth gymhariaethol a oedd yn ystyried llwyddiant ymlyniad cyfreithiol ddomestig i ddatblygu darpariaeth

⁴³ James A Coleman, *English-medium teaching in European higher education* (2006) Language Teaching Cyfrol 39 Rhif 1 tud 8

cyfrwng cyd-ieithoedd swyddogol o fewn systemau addysg uwch, ynghyd ag ardrawiad ymlyniad gyfreithiol i gytuniadau Ewropeaidd i ddatblygiad addysg uwch cyfrwng cyd-ieithoedd swyddogol. Ymhellach, bu modd ystyried a gwerthuso ardrawiad datblygiad darpariaeth addysg uwch cyfrwng Saesneg ar systemau addysg uwch ddwyieithog. Yn allweddol, yr oedd modd sicrhau mynediad at waith ymchwil cyfrwng Saesneg a oedd yn ffocysu'n benodol ar yr hyn oedd ar waith yn ymarferol o fewn y gwladwriaethau yma, er mwyn galluogi'r ymchwilydd i gynnal astudiaeth gymhariaethol treiddgar.

Ymhellach, penodwyd talaith Brunswick Newydd yng Nghanada fel astudiaeth achos y tu hwnt i ffin yr Undeb Ewropeaidd gan fod yna system addysg ddwyieithog wedi ei sefydlu yno ers blynnyddoedd lawer, ac yn fwy penodol o safbwynt prif ffocws y thesis, datblygwyd system gyfreithiol ddwyieithog law yn llaw a'r system addysg gyfreithiol ddwyieithog. Dyma agwedd hollol newydd i'w hystyried o fewn y thesis, gan nad yw'r datblygiad hwn yn ymdebygu i'r hyn sydd ar waith yng Nghymru ar hyn o bryd er gwaethaf ymlyniad gan y Coleg Cymraeg Cenedlaethol i gydweithio a'r byd gwaith.⁴⁴ Rhoddir sgôp felly i'r efrydiaeth holi os yw datblygiad o'r fath yn ffafriol o ran hyrwyddo addysg uwch cyfrwng ieithoedd lleiafrifol a chyd-ieithoedd swyddogol, ac ymhellach, a fydd modd mabwysiadu elfennau o'r strategaeth hon yng Nghymru.

Wedi ymateb i'r agweddau unigol yma o fewn yr efrydiaeth, gobeithia'r awdur gloi'r astudiaeth drwy amlinellu'r ddadl a ffurfiwyd er datgan fod gan fyfyrwyr addysg uwch Cymru yr hawl i addysg uwch cyfrwng Cymraeg, gan ymhellach amlinellu'r strategaethau allweddol hynny y gellid eu mabwysiadu gan y Coleg Cymraeg Cenedlaethol wrth adlewyrchu ar yr hyn sydd ar waith o fewn yr astudiaethau achos a benodwyd, er sicrhau darpariaeth addysg uwch cyfrwng Cymraeg blaengar, arloesol a chynaliadwy, yn benodol ym maes y gyfraith.

⁴⁴ Cynllun Academaidd (n 12) 12

Datblygiad y Gymraeg mewn addysg

Dadleua'r efrydiaeth fod modd ffurfio dadl gref er mwyn cyfiawnhau darpariaeth addysg uwch cyfrwng ieithoedd lleiafrifol, ac yn benodol addysg uwch cyfreithiol cyfrwng Cymraeg yn seiliedig ar dair prif ddadl.

Yn gyntaf, gellid cyfiawnhau darpariaeth addysg uwch cyfrwng Cymraeg yn seiliedig ar yr angen i barhau â'r continiwm ieithyddol cyfrwng Cymraeg sydd eisoes wedi ei sefydlu o fewn y system addysg yng Nghymru. Yn ail, gellid cyfiawnhau darpariaeth addysg uwch cyfrwng Cymraeg yn seiliedig ar yr angen ymarferol a ddatblygwyd yng Nghymru am ymarferwyr cyfreithiol cyfrwng Cymraeg yn dilyn deddfwriaeth megis Deddf yr Iaith Gymraeg 1993 a Mesur yr Iaith Gymraeg (Cymru) 2011. Yn olaf, gellid cyfiawnhau darpariaeth addysg uwch cyfrwng Cymraeg yn seiliedig ar gyfraith hawliau dynol rhyngwladol ac Ewropeaidd.

O fewn y bennod hon, ffurfir dadl i gyfiawnhau darpariaeth addysg uwch cyfrwng Cymraeg, yn seiliedig ar y continiwm ieithyddol a sefydlwyd eisoes o fewn y gyfundrefn addysg Gymreig.

Tanlinellwyd pwysigrwydd continiwm ieithyddol addysgiadol i ddatblygiad addysgol unigolyn o fewn gwaith ymchwil MAK Halliday⁴⁵ a nododd nad yw iaith yn rhoddi gwybodaeth i unigolyn, ond yn hytrach yn amod er mwyn galluogi unigolyn ddatblygu dealltwriaeth o wybodaeth.⁴⁶ O ganlyniad, y mae iaith yn amod allweddol i sicrhau fod plentyn neu fyfyrwr o fewn y system addysg yn medru dysgu a datblygu dealltwriaeth gyflawn. Yn dilyn, bydd parhau â chyfrwng addysg wrth ddatblygu'n addysgiadol yn hwyluso'r broses hon o ddatblygu dealltwriaeth ar ran yr unigolyn.

⁴⁵ MAK Halliday, '*Towards a language-based theory of education*' (1993) *Linguistics and Education* Cyfrol 5 Rhif 2

⁴⁶ *ibid* 94

Yn wir, cafwyd cydnabyddiaeth o bwysigrwydd y continiwm ieithyddol addysgiadol fewn achos *Cyprus v Twrci* (2002)⁴⁷ gan Lys Hawliau Dynol Ewrop. Cydnabu'r Llys o fewn yr achos hwn nad oedd torri ar gontiniwm ieithyddol addysgiadol a oedd eisoes wedi ei sefydlu o fudd i blant wrth drosglwyddo o addysg gynradd i addysg uwchradd.

Yn yr un modd, tanlinellodd yr Athro Victor Webb wrth gyfeirio at ddarpariaeth addysg cyfrwng Saesneg o fewn sefydliadau addysg uwch yn Ne Affrica⁴⁸ fod diffyg continiwm ieithyddol addysgiadol cyfrwng mamiaith myfyrwyr yn cyfyngu ar ddealltwriaeth myfyrwyr a'u cyrhaeddiad addysgiadol.

“The language used for learning and teaching is crucial for learners’ acquisition of knowledge and understanding and the development of their skills, and for learners’ ability to demonstrate their acquired knowledge effectively in assignments and examinations. If learners do not know the language used as the medium of instruction well, they cannot adequately develop educationally.”⁴⁹

Yn wir, dadleua'r Athro Tove Skutnabb-Kangas⁵⁰ a'r Athro Robert Phillipson ymhellach,⁵¹ fod parhau â chontiniwm ieithyddol addysgiadol yn arbennig o bwysig i gyrhaeddiad addysgiadol plant, yn benodol pan fo'r addysg wedi ei ddarparu drwy gyfrwng y famiaith neu iaith leiafrifol. Dadleua Skutnaab-Kangas a Phillipson y dylid cydnabod fod hawliau ieithyddol addysgiadol yn gategori arbenigol o hawliau dynol, ac aeth Skutnabb-Kangas ymhellach, gan ddadlau fod athrawon ac

⁴⁷ Cyprus v Twrci (2002) Penderfyniad rhif 25781/94

⁴⁸ Vic Webb, ‘*African languages as media of instruction in South Africa. Stating the case*’ (2004) Language Problems and Language Planning Cyfrol 28 Rhif 2

⁴⁹ ibid 148

⁵⁰ Tove Skutnabb-Kangas, ‘*The Globalisation of (Educational) Language Rights*’ International (2001) Review of Education Cyfrol 47 Rhif 3/4

⁵¹ Phillipson (n 18) tud 152

addysgwyr sy'n ymwrthod rhag rhoddi'r cyfle i ddisgyblion ddysgu drwy gyfrwng eu mamiaith, gan dorri ar gontiniwm ieithyddol addysgiadol yn cyflawni hil-laddiad ieithyddol.⁵²

Dyma danlinellu felly fod sicrhau continiwm ieithyddol addysgiadol yn allweddol er mwyn gwarantu cyfle cyfartal i siaradwyr yr iaith fwyafrifol a'r iaith leiafrifol o fewn y system addysg. Canfu ymchwil Dr Dafydd Trystan a Dr Andrew Davies⁵³ ymhellach fod yna ddyhead ymysg myfyrwyr ôl-16 mewn sefydliadau addysg uwchradd a cholegau addysg bellach ar draws Cymru i barhau â'r continiwm ieithyddol addysgiadol cyfrwng Cymraeg wrth ymgymryd ag astudiaethau o fewn sefydliadau addysg uwch.

Aiff y bennod hon yn ei blaen felly i ystyried datblygiad hanesyddol y Gymraeg o fewn y system addysg yng Nghymru, gan danlinellu bodolaeth continiwm ieithyddol addysgiadol cyfrwng Cymraeg cryf rhwng addysg feithrin, cynradd ac addysg uwchradd, a'r toriad sylweddol a gafwyd yn y continiwm ieithyddol addysgiadol rhwng addysg uwchradd ac addysg uwch.

Wrth bwysu a mesur datblygiad y continiwm ieithyddol o fewn y system addysg yng Nghymru, ceir ystyriaeth benodol o ddatblygiad ysgolheictod dwyieithog yng Nghymru, a chenhadaeth a swyddogaeth sefydliadau addysg uwch Cymreig. Ffurfir dadl bellach yn seiliedig ar theori iaith, datblygiad continiwm ieithyddol o fewn y system addysg Gymreig a sgil effeithiau'r datblygiad hwnnw er mwyn cyfiawnhau darpariaeth addysg uwch cyfrwng Cymraeg. Yn ogystal, ceir ystyriaeth bellach o ddatblygiadau cyfreithiol a gwleidyddol yng Nghymru, sydd wedi gweddnwedd sefyllfa'r Gymraeg o fewn y gymuned Gymreig.

⁵² Tove Skutnabb-Kangas, 'Mother Tongue Maintenance: The Debate Linguistic Human Rights and Minority Education' (1994) TESOL Quarterly Cyfrol 28 Rhif 3 tud 627

⁵³ Trystan a Davies (n 17) tud 157

Wrth gloi'r bennod ystyrir pun a'i ydyw datblygiad y Coleg Cymraeg Cenedlaethol yng Nghymru wedi llwyddo i ymateb i'r sialensau penodol sy'n wynebu darpariaeth addysg uwch cyfrwng Cymraeg heddiw yn benodol o safbwynt addysg gyfreithiol cyfrwng Cymraeg.

Esblygiad Addysg Gymraeg

Yn dilyn Deddf Uno 1536, gwelwyd gweithredu cyfreithiol a gwleidyddol i uno a chydlynnu darpariaeth addysg yng Nghymru a Lloegr. Cyfeiria W R Jones o fewn ei gyfrol *Addysg Ddwylieithog yng Nghymru*⁵⁴ at ddirywiad o safbwynt defnydd y Gymraeg o fewn sefydliadau addysgol traddodiadol Gymreig megis ysgolion y beirdd ac ysgolion mynachlogydd a oedd yn draddodiadol yn defnyddio'r Gymraeg yn gyfrwng dysgu. Yn dilyn Deddf Uno 1536, gwelwyd ymgais i sefydlu system addysg llawer mwy strwythuriedig, ac Saesneg ei natur yng Nghymru, gydag ymsefydlu ysgolion gramadeg, megis Coleg Crist Aberhonddu ym 1542.⁵⁵

Cafwyd cydnabyddiaeth o'r angen i ffurfio system addysg strwythuriedig yng Nghymru gyda chyhoeddu '*An Act for the Better Propagation and preaching of the Gospel in Wales*'⁵⁶ ym 1650, cyfnod Gweriniaeth Oliver Cromwell. Yn unol a'r ddeddf, ceisiwyd sefydlu oddeutu 60 o ysgolion di-dâl o fewn nifer o drefi yng Nghymru, gan ganoli eu gwaith ar ddarparu addysg feiblaidd ymysg plant ifanc. Dyma ymgais bendant i gychwyn datblygiad y Saesneg yn gyfrwng dysgu o fewn sefydliadau addysgol Cymru.⁵⁷

Er hyn, yn dilyn cyfnod Oliver Cromwell, gwelwyd canoli datblygiad system addysg yng Nghymru ar fentrau bychan eu maint a oedd wedi eu gwasgaru ar draws y wlad, heb unrhyw fframwaith ganolog i

⁵⁴ W R Jones, *Addysg Ddwylieithog yng Nghymru* Llyfrfa'r Methodistiaid Calфинаidd, Caernarfon (1963) tud 9-11

⁵⁵ Gerald Morgan, *The Dragon's Tongue The fortunes of the Welsh language* The Triskel Press (1966) tud 97

⁵⁶ Gweler Stephen K Roberts *Propagating the Gospel in Wales: the making of the 1650 Act* Transactions of the Honourable Society of the Cymrodorion Cyfrol 10 (2004)

⁵⁷ Gwyneth Roberts (n 1)

sicrhau datblygiad cyfartal drwy gyfrwng unrhyw iaith. Canolwyd y prif ddatblygiadau'n ystod y cyfnod hwn ar ymrannu addysg grefyddol drwy gyfrwng y Gymraeg, gan ddibynnu'n llwyr ar waith unigolion a oedd wedi ymroi i wella llythrennedd plant a thrigolion Cymru.

Gwelwyd sefydlu nifer o gymdeithasau ac elusennau crefyddol er mwyn hyrwyddo addysg yn ystod y cyfnod hwn,⁵⁸ megis yr *Ymddiriedaeth Gymreig* (1674 – 1681) gan y ficer Thomas Gouge⁵⁹ a oedd yn darparu addysg i blant tlawd i ddarllen ac ysgrifennu, a chynyddu ymwybyddiaeth o'r Beibl ymysg y dô hŷn. Rhwng 1674 ac 1675 darparwyd addysg cyfrwng Cymraeg i dros 2,000 o blant gan yr ymddiriedolaeth hon. Creuwyd deunyddiau dysgu cyfrwng Cymraeg o'r newydd ar gyfer y disgyblion, gan gynnwys argraffiad newydd o'r Beibl, a chyfieithwyd nifer o ddeunyddiau allweddol i'r Gymraeg er mwyn cynorthwyo eu dysg.⁶⁰

Ffurfiwyd yn ogystal y *Gymdeithas er Taenu Gwybodaeth Gristnogol* (1739-1795)⁶¹ er mwyn lledaenu addysg a llyfrau Cristnogol ymysg plant ac oedolion Cymru. Yn unol â gweledigaeth y gymdeithas hon, sefydlwyd nifer o ysgolion elusennol ar draws Cymru er mwyn darparu addysg grefyddol cyfrwng Cymraeg yn ddi-dâl i blant ifanc. Ymhellach, darparwyd deunyddiau dysgu cyfrwng Cymraeg ar eu cyfer, a sefydlwyd llyfrgelloedd mewn amryw ardal er mwyn cynorthwyo eu dysgu.⁶² Un o'r athrawon a oedd ynghlwm wrth y mudiad hwn ac a ddatblygodd yn unigolyn blaenllaw wrth ddatblygu addysg cyfrwng Cymraeg ar draws Cymru, oedd Griffith Jones Llanddowror.⁶³

⁵⁸ Gweler Malcolm Seaborne, *Schools in Wales 1500-1900* Gwasg Gee and Son Dinbych (1992)

⁵⁹ Gweler R T Jenkins, *Gruffydd Jones Llanddowror 1683-1761* Gwasg Prifysgol Caerdydd (1930)

⁶⁰ W R Jones, *Addysg Ddwylieithog yng Nghymru* Llyfrfa'r Methodistiaid Calfinaidd, Caernarfon (1963) tud 17

⁶¹ *ibid*

⁶² *ibid* 21

⁶³ Gweler Jenkins (n 15)

Datblygodd Griffith Jones fudiad ysgolion cylchynnol rywbryd rhwng 1731 a 1737.⁶⁴ Gweithredai'r ysgolion yma am gyfnodau o dri mis ar y tro mewn un ardal arbennig ac yna byddai'r athrawon yn symud ymlaen i ardaloedd eraill am gyfnod pellach o dri mis. Darparwyd yr addysg yn llwyr drwy gyfrwng y Gymraeg ac ni chodwyd unrhyw dâl am yr addysg, neu werslyfrau. Datblygodd yr ysgolion i fod yn hynod boblogaidd, nid yn unig ymysg plant ifanc, ond ymysg oedolion yn ogystal, a darparwyd dosbarthiadau nos ychwanegol ar eu cyfer. Gwelwyd cynnydd yn nifer yr ysgolion o 150 ym 1740 i dros 3,000 ym 1761 â 158,000 o ddisgyblion yn eu mynychu.⁶⁵

Cyhoeddodd Griffith Jones, fod y llwyddiant ysgubol hwn yn perthyn i'r ffaith mai drwy gyfrwng y Gymraeg oedd darpariaeth yr addysg, gan ei fod yn hygyrch i bob un o fewn cymdeithas yng Nghymru.

“The people know only Welsh and have no time to learn English; therefore if they are to be instructed in the elements of religion, they must be taught in Welsh. To teach them in English is ridiculous as it would be to teach the English poor in French.”⁶⁶

Tanlinella'r datblygiadau o fewn maes addysg yn dilyn y Ddeddf Uno 1536 a sefydlu ysgolion megis sefydliadau Griffith Jones bwysigrwydd yr iaith Gymraeg fel iaith gymunedol, lafar a oedd yn perthyn i'r mwyafrif yng Nghymru. Yr oedd y Gymraeg, er gwaethaf deddfwriaeth o blaid y Saesneg felly'n allweddol er mwyn darparu addysg i garfannau helaeth o unigolion ar draws y wlad. Parhawyd a'r gwaith o ddatblygu'r ysgolion cylchynol yma wedi marwolaeth Griffith Jones, gan un o brif noddwyr

⁶⁴ Roberts (n 1) tud 27

⁶⁵ Morgan (n 55) tud 100

⁶⁶ Roberts (n 1) tud 28

y mudiad, Madam Bridget Bevan, ond daeth terfyn ar y mudiad yn dilyn ei marwolaeth hithau ym 1779.⁶⁷

Yn unol a'r gwaith o ddatblygu addysg a wnaed gan y mudiadau crefyddol eu naws, cafodd Ysgolion Sul a oedd wedi eu sefydlu ar draws Cymru gan unigolion megis Thomas Charles gryn dipyn o ardrawiad ar ddatblygiad addysg ymysg trigolion y wlad. Tuedda'r Ysgolion Sul ddatblygu mewn modd anstrwythuriedig yn unol a'r enwad a berthynwyd iddi, ond yr oedd y Gymraeg yn allweddol i'w llwyddiant. Trwy gyfrwng y Gymraeg y gweithredai'r ysgolion yma'n llwyr, gan ddarparu addysg i holl drigolion eu cymunedau boed yn blant neu'n oedolion. Yn wir, dadleua Leslie Wynne Evans fod yr Ysgolion Sul nid yn unig yn allweddol wrth addysgu unigolion a phlant, ond ymhellach yn ganolbwynt i'r gymdeithas yn ystod y cyfnod hwn.⁶⁸

“These schools became important social, as well as religious and educational institutions; they brought together whole communities.”⁶⁹

Ym 1811, cafwyd ymgais arall o Lundain i ffurfioli a strwythuro system addysg yng Nghymru, gan fabwysiadu'r hyn a oedd ar waith y tu hwnt i Glawdd Offa yn Lloegr drwy sefydlu mudiad “*The National Society for Promoting the Education of the Poor in the Principles of the Established Church Throughout England and Wales.*”

Sefydlodd y mudiad arbennig hwn ysgolion cenedlaethol a oedd wedi eu trwytho yn y traddodiad Egwylsig Anglicanaidd, yn wir, codwyd 14 o'r ysgolion yma yng Nghymru rhwng 1835 a 1840.⁷⁰

⁶⁷ Jenkins (n 15) tud 48

⁶⁸ Leslie Wynne Evans, *Studies in Welsh Education Welsh Educational Structure and Administration 1880-1925* Gwasg Prifysgol Cymru, Caerdydd (1974) tud 9

⁶⁹ Roberts (n 1) tud 29

⁷⁰ ibid 29

Saesneg yn unig ydoedd cyfrwng y dysgu, ac ynghlwm wrth yr ysgolion yma, datblygodd yr arfer o atal plant rhag siarad Cymraeg o fewn muriau'r ysgol. O fewn yr ysgolion cenedlaethol, byddai'n rhaid i unrhyw blentyn a fyddai'n siarad y Gymraeg wisgo arwydd y "*Welsh Not*."

"It was hung as a public humiliation and punishment around the neck of any pupil caught speaking Welsh on the school premises; the culprit had to wear it until another pupil was caught committing the same offence, and the pupil wearing it at the end of the day was punished by the teacher, usually with a beating."⁷¹

Gyda datblygiad yr ysgolion cenedlaethol felly, gwelwyd newid ieithyddol sicr o fewn y system addysg yng Nghymru tuag at ddefnydd y Saesneg yn gyfrwng addysg. Ymgeisiwyd i ffurfio system addysg a oedd yn perthyn i Gymru a Lloegr, heb unrhyw ystyriaeth i anghenion arbennig ieithyddol a diwylliannol y Cymry. Yr oedd system a oedd yn draddodiadol i'w chyfri'n gwbl unieithog Gymraeg, yn awr yn meddu ar amcan i waredu'r Gymraeg o'r ystafell ddosbarth, gan hyrwyddo darpariaeth addysg cyfrwng Saesneg yn unig. Iaith y cartref oedd y Gymraeg yn dilyn sefydlu'r ysgolion newydd yma, ac atseiniwyd y meddylfryd hwn o fewn y diwygiadau a'r adroddiadau ar addysg yng Nghymru a gafwyd yn ystod y ddwy ganrif yn dilyn sefydlu'r ysgolion cenedlaethol.

Ym 1847, cafwyd yr adroddiad mwyaf manwl a chynhwysfawr o sefyllfa byd addysg yng Nghymru erioed, yn dwyn y teitl "*Reports of the Commissioners of Enquiry into the State of Education in Wales*."⁷² Aelod Seneddol o Coventry, William Williams, yn wreiddiol o Lanpumsaint yn Sir Gaerfyrddin a alwodd am yr adroddiad.

⁷¹ Roberts (n 1) tud 33

⁷² Gweler Roberts (n 1)

Ym mis Gorffennaf, penodwyd R W Lingen, Jellynger C Symons a H R Vaughan Johnson i ymgymryd a'r gwaith o ymchwilio i foesoldeb, safon addysg, safonau byw, a chyflwr crefydd yng Nghymru, gan ganoli'n benodol ar gaffael y dosbarth gweithiol o'r Saesneg. Ymwelodd y tri gŵr a'u cynorthwyyr â holl ardaloedd Cymru, gan gyhoeddi ffrwyth eu hymchwil ym mis Gorffennaf 1847.

Cafwyd adroddiad a oedd yn feirniadol iawn o foesoldeb, safonau byw a darpariaeth addysg yng Nghymru. Canolwyd ar y ffaith nad oedd caffael y Cymry o'r Saesneg yn ddigonol, ac mai gwraidd holl broblemau moesol y Cymry ydoedd y diffyg hwn.

“The Welsh Language is a vast drawback to Wales and a manifold barrier to the moral progress and commercial prosperity of its people. It is not easy to over-estimate its evil effects.”⁷³

Cafwyd adwaith cryf i'r adroddiad, a adweinir fel Brad y Llyfrau Gleision⁷⁴ yng Nghymru, gan alw'r cyhoeddi'n frad gan dri Eglwyswr o Saeson a oedd yn perthyn i'r dosbarth canol-uwch, heb unrhyw ymwybyddiaeth o Gymru, ei phobl, ei thraddodiadau a'i hiaith.⁷⁵

O safbwynt darpariaeth addysg cyfrwng Cymraeg, cyfrannodd yr adroddiad at y meddylfryd sicr yn Llundain fod angen diwygio, a gwella system addysg Cymru i fod yn fwy Seisnig ei hiaith a'i naws er mwyn codi safonau a gwella moesau'r Cymry. Yn wir, yn dilyn cyhoeddu'r adroddiad cyhoeddwyd Deddf Addysg 1870.⁷⁶ O fewn y ddeddf cafwyd datganiad mai Saesneg ydoedd cyfrwng addysg

⁷³ Reports of the Commissioners of Enquiry into the state of Education in Wales Committee of Council on Education, Llundain 1847 tud 66

⁷⁴ Gweler: Gareth W Evans, Robert Smith a Gareth Elwyn Jones *Examining the Secondary Schools of Wales 1896-2000* Gwasg Prifysgol Cymru, Caerdydd (2008)

⁷⁵ Gweler Gareth Elwyn Jones, *The Welsh Language in the Blue Books of 1847* Geraint H Jenkins (gol) *The Welsh Language and its Social Domains 1801-1911* Gwasg Prifysgol Cymru (2000)

Prys Morgan, *Brad y Llyfrau Gleision Ysgrifau ar Hanes Cymru* Gwasg Gomer (1991)

⁷⁶ Gweler Robert Smith, *Elementary Education and the Welsh Language 1870-1902* 1847

elfennol yng Nghymru a Lloegr, diystyrwyd y Gymraeg o'r system addysg, a chadwyd hi fel iaith yr aelwyd yn unig.⁷⁷

Dyma felly danlinellu'n gyfreithiol benllanw'r broses o geisio dileu'r Gymraeg yn llwyr o'r ystafell ddosbarth, ac ymsefydlu'r Saesneg yn gyfrwng dysg yng Nghymru a Lloegr. Gwelwyd ardrawiad y ddeddf hon ar y niferoedd a siaradai Gymraeg o fewn cyfrifiad 1891 ac 1901. Ym 1891, cyhoeddwyd fod ymron miliwn o Gymry'n medru siarad y Gymraeg, oddeutu 49.9% o'r boblogaeth, ond erbyn 1901, gwelwyd cwymp sylweddol i 43.5%,⁷⁸ yr oedd ardrawiad deddf 1870 felly'n drobwynt i'r Gymraeg, gan ddileu ei statws gymdeithasol ac addysgiadol.

Er hyn, ni chafwyd cydymffurfiaeth llwyr ar rhan y Cymry i'r newid ieithyddol hwn. Gwelwyd galw am Gymreigio'r ddarpariaeth addysg, yn benodol addysg gynradd o fewn y gymdeithas Gymreig, yn y cyfnod yn union cyn, ac yn dilyn 1900. Sefydlwyd mudiad Cymru Fydd ym 1886, gan alw am gynnydd yn y gydnabyddiaeth i'r iaith Gymraeg. Tanlinella Geraint H Jenkins⁷⁹ y ffurfiwyd geirfa Gymraeg newydd megis 'cenedlaetholdeb' ym 1858, a 'chenedlaetholwr' ym 1898, a oedd yn tanlinellu fod yna garfannau gwladgarol a chenedlaetholgar yn gweithredu'n ystod y cyfnod, ac yn dyheu am weld cydnabod pwysigrwydd yr iaith Gymraeg, gan frwydro i'w gwarchod yng ngwyneb gweithredu cyfreithiol i ddileu ei statws gymdeithasol.

Geraint H Jenkins (gol) *The Welsh Language and its Social Domains 1801-1911* Gwasg Prifysgol Cymru (2000)

⁷⁷ Jac L Williams, *The Welsh Language in Education* Meic Stephens (gol) *The Welsh Language Today* Gomer Press (1973) tud 94

⁷⁸ Data Bwrdd yr Iaith Gymraeg

www.byigwlb.org.uk/Cymraeg/cyhoeddiadau/1951+census+report+on+welsh+sapeaking+population+pdf/cyhoeddiadau/pages/publicationitem.aspx?puburl=/cymraeg/cyhoeddiadau (aeth ar y we 28.05.09) Cafwyd mynediad Mai 19eg 2010

⁷⁹ Gweler Geraint H Jenkins, *Wales, the Welsh and the Welsh Language: Introduction* Geraint H Jenkins (gol) *The Welsh Language and its Social Domains 1801-1911* Gwasg Prifysgol Cymru Caerdydd (2000) tud 29

Cyhoeddwyd ymchwil gan unigolion megis yr Athro JJ Findlay o Brifysgol Manceinion⁸⁰ ar ddechrau'r ugeinfed ganrif, yn uwchleuo gallu plant i ddatblygu'n unigolion dwyieithog, ac y dylid mabwysiadu system addysg ddwyieithog er mwyn galluogi plant o dan 14 oed i ddatblygu sgiliau iaith dwyieithog.⁸¹ Dadleuodd Dr Isambard Owen drwy gymdeithas *'The Society for the Utilization of the Welsh Language in Education for the Purpose of Serving a Better and More Intelligent Knowledge of English'*⁸² ymhellach, am gychwyn darpariaeth cyfrwng Cymraeg o fewn ysgolion Caerdydd.⁸³

Yn wir, yn dilyn Comisiwn Brenhinol ar Addysg Elfennol ym 1886, ffurfiwyd Adran Gymreig y Bwrdd Addysg o dan arweinyddiaeth O M Edwards ym 1907. Cyhoeddwyd rheoleiddiad newydd o dan arweinyddiaeth y Cymro gwladgarol hwn, a ddatganodd y gellid dysgu unrhyw faes drwy gyfrwng y Gymraeg ac y dylid sicrhau fod ysgolion yn addysgu myfyrwyr am hanes Cymru a daearyddiaeth Cymru.⁸⁴ Er hyn, bu ardaloedd Cymru'n araf iawn wrth fabwysiadu'r rheoleiddiad yma.⁸⁵

Yn dilyn y sbardun hwn, comisiynwyd ymchwil *Welsh in Education and Life / Y Gymraeg Mewn Addysg a Bywyd*⁸⁶ ym 1927, a chyhoeddwyd yr angen i ehangu defnydd y Gymraeg o fewn system addysg Cymru, yn benodol o fewn adrannau addysg uwch Cymru.

“The Welsh language must occupy an honourable position in every department of College life.”⁸⁷

⁸⁰ J J Findlay, *Modern Language Teaching* Gregg Publishing Company (1928)

⁸¹ John Hughes, *Education in a Changing Wales* J D Lewis & Sons Gomerian Press, Llandysul (1932) tud 52

⁸² Gweler Jenkins (n 79)

⁸³ Williams (n 77) tud 97

⁸⁴ *ibid* 98

⁸⁵ Iorwerth Morgan, *Dechreuadau'r Ysgolion Cymraeg* Gorau Arf Hanes Sefydlu Ysgolion Cymraeg 1939-2000 Iolo Wyn Williams (gol) Y Lolfa (2002) tud 17/18

⁸⁶ *Adroddiad Welsh in Education and Life* Departmental Committee of the Welsh Language Llundain (1927)

⁸⁷ *ibid* 270

Yn wir, tanlinellodd yr adroddiad ymhellach y dyhead i ddatblygu defnydd y Gymraeg fel cyfrwng addysgu o fewn adrannau academiaidd sefydliadau addysg uwch Prifysgol Cymru.⁸⁸ Cydnabyddwyd o fewn yr adroddiad mai tasg anodd a llafurus fyddai cyrchu'r nôd hwn, ac yn wir, araf iawn a fu'r gefnogaeth gyfreithiol i gynnwys yr adroddiad. Bu'n rhaid aros 20 mlynedd cyn cyhoeddi Deddf Addysg 1944, a chyhoeddi o fewn adran 76 a rhan ii, adran 7;

“Pupils shall be educated in accordance with the wishes of their parents.”⁸⁹

“It shall be the duty of the local education authority for every area, so far as their powers extend, to contribute towards the spiritual, moral, mental and physical development of the community by securing that efficient education throughout those stages shall be available to meet the needs of the population of their area.”⁹⁰

Dyma roddi'r hawl i awdurdodau lleol yng Nghymru sefydlu ysgolion a oedd yn ymateb i ddyheadau rhieni, ac anghenion trigolion yr ardal. Ymhellach, sefydlwyd Cyd-bwyllgor Addysg Cymru, a Chyngor Canol ar Addysg Cymru yn dilyn cyhoeddi'r ddeddf. Yn dilyn deddf 1944 felly, credodd nifer y cafwyd tro ar fyd o safbwynt defnydd y Gymraeg o fewn maes addysg, gan roddi'r cyfle i rieni brwd hawlio darpariaeth addysg cyfrwng Cymraeg i'w plant yn unol a'u dymuniadau. Ymhellach, yr oedd sefydlu cyrff i wasanaethu system addysg Cymru'n unig yn drobwynt, gan sicrhau ystyriaeth swyddogol i anghenion plant, addysgwyr ac rhieni Cymru am y tro cyntaf.

⁸⁸ ibid 277

⁸⁹ Adran 76 Deddf Addysg 1944

⁹⁰ Rhan II adran 7 Deddf Addysg 1944

Addysg Gynradd

Er y bu sawl ymgais i sefydlu ysgolion preifat neu anibynnol cyfrwng Cymraeg bychan ar hyd a lled Cymru'n ystod y cyfnod yn dilyn Deddf 1944,⁹¹ ni chaniatawyd gweithredu'n unol ag union eiriad y ddeddf yn syth. Yn wir, er yr agorwyd yr ysgol anibynnol Gymraeg gyntaf yn Aberystwyth - Ysgol Gymraeg yr Urdd,⁹² ym 1939 gan Syr Ifan ab Owen Edwards, mab cadeirydd Adran Gymreig y Bwrdd Addysg O M Edwards, bu'n rhaid aros tan 1947, cyn gweithredu'r hyn a rhagnodwyd o fewn deddf 1944, ac agor yr ysgol Gymraeg gynradd gyhoeddus gyntaf yn Llanelli, Ysgol Gymraeg Dewi Sant,⁹³ gan sicrhau gweled gwir tro ar fyd yn narpariaeth addysg cyfrwng Cymraeg. Yn wir, dyma'r datblygiad mwyaf pellgyrhaeddol o safbwynt y Gymraeg o fewn maes addysg yn dilyn deddf 1870.

Gyda datblygiad ysgolion cynradd cyfrwng Cymraeg, gwelwyd tŵf araf ond cynnyddol yn nifer y disgyblion. Yn wir, cyhoeddwyd adroddiad *The Place of Welsh and English in the Schools of Wales / Lle'r Gymraeg a'r Saesneg yn Ysgolion Cymru* gan Gyngor Canol ar Addysg Cymru ym 1953,⁹⁴ a uwchleuodd yr angen am gynnydd yn y ddarpariaeth addysg cyfrwng Cymraeg, ond i blant o deuluoedd Cymraeg yn bennaf.⁹⁵

Cyhoeddwyd adroddiad pellach gan Gyngor Cymru a Mynwy yn dwyn y teitl *Adroddiad ar yr Iaith Gymraeg Heddiw* ym mis Tachwedd 1963. Tanlinellodd yr adroddiad hwn y tŵf mewn addysg ddwyieithog yng Nghymru, yn arbennig o fewn y sector addysg gynradd, gan uwchleuo pwysigrwydd datblygu ymwybyddiaeth o hunaniaeth Gymreig o fewn holl ysgolion cynradd Cymru.⁹⁶

⁹¹ Morgan (n 55) tud 21

⁹² Gweler (n 85)

⁹³ Gweler Enid Jones, *Yr Arloeswyr Iolo Wyn Williams (gol) Gorau Arf Hanes Sefydlu Ysgolion Cymraeg 1939-2000 Y Lolfa* (2002)

⁹⁴ Adroddiad *Lle'r Gymraeg a'r Saesneg yn Ysgolion Cymru*, Cyngor Canol ar Addysg Cymru, Llundain (1953)

⁹⁵ *ibid* 58

⁹⁶ Cyngor Cymru a Mynwy *Adroddiad ar yr Iaith Gymraeg Heddiw*, Cmnd 2198 Llundain TSO Tachwedd 1963 tud 150

Ymhellach, uwcholeuodd yr adroddiad yr angen i ddatblygu'r ddarpariaeth addysg cyfrwng Cymraeg o fewn addysg blynyddoedd cynnar, ac ysgolion meithrin;

“Having regard to the significant impact of language training in a child’s early years, we are concerned that so little attention has been paid to the provision of publicly-maintained nursery schools or departments in Wales. We are aware of the value of the work done in private nursery schools in various parts of Wales and appreciate the relatively high cost of providing schools of this kind, but we question whether their importance in the context of bilingual education policy is sufficiently recognised.”⁹⁷

Yn dilyn yr adroddiad hwn, gwelwyd tŵf sylweddol yn y sector addysg feithrin a gydnabu gan nifer i fod yn “*rhyw atodiad a ddatblygodd yn sgil yr ysgolion Cymraeg.*”⁹⁸ Cychwynwyd Mudiad Ysgolion Meithrin⁹⁹ yn swyddogol ym 1971, yng Nghaerdydd, er y gellid ei olrhain i bedwardegau'r ganrif honno.¹⁰⁰

“Nôd ac amcan y mudiad newydd hwn oedd sefydlu a datblygu addysg feithrin Gymraeg a chefnogi a hyrwyddo'r Gymraeg.”¹⁰¹

Yn sicr, “*chwaraeodd y mudiad hwn ran allweddol yn natblygiad addysg Gymraeg yn y deugain mlynedd dwethaf.*”¹⁰² Bu'n allweddol wrth drosglwyddo'r iaith Gymraeg i Gymry Cymraeg a Chymry

⁹⁷ *ibid* 151

⁹⁸ Williams (n 77) tud 11

⁹⁹ Gweler Elen Lloyd Roberts, *Mudiad Ysgolion Meithrin* Gareth Roberts, Cen Williams (gol) *Addysg Gymraeg Addysg Gymreig* Ysgol Addysg Bangor (2003)

¹⁰⁰ Gweler D Gareth Edwards, *Sylwadau ar Addysg Gymraeg Heddiw* Gareth Elwyn Jones (gol) *Education, Culture and Society* Gwasg Prifysgol Cymru, Caerdydd (1991)

¹⁰¹ Gareth Roberts a Cen Williams (gol), *Addysg Gymraeg, Addysg Gymreig* Ysgol Addysg Bangor (2003) tud 129

¹⁰² *ibid* 153

di-Gymraeg, ac yn wir wrth addysgu rhieni di-Gymraeg.¹⁰³ Bu'n fodd yn ogystal i annog nifer i barhau ag addysg Gymraeg o fewn yr ysgol gynradd. Yn wir, dyma sefydlu cadarnle er mwyn cychwyn y continiwm ieithyddol addysgiadol o fewn y system addysg Gymraeg ei hiaith.

Yn sicr, yr oedd y cynnydd a welwyd yn y dyhead am ddarpariaeth addysg cyfrwng Cymraeg, ac yn y cynnydd mewn ymwybyddiaeth ynghylch pwysigrwydd addysg feithrin cyfrwng Cymraeg yn adwaith i gyhoeddu Deddf Ddiwygio Addysg 1988, a ddiwygiwyd gan Ddeddf Addysg 1996. Datganodd y ddeddf hon am y tro cyntaf erioed fod y Gymraeg yn bwnc statudol¹⁰⁴ gorfodol ar draws holl ysgolion Cymru i blant rhwng pump ac un ar bymtheg oed. Dyma ymateb cyfreithiol a gwleidyddol i sefyllfa a oedd wedi bod yn datblygu oddi ar 1927 a chyhoeddi *Y Gymraeg Mewn Addysg a Bywyd*¹⁰⁵. Yn sgil deddf 1988 felly, gwelai rhieni fudd ymgymryd ag addysg cyfrwng Cymraeg, gan sicrhau tŵf yn y continiwm addysg cyfrwng Cymraeg rhwng addysg feithrin ac addysg gynradd.

Yn wir, erbyn 1996 yr oedd dros 650 o gylchoedd meithrin ar draws Cymru, ac erbyn 1998 yr oedd 14,000 o blant yn mynychu'r cylchoedd meithrin hynny. Ym mlwyddyn 2011-2012 rhagdybir fod oddeutu 12,000 o blant yn mynychu cylchoedd meithrin ar draws Cymru, ac y mae'r mudiad wedi ehangu ei gweithgaredd i gynnwys cylchoedd Ti a Fi ar gyfer plant o'r crud i oed mynychu ysgol, ynghyd a'u rhieni, er mwyn iddynt chwarae a dysgu drwy gyfrwng y Gymraeg.¹⁰⁶

Gyda datblygiad cylchoedd meithrin ac addysg gynradd cyfrwng Cymraeg, gwelwyd datblygiad y Gymraeg o fod yn iaith a'i gwaharddwyd o dir yr ysgol yng nghyfnod y '*Welsh Not*' yn dilyn cyfnod Brad y Llyfrau Gleision a deddf 1870 i fod yn gyfrwng addysg o fewn ysgolion cynradd.

¹⁰³ Gweler Colin Baker a Meirion Prys Jones *Welsh Language Education: A Strategy for Revitalization* Colin Williams (gol) *Language Revitalization Policy and Planning in Wales* Gwasg Prifysgol Cymru (2000)

¹⁰⁴ Adran 3(7) Deddf Addysg 1988 a ddiwygiwyd gan adran 354(8) Deddf Addysg 1996

¹⁰⁵ Adroddiad *Welsh in Education and Life* Departmental Committee of the Welsh Language Llundain (1927)

¹⁰⁶ Strategaeth Addysg Cyfrwng Cymraeg: Adroddiad Blynyddol 2011 -2012 Llywodraeth Cynulliad Cymru, Caerdydd tud 9

“Bilingual education has risen from small origins in Aberystwyth half a century ago to approximately one in five primary schools using both English and Welsh to transmit the curriculum.”¹⁰⁷

Yn dilyn sefydlu continiwm addysg feithrin a chynradd cyfrwng Cymraeg llwyddiannus, cafwyd galw cynnyddol am weithredu er parhau a’r continiwm ieithyddol o fewn y system addysg, gan sicrhau darpariaeth addysg gorfodol gyflawn drwy gyfrwng y Gymraeg i ddisgyblion ysgolion cyfrwng Cymraeg Cymru.

Addysg Uwchradd

Cafwyd y galwad cyntaf am addysg uwchradd strwythuriedig yng Nghymru’n dilyn cyhoeddu *Adroddiad Aberdar* ym 1881 a ystyriodd yn benodol ehangu darpariaeth addysg uwchradd ac uwch yng Nghymru. Datganodd yr adroddiad hwn yr angen am system addysg uwchradd ac uwch Gymreig, a oedd yn unigryw i Gymru. Er hyn, diwygio’r Ysgolion Sirol a oedd eisoes yn bodoli yn ystod y cyfnod a ffafriai’r adroddiad, gan danlinellu’r angen am gymorth ariannol cynaliadwy ar eu cyfer.¹⁰⁸

Er hyn, ni chafwyd unrhyw gyfeiriadaeth o fewn yr adroddiad am ddarpariaeth addysg cyfrwng Cymraeg o fewn y system addysg uwchradd. Dywed T I Ellis;

“Their attitude to the Welsh language was rather one of tolerance than enthusiasm. They realised its existence and the fact that it was not likely to die out for some time; but it is quite clear that the Welsh

¹⁰⁷ Richard Doughty, Robert Phillips a Gareth Rees (gol), *Education and Policy Making in Wales, Explorations in Devolved Governance* Gwasg Prifysgol Cymru, Caerdydd (2000) tud 102

¹⁰⁸ T I Ellis, *The Development of Higher Education in Wales* Hughes and Son Wrecsam (1935) tud 42-43

language was regarded as entirely ancilliary to English, and there is no recommendation in the Report for its use as a medium of instruction in the intermediate schools or even for its teaching therein.”¹⁰⁹

Ffrwyth llafur yr adroddiad hwn oedd pasio Deddf Addysg Ganolradd a Thechnegol Cymru 1889, a sefydlodd yr Ysgolion Sirol, gan yn ogystal sicrhau cymorth ariannol sylweddol i system addysg uwchradd Cymru.¹¹⁰ Er hyn, yr oedd yn ofynnol i ddisgyblion dalu am eu haddysg uwchradd,¹¹¹ ac fel y tanlinellwyd gan T I Ellis uchod, Saesneg yn unig oedd cyfrwng y dysgu o fewn y sefydliadau yma. Erbyn 1898 sefydlwyd 95 o Ysgolion Sirol yng Nghymru, ond yn unol â Deddf Addysg 1902 diwygiwyd y patrwm traddodiadol, gan sefydlu ysgolion uwchradd yng Nghymru am y tro cyntaf.¹¹² Hyd at Ddeddf Addysg 1918 byddai'r mwyafrif yn talu am eu haddysg, yn derbyn gwersi Cymraeg drwy gyfrwng y Saesneg, ac yn cael eu harholi drwy gyfrwng y Saesneg.¹¹³ Yn wir, bu'n rhaid aros tan Ddeddf Addysg 1944 er sicrhau mynediad rhad at addysg uwchradd i holl ddisgyblion Cymru.

O safbwynt darpariaeth addysg uwchradd cyfrwng Cymraeg¹¹⁴ felly, hir oedd yr ymaros. Yn wir, tanlinellodd adroddiad Cyngor Cymru a Mynwy *Adroddiad ar yr Iaith Gymraeg Heddiw* Tachwedd 1963 fod yna ddiffyg sylweddol o safbwynt darpariaeth cyfrwng Cymraeg o fewn ysgolion gramadeg ac ysgolion technegol. O safbwynt ysgolion gramadeg, uwcholeuodd y Cyngor eu pryder fod disgyblion a oedd yn dymuno astudio'r Gymraeg fel testun yn methu ag ymgymryd a'u hastudiaethau gan fod yn rhaid iddynt ddewis yn aml rhwng astudio'r Gymraeg a phwnc arall. O safbwynt ysgolion technegol, tanlinellodd yr adroddiad mai bychan iawn oedd y ddarpariaeth addysg cyfrwng Cymraeg o fewn y sefydliadau yma, gan uwcholeuo eu dymuniad i weld cynnydd yn y ddarpariaeth addysg

¹⁰⁹ ibid 42

¹¹⁰ Evans (n 74) tud 3

¹¹¹ Ag eithrio'r rhai hynny a dderbynai ysgoloriaeth gan y wladwriaeth. ibid 22

¹¹² ibid 6

¹¹³ ibid 81

¹¹⁴ Gweler Cen Williams, *Addysg Uwchradd a'r Gymraeg yn yr Ugeinfed Ganrif* Geraint Jenkins (gol) *Cof Cenedl XI Ysgrifau ar Hanes Cymru* Gwasg Gomer (1997)

cyfrwng Cymraeg ar draws holl feysydd academiaidd, gan gynnwys y meysydd llai traddodiadol hynny a gyflwynwyd gan yr ysgolion technegol.¹¹⁵

Ym 1965 gwelwyd dyfodiad ysgol uwchradd cyfrwng Cymraeg yng Nglan Clwyd am y tro cyntaf yng Nghymru. Yn ôl Glyn Saunders Jones “...y teimlad ymysg llawer oedd bod angen cyflwyno pynciau a phrofiadau newydd a chymhwyso ieuenctid ar gyfer swyddi a chyfleoedd newydd, a hynny trwy gyfrwng y Gymraeg.”¹¹⁶

Yn unol â Deddf Addysg 1988, yr oedd yn ofynnol i holl ddisgyblion addysg uwchradd, pu’n a’i iddynt fynychu ysgol uwchradd cyfrwng Cymraeg, a ddiffiniwyd gan y ddeddf fel ysgol lle’r oedd dros 50% o’r pynciau’n cael eu dysgu drwy gyfrwng y Gymraeg, ysgol Saesneg, neu ddwyieithog¹¹⁷ dderbyn addysg Gymraeg fel testun craidd academiaidd.

Erbyn 1990 gwelwyd agor 18 o ysgolion uwchradd dwyieithog. Yr oedd meddylfryd rhieni a chymdeithas felly’n newid yn araf wrth iddynt gydnabod budd dysgu’r Gymraeg fel testun ac fel cyfrwng addysg. Ymhellach, yr oedd y Mudiad Ysgolion Meithrin a darpariaeth addysg cyfrwng Cymraeg o fewn ysgolion cynradd Cymru wedi cychwyn ar gontiniwm ieithyddol pendant o fewn y sector addysg, gan olygu fod yna ddyhead ymysg rhieni i weld parhad i’r continiwm hwnnw hyd at addysg uwchradd.

Testament i lwyddiant addysg cyfrwng Cymraeg ydyw’r ffaith fod dros 69 o ysgolion uwchradd wedi eu hagor yng Nghymru, a dros 12,000 o ddisgyblion ynddynt yn cael eu haddysg drwy gyfrwng y

¹¹⁵ (n 96) tud 150 - 151

¹¹⁶ Glyn Saunders Jones, ‘*Mae Taith o Fil o Filltiroedd*’ (1995) Cylchgrawn Addysg Cymru Cyfrol 2 Rhif 4 tud 105

¹¹⁷ Sefydlwyd yr ysgol uwchradd ddwyieithog gyntaf yn Sir y Fflint ym 1956

Gymraeg erbyn 1989.¹¹⁸ Erbyn diwedd yr ugeinfed ganrif felly, sefydlwyd continiwm ieithyddol cryf cyfrwng Cymraeg rhwng addysg feithrin, addysg gynradd ac addysg uwchradd yng Nghymru.

Law yn llaw a'r tŵf yma mewn darpariaeth addysg cyfrwng Cymraeg o safbwynt addysg feithrin, cynradd ac uwchradd, gwelwyd tŵf mewn cenedlaetholdeb ac ymwybyddiaeth ynghylch pwysigrwydd gwarchod hanes, iaith a diwylliant o fewn cymdeithas Gymreig. Yn ystod diwedd yr ugeinfed ganrif, cafwyd galw pellach o fewn cymdeithas am gydnabyddiaeth gyhoeddus a chyfreithiol i'r iaith Gymraeg. Gyda chyhoeddu Ddeddf yr Iaith Gymraeg gyntaf ym 1967, a ddiwygiwyd ymhellach gan Ddeddf yr Iaith Gymraeg 1993 cafwyd cydnabyddiaeth gyfreithiol i'r iaith a chydabyddiaeth gyfreithiol o hawl uniglion i'w defnyddio.

Heb unrhyw amheuaeth, y mae newidiadau gwleidyddol a chyfreithiol wedi bod yn allweddol wrth gefnogi ac hyrwyddo'r tŵf a welwyd yn ail hanner y ganrif ddiwethaf mewn addysg cyfrwng Cymraeg. O ganlyniad i'r deddfau iaith, codwyd statws y Gymraeg, a chynyddwyd ymwybyddiaeth o'i phwysigrwydd o fewn y gweithle yng Nghymru. Bu'r deddfau iaith felly'n allweddol wrth gefnogi a chryfhau'r continiwm ieithyddol cyfrwng Cymraeg rhwng y sector addysg feithrin, addysg gynradd ac addysg uwchradd Gymreig. Bu'r deddfau'n allweddol yn ogystal wrth ffurfio angen am gontiniwm ieithyddol addysgiadol cryf, gan i ddeddf 1993 osod dyletswydd ar garfannau o unigolion ddarparu gwasanaeth cyfrwng Cymraeg, fel a drafodir yn y bennod nesaf o safbwynt gwasanaethau cyfreithiol.

Erbyn cyfnod deddf 1993 felly, gwelwyd sefydlu continiwm ieithyddol cyfrwng Cymraeg cryf yng Nghymru rhwng y sectorau addysg feithrin, cynradd ac uwchradd. Yr oedd modd i blant rhwng pedair a deunaw oed dderbyn addysg drwy gyfrwng y Gymraeg yn unol â dyhead eu rhieni, ar draws holl ystod y pynciau academiaidd a gynigwyd gan ysgolion cynradd ac uwchradd Cymru. Er hyn, beth am

¹¹⁸ Gweler Geraint H Jenkins a Mari A Williams (gol), *Eu hiaith a gadwant? Hanes cymdeithasol yr iaith Gymraeg – Y Gymraeg yn yr ugeinfed ganrif* Gwasg Prifysgol Cymru (2000)

ddarpariaeth cyfrwng Cymraeg o fewn addysg uwch yng Nghymru? A welwyd datblygu'r continiwm llwyddiannus hwn wrth drosglwyddo o addysg uwchradd i addysg uwch?

Addysg Uwch

O gymharu a'r ddarpariaeth a'r tŵf a welwyd o safbwynt addysg cyfrwng Cymraeg yn y sectorau meithrin, cynradd ac uwchradd, araf iawn a phytlog iawn fu datblygiad addysg uwch cyfrwng Cymraeg yng Nghymru.

Cafwyd y cynnig cyntaf ysgrifenedig y gwyddom amdano er mwyn sefydlu prifysgol yng Nghymru gan Owain Glyndŵr o fewn Llythyr Pennal at Siarl y Chweched yn Ffrainc ym 1406.¹¹⁹ Crybwyllodd y llythyr hwn y dyhead i sefydlu un prifysgol yn ne Cymru, a'r llall yn y gogledd. Cafwyd galwadau eraill dros sefydlu prifysgol yng Nghymru yn ystod yr ail ganrif ar bymtheg,¹²⁰ ond bu'n rhaid aros tan y bedwaredd ganrif ar bymtheg a sefydlu'r Coleg Diwynyddol cyntaf yn Llanbedr Pont Steffan, Coleg Dewi Sant¹²¹ gan yr Eglwys Anglicanaidd cyn y sefydlwyd prifysgol yng Nghymru. Sefydlwyd Coleg Dewi Sant er mwyn darparu addysg mewn rhychwant eang o ddyniaethau a gwyddorau. Yr oedd y gydnabyddiaeth o swyddogaeth gymdeithasol y sefydliad wedi ei adlewyrchu yn narpariaeth ieithyddol yr addysg a gafwyd yno. Yn wir, fel cydnabyddiaeth o'r swyddogaeth gymdeithasol hon, penodwyd Athro yn y Gymraeg i ddarparu hyfforddiant yn y Gymraeg o fewn y sefydliad.

Ym 1854, galwodd Syr Hugh Owen yn swyddogol am y tro cyntaf am Brifysgol i Gymru, ac yn dilyn Deddf Addysg 1870, sefydlwyd Coleg yn Aberystwyth. Ceiniogau'r werin a dalodd am y sefydliad newydd hwn, a bu'r sefydliad yn llwyr ddibynnol hyd at 1882 ar gyfraniadau gwirfoddol gan drigolion Cymru.¹²²

¹¹⁹ Ieuan D Thomas, *Addysg yng Nghymru yn y Bedwaredd Ganrif ar Bymtheg* Hugh Thomas (gol) Cyfres Llygad y Ffynnon Cyfrol 2 Gwasg Prifysgol Cymru (1972) tud 59

¹²⁰ Gweler Thomas (n 119)

¹²¹ ibid 59

¹²² Evans (n 68) tud 10

Fel a nodwyd eisioes, ym 1880 cyhoeddwyd *Adroddiad Aberdar*,¹²³ hawliodd yr adroddiad hwn fod angen sefydlu dau goleg pellach yng Nghymru,¹²⁴ un yn y gogledd ac un sefydliad yn y de. O ganlyniad, sefydlwyd Coleg Prifysgol Cymru, Aberystwyth ym 1872, Coleg Prifysgol De Cymru a Sir Fynwy yng Nghaerdydd ym 1883,¹²⁵ a Choleg Prifysgol Gogledd Cymru ym Mangor ym 1884.¹²⁶ Yn yr un flwyddyn, rhoddwyd siartr Brenhinol i sefydlu Prifysgol Cymru,¹²⁷ sefydliad ffederal lle y cwmpaswyd y colegau yma'n un un corff.¹²⁸ Rhoddwyd siartr Prifysgol i bob un o'r sefydliadau yma erbyn 1893. Sefydlwyd Coleg y Brifysgol Abertawe ym 1920,¹²⁹ a rhoddwyd statws prifysgol i Goleg Polytechnig Cymru gan fabwysiadu enw Prifysgol Morgannwg ym 1992.¹³⁰

O safbwynt darpariaeth cyfrwng Cymraeg o fewn sefydliadau addysg uwch Cymru, er y cafwyd amryw argymhellion o fewn adroddiad *Y Gymraeg Mewn Addysg a Bywyd*¹³¹ 1927 er mwyn ehangu darpariaeth addysg cyfrwng Cymraeg mewn meysydd megis Hebraeg, Groeg ac Amaethyddiaeth, bychan iawn oedd y ddarpariaeth yn y cyfnod yn dilyn cyhoeddi'r adroddiad.¹³² Gwrthodwyd cais R J Derfel am addysg cyfrwng Cymraeg yng Ngholeg Prifysgol Cymru Aberystwyth ym 1872, a bu i'r Gymraeg ac Astudiaethau Celtaidd eu dysgu fel pynciau drwy gyfrwng y Saesneg hyd at yr ugeinfed ganrif. Er y derbyniodd darpar weinidogion o fewn Colegau Diwynyddol Cymru addysg drwy gyfrwng y Gymraeg, bu'n ofynnol iddynt sefyll eu harholiadau drwy gyfrwng y Saesneg.¹³³ Rhaid cydnabod er hyn weithgarwch o fewn sefydliadau megis y Coleg Normal ym Mangor a Choleg y Drindod Caerfyrddin.¹³⁴ Dyma ddau sefydliad a ganolodd eu

¹²³ Gweler W Gareth Evans, *The British State and Welsh-language Education 1850-1914* Geraint H Jenkins (gol) *The Welsh Language and its Social Domains 1801-1911* Gwasg Prifysgol Cymru (2000)

¹²⁴ Gweler Ellis (n 108)

¹²⁵ www.caerdydd.ac.uk/about/milestones/index.html - cafwyd mynediad 04.10.10

¹²⁶ www.bangor.ac.uk/about/history.php.cy – cafwyd mynediad 04.10.04

¹²⁷ Gweler John Gwynn Williams, *The University of Wales 1839-1939* Cyfrol 2 Gwasg Prifysgol Cymru (1997)

¹²⁸ Thomas (n 119) tud 59

¹²⁹ www.swwhep.ac.uk/cy/oamgylch/prifysgolabertawe - mynediad 04.10.10

¹³⁰ www.profile.glam.ac.uk/about/history - mynediad 04.10.10

¹³¹ Welsh in Education and Life Departmental Committee of Welsh Language on behalf of the Board of Education (1927) tud 277/278

¹³² Morgan (n 55) tud 111

¹³³ Williams (n 77) tud 96

¹³⁴ Gweler: R Grigg, *History of Trinity College Carmarthen 1848 – 1998* Gwasg Prifysgol Cymru, Caerdydd (1998)

darpariaeth ar hyfforddi darpar athrawon yng Nghymru. O ganlyniad i swyddogaeth gymdeithasol eu darpariaeth, yr oedd yr iaith Gymraeg yn elfen allweddol o'r addysg a ddarparwyd, gan wrthgyferbynnu'n llwyr a'r ddarpariaeth a gafwyd o fewn sefydliadau addysg uwch eraill yng Nghymru a oedd yn darparu ystod ehangach o feysydd academiaidd.

Yn wir, tanlinellodd Saunders Lewis ddiffyg darpariaeth addysg cyfrwng Gymraeg o fewn Prifysgol Cymru yn ei ddarlith radio enwog '*Tynged yr Iaith*' gan ddatgan;

“Polisi Prifysgol Cymru ydyw polisi Deddf Uno 1536 a pholisi Mathew Arnold a'r Llyfrau Gleision; ac y mae Cymry Cymraeg yn bodloni.”¹³⁵

Er hyn, yn araf iawn cymerwyd ychydig gamau gan Brifysgol Cymru er mwyn datblygu darpariaeth cyfrwng Gymraeg. Cyn dyfodiad datganoli, rheolwyd sefydliadau addysg uwch Cymru'n wleidyddol a gweinyddol yn Lloegr, gan olygu ei bod yn ofynnol iddynt weithredu'n unol â gweledigaeth a oedd wedi ei chreu ar gyfer y Deyrnas Unedig yn ei chyfanrwydd, gan anwybyddu unrhyw anghenion arbennig a oedd gan Gymru.

Er hyn, cafwyd amryw alwadau oddi mewn i sefydliad Prifysgol Cymru i ddiwygio'r drefn a Chymreigio'r ddarpariaeth a gafwyd o fewn adrannau sefydliadau addysg uwch Cymru. Cafwyd y galw cyntaf am Goleg Gymraeg a fyddai'n darparu addysg uwch cyfrwng Gymraeg ym 1951 pan y cytunodd Llys Prifysgol Cymru ar gynnig Dr Gwynfor Evans¹³⁶ i ymchwilio i ffyrdd o greu'r sefydliad. Yn dilyn y galwad hwn gan Dr Evans, apwyntiwyd un darlithydd cyfrwng Gymraeg ym mhob sefydliad addysg uwch er mwyn cychwyn a chyfrannu at y ddarpariaeth cyfrwng Gymraeg.¹³⁷ Ym 1958 gwnaed penderfyniad gan Brifysgol

¹³⁵ Saunders Lewis, *Araith Radio Tynged yr Iaith* Cymdeithas yr Iaith Gymraeg Haf (1972) tud 19

¹³⁶ Evans (n 7) tud 1

¹³⁷ Williams (n 77) tud 104

Cymru i ganoli darpariaeth addysg uwch cyfrwng Cymraeg o fewn sefydliadau Aberystwyth a Bangor,¹³⁸ a gwnaed y Gymraeg yn iaith gweinyddol Prifysgol Aberystwyth ym 1964 yn dilyn ymgyrch gan fyfyrwyr a staff.¹³⁹

Yn wir, cyfeiriwyd at ddatblygiadau o safbwynt darpariaeth cyfrwng Cymraeg ym maes addysg uwch o fewn adroddiad Cyngor Cymru a Mynwy *Adroddiad ar yr Iaith Gymraeg Heddiw* Tachwedd 1963 a nododd fod y Cyngor yn hynod bles a'r datblygiadau a gafwyd ym maes darpariaeth addysg uwch cyfrwng Cymraeg o fewn sefydliadau addysg uwch Cymru, gan danlinellu eu dyhead i weld datblygu pellach yn y ddarpariaeth er hyfforddi athrawon mewn meysydd llai traddodiadol, megis addysg gorfforol a gwyddor cartref. Er hyn, cyfeiriodd yr adroddiad at effaith negyddol cwmp yn y niferoedd o fyfyrwyr o Gymru a oedd wedi cofrestru i astudio o fewn sefydliadau addysg uwch Cymru. Teimlai'r Cyngor fod y cwmp hwn yn sicr o effeithio'n negyddol ar ddarpariaeth cyfrwng Cymraeg y sefydliadau.¹⁴⁰

Sefydlwyd Bwrdd Prifysgol Cymru i Addysg Cyfrwng Cymraeg ym 1980 er mwyn penderfynu'r ffyrdd gorau i wario'r cyllid a dderbyniwyd gan sefydliadau addysg uwch Cymru i ariannu darpariaeth addysg uwch cyfrwng Cymraeg, ac yn dilyn sefydlu Cyngor Cyllido Addysg Uwch Cymru (HEFCW) ym 1992, trosglwyddwyd y cyfrifoldeb er penderfynu sut i ddosrannu'r arian i'r corff newydd hwn.¹⁴¹

Er hyn, cyfyngedig iawn ydoedd y datblygiadau o safbwynt darpariaeth addysg uwch cyfrwng Cymraeg, yn arbennig wrth gymharu'r ddarpariaeth cyfrwng Cymraeg o fewn addysg uwch, a'r tŵf sylweddol a chymharol gyflym a gafwyd wrth sefydlu continiwm ieithyddol cryf rhwng sectorau addysg feithrin, cynradd ac uwchradd Cymru.

¹³⁸ Dafydd Glyn Jones, *Problem Prifysgol* papur ar gyfer cynhadledd Y Gymraeg 16+ Prifysgol Bangor Ionawr 23ain 1998

¹³⁹ Morgan (n 55) tud 113

¹⁴⁰ (n 96) 149

¹⁴¹ Colin Baker a Meirion Prys Jones (gol), *Welsh Language Education: A Strategy for Revitalization* Colin Williams (gol) *Language Revitalization Policy and Planning in Wales* Gwasg Prifysgol Cymru (2000) tud 134

Yn wir, bu'n rhaid aros hyd nes y cafwyd dau ddatganiad chwyrn gan Dr Dafydd Glyn Jones ym 1998 drwy gyfrwng papur yng nghynhadledd *Y Gymraeg 16+* ym Mangor, ac fel canlyniad i'r papur hwnnw, datganiad o fewn cyfarfod Bwrdd Dysgu trwy'r Gymraeg Prifysgol Cymru Ebrill 23ain 1998 cyn y gwelwyd gweithredu gwirioneddol o blaid darpariaeth cyfrwng Cymraeg o fewn sefydliadau addysg uwch Cymru.

Tanlinellwyd o fewn y ddau ddatganiad hwn gan Dr Dafydd Glyn Jones y diffyg sylweddol a gafwyd o safbwynt darpariaeth cyfrwng Cymraeg o fewn holl sefydliadau Prifysgol Cymru, a'r diffyg cefnogaeth a gafwyd gan bennaethiaid y sefydliadau unigol er mwyn annog darpariaeth addysg uwch cyfrwng Cymraeg. Yn wir, tanlinellodd Dr Dafydd Glyn Jones fod y ddarpariaeth cyfrwng Cymraeg wedi dirywio mewn ambell faes.¹⁴²

O fewn y ddau anerchiad hwn, tanlinellodd Dr Dafydd Glyn Jones ei ddymuniad i weld sefydlu Coleg Cymraeg er mwyn gwirio'r toriad yn y continiwm ieithyddol a welwyd yng Nghymru o fewn y system addysg, rhwng addysg uwchradd ac addysg uwch. Cynnigwyd sawl ffurf ar gyfer y sefydliad newydd hwn o fewn ei bapur at Fwrdd Dysgu Trwy'r Gymraeg Prifysgol Cymru, gan gynnwys sefydliad anibynnol, neilltio un o'r sefydliadau a sefydlwyd eisioes ar gyfer darpariaeth cyfrwng Cymraeg, a choleg ffederal a fyddai'n gweithredu drwy sefydliadau addysg uwch Cymru.¹⁴³ Y ffurf ffederal a ffafriai Dr Dafydd Glyn Jones, gan gynnig dewis i holl fyfyrwyr addysg uwch Cymru ymgymryd a'r ddarpariaeth cyfrwng Cymraeg.

Er hyn, cydnabu Dr Dafydd Glyn Jones wrth gyflwyno ei bapur ym mis Ebrill 1998 y byddai'n ofynnol i'r sefydliad newydd cyfrwng Cymraeg ymateb i nifer o heriau, gan gynnwys apwyntio nifer o staff addysgu

¹⁴² Jones (n 138)

¹⁴³ Jones (n 8) tud 2

cyfrwng Cymraeg ar draws ystod o bynciau, a ffurfio cynlluniau gradd newydd drwy gydweithio'n sefydliadol.¹⁴⁴ Yn sicr, yn graidd i genhadaeth Dr Dafydd Glyn Jones, yr oedd cefnogaeth Llywodraeth Cynulliad Cymru.

“Tasg i'r egin-wladwriaeth Gymreig a dyf o gwmpas y Cynulliad, os sefydlir ef, fydd mynd at wreiddyn y broblem hon. Fe wna hynny – fe fydd yn rhaid iddi – os bydd am ei chadarnhau a'i chryfhau ei hun fel egin-wladwriaeth a thyfu'n rhywbeth amgenach. Ni wyddom eto beth fydd perthynas y Brifysgol a'r Cynulliad; ni wyddom a fydd perthynas o gwbl ar y cychwyn. Ond fe ddylem fod yn dechrau meddwl yn awr am drefn newydd o gynnal ac ariannu addysg brifysgol o dan Lywodraeth Gymreig. Dylai Llywodraeth Cymru ei gwneud hi'n bosibl, ryw fodd neu'i gilydd.”¹⁴⁵

Wrth adlewyrchu ar ddatblygiad y Gymraeg yn gyfrwng addysg o fewn system addysg uwch Cymru, tanlinellwyd fod datblygiad yr iaith o fewn y sffer arbennig hwn wedi bod yn sylweddol arafach o gymharu â defnydd yr iaith o fewn systemau addysg meithrin, cynradd ac uwchradd Cymru. Yn wir, y mae'r diffyg yma yn y ddarpariaeth heb unrhyw amheuaeth wedi torri ar y continiwm cyfrwng Cymraeg a sefydlwyd o fewn i'r system addysg, gan olygu mai cyfyngedig yw mynediad myfyrwyr at y ddarpariaeth. Tanlinella'r dystiolaeth a ystyriwyd yr angen am gefnogaeth wleidyddol er mwyn ymateb i'r toriad hwn yn y continiwm ac felly ystyrir yn y rhan nesaf o'r bennod hon ddadleuon o safbwynt theori iaith ynghylch pwysigrwydd parhâd continiwm ieithyddol o fewn maes addysg, ac yna ymateb Llywodraeth Cymru i'r diffyg sylweddol hwn.

Paham fod cyfrwng addysg mor bwysig i ddatblygiad addysgol? Dadleuon o safbwynt theori iaith

Cyhoeddwyd y ddamcaniaeth fod iaith a chyfrwng addysg yn effeithio ar ddealltwriaeth unigolion o'r byd o'u cwmpas yn gyntaf gan Wilhelm von Humboldt yn ystod y bedwaredd ganrif ar bymtheg.

¹⁴⁴ ibid 5-8

¹⁴⁵ (n 138) tud 5

Dadleuodd von Humboldt fod iaith yn gwahaniaethu rhwng cymunedau ac o ganlyniad, yr oedd gallu unigolion i feddwl yn ddibynnol ar yr iaith a siaradwyd ganddynt. Yn dilyn, heriodd von Humboldt fod pob cymuned-iaith felly'n datblygu dealltwriaeth anibynnol o'r byd.¹⁴⁶

“There resides in every language a characterisitic world-view. As the individual sound stands between man and the object, so the entire language steps in between him and the nature that operates, both inwardly and outwardly, upon him ... Man lives primarily with objects,...he actually does so exclusively as language presents them to him.”¹⁴⁷

Nid oedd damcaniaeth von Humboldt yn gwahaniaethu rhwng iaith a meddwl, gan fod y naill yn ddibynnol ar y llall.¹⁴⁸ Dyma ddamcaniaeth gymharol eithafol, gan nad oedd yn cydnabod y gallai unigolyn ddatblygu dealltwriaeth a meddwl yn anibynnol o unrhyw iaith.

Cyhoeddwyd damcaniaethau pellach gan ymchwilyr megis Benjamin Lee Whorf¹⁴⁹ ac Edward Sapir¹⁵⁰ yn dilyn ymchwil von Humboldt. Yn gyntaf, cefnogodd Sapir a Whorf ddamcaniaeth von Humboldt, gan gyhoeddi eu hypothesis Pennu Ieithyddol¹⁵¹ ‘Linguistic Determinism’, sef bod unigolion sy'n meddu ar allu ieithyddol gwahanol yn meddwl yn wahanol o ganlyniad i'w gallu ieithyddol.

“People from different cultures think differently beacuse of differences in their languages.”¹⁵²

¹⁴⁶ Dan I Slobin, *From 'Thought and Language to Thinking for Speaking'* John J Gumperz a Stephen C Levinson (gol) *Rethinking Linguistic Relativity* Cambridge University Press (1996) tud 70

¹⁴⁷ Wilhelm von Humboldt, *On language: the diversity of human language-structure and its influence on the mental development of mankind (1836)* (P Heath cyfieithiad) Cambridge University Press (1988) tud 60

¹⁴⁸ Julia M Penn, *Linguistic Relativity Versus Innate Ideas* Molton & Co N V Publishers, Yr Hag (1972) tud 20

¹⁴⁹ Gweler (n 32)

¹⁵⁰ Gweler Paul Henle (gol), *Language, Thought and Culture* the University of Michigan Press (1972)

¹⁵¹ Cyfieithiad gan yr ymchwilydd

¹⁵² James Holmes, *An Introduction to Sociolinguistics* Pearson Education Ltd Llundain (2001) tud 324

Er hyn, yn dilyn cyhoeddi'r ddamcaniaeth gymharol eithafol hon, cyhoeddwyd damcaniaeth bellach gan Sapir a Whorf, Perthynoledd Ieithyddol¹⁵³ 'Linguistic Relativity.' Yr oedd y ddamcaniaeth hon yn llai eithafol o'i chymharu â damcaniaeth pennu Ieithyddol. Datganodd Sapir a Whorf drwy gyfrwng yr hypothesis hwn, fod iaith yn dylanwadu ar feddwl, dealltwriaeth ac ymateb unigolion.¹⁵⁴

Datganodd Whorf;

"The phenomena of language are background phenomena, of which the talkers are unaware or, at most, dimly aware... These automatic, involuntary patterns of language are not the same for all men but are specific for each language and constitute the formalized side of the language, or its "grammar"... From this fact proceeds what I have called the "linguistic relativity principle," which means, in informal terms, that users of markedly different grammars are pointed by their grammars toward different types of observations and different evaluations of externally similar acts of observation, and hence are not equivalent as observers, but must arrive at somewhat different views of the world."¹⁵⁵

Hyrwyddwyd y syniad o ddealltwriaeth a'r modd y mae unigolion yn gweld y byd yn seiliedig ar yr iaith yr oeddynt yn ei siarad.¹⁵⁶ Dyma olygu felly fod unigolion sy'n siarad ieithoedd lleiafrifol yn deall, ac yn gweld y byd mewn modd gwahanol iawn o gymharu a'r unigolion hynny sy'n siarad ieithoedd mwyafrifol. Wrth ystyried prif ffocws yr efrydiaeth hon felly, gellid dadlau yn unol â damcaniaeth Sapir-Whorf o Berthynoledd Ieithyddol fod unigolion sy'n derbyn addysg drwy gyfrwng yr iaith fwyafrifol yn datblygu dealltwriaeth wahanol o gymharu a'u cyfoedion sy'n siarad yr iaith

¹⁵³ Cyfieithiad gan yr ymchwilydd

¹⁵⁴ Holmes (n 152) 324

¹⁵⁵ Whorf (n 32) 211

¹⁵⁶ Gweler: (n 146)

fwyafrifol, gan iddynt feddu ar iaith wahanol a chefnidir diwylliannol gwahanol. Yn dilyn, bydd y broses o ddysgu drwy gyfrwng yr iaith fwyafrifol yn broses llawer anoddach i'r unigolion hynny sy'n siarad iaith leiafrifol o gymharu a'u cyfoedion sy'n cyfrif yr iaith fwyafrifol yn famiaith. Gellid rhagdybio felly fod y toriad presennol yn y continiwm ieithyddol o fewn y system addysg Gymreig rhwng addysg uwchradd ac uwch, sy'n gorfodi myfyrwyr i newid cyfrwng eu haddysg, gan fabwysiadu'r iaith fwyafrifol, yn golygu fod y broses o ddysgu a datblygu dealltwriaeth gyflawn o feysydd academiaidd yn broses anodd iawn i fyfyrwyr Cymraeg eu hiaith.

Datganodd ymchwilwyr megis Gábor Györi ym 1998¹⁵⁷ fod iaith yn allweddol wrth alluogi unigolyn i ddatblygu dealltwriaeth a gwybodaeth o'r byd, gan felly hwyluso'r broses o gyfathrebu. Yn wir, uwchleuodd Magda Stoinska¹⁵⁸ ymhellach, fod iaith yn fwy nag arf er mwyn cyfathrebu'n unig, gan danlinellu pa mor allweddol ydyw er mwyn datblygu dealltwriaeth a rhannu barn;

“Language is more than just an innocent tool used for communication. It is a powerful instrument, which may be used to enable exchange of thoughts and expression of feelings.”¹⁵⁹

Dyma atseinio canfyddiadau ymchwil gan MAK Halliday a danlinellodd swyddogaeth arbennig ac allweddol cyfrwng addysg er mwyn sicrhau fod plant a phobl ifanc yn datblygu'n drigolion cydradd gan fedru cyfrannu'n llwyddiannus at ddatblygiad cymdeithas.

“In the development of a child as a social being, language has the central role. Language is the main channel through which the patterns of living are transmitted to him, through which he learns to act as a member of ‘society’”¹⁶⁰

¹⁵⁷ Gábor Györi, *Semantic Change as linguistic Interpretation of the World* Susanne Niemeier & René Dirven (gol) *Evidence for Linguistic Relativity* Current Issues in Linguistic Theory Cyfres VI Cyfrol 198 John Benjamins Publishing Company (1998) tud 73

¹⁵⁸ Magda Stoinska, *Beyond language and culture: relative points of view* Magda Stoinska (gol) *Relative Points of View Linguistic Representations of Culture* Polygons: Cultural Diversities and Intersections (2001)

¹⁵⁹ *ibid* 1

Wrth ystyried y toriad sylweddol a gafwyd yn y continiwm cyfrwng Cymraeg o fewn maes addysg uwchradd ac addysg uwch, tanlinella'r ymchwil o safbwynt theori iaith fod cyfrwng y ddarpariaeth bresennol o fewn sefydliadau addysg uwch Cymru'n gwahaniaethu'n anheg yn erbyn yr unigolion hynny sydd wedi derbyn addysg feithrin, cynradd ac uwchradd cyfrwng Cymraeg a sy'n dymuno parhau a'u hastudiaethau drwy gyfrwng yr iaith. Ymhellach, wrth ystyried canfyddiadau ymchwil academyddion megis MAK Halliday a Gábor Gyön gellid dadlau fod cyfrwng darpariaeth addysg uwch Cymru'n golygu nad yw myfyrwyr Cymru sydd am astudio trwy gyfrwng y Gymraeg yn meddu ar yr un cyfleuon a'u cyfoedion sy'n astudio trwy gyfrwng y Saesneg i ddatblygu dealltwriaeth gyflawn o'u maes, gan yn eu tro gyfrannu at gymdeithas Gymreig.

Beth felly a wnaeth Llywodraeth Cynulliad Cymru o safbwynt polisi addysg er ymateb i'r diffyg sylweddol hwn?

Gweledigaeth Llywodraeth Cynulliad Cymru

Heb unrhyw amheuaeth, fel a danlinella datganiad Dr Dafydd Glyn Jones ynghylch datblygiad coleg ffederal arfaethedig, yr oedd setliad datganoli i Gymru, a datganoli'r grym deddfwriaethu dros addysg, ac yn benodol addysg uwch yng Nghymru i Gynulliad Cenedlaethol Cymru¹⁶¹ ym 1997 yn sbardun er mwyn ail-gynnai'r fflam dros alw am gynnydd a gwelliant yn y ddarpariaeth cyfrwng Cymraeg o fewn sefydliadau addysg uwch Cymru. Yn wir, cyhoeddodd Prif Weinidog Cymru ym mis Rhagfyr 2002 Rhodri Morgan mewn araith ym Mhrifysgol Abertawe fod yna ddŵr coch croyw rhwng

¹⁶⁰(n 31) tud 9

¹⁶¹ Fel a'i adweinir ar y pryd

polisiau Llywodraeth San Steffan a Llywodraeth Cynulliad Cymru wrth ddatblygu polisiau, yn enwedig o fewn maes addysg.¹⁶²

Yn dilyn y setliad hwn, gwelwyd sefydlu Cyngor Cyllido Addysg Uwch i Gymru yng Nghaerdydd, a chychwyn ar gyfnod o weddnewid gweledigaeth i addysg, ac yn allweddol addysg uwch yng Nghymru, i sicrhau system a oedd yn fwy ymatebol i anghenion cymdeithasol ac economaidd Cymru. Yn sicr, dyma gychwyn ar gyfnod cyffroes o safbwynt datblygu a chynnyddu darpariaeth cyfrwng Cymraeg nas gwelwyd erioed o'r blaen o fewn muriau sefydliadau addysg uwch Cymru.

“The creation of the National Assembly for Wales in 1999 was the overt symbol of a sea-change in the manifestation of national identity over the previous century, and that nowhere has this been of more consequence than in the field of Higher Education.”¹⁶³

Yn y cyfnod byr yn dilyn setliad cyntaf datganoli yng Nghymru, a datganoli grym pellach i Gymru yn dilyn refferendwm mis Mawrth 2011, cafwyd amryw gyhoeddiadau'n amlinellu gweledigaeth Cynulliad Cenedlaethol Cymru yn gyntaf, ac yna Llywodraeth Cymru er mwyn diwygio addysg yng Nghymru, ac yn allweddol, addysg uwch yng Nghymru, fel a danlinella'r trosolwg isod.

Cyhoeddwyd *Ymgeisio'n Uwch – Y wlad sy'n dysgu*¹⁶⁴ a *Dyfodol Dwyieithog*¹⁶⁵ yn 2002, *Iaith Pawb*¹⁶⁶ yn 2003, *Cymru'n Un* yn 2007,¹⁶⁷ canlyniad ymchwil ar ddatblygiad y Coleg Ffederal yn Mehefin

¹⁶² Gweler Gareth Rees, *Impacts of Parliamentary Devolution on Education Policy in Wales* (2007) Cylchgrawn Addysg Cymru Cyfrol 14 Rhif 1

¹⁶³ Gareth Elfyn Jones, *The Welsh Universities and Devolution* (2007) Cylchgrawn Addysg Cymru Cyfrol 14 Rhif 1 tud 22

¹⁶⁴ *Ymgeisio'n Uwch – Addysg uwch a'r wlad sy'n dysgu – strategaeth ar gyfer y Sector Addysg Uwch yng Nghymru* Cynulliad Cymru, Caerdydd Mawrth 2002

¹⁶⁵ *Dyfodol Dwyieithog* Cynulliad Cymru, Caerdydd Gorffennaf 2002

¹⁶⁶ *Iaith Pawb Cynllun Gweithredu Cenedlaethol ar gyfer Cymru Ddwieithog* Cynulliad Cymru, Caerdydd Chwefror 2003

¹⁶⁷ (n 9)

2009¹⁶⁸, *Er Mwyn Ein Dyfodol* 2009,¹⁶⁹ a *Strategaeth Addysg Cyfrwng Cymraeg*¹⁷⁰ ym mis Ebrill 2010. Ym mis Mawrth 2012 cyhoeddwyd strategaeth iaith mwyaf diweddar Llywodraeth Cynulliad Cymru, *Iaith Fyw: Iaith Byw*,¹⁷¹ ym mis Gorffennaf 2012 cyhoeddwyd adroddiad gan yr Athro Steve Smith ar Ddarpariaeth Addysg Uwch De Ddwyrain Cymru,¹⁷² a chyhoeddwyd Papur Gwyn Bil Addysg Bellach ac Uwch (Cymru) gan Lywodraeth Cymru ym Gorffennaf 2012. Ymhellach, ym mis Mehefin 2013 gwnaed cyhoeddiad¹⁷³ gan y Gweinidog Addysg a Sgiliau ar y pryd Leighton Andrews y gwelir datganiad polisi newydd yn adeiladu ar gynnwys *Er Mwyn Ein Dyfodol* 2009 yn y dyfodol agos.

Cyhoeddwyd prif strategaeth Cynulliad Cymru'n dilyn setliad datganoli cyntaf Cymru'n ymwneud ag addysg uwch, *Ymgeisio'n Uwch – Addysg uwch a'r wlad sy'n dysgu – strategaeth ar gyfer y Sector Addysg Uwch yng Nghymru* ym mis Mawrth 2002. Pwrpas y papur arbennig hwn oedd adeiladu ar dystiolaeth a gasglwyd gan y Pwyllgor Addysg a Dysgu Gydol Oes ar gyfer eu hadolygiad o bolisi addysg uwch Cymru. Dyma strategaeth a amlinellodd weledigaeth Llywodraeth Cynulliad Cymru ar gyfer addysg uwch am gyfnod o ddegawd, hyd at 2012. Tanlinellodd y strategaeth hon pa mor allweddol oedd addysg uwch i weledigaeth Llywodraeth Cynulliad Cymru'n gyffredinol drwy gynnig cyfleoedd a gwireddu potensial holl drigolion Cymru, a sicrhau eu bod yn cyfrannu'n “...llawn ac effeithiol...”¹⁷⁴ i gymdeithas.

¹⁶⁸ (n 10)

¹⁶⁹ *Er Mwyn Ein Dyfodol – Strategaeth a Chynllun Addysg Uwch ar gyfer Cymru yn yr Unfed Ganrif ar Hugain* Llywodraeth Cynulliad Cymru, Caerdydd Tachwedd 2009

¹⁷⁰ (n 33)

¹⁷¹ *Iaith Fyw: Iaith Byw Strategaeth y Gymraeg 2012-2017* Llywodraeth Cynulliad Cymru, Caerdydd Mawrth 12fed, 2012

¹⁷² *Adroddiad gan yr Athro Syr Steve Smith ar Ad-drefnu Addysg Uwch yn Ne-ddwyrain Cymru*, Llywodraeth Cynulliad Cymru, Caerdydd Gorffennaf 11eg, 2012

¹⁷³ Mehefin 11eg 2013

¹⁷⁴ (n 164) tud v

“Mae addysg uwch yn ganolog i weledigaeth Llywodraeth y Cynulliad ar gyfer Cymru...Rydym am weld gwlad lle mae pawb yn cael cyfle cyfartal i wireddu eu potensial, i wneud y gorau o’u cyfle i ennill cyflog, ac i gyfrannu’n llawn ac yn effeithiol at y gymdeithas.”¹⁷⁵

Yr oedd darpariaeth addysg cyfrwng Cymraeg o fewn sefydliadau addysg uwch yn un o brif egwyddorion y strategaeth hon, a thanlinellwyd ymlyniad Llywodraeth Cynulliad Cymru er datblygu, hyrwyddo a chynnyddu darpariaeth addysg uwch cyfrwng Cymraeg i sicrhau mynediad cyfartal i bob unigolyn i addysg uwch. Ymhellach, uwcholeuwyd swyddogaeth Cyngor Cyllido Addysg Uwch Cymru er sicrhau dealltwriaeth o’r galw, a’r cyflenwad addysg uwch cyfrwng Cymraeg o fewn holl sefydliadau addysg uwch Cymru.

“Dymunwn weld sector addysg uwch sy’n ymatebol i unigolion, gan gynnwys rhai sy’n dymuno astudio rhannau o’u cyrsiau gradd drwy gyfrwng y Gymraeg...Dros amser, dylid ystyried hyn yn rhan o’r ddarpariaeth brif-ffrwd sy’n cwmpasu detholiad o gyrsiau a modiwlau.”¹⁷⁶

Tanlinellwyd ymlyniad cryf gwleidyddol er mwyn datblygu ac hyrwyddo darpariaeth addysg uwch cyfrwng Cymraeg. Dyma gydnabyddiaeth wleidyddol am y tro cyntaf o’r diffyg yn y continiwm cyfrwng Cymraeg rhwng addysg uwchradd ac addysg uwch, gan adlewyrchu agwedd llawer mwy Cymreig tuag at y sector addysg uwch yng Nghymru. Am y tro cyntaf yn hanes addysg uwch Cymru, cafwyd ymlyniad gwleidyddol i roddi ystyriaeth arbennig i ddyheadau ac anghenion defnyddwyr y sector.

Penodwyd amcan hir dymor o fewn y strategaeth hon, sef y dyhead o weld 7% o fyfyrwyr addysg uwch Cymru’n derbyn cyfran o’u haddysg drwy gyfrwng y Gymraeg erbyn 2010.¹⁷⁷ Dyma osod her

¹⁷⁵ ibid v

¹⁷⁶ ibid 16

pendant i holl adrannau sefydliadau addysg uwch Cymru, gan ymateb yn uniongyrchol i'r pryderon hynny a leisiwyd gan Dr Dafydd Glyn Jones ym 1998.

Er cyhoeddi'r amcan hwn, cydnabu'r strategaeth fod yna heriau'n bodoli wrth geisio cynyddu darpariaeth addysg cyfrwng Cymraeg o fewn y system addysg uwch Gymreig. Cydnabu'r strategaeth fod yna broblemau megis diffyg adnoddau megis gwerslyfrau ac addysgwyr cyfrwng Cymraeg o fewn sefydliadau addysg uwch Cymru, a thanlinellwyd yr angen i sefydliadau gydweithio'n hyblyg, gan fanteisio ar dechnoleg newydd er ymgeisio i gyrraedd yr amcan a osodwyd gan y strategaeth hon. Dyma atseinio'r heriau a gydnabwyd gan Dr Dafydd Glyn Jones ym 1998, a thanlinellu'r diffyg sylweddol a gafwyd yn y continiwm ieithyddol rhwng addysg uwchradd ac addysg uwch, lle y cafwyd darpariaeth addysg cyfrwng Cymraeg cryf yn dilyn sefydlu'r ysgol uwchradd cyfrwng Cymraeg gyntaf ym 1965, ac yn arbennig yn dilyn Deddf Addysg 1988.

Er gwaethaf adnabod yr heriau o fewn i'r strategaeth, ni chofnodwyd unrhyw ffyrdd i ymateb iddynt. Yn wir, rhestr o broblemau posib yn unig a geir o fewn y strategaeth, ac er fod eu cydnabod yn gam positif, yr oedd diffyg cydnabyddiaeth o ffyrdd i'w gorchfygu'n cyfyngu ar lwyddiant y strategaeth hon er cynnig arweiniad eglur i holl sefydliadau addysg uwch Cymru.

Yn 2002, cyhoeddwyd dogfen *Dyfodol Dwyieithog* gan Lywodraeth Cynulliad Cymru yn datgan eu bwriad i weld datblygiad cymdeithas hollol ddwyieithog yng Nghymru a chydaddoldeb gymdeithasol i'r Gymraeg a'r Saesneg. Diben y cyhoeddiad hwn oedd gwneud trigolion Cymru'n ymwybodol am y tro cyntaf o ymrwymiad Llywodraeth Cynulliad Cymru i ddatblygiad yr iaith Gymraeg i fod yn iaith i'w chyfrif yn gyfartal a'r Saesneg. Cyhoeddwyd o fewn y ddogfen hon ymlyniad Llywodraeth Cynulliad Cymru i sicrhau gwir ddewis ieithyddol i holl drigolion Cymru.

¹⁷⁷ ibid 21

“Mewn Cymru wirioneddol ddwyieithog, bydd y Gymraeg a’r Saesneg yn ffynnu ac yn cael eu trin yn gydradd. Mae Cymru ddwyieithog yn golygu gwlad lle y gall pobl ddewis byw eu bywydau drwy gyfrwng y naill iaith neu’r llall, neu’r ddwy.”¹⁷⁸

Yr oedd llwyddiant yr amcan hwn yn llwyr ddibynnol ar fedi cynhaeaf Deddf Diwygio Addysg 1988, gan fod pob disgybl a oedd yn trosglwyddo o’r sector addysg gynradd i’r sector addysg uwchradd erbyn y cyfnod hwn wedi astudio’r Gymraeg, ac yn barod i ddatblygu eu dealltwriaeth o’r iaith o fewn y sector addysg uwchradd.¹⁷⁹ Er mwyn adeiladu ar y continiwm ieithyddol a oedd eisoes ar waith o fewn y sector addysg gynradd ac uwchradd, tanlinellodd y ddogfen hon bwysigrwydd strategaeth *Ymgeisio’n Uwch* er datblygu ac ehangu darpariaeth addysg uwch cyfrwng Gymraeg, gan normaleiddio defnydd y Gymraeg a’r Saesneg o fewn cymdeithas, a sicrhau fod sefydliadau addysg uwch Cymru’n darparu graddedigion dwyieithog i wasanaethu cymdeithas wirioneddol ddwyieithog.

“Rydym yn awyddus i’r sector addysg uwch fod yn atebol i anghenion unigolion. Gydag amser, hoffwn i’r ddarpariaeth drwy gyfrwng y Gymraeg ddod i gael ei hystyried yn rhan o’r brif ffrwd ddarpariaeth...mae Llywodraeth y Cynulliad wedi ymrwymo i gynnig gwir ddewis ieithyddol i unigolion. Byddwn yn ceisio hyrwyddo defnydd o’r iaith Gymraeg ym mhob agwedd ar fywyd yng Nghymru: yn y cartref, yn y gwaith, wrth chwarae ac wrth hamddena.”¹⁸⁰

Dyma symbylu newid sicr yn nhrywydd addysg uwch yn dilyn datganoli yng Nghymru, gan danlinellu swyddogaeth newydd arbenigol i’r sector, i gynhyrchu graddedigion a oedd yn meddu’r sgiliau ieithyddol angenrheidiol i wasanaethu’r gymdeithas Gymreig newydd. Dyma felly danlinellu’r

¹⁷⁸ (n 165) tud 4

¹⁷⁹ Cen Williams, *Paratoi ar gyfer y ganrif nesaf : Datblygiad y disgybl dwyieithog yn yr ysgol uwchradd* (1996) Cylchgrawn Addysg Cymru cyfrol 5 rhif 2 tud 53

¹⁸⁰ (n 165) tud 19 a 21

her sylweddol i gynyddu niferoedd myfyrwyr a oedd yn astudio drwy gyfrwng y Gymraeg a gafwyd o fewn strategaeth *Ymgeisio'n Uwch*, a'r angen penodol i ymateb i'r gagendor yn y continiwm ieithyddol rhwng sectorau addysg uwchradd ac uwch Cymru.

Adeiladu a datblygu ar yr hyn a gyhoeddwyd o fewn papur *Dyfodol Dwyieithog*¹⁸¹ o safbwynt Cymru ddwyieithog a wnaeth cynllun gweithredu *Iaith Pawb Gweithredu Cenedlaethol ar gyfer Cymru Ddwieithog* 2003.¹⁸² Dyma oedd 'Cynllun Gweithredu Cenedlaethol Llywodraeth y Cynulliad ar gyfer Cymru Ddwieithog.' Prif ffocws y cynllun arbennig hwn ydoedd sicrhau datblygu cymdeithas ddwyieithog yng Nghymru, gan roddi cydnabyddiaeth gydradd i'r Gymraeg a'r Saesneg, a rhoddi'r hawl i Gymry fedru byw eu bywydau drwy gyfrwng y Gymraeg neu'r Saesneg yn ôl eu dymuniad.

“Rydym am i Gymru fod yn genedl wirioneddol ddwyieithog, sef gwlad lle gall pobl ddewis byw eu bywydau trwy gyfrwng y Gymraeg neu Saesneg a lle mae presenoldeb y ddwy iaith yn ffynhonnell amlwg a hyglyw o falchder a chryfder i bob un ohonom.”¹⁸³

Cydnabu'r cynllun datblygu'n unol â strategaethau a chyhoeddiadau blaenorol Llywodraeth Cynulliad Cymru fod gan y sector addysg yng Nghymru swyddogaeth gymdeithasol allweddol wrth sicrhau fod graddedigion cymwys dwyieithog yn medru cyfrannu at gyrchu'r nôd arbennig o greu cymdeithas wirioneddol ddwyieithog yng Nghymru.

“Mae swyddogaeth hollbwysig gan addysg a hyfforddiant mewn gwireddu ein dyheadau ar gyfer Cymru ddwyieithog.”¹⁸⁴

¹⁸¹ Llywodraeth Cynulliad Cymru, Gorffennaf (2002)

¹⁸² (n 166)

¹⁸³ ibid 11

¹⁸⁴ ibid 38

Cyhoeddwyd unwaith yn rhagor yr her arbennig a welwyd gyntaf o fewn strategaeth *Ymgeisio'n Uwch* o fewn *Iaith Pawb* i gynyddu nifer y myfyrwyr a oedd yn astudio cyfran o'u gradd drwy gyfrwng y Gymraeg i 7% erbyn y flwyddyn 2010.

“Rydym am weld sefydliadau addysg uwch yn mynd i'r afael â'r her o wella'r ddarpariaeth cyfrwng Cymraeg. Ar hyn o bryd, mae tua 3.4% o fyfyrwyr addysg uwch yn derbyn rhywfaint o'u haddysg drwy gyfrwng y Gymraeg, a'n targed yw cynyddu hyn i 7% erbyn 2010.”¹⁸⁵

Atseiniwyd yr heriau a rhagnodwyd o fewn strategaeth *Ymgeisio'n Uwch*, ac unwaith yn rhagor, tanlinellwyd yr angen i sefydliadau addysg uwch Cymru fynd ati i gydweithio, gan fanteisio ar dechnoleg newydd er mwyn sicrhau fod myfyrwyr addysg uwch Cymru'n buddio o ddarpariaeth cyfrwng Cymraeg beth bynnag eu lleoliad daearyddol.¹⁸⁶

Er mwyn cychwyn ar y gwaith o gynllunio a datblygu darpariaeth cyfrwng Cymraeg o fewn y system addysg uwch Gymreig, cychwynnodd Cyngor Cyllido Addysg Uwch Cymru ar y broses o gynorthwyo ac annog cydweithio sefydliadol er budd darpariaeth cyfrwng Cymraeg. Datblygwyd y weithgaredd hon, a sefydlwyd y Ganolfan Addysg Uwch Cyfrwng Cymraeg a oedd yn arwain y weithgaredd o ddatblygu darpariaeth cyfrwng Cymraeg drwy bennu blaenoriaethau i'r sector addysg uwch, ac annog sefydliadau i gydweithio a'i gilydd.

Yn dilyn canlyniad etholiadau'r Cynulliad Cenedlaethol yn 2007, a ffurfio clymblaid rhwng y Blaid Lafur a Phlaid Cymru, cafwyd cytundeb *Cymru'n Un Rhaglen Flaengar ar Gyfer Llywodraethu Cymru*¹⁸⁷ rhwng grŵp Llafur yn y Cynulliad a grŵp Plaid Cymru a oedd yn datgan rhaglen

¹⁸⁵ *Adroddiad Blynyddol Iaith Pawb a'r Cynllun Iaith Gymraeg 2003-2004* Cynulliad Cymru Caerdydd tud 28

¹⁸⁶ (n 166) tud 43

¹⁸⁷ (n 9)

lywodraethu'r glymblaid. Ymestynnodd y ddogfen hon ar gyhoeddiadau *Ymgeisio'n Uwch a Iaith Pawb* gan ddatgan trywydd deddfu newydd i Gymru ym maes addysg.

O safbwynt addysg uwch, cafwyd dau brif gyhoeddiad o fewn rhaglen lywodraethu *Cymru'n Un*, cafwyd ymlyniad i greu strategaeth addysg cyfrwng Cymraeg a fyddai'n cwmpasu addysg gynradd, uwchradd ac addysg uwch,¹⁸⁸ ac yn allweddol o safbwynt prif ystyriaeth yr efrydiaeth hon, cafwyd addewid i sefydlu'r Coleg Ffederal, rhwydwaith addysg uwch cyfrwng Cymraeg yn union fel a alwyd amdano ym mhumdegau ac wythdegau'r ganrif flaenorol.¹⁸⁹ Dyma felly gydnabyddiaeth pellach o fodolaeth continiwm ieithyddol o fewn y system addysg Gymreig, a'r angen i weithredu i gryfhau'r continiwm ieithyddol hwnnw rhwng addysg uwchradd ac addysg uwch.

Ymhellach, dyma gydnabyddiaeth o swyddogaeth gymdeithasol allweddol addysg uwch yng Nghymru wrth gefnogi amcan Llywodraeth Cynulliad Cymru i ffurfio cymdeithas ddwyieithog Gymreig. Dyma yn ogystal gydnabod swyddogaeth cenedlaethol allweddol sefydliadau addysg uwch Cymru wrth gynhyrchu graddedigion cymwys i wasanaethu cymdeithas ddwyieithog, gan ymhellach ddatblygu ymchwil mewn meysydd academiaidd drwy gyfrwng y Gymraeg.

Ym mis Gorffennaf 2008, yn unol â chynnwys *Cymru'n Un* cyhoeddodd y Gweinidog dros Blant, Addysg, Dysgu Gydol Oes a Sgiliau Jane Hutt A.C. sefydlu Bwrdd Cynllunio'r Coleg Ffederal o dan gadeiryddiaeth yr Athro Robin Williams. Cyhoeddwyd ffrwyth llafur yr Athro Robin Williams ym mis Mehefin 2009, gan ddatgan mai endid cyfreithiol newydd a fyddai'n gweithredu oddi mewn i sefydliadau addysg uwch presennol Cymru¹⁹⁰ fyddai'r sefydliad newydd. Gan ddilyn rhesymeg gwreiddiol Dr Dafydd Glyn Jones, dyma sicrhau fod myfyrwyr ar draws holl sefydliadau addysg uwch Cymru'n medru buddio o waith y sefydliad newydd hwn. Prif fwriad y sefydliad newydd yn ôl

¹⁸⁸ ibid 22

¹⁸⁹ ibid 22

¹⁹⁰ (n 10) tud 6

yr Athro Williams fyddai datblygu a goruchwylio darpariaeth addysg uwch cyfrwng Cymraeg, gan greu amodau ffafriol er mwyn ehangu ysgolheictod mewn amryw ddisgyblaethau drwy gyfrwng y Gymraeg.¹⁹¹ Yn allweddol, cyfeiriodd yr Athro Williams yn uniongyrchol at swyddogaeth y sefydliad er mwyn gwirio'r toriad a gafwyd yn y continiwm cyfrwng Cymraeg rhwng y sector addysg uwchradd ac addysg uwch, gan ffurfio continiwm cyfrwng Cymraeg cryf rhwng addysg feithrin ac addysg uwch;

“Bydd yn cwblhau'r gyfundrefn sefydliadol o addysg cyfrwng Cymraeg o addysg feithrin i addysg uwch.”¹⁹²

Ymhellach, tanlinellodd yr Athro Williams bwysigrwydd cymdeithasol y sefydliad wrth greu gweithlu dwyieithog a fyddai'n medru ymateb i ddyhead Llywodraeth Cynulliad Cymru er ffurfio cymdeithas ddwyieithog.¹⁹³ Y mae cydnabyddiaeth o swyddogaeth gymdeithasol sefydliadau addysg uwch Cymru wrth gynhyrchu graddedigion dwyieithog yn llinyn di-gyfnewid a welwyd o fewn cyhoeddiadau'r Llywodraeth yn ogystal. Tanlinella adroddiadau a strategaethau'r Llywodraeth mai swyddogaeth prifysgol ydyw ffurfio graddedigion a all wasanaethu eu cymdeithas, a hynny drwy gyfrwng y Gymraeg a'r Saesneg. Dyma danlinellu un o ddadleuon yr efrydiaeth hon a ystyrir ymhellach yn y bennod nesaf, gan gyfrannu at y ddadl y medda myfyrwyr addysg uwch yng Nghymru ar yr hawl i dderbyn addysg uwch drwy gyfrwng y Gymraeg.

O ganlyniad i'r cyfyngiad sylweddol ar ddarpariaeth addysg cyfrwng Cymraeg o fewn sefydliadau addysg uwch, yn wrthgyferbyniol i'r patrwm ieithyddol a welwyd o fewn y system addysg gynradd ac uwchradd yng Nghymru'n gyffredinol, gellid dadlau fod y system addysg uwch Gymreig yn methu o

¹⁹¹ ibid 6

¹⁹² ibid 7

¹⁹³ ibid 8

safbwynt bodloni ei phrif swyddogaeth drwy fethu darparu addysg uwch cyfrwng Cymraeg i bobl ifanc sy'n astudio yng Nghymru cyn sefydlu'r Coleg Cymraeg Cenedlaethol.

Tanlinellwyd pwysigrwydd y Gymraeg o fewn maes addysg yn dilyn adroddiad yr Athro Robin Williams, gyda chyhoeddwyd *Er Mwyn ein Dyfodol – Strategaeth a Chynllun Addysg Uwch ar gyfer Cymru yn yr Unfed Ganrif ar Hugain* gan Adran Plant, Addysg, Dysgu Gydol Oes a Sgiliau Llywodraeth Cynulliad Cymru ym mis Tachwedd 2009.¹⁹⁴ Dyma ail strategaeth addysg uwch Llywodraeth Cynulliad Cymru'n dilyn *Ymgeisio'n Uwch* yn 2002. Bwriad y strategaeth hon oedd adeiladu ar gyrrhaeddiadau *Ymgeisio'n Uwch* gan gyhoeddi strategaeth a fyddai'n adlewyrchu ac yn ymateb i'r datblygiadau a welwyd yn y cyfnod yn dilyn cyhoeddi'r strategaeth gyntaf.

Cafwyd cyhoeddiad pendant gan Lywodraeth Cynulliad Cymru o safbwynt ei gweledigaeth ar gyfer addysg uwch yng Nghymru;

“Ein gweledigaeth yw cymuned addysg uwch sydd, drwy ymdrechion holl aelodau'r gymuned honno, yn trawsnewid bywydau a bywoliaethau ar draws Cymru. Yn unol a'r weledigaeth honno, bydd darparwyr addysg uwch...

- Yn cynnig darpariaeth hyblyg, hygyrch sy'n canolbwyntio ar y dysgwr
- Yn cyfrannu at adfywio a chynnal cymunedau a siapia cymdeithas ddemocrataidd, wâr a chynhwysol.”¹⁹⁵

Yn unol a'r weledigaeth hon, y mae darpariaeth cyfrwng Cymraeg yn ganolog er mwyn darparu addysg uwch sy'n parchu ac yn ymateb i ddyheadau'r dysgwr, gan sicrhau fod system addysg uwch

¹⁹⁴ Llywodraeth Cynulliad Cymru, Caerdydd Tachwedd (2009)

¹⁹⁵ (169) tud 3

Cymru'n cyfrannu at adfywio cymunedau a gwasanaethau cymdeithasau cynhwysol yn y Gymraeg a'r Saesneg. Dyma unwaith yn rhagor felly danlinellu swyddogaeth gymdeithasol sefydliadau addysg uwch Cymru.

Tanlinellodd y strategaeth ymlyniad Llywodraeth Cynulliad Cymru i ddatblygiad y Coleg Ffederal, gan gyhoeddu y byddai'r sefydliad yn sicrhau "*cyfiawnder cymdeithasol*"¹⁹⁶ i'r myfyrwyr hynny a'u bryd ar barhau a'u hastudiaethau drwy gyfrwng y Gymraeg, yn yr un modd a'u cyfoedion a ddymunai dderbyn addysg uwch cyfrwng Saesneg. Cydnabu'n ogystal y bydd datblygu gweithlu dwyieithog yn ogystal yn golygu cyfleoedd economaidd gwell, gan y byddai gan fyfyrwyr dwyieithog sgil ychwanegol i'w gyfrannu i'r gweithle.

Yn ystod cyfnod cyhoeddu'r strategaeth hon, gwelwyd cynnydd yn y niferoedd o rieni a oedd am i'w plant fedru'r Gymraeg, ac ymhellach, dderbyn eu haddysg drwy gyfrwng y Gymraeg. Yn ôl ffigurau a gyhoeddwyd gan Lywodraeth Cynulliad Cymru,¹⁹⁷ erbyn 2009 yr oedd 438 o ysgolion cynradd Cymru yn ysgolion cynradd cyfrwng Cymraeg, ac yr oedd 55 o ysgolion uwchradd ar draws Cymru'n darparu gwersi cyfrwng Cymraeg mewn mwy na hanner o bynciau'r cwricwlwm.¹⁹⁸ Yr oedd y strategaeth addysg uwch newydd hwn felly'n ymateb yn uniongyrchol i ddyheadau myfyrwyr a rhieni o safbwynt cynnydd yn y niferoedd a oedd yn derbyn eu haddysg drwy gyfrwng y Gymraeg. Tanlinella'r ystadegau yma ymhellach gryfder y continiwm ieithyddol cyfrwng Cymraeg a ddatblygwyd yng Nghymru o fewn y sector addysg gynradd ac uwchradd, gan ymhellach uwchleuo'r angen i sefydliadau addysg uwch Cymru ymateb yn llawer mwy llwyddiannus i'r angen i barhau â'r continiwm ieithyddol rhwng addysg uwchradd ac addysg uwch er ymateb i anghenion cymdeithas newydd ddwyieithog yng Nghymru.

¹⁹⁶ ibid 12

¹⁹⁷ (n 33) tud 4 - 5

¹⁹⁸ ibid 4

Erbyn y flwyddyn 2010, yr oedd 12 o brifysgolion a sefydliadau addysg uwch yng Nghymru¹⁹⁹. Yn ôl data Cyngor Cyllido Addysg Uwch Cymru ynghylch niferoedd myfyrwyr ym mlwyddyn academiaidd 2007/2008 cafwyd 125,000 o gofrestriadau o fewn sefydliadau addysg uwch Cymru, ac yr oedd 57% o'r myfyrwyr yn hanu o Gymru.²⁰⁰

Yn yr un flwyddyn academiaidd, yr oedd 3.5% o holl fyfyrwyr cofrestredig sefydliadau addysg uwch yng Nghymru'n derbyn rhywfaint o'u haddysg drwy gyfrwng y Gymraeg.²⁰¹ Golyga hyn fod 4,445 o fyfyrwyr ar draws holl sefydliadau addysg uwch Cymru'n derbyn rhywfaint o'u haddysg drwy gyfrwng y Gymraeg, 9% yn fwy na'r nifer yng nghyfnod academiaidd 2006/2007.²⁰²

Ymddengys o'r data a gasglwyd gan Gyngor Cyllido Addysg Uwch Cymru drwy'r Asiantaeth Ystadegau Cenedlaethol, mai'r pynciau mwyaf poblogaidd a astudiwyd drwy gyfrwng y Gymraeg yn y cyfnod hwnnw ydoedd addysg, y celfyddydau creadigol, dylunio ac astudiaethau hanesyddol ac athronyddol.²⁰³

Er hyn, ymddengys nad oedd sefydliadau addysg uwch Cymru'n ymateb yn foddhaol i amcanion Llywodraeth Cynulliad Cymru wrth ehangu'r ddarpariaeth ar draws ystod ehangach o feysydd academiaidd, nac ychwaith yn llwyddo i gynyddu niferoedd y myfyrwyr hynny a oedd yn ymgymryd a'u hastudiaethau drwy gyfrwng y Gymraeg yn unol â thargedau Llywodraeth Cynulliad Cymru, yn arbennig y targed uchelgeisiol hwnnw a ffurfiwyd o fewn *Ymgeisio'n Uwch*, ac *Iaith Pawb*.

¹⁹⁹ Aberystwyth, Bangor, Caerdydd, Morgannwg, Glyndwr, Llanbedr Pont Steffan, Casnewydd, Y Brifysgol Agored, Prifysgol Metropolitan Abertawe, Abertawe, Coleg Prifysgol y Drindod, Athrofa Prifysgol Cymru, Caerdydd.

²⁰⁰ Gwefan hefcw www.hefcw.ac.uk - mynediad Mawrth 22ain 2010

²⁰¹ Gwefan hefcw www.hefcw.ac.uk - mynediad Mawrth 22ain 2010

²⁰² Gwefan hefcw www.hefcw.ac.uk - mynediad Mawrth 22ain 2010

²⁰³ www.statswales.wales.gov.uk/TableViewer/documents.aspx?Reportid=10148 - cafwyd mynediad Ionawr 25ain 2010

Cyhoeddodd y Gweinidog Addysg Leighton Andrews yn 2010;

“Higher education has a unique and crucial role to play in the development of a prosperous, harmonious and egalitarian society. However, until last year it remained somewhat detached from the heart of our vision for lifelong learning.”²⁰⁴

Ymddengys felly fod yna ddiffyg yn bodoli nid yn unig o safbwynt darpariaeth cyfrwng Cymraeg y sector addysg uwch yng Nghymru, ond ymhellach yn y modd y cyfranna'r sector at anghenion byd gwaith a'r gymdeithas yng Nghymru. Er gwaethaf amryw ddatganiad a strategaethau ar ran Llywodraeth Cynulliad Cymru, yr oedd diffyg yn parhau o safbwynt darpariaeth addysg uwch cyfrwng Cymraeg.

Ymddengys felly fod y Gymraeg yn parhau i ffynnu yn y meysydd traddodiadol Gymreig hynny lle y gwelwyd darpariaeth cyfrwng Cymraeg yn hanesyddol – megis ym maes hyfforddiant addysg. Er gwaethaf y gefnogaeth wleidyddol newydd, yr oedd y diffyg hwn yn parhau i fodoli o fewn i'r continiwm addysg Gymreig yn y meysydd llai traddodiadol megis ym maes y gyfraith. Yn allweddol, o safbwynt yr iaith Gymraeg, yr oedd y toriad yn y continiwm ieithyddol yn cyfyngu ar sgiliau ieithyddol graddedigion yng Nghymru, ac o ganlyniad yn cyfyngu ar ddatblygiad cymdeithas ddwyieithog Gymreig.

Er ymateb i'r diffyg hwn, cyhoeddwyd *Strategaeth Addysg Cyfrwng Cymraeg* cyntaf Llywodraeth Cynulliad Cymru ym mis Ebrill 2010. Uwcholeuodd y Strategaeth hon unwaith yn rhagor, ymrwymiad Llywodraeth Cynulliad Cymru i greu cymdeithas ddwyieithog, a phwysigrwydd ymateb i'r dyhead ymysg y cyhoedd am gynnydd yn y ddarpariaeth cyfrwng Cymraeg o fewn ein

²⁰⁴ Leighton Andrews, *For Whose Future: Access, Participation and Community Regeneration* Darlith y Bevan Foundation Mehefin 11eg (2010)

hysgolion.²⁰⁵ Adeiladodd y strategaeth hon ar yr hyn a gyhoeddwyd o fewn *Ymgeisio'n Uwch a Iaith Pawb*, gan ganolbwyntio'n benodol ar ddatblygu darpariaeth addysg cyfrwng Cymraeg ar draws holl sectorau addysg Cymru. Uwchleuodd y ddogfen bwysigrwydd y continiwm ieithyddol o'r blynyddoedd cynnar hyd at addysg uwch, er "*meithrin dinasyddion dwyieithog y dyfodol*."²⁰⁶

Er gwaethaf yr amcan hwn, cydnabu'r strategaeth nad oedd darpariaeth addysg cyfrwng Cymraeg gydradd yn bodoli rhwng sefydliadau addysg uwch yng Nghymru, ac yn wir fod gwahaniaethau sylweddol yn bodoli rhwng adrannau o fewn sefydliadau.

"Mewn rhai achosion, ceir cyfle i gyflawni pob rhan o gwrs, neu rannau helaeth ohono, drwy gyfrwng y Gymraeg, ac mewn achosion eraill, efallai fod y cyfle yn gyfyngedig i ran o fodiwl, megis seminarau neu gymorth tiwtorial."²⁰⁷

Cafwyd pump nôd arbennig o fewn y Strategaeth, sef;

- 1.Gwella'r broses o gynllunio darpariaeth cyfrwng Cymraeg yn y cyfnodau addysg cyn statudol a statudol, ar sail ymateb yn rhagweithiol i'r galw gwybodus ymhlith rhieni.
- 2.Gwella'r broses o gynllunio darpariaeth cyfrwng Cymraeg yng nghyfnodau ôl-14 gan ystyried dilyniant ieithyddol a datblygu sgiliau'n barhaus.
- 3.Sicrhau bod pob dysgwr yn datblygu ei sgiliau iaith Cymraeg i'w botensial llawn ac annog dilyniant ieithyddol cadarn o un cyfnod addysg a hyfforddiant i'r nesaf.

²⁰⁵ (n 33) tud 4

²⁰⁶ ibid 7

²⁰⁷ ibid 6

4. Sicrhau gweithlu addysg cyfrwng Cymraeg wedi'i gynllunio sy'n darparu nifer digonol o ymarferwyr ar gyfer pob cyfnod addysg ac hyfforddiant, ac sy'n meddu ar sgiliau iaith uchel yn y Gymraeg, a chymhwysedd mewn methodolegau addysgu.

5. Gwella'r dulliau cymorth canolog ar gyfer addysg ac hyfforddiant cyfrwng Cymraeg.

Drwy gyfrwng y pum nôd arbennig a benodwyd gan Lywodraeth Cynulliad Cymru, mae'n hynod amlwg fod yna amcan gwleidyddol, yn deillio o ddyhead ymysg rieni i weld cyfle cyfartal i bob plentyn feddu ar y gallu i dderbyn addysg drwy gyfrwng y Gymraeg, a hynny oddi wrth unigolion sydd wedi eu trwytho'n y Gymraeg, ac sy'n meddu ar sgiliau iaith uchel.

Ymhellach, tanlinella'r Strategaeth bwysigrwydd hybu continiwm ieithyddol o fewn y system addysg hyd at addysg ôl-14, gan annog codi safonau a dysgu sgiliau newydd drwy gydol eu gyrfa academiaidd er mwyn hybu eu gallu i ddatblygu'n ddinasyddion dwyieithog yn dilyn eu cyfnod yn yr ysgol.²⁰⁸

Aiff y Strategaeth gam ymhellach nag unrhyw ddogfen, strategaeth neu gyhoeddiad swyddogol a gafwyd yn flaenorol gan Lywodraeth Cynulliad Cymru yn ymwneud ag addysg cyfrwng Cymraeg, a chydabod swyddogaeth allweddol y gymuned yng ngyrfa academiaidd unigolion. Ynghyd â chanolbwyntio ar ddatblygu sgiliau ieithyddol o fewn yr ystafell ddosbarth, cydnabu'r Strategaeth fod angen meithrin sgiliau dwyieithog rieni ac aelodau o'r gymuned, er mwyn cynnyddu'r cyfleoedd i ddatblygu sgiliau ieithyddol y tu hwnt i ffiniau'r ysgol.²⁰⁹

²⁰⁸ ibid 15

²⁰⁹ ibid 19

Ymhellach, gosodwyd targedau pendant o fewn y Strategaeth ar gyfer awdurdodau lleol er mwyn cynyddu'r ddarpariaeth cyfrwng Cymraeg. Yn wir, y mae'r targedau'n uchelgeisiol tu hwnt, megis cynnydd o 4% yng nghanran y dysgwyr ym mlwyddyn dau sy'n cael eu hasesu drwy gyfrwng y Gymraeg erbyn 2015. Ni chafwyd targedau o'r fath yn flaenorol, dyma'n sicr arddangos ymlyniad Llywodraeth Cynulliad Cymru tuag at greu Cymru wirioneddol ddwyieithog, gan ddibynnu ar system addysg Cymru, a chontiniwm ieithyddol cryf i ffurfio'r seilwaith allweddol i gefnogi'r gymdeithas honno.

Er hyn, cydnabu'r Strategaeth na welwyd datblygiadau arwyddocaol o safbwynt addysg uwch cyn 2011²¹⁰ a hynny er gwaethaf cyhoeddi strategaethau gan Lywodraeth Cynulliad Cymru megis *Ymgeisio'n Uwch* 2001. Noda'r Strategaeth;

“Ceir llawer o amrywiadau yn y ddarpariaeth cyfrwng Cymraeg a gynygir rhwng sefydliadau ac mewn pynciau gwahanol. Mewn rhai achosion, ceir cyfle i gyflawni pob rhan o gwrs, neu rannau helaeth ohono, drwy gyfrwng y Gymraeg, ac mewn achosion eraill, efallai fod y cyfle yn gyfyngedig i ran o fodiwl, megis seminarau neu gymorth tiwtorial.”²¹¹

Tanlinella'r Strategaeth yr angen penodol am gynllunio darpariaeth cyfrwng Cymraeg craff o fewn system addysg uwch Cymru, er mwyn sicrhau dilyniant a chyfleoedd pellach i ddefnyddio'r iaith o fewn prifysgolion Cymru,²¹² a thanlinellir yr angen i ganolbwyntio ar sicrhau cydraddoldeb rhwng adrannau a meysydd nad ydynt ar hyn o bryd yn gyfartal o ran eu darpariaeth cyfrwng Cymraeg.²¹³

Ymhellach, uwcholeua'r Strategaeth yr angen i ddatblygu gweithlu dwyieithog, yn arbennig o fewn

²¹⁰ ibid 6

²¹¹ ibid 6

²¹² ibid 14

²¹³ ibid 15

sefydliadau addysg uwch,²¹⁴ i wireddu'r pum nôd arbennig a benodwyd gan y Strategaeth.²¹⁵ Cadarnha'r Strategaeth fod datblygu dulliau cymorth iaith i fyfyrwyr ynghyd ag aelodau o'r gweithlu'n allweddol, ac yn arbennig, tanlinella'r Strategaeth yr angen i ganoli datblygiadau cyfrwng Cymraeg ar dechnoleg newydd, datblygu termau, cydweithio, a rhannu adnoddau er diwallu anghenion myfyrwyr.

Yn allweddol, noda'r Strategaeth bwysigrwydd cydweithio rhwng sefydliadau, a chyrff o fewn addysg uwch â Llywodraeth Cynulliad Cymru.²¹⁶ Noda Amcan Strategol 2.7 yr angen i gydweithio rhwng sefydliadau o fewn y sector addysg uwch a'r corff a gyfeirir ato fel y Coleg Ffederal er penu blaenoriaethau o safbwynt darpariaeth addysg cyfrwng Cymraeg, ac ymhellach yr angen i gydweithio â chyrff ariannu ymchwil i godi statws y Gymraeg fel iaith academiaidd.²¹⁷

Yn ganolog i weledigaeth y Strategaeth felly y mae dyhead i weld datblygiad strwythuriedig o safbwynt darpariaeth cyfrwng Cymraeg o fewn addysg uwch, gan annog cydweithio, a rhannu syniadau, ynghyd â phwysigrwydd datblygu gweithlu cymwys i arwain y ddarpariaeth.

Cyhoeddwyd adroddiadau blynyddol yn 2011 a 2012 yn seiliedig ar gynnwys y Strategaeth. Yn ôl yr adolygiadau yma, aethpwyd ati i fesur y galw am ddarpariaeth addysg gynradd cyfrwng Cymraeg mewn amryw awdurdod lleol er mwyn cynllunio'r ddarpariaeth.²¹⁸ Hyrwyddwyd yn ogystal addysg oedolion, addysg yn y gymuned ac addysg bellach, er mwyn sicrhau dilyniant ieithyddol i unigolion, ac ymhellach normaleiddio defnydd yr iaith o fewn cymdeithas.²¹⁹

²¹⁴ ibid Amcan Strategol 4.1

²¹⁵ ibid 17

²¹⁶ ibid tud 15

²¹⁷ ibid 34

²¹⁸ Strategaeth Addysg Cyfrwng Cymraeg: Adroddiad Blynyddol 2010-2011 Llywodraeth Cynulliad Cymru, Caerdydd tud 4

²¹⁹ ibid 8

Ymhellach, arianwyd prosiect dilyniant ieithyddol gan yr Adran Addysg a Sgiliau er mwyn cefnogi a chynnyddu'r nifer o ddysgwyr sy'n trosglwyddo o addysg gynradd cyfrwng Cymraeg i addysg uwchradd cyfrwng Cymraeg,²²⁰ gan danlinellu pwysigrwydd sicrhau continiwm ieithyddol cryf o fewn datblygiad addysgiadol unigolion. O safbwynt addysg uwchradd penodwyd y gyfraith fel maes arbennig a fyddai'n derbyn adnoddau dysgu newydd cyfrwng Cymraeg er cynorthwyo'r broses o ddysgu pwnc cymharol newydd i'r cwricwlwm, heb draddodiad o ddysgu drwy gyfrwng y Gymraeg.

O safbwynt addysg uwch, nodwyd fod niferoedd myfyrwyr addysg uwch a oedd yn ymgymryd â chyfran o'u cyrsiau drwy gyfrwng y Gymraeg wedi cynyddu'n sylweddol o gymharu â chyfnod academiaidd 2007/2008.

“Ym mis Gorffennaf 2012, roedd 5,330 o gofrestriadau myfyrwyr mewn sefydliadau addysg uwch yng Nghymru gyda rhywfaint o addysg drwy gyfrwng y Gymraeg, 19.9 y cant yn uwch na'r nifer yn 2007/08 (4,445). Roedd hyn yn cynrychioli 4.2 y cant o gofrestriadau myfyrwyr mewn sefydliadau addysg uwch yng Nghymru o'i gymharu â 3.5 y cant yn 2007/08.”²²¹

Erbyn adroddiad blynyddol 2011-2012, gwelwyd cynnydd pellach yn niferoedd y myfyrwyr a oedd yn ymgymryd a'u astudiaethau addysg uwch drwy gyfrwng y Gymraeg.

“Yn ystod blwyddyn academiaidd 2010/11, cofrestrodd 4,960 o fyfyrwyr mewn sefydliadau addysg uwch yng Nghymru lle gwneir rhywfaint o'r addysgu drwy gyfrwng y Gymraeg, 1 y cant yn uwch na'r nifer yn 2009/10 (4,905). Roedd hyn yn cyfateb i 3.8 y cant o'r holl gofrestriadau mewn

²²⁰ ibid 9

²²¹ ibid 8

sefydliadau addysg uwch yng Nghymru.”²²²

Yn allweddol, cyfeiria Adroddiad Blynyddol 2011-2012 at ffurfio’r Coleg Cymraeg Cenedlaethol ym mis Mawrth 2011, gan wireddu dyheadau unigolion megis Dr Gwynfor Evans, Dr Dafydd Glyn Jones ac eraill, ac amcan Llywodraeth Cynulliad Cymru o fewn cytundeb *Cymru’n Un* 2007 er ffurfio Coleg Ffederal yng Nghymru.

Dyma sefydliad a fyddai’n gweithredu’n unol â gweledigaeth Dr Dafydd Glyn Jones, drwy sefydliadau presennol addysg uwch Cymru, gan sicrhau mynediad at ddarpariaeth addysg uwch cyfrwng Cymraeg i bob myfyriwr yng Nghymru.

Cafwyd datganiad o fewn Cyfansoddiad y Coleg Cymraeg yn nodi;

“Amcan y Coleg fydd, er lles y cyhoedd, hybu dysg a gwybodaeth drwy hyrwyddo, cynnal, datblygu a goruchwyllo darpariaeth cyfrwng Cymraeg mewn addysg uwch yng Nghymru, gan weithio gyda sefydliadau addysg uwch yng Nghymru a thrwyddynt.”²²³

Yn unol a’r datganiad hwn, prif swyddogaeth y Coleg Cymraeg Cenedlaethol yw datblygu ac ehangu addysg uwch cyfrwng Cymraeg, gan geisio ymateb i’r diffyg yn y continiwm ieithyddol addysgiadol cyfrwng Cymraeg a welwyd rhwng addysg uwchradd ac addysg uwch ar draws holl feysydd academiaidd sefydliadau addysg uwch Cymru.

²²² ibid 13

²²³ Cyfansoddiad y Coleg Cymraeg Cenedlaethol Pragraff 4
<http://www.colegcymraeg.ac.uk/en/media/main/dogfennau-ccc/Cyfansoddiad.pdf> cafwyd mynediad Mai 22ain 2011

O safbwynt datganiadau, strategaethau a gweithredu ymarferol Llywodraeth Cynulliad Cymru, cafwyd cydnabyddiaeth bendant fod y toriad o fewn continiwm addysg cyfrwng Cymraeg rhwng addysg uwchradd ac addysg uwch yn fater yr oedd gwir angen ymateb iddi. Yn ogystal a'r gydnabyddiaeth hon, datblygodd safiad pendant o du Llywodraeth Cynulliad Cymru fod sefydliadau addysg uwch Cymru'n meddu ar swyddogaeth gymdeithasol arbennig o safbwynt yr iaith Gymraeg. Gwelwyd gyfeiriadaeth o fewn amryw adroddiadau a datganiadau mai rôl sefydliadau addysg uwch yw darparu graddedigion a fedr gwasanaethu cymdeithas Gymreig a hynny trwy gyfrwng y Gymraeg a'r Saesneg.

Ymhellach, cyfeiriwyd o fewn strategaeth Addysg Cyfrwng Cymraeg 2010 at gyfiawnder cymdeithasol, sef pwysigrwydd rhoddi'r un gallu i fyfyrwyr cyfrwng Cymraeg a'r Saesneg i ymgymryd ag astudiaethau trwy gyfrwng eu dewis iaith. Gellid dadlau fod amcanion Llywodraeth Cynulliad Cymru yn gosod tyndra rhwng ysgolheictod cyfrwng Cymraeg a'r dyhead ehangach i gynyddu nifer siaradwyr yr iaith. Er hyn, canolbwyntia'r ddogfennaeth a ystyrir uchod ar sicrhau mynediad at addysg uwch cyfrwng Cymraeg, yn hytrach na datblygu strategaethau er mwyn cynnig darpariaeth i ddysgu'r iaith o'r newydd i fyfyrwyr addysg uwch. Ymhellach, cafwyd cydnabyddiaeth fod system addysg uwch Cymru'n mynd i barhau'n system ddwyieithog, gan ymgeisio i sicrhau fod y Gymraeg yn datblygu'n brif ffrwd darpariaeth ynghyd a'r Saesneg. Amcan y Coleg Cymraeg Cenedlaethol felly oedd datblygu cyfleoedd nid yn unig i fyfyrwyr astudio trwy gyfrwng y Gymraeg ond ymhellach cynnig cyfleoedd i academyddion ymgymryd ag ymchwil a chyhoeddi drwy gyfrwng yr iaith.

Beth felly ydyw'r strwythur a fabwysiadwyd gan y Coleg Cymraeg Cenedlaethol, er mwyn darparu addysg uwch cyfrwng Cymraeg?

Sefydlu'r Coleg Cymraeg Cenedlaethol

Sefydlwyd y Coleg Cymraeg Cenedlaethol ar Fawrth 3ydd 2011 yn endid cyfreithiol drwy femorandwm a lofnodwyd gan holl sefydliadau addysg uwch Cymru, gan ddatgan mai prif amcanion y sefydliad hwn fydd;

“Er lles y cyhoedd, hybu dysg a gwybodaeth drwy hyrwyddo, cynnal, datblygu a goruchwylio darpariaeth cyfrwng Cymraeg mewn addysg uwch yng Nghymru, gan weithio gyda sefydliadau addysg uwch yng Nghymru a thrwyddynt.”²²⁴

Yn unol â Memorandwm ac Erthyglau Cymdeithasu'r Coleg Cymraeg Cenedlaethol, y mae pob un o sefydliadau addysg uwch Cymru a lofnododd y ddogfen yn aelodau²²⁵ o'r Coleg, ac felly'n rhan o weithgareddau'r sefydliad newydd.

Adeiladu ar waith y Ganolfan Addysg Uwch cyfrwng Cymraeg a wnaeth y sefydliad newydd hwn, ac yn dilyn ei sefydlu, penodwyd Bwrdd Cyfarwyddwyr y Coleg²²⁶ er mwyn goruchwylio gweithgaredd y corff. Ymhellach, penodwyd Bwrdd Academaidd²²⁷ sy'n cynnwys aelodaeth o bob sefydliad addysg uwch a berthyn i'r Coleg, gan gynnwys cynrychiolaeth o blith myfyrwyr y Coleg.

Gwelwyd datblygiad sylweddol o safbwynt darpariaeth addysg uwch cyfrwng Cymraeg ar draws holl feysydd academiaidd sefydliadau addysg uwch Cymru'n sgil sefydlu'r Coleg Cymraeg Cenedlaethol.

Ffurfiolwyd darpariaeth addysg uwch cyfrwng Cymraeg gan y sefydliad newydd, gan sefydlu

²²⁴ Memorandwm ac Erthyglau Cymdeithasu y Coleg Cymraeg Cenedlaethol Mawrth 3ydd (2011) tud 4

²²⁵ ibid 6

²²⁶ Gweler <http://www.colegcymraeg.ac.uk/cy/ycoleg/bwrddcyfarwyddwyr/>

²²⁷ Gweler <http://www.colegcymraeg.ac.uk/cy/ycoleg/academaidd/>

cangen²²⁸ y Coleg Cymraeg ym mhob sefydliad addysg uwch yng Nghymru. Penodwyd swyddogion cangen²²⁹ gan y Coleg, gan weithredu er mwyn cydlynnu a chefnogi darpariaeth addysg cyfrwng Cymraeg y sefydliadau'n unigol o dan faner y Coleg. Ymhellach, cychwynnwyd ar y broses o recriwio myfyrwyr i'r sefydliad newydd, gan olygu y gall myfyrwyr sy'n ymgymryd ag astudiaethau, o fewn sefydliadau addysg uwch Cymru gan berthyn i'w sefydliad unigol, ac i'r Coleg Cymraeg Cenedlaethol, a manteisio ar ddarpariaeth y ddau sefydliad a derbyn addysg uwch drwy gyfrwng y Gymraeg a'r Saesneg.

Yn sgil sefydlu'r Coleg Cymraeg, ymgeisiwyd i ddatblygu gweithgareddau a strategaethau unigryw Gymreig er mwyn hyrwyddo darpariaeth cyfrwng Cymraeg. Cynnigwyd prif ysgoloriaethau ac ysgoloriaethau cymhelliant ar gyfer holl feysydd academiaidd y Coleg Cymraeg i fyfyrwyr israddedig sy'n astudio cyfran o'u cyrsiau drwy gyfrwng y Gymraeg. Cynnigwyd prif ysgoloriaethau'r sefydliad i fyfyrwyr sy'n astudio dwy rhan o dair o'u cyrsiau, neu 80 o gredydau'r flwyddyn drwy gyfrwng y Gymraeg, ac ysgoloriaethau cymhellaint ar gyfer myfyrwyr sy'n astudio trean o'u cwrs drwy gyfrwng y Gymraeg, neu 40 o gredydau'r flwyddyn.²³⁰ Dyma felly ddenu myfyrwyr i ymgymryd ag astudiaethau drwy gyfrwng y Gymraeg, ac ymhellach sbarduno adrannau academiaidd i gynyddu darpariaeth addysg cyfrwng Cymraeg i fodloni gofynnion yr ysgoloriaethau.

Datblygwyd yn ogystal ysgoloriaethau meistr gan y Coleg, ar gyfer myfyrwyr ôl-raddedig sy'n ymgymryd ag o leiaf 60 o gredydau drwy gyfrwng y Gymraeg. Er mwyn derbyn y gefnogaeth ariannol hon, bydd disgwyl i'r myfyrwyr meistr gyflwyno eu traethodau estynedig drwy gyfrwng y Gymraeg.²³¹ Dyma ddatblygu gweithgaredd y Coleg o fewn astudiaethau ôl-raddedig, gan bontio'r agendor a gafwyd yng ngwaith y Ganolfan Addysg Uwch Cyfrwng Cymraeg rhwng addysg israddedig ac ymchwil academiaidd. O ganlyniad i amodau'r ysgoloriaethau, dyma annog cynnydd

²²⁸ Gweler <http://www.colegcymraeg.ac.uk/cy/ycoleg/canghennau/>

²²⁹ Gweler <http://www.colegcymraeg.ac.uk/cy/ycoleg/canghennau/>

²³⁰ Gweler <http://www.colegcymraeg.ac.uk/cy/gwaith/ysgoloriaethau/israddedig/>

²³¹ Gweler <http://www.colegcymraeg.ac.uk/cy/gwaith/ysgoloriaethau/meistr/>

mewn ymchwil cyfrwng Cymraeg a gyflawnir gan adrannau academiaidd prifysgolion Cymru, gan gynyddu statws y Gymraeg fel cyfrwng ymchwil.

Ariannwyd cynllun ysgoloriaethau ymchwil gan y Coleg Cymraeg ar gyfer myfyrwyr doethuriaethol,²³² yn ogystal, ag ariannu cyfnodau ymchwil ac ymhellach cyfnodau fel Cymrodorion Dysgu. Ynghyd a'r cyfle i ddatblygu arbenigedd, y mae'r cynllun hwn yn cynnig cyfleoedd i ddarpar-ddarlithwyr gyfrannu at addysgu israddedig cyfrwng Cymraeg, gan dderbyn hyfforddiant parhaol gan y Coleg Cymraeg er mwyn datblygu'n ddarlithwyr cymwys i gyfrannu at weithgaredd y Coleg.

Ymhellach, ariennir Cynllun Staffio Academiaidd²³³ gan y Coleg Cymraeg, sy'n buddsoddi miliwn o bunnoedd yn flynyddol er darparu swyddi academiaidd cyfrwng Cymraeg ar draws amryw adrannau sefydliadau addysg uwch Cymru. Yn wir, rhagdybir y bydd dros 100 o swyddi academiaidd cyfrwng Cymraeg wedi eu hariannu gan y Coleg erbyn blwyddyn academiaidd 2015-2016.²³⁴ Y mae'r Coleg ymhellach yn cynnig hyfforddiant i las ddarlithwyr, a darlithwyr profiadol drwy gyfrwng y Gymraeg er mwyn datblygu eu gallu i ddarparu addysg blaengar cyfrwng Cymraeg drwy gyfrwng cyrsiau undydd.²³⁵ Dyma ymateb yn uniongyrchol i un o brif feini tramgwydd y sefydliad a rhagnodwyd gan Dr Dafydd Glyn Jones, sef sicrhau gweithlu cymwys i ymgymryd a'r ddarpariaeth cyfrwng Cymraeg.

Ffurfiwyd yn ogystal Baneli Pynciol gan y Coleg, gan sicrhau cyfraniad oddi wrth academyddion ar draws sefydliadau addysg uwch Cymru, er cynllunio darpariaeth addysg cyfrwng Cymraeg o fewn eu meysydd unigol. Yn unol â gweithgaredd y Paneli Pynciol, creuwyd Cynlluniau Datblygu ar gyfer pob maes academiaidd, sy'n amlinellu amcanion ar gyfer pob pwnc er cynnyddu'r ddarpariaeth

²³² Gweler <http://www.colegcymraeg.ac.uk/cy/gwaith/ymchwil/>

²³³ Gweler www.colegcymraeg.ac.uk/cy/cyllido/cynllunstaffioacademaidd/

²³⁴ <http://www.colegcymraeg.ac.uk/cy/gwaith/cynllunstaffio/> cafwyd mynediad Mai 8fed 2013

²³⁵ Gweler <http://www.colegcymraeg.ac.uk/cy/gwaith/datblygustaff/>

cyfrwng Cymraeg rhwng 2011 a 2015.²³⁶ Dyma amlinellu amcanion y Coleg Cymraeg er mwyn sicrhau datblygu darpariaeth cyfrwng Cymraeg cynaliadwy, strwythuriedig ar draws ystod eang o feysydd academiaidd gan yn ogystal adnabod yr heriau sy'n gwynebu adrannau unigol ac ymgeisio i ymateb iddynt o fewn holl sefydliadau addysg uwch Cymru.

Ynghyd ag ariannu astudiaethau cyfrwng Cymraeg, sefydlwyd Cronfa Datblygiadau Strategol a Phrosiectau²³⁷ gan y Coleg er mwyn ariannu gweithgareddau ar draws holl sefydliadau addysg uwch Cymru a fydd yn gymorth i gyrraedd yr amcanion a nodwyd o fewn Cynlluniau Datblygu Pynciol y Coleg ac hyrwyddo darpariaeth addysg uwch cyfrwng Cymraeg. Ariannwyd ymhellach Dystysgrif Sgiliau Iaith gan y Coleg Cymraeg Cenedlaethol yn 2013, er mwyn i fyfyrwyr arddangos sgiliau iaith cyfrwng Cymraeg ysgrifenedig ac ar lafar i ddarpar gyflogwyr.²³⁸

Elfen allweddol a ddatblygwyd yn gyntaf gan y Ganolfan Addysg Uwch Cyfrwng Cymraeg, ac yna'r Coleg oedd llwyfan e-ddysgu'r Porth.²³⁹ Mae'r platfform e-ddysgu hwn yn hwyluso'r broses o gydweithio sefydliadol, gan alluogi myfyrwyr i gael mynediad at ddogfennau modiwlau rhyngsefydliadol, a chysylltu â darlithwyr a chyd-fyfyrwyr, beth bynnag eu lleoliad daearyddol.

Ym mis Mehefin 2012, cyhoeddwyd Cynllun Academiaidd cyntaf y Coleg Cymraeg Cenedlaethol yn amlinellu amcanion y sefydliad wrth ddatblygu darpariaeth addysg cyfrwng Cymraeg ar draws holl sefydliadau addysg uwch Cymru. Tanlinella'r ddogfen hon ddyhead y sefydliad i ddatblygu darpariaeth addysg uwch gynaliadwy, sy'n ymateb yn llwyddiannus i anghenion y byd gwaith, a dyheadau myfyrwyr, gan ddatblygu canolfannau a fydd yn medru darparu rhwng 80 o gredydau'r

²³⁶ Gweler <http://www.colegcymraeg.ac.uk/cy/gwaith/cynlluniaudatblygu/>

²³⁷ Gweler <http://www.colegcymraeg.ac.uk/cy/gwaith/prosiectau/>

²³⁸ Gweler <http://sgiliauiaith.colegcymraeg.ac.uk/cy/hafan>

²³⁹ Gweler <http://www.porth.ac.uk/cy/>

flwyddyn a 60 o gredydau drwy gyfrwng y Gymraeg yn unol â gofynion prif ysgoloriaethau ac ysgoloriaethau cymhellant y sefydliad.²⁴⁰

Heb unrhyw amheuaeth, fel a danlinellwyd o fewn yr efrydiaeth, mae cefnogaeth wleidyddol i sefydlu'r Coleg Cymraeg Cenedlaethol wedi bod yn allweddol i sicrhau'r nawdd ariannol a'r ewyllys da gwleidyddol angenrheidiol er mwyn sicrhau datblygiad darpariaeth addysg uwch strwythuriedig gan academyddion sy'n meddu ar y gallu i ddarparu gwybodaeth drwy gyfrwng y Gymraeg a'r Saesneg. Er hyn, a'i dyma'r strwythur mwyaf llwyddiannus ar gyfer darpariaeth addysg uwch cyfrwng Cymraeg? Ystyrir llwyddiant y datblygiad hwn yn arbennig o safbwynt addysg gyfreithiol.

Addysg gyfreithiol cyfrwng Cymraeg

Wrth adlewyrchu ar sefyllfa darpariaeth addysg gyfreithiol ymddengys fod y Coleg Cymraeg Cenedlaethol, ac yn flaenorol y Ganolfan Addysg Uwch Cyfrwng Cymraeg wedi gweddnewid darpariaeth addysg gyfreithiol cyfrwng Cymraeg yng Nghymru.

Datblygodd addysg gyfreithiol cyfrwng Cymraeg yng Nghymru mewn modd anhrefnus iawn yn hanesyddol. Cafwyd darpariaeth addysg gyfreithiol o fewn adrannau Sifil a chanon yn Rhydychen a Chaergrawnt hyd at gyfnod Diwygiad Protestannaidd Harri'r VIII. Yn sgil y newid hwn, daethpwyd i ben a'r ddarpariaeth cyfraith Canon a darparwyd addysg o fewn cyfraith Sifil yn unig o fewn y ddwy adran. Ynghyd â'r ddarpariaeth yma, darparwyd addysg ac hyfforddiant mewn cyfraith cyffredin gan Ysbytyau'r Ceisiaid yn Lloegr drwy gyfrwng prentisiaethau hyd at y ddeunawfed ganrif. Sefydlwyd darpariaeth addysg prifysgol mewn cyfraith cyffredin yn dilyn sefydlu cadair Yr Athro Vinerian ym Mhrifysgol Rhydychen yn ystod y ddeunawfed ganrif.²⁴¹ Er hyn, bu'n rhaid aros tan 1826 cyn y

²⁴⁰ Cynllun Academaidd (n 12)

²⁴¹ Gweler *Report of the Committee on Legal Education* Llywodraeth San Steffan Mawrth (1971) John A Andrews, *Century of Legal Education* (2003) Cambrian Law Review Cyfrol 34

ffurfiwyd yr adran gyfreithiol swyddogol gyntaf yng Nghymru a Lloegr o fewn Coleg Prifysgol Llundain.²⁴²

Sefydlwyd yr adran gyfreithiol gyntaf yng Nghymru o fewn Coleg Prifysgol Cymru, Aberystwyth a ddaeth yn rhan o Brifysgol Cymru ym 1893,²⁴³ o dan arweiniad yr Athro Thomas Levi a'r Athro Jethro Brown. Tanlinella'r Athro John Andrews²⁴⁴ a'r Athro R Gwynedd Parry²⁴⁵ mai cymharol fychan ydoedd niferoedd y myfyrwyr o fewn yr adran arloesol hon yn y cyfnod cynnar, rhyw dri i bedwar o fyfyrwyr ym mhob blwyddyn, a Saesneg ydoedd cyfrwng yr addysg.

Yn dilyn ymchwil a gynhaliwyd gan Lywodraeth San Steffan²⁴⁶ ar addysg uwch rhwng 1961 a 1963 o dan gadeiryddiaeth yr Arglwydd Robbins, tanlinellwyd yr angen i ehangu cyfleoedd i fyfyrwyr astudio o fewn sefydliadau addysg uwch, drwy greu sefydliadau addysg uwch newydd. Yn sgil yr adroddiad hwn felly, gwelwyd cynnydd sydyn yn niferoedd y myfyrwyr cyfraith ar draws holl sefydliadau addysg uwch Cymru a Lloegr, a gwelwyd cynnydd yn benodol yn niferoedd y darpar gyfreithwyr a ymgymrodd a'u hastudiaethau o fewn unig adran gyfreithiol Cymru, ym Mhrifysgol Cymru, Aberystwyth.

Yn sgil y tŵf sydyn mewn addysg uwch, comisiynwyd adroddiad o dan gadeiryddiaeth yr Arglwydd Ustus Ormrod ym 1971²⁴⁷ gan Lywodraeth San Steffan a ystyriodd yn benodol ddarpariaeth addysg gyfreithiol o fewn sefydliadau addysg uwch Cymru a Lloegr. Tanlinellodd adroddiad 1971 yr angen i ffurfioli'r broses o gymhwyso ym maes y gyfraith, gan gydnabod fod addysg gyfreithiol prifysgol yn

²⁴² (n 241) tud 5

²⁴³ Gweler J A Andrews, *The Aberystwyth Law School 1901-1976* (1976) *Cambrian Law Review* Cyfrol 7

²⁴⁴ John A Andrews, *Century of Legal Education* (2003) *Cambrian Law Review* Cyfrol 34 tud 7-8

²⁴⁵ R Gwynedd Parry *Cymru'r Gyfraith Sylwadau ar Hunaniaeth Gyfreithiol* Gwasg Prifysgol Cymru (2012)

²⁴⁶ *Higher Education Government Statement on the Report of the Committee under the Chairmanship of Lord Robbins 1961-1963* Llywodraeth San Steffan, Llundain Tachwedd (1963)

²⁴⁷ (n 241)

ffurfio'r sylfaen academiaidd angenrheidiol ar gyfer datblygiadau pellach o safbwynt hyfforddiant proffesiynol ac ymarferol.²⁴⁸

Yn dilyn yr adroddiad hwn, ffurfiwyd cynllun gradd gyfreithiol a oedd yn ymateb i anghenion y proffesiwn yng Nghymru a Lloegr. Er gwaethaf y ffurfioli hwn, a'r pwyslais ar hyrwyddo addysg gyfreithiol a oedd yn berthnasol i Gymru a Lloegr, tanlinella'r Athro R Gwynedd Parry y bu i nifer o adrannau cyfreithiol ar draws Cymru fuddio o gyfraniad Cymry blaenllaw ym maes y gyfraith a sicrhodd fod yna elfen Gymreig yn perthyn i'r cwricwlwm newydd a ddarparwyd ganddynt.²⁴⁹

Yn sgil yr ehangu a'r ffurfioli, gwelwyd cynnydd yn nifer y sefydliadau addysg uwch a oedd yn cynnig darpariaeth addysg gyfreithiol ar draws Cymru a Lloegr. Yng Nghymru sefydlwyd adran y gyfraith yn Sefydliad Gwyddoniaeth a Thechnoleg Prifysgol Cymru (UWIST), ac adran y gyfraith yng Ngholeg y Brifysgol, Caerdydd ym 1971.²⁵⁰ Unodd y ddau sefydliad hwn i ffurfio Prifysgol Caerdydd ym 1987-1988 gan ffurfio un ysgol y gyfraith. Sefydlwyd ysgol y gyfraith o fewn Polytechnig Cymru a adweinir bellach fel Prifysgol De Cymru ym 1978,²⁵¹ ysgol y gyfraith ym Mhrifysgol Abertawe ym 1994²⁵² a'r ysgol cyfraith mwyaf diweddar yng Nghymru ym Mhrifysgol Bangor yn 2004.²⁵³

Erbyn heddiw, gellid astudio'r gyfraith o fewn pump o sefydliadau unigol ar draws Cymru, ac y mae'r radd gyfreithiol wedi ei ffurfioli'n unol â rheoliadau hyfforddi, '*Training Regulations 2009*'²⁵⁴ y 'Solicitor's Regulatory Authority' a gofynion cymhwyso Cyngor y Bar. Yn unol a'r gofynnion yma,

²⁴⁸ ibid 94-95

²⁴⁹ Parry (n 245) tud 107

²⁵⁰ L A Sheridan, *University Legal Education in Cardiff* (1973) *Cambrian law Review* Cyfrol 4

²⁵¹ Parry (n 245) tud 105

²⁵² Parry (n 22) tud 225

²⁵³ www.bangor.ac.uk/law/news.php.cy cafwyd mynediad Mawrth 12fed 2012

²⁵⁴ www.sra.org.uk/sra/regulatory-framework/solicitors-trainign-regulations-2009.page cafwyd mynediad Chwefror 8fed 2012

mae disgwyl i gynllun gradd gyfreithiol gynnwys nifer penodol o fodiwlau, er sicrhau y medda darpar gyfreithwyr ar ddealltwriaeth gyflawn o'r meysydd cyfreithiol craidd, sef Cyfraith Contract, Cyfraith Camwedd, Cyfraith Gyhoeddus, Cyfraith Trosedd, Cyfraith Eiddo, Cyfraith Ymddiriedaeth a Chyfraith yr Undeb Ewropeaidd.²⁵⁵

Yn ystod cyfnod y Ganolfan Addysg Uwch Cyfrwng Cymraeg ac wedi hynny, y Coleg Cymraeg Cenedlaethol, gwnaed ymgais i sicrhau camau tuag at sefydlu darpariaeth addysg gyfreithiol strwythuriedig cyfrwng Cymraeg a hynny ymhob un o adrannau cyfraith sefydliadau addysg uwch Cymru. Ffurfiwyd Baneli Pynciol, a Chynlluniau Datblygu Pynciol gan y Coleg Cymraeg gan annog cyfraniad gan unigolion o fewn adrannau cyfreithiol ar draws Cymru, er mwyn sicrhau cydweithio sefydliadol.

Yn wir, yn sgil sefydlu'r Coleg Cymraeg nid yn unig y gwelwyd cynnydd yn y ddarpariaeth cyfrwng Cymraeg o fewn adrannau unigol, ond cafwyd datblygiad sylweddol yn y ddarpariaeth rhyngsefydliadol a greuwyd gan adrannau unigol megis Aberystwyth a Bangor. Datblygwyd darpariaeth megis modiwl Cyfraith Gofal Iechyd ar y cyd rhwng adrannau cyfraith Prifysgol Aberystwyth a Phrifysgol Bangor a modiwl y gyfraith yn Gymraeg ar y cyd rhwng prifysgolion Caerdydd a Bangor, a danlinellodd allu darpariaeth i gydymffurfio â gofynion gwahanol sefydliadau'n ddi-drafferth. Ymhellach datblygwyd gweithgareddau allgyrsiol cyfrwng Cymraeg ar y cyd drwy nawdd y Coleg Cymraeg, megis y Prosiect Ymryson a roddodd y cyfle i fyfyrwyr y gyfraith o fewn sefydliadau Aberystwyth, Bangor a Chaerdydd gystadlu yn erbyn ei gilydd mewn ymryson cyfrwng Cymraeg. Y mae mabwysiadu dulliau amgenach o ddysgu, gan fanteisio ar ddatblygiadau megis y Porth wedi bod yn allweddol i sicrhau llwyddiant y datblygiadau yma.

²⁵⁵ www.lawsociety.org.uk/careers/becoming-a-solicitor/routes-to-qualifying/ cafwyd mynediad Gorffennaf 6ed 2012

Er hyn, ymddengys fod yna anhawsderau'n gwynebu darpariaeth addysg gyfreithiol cyfrwng Cymraeg ar draws holl sefydliadau addysg uwch Cymru, sydd heb amheuaeth yn cyfyngu ar y niferoedd sy'n dymuno, neu'n ymgymryd a'u hastudiaethau drwy gyfrwng y Gymraeg.

Yn gyntaf, er gwaethaf yr amcan i ddatblygu darpariaeth gynaliadwy a strwythuriedig, ymddengys fod yna ddatblygiad addysg gyfreithiol cyfrwng Cymraeg anghyfartal ar draws holl sefydliadau addysg uwch Cymru. Tanlinella brosbectws y Coleg Cymraeg Cenedlaethol 2013 for y ddarpariaeth cyfrwng Cymraeg gyfreithiol mwyaf eang o fewn Prifysgolion Aberystwyth, Bangor a Chaerdydd.²⁵⁶

Er hyn, ymddengys fod y ddarpariaeth addysg gyfreithiol ar draws Cymru ar hyn o bryd yn ddaearyddol anghyfartal, gan olygu y medda myfyrwyr y gyfraith ar gyfleoedd gwahanol iawn i ymgymryd ag astudiaethau drwy gyfrwng y Gymraeg. Ymddengys yn ogystal fod y gystadleuaeth i fodloni gofynion ysgoloriaethau is-raddedig y Coleg Cymraeg Cenedlaethol yn dwyshau'r drafferth bresennol, hynny yw yr angen i astudio nifer penodol o greydau drwy gyfrwng y Gymraeg, gan ehangu'r agendor rhwng adrannau a rhwng cyfleoedd myfyrwyr i astudio drwy gyfrwng y Gymraeg. Dyma sefyllfa anheg y mae'n ofynnol i'r Coleg Cymraeg ymateb iddi, er mwyn sicrhau y medda holl fyfyrwyr y gyfraith yng Nghymru y gallu i ddatblygu dealltwriaeth gyflawn o'r maes yn y ddwy iaith.

Un o'r prif rhesymau am yr anghysondeb hwn yw diffyg o safbwynt niferoedd aelodau staff a gaed o fewn adrannau cyfreithiol. Y mae datblygu addysg gyfreithiol cyfrwng Cymraeg gynaliadwy yn allweddol i lwyddiant y ddarpariaeth, er mwyn sicrhau fod myfyrwyr yn ymgymryd a'r ddarpariaeth, ac er ymgymryd a'r her a osodwyd o fewn Cynllun Datblygu Pynciol y Coleg Cymraeg Cenedlaethol o ddatblygu modiwlau cyfreithiol cyfrwng Cymraeg o'r newydd. Er enghraifft, gall colli aelodau staff olygu diffyg sylweddol yn y ddarpariaeth, neu hyd yn oed ddileu'r ddarpariaeth yn llwyr. Heb unrhyw

²⁵⁶Gweler http://www.colegcymraeg.ac.uk/prospectws/pdf/ccc_prospectws2014_cy.pdf

amheuaeth, bydd ceisio annog myfyrwyr i ymgymryd â darpariaeth gyfnewidiol o'r fath yn dasg bron yn amhosib.

Cafwyd datganiad o fewn Cynllun Academiaidd y Coleg Cymraeg Cenedlaethol fod cynaliadwyedd yn brif amcan gan y sefydliad;

“Os yw addysg cyfrwng Cymraeg i ffynnu rhaid wrth ddarpariaeth gynaliadwy ar draws y cwricwlwm academiaidd, gan gynnig amrediad cyfoethog o brofiadau addysgol i'r myfyrwyr.”²⁵⁷

Tanlinella'r ddogfen er mwyn sicrhau darpariaeth addysg gynaliadwy ei bod yn angenrheidiol fod gan bob adran o leiaf bedwar aelod o staff all ymgymryd a'r ddarpariaeth cyfrwng Cymraeg, gan sicrhau darpariaeth gynaliadwy ar draws ystod eang o feysydd. Er cyrraedd y nôd hwn, cydnabu'r Cynllun Academiaidd y bydd datblygu hyfforddiant i staff y sefydliad yn allweddol.²⁵⁸

Er hyn, tanlinella'r Athro Thomas Glyn Watkin²⁵⁹ a'r Athro R Gwynedd Parry²⁶⁰ fod gan Gymry ddigon o academyddion cyfreithiol sy'n medru'r Gymraeg i gyfrannu at addysgu drwy gyfrwng yr iaith o fewn adrannau cyfreithiol Cymru. Ymhellach, gellid dadlau fod cynlluniau ysgoloriaethau uwchraddedig cyfrwng Cymraeg, ac hyfforddiant i staff academiaidd cyfrwng Cymraeg gan y Coleg Cymraeg Cenedlaethol yn fodd o sicrhau cyflenwad cynaliadwy o ddarlithwyr cyfrwng Cymraeg i ymateb i'r angen presennol a datblygu'r ddarpariaeth i'r dyfodol.

²⁵⁷ Cynllun Academiaidd (n 12) tud 8

²⁵⁸ ibid 8

²⁵⁹ Watkin (n 24) tud 7

²⁶⁰ Parry (n 22) tud 237

Er hyn, cwestiynna'r Athro R Gwynedd Parry²⁶¹ pa mor gynaliadwy yw dibynnu ar fyfyrwyr uwchraddedig i ddiwallu anghenion adrannau cyfreithiol o safbwynt staff addysgu cyfrwng Cymraeg. Dadleua'r Athro R Gwynedd Parry mai ymateb tymor byr yw dibynnu ar y garfan hon o unigolion, ac ymhellach, gall dibynnu ar ddarpariaeth addysg gan fyfyrwyr ifanc, a glas-ddarlithwyr danseilio'r ddarpariaeth cyfrwng Cymraeg.²⁶²

Ystyriaeth bellach sy'n cyfyngu ar niferoedd staff, a pharodwydd myfyrwyr i ymgymryd a'r ddarpariaeth cyfrwng Cymraeg o fewn adrannau cyfreithiol yw diffyg adnoddau cyfrwng Cymraeg megis gwerslyfrau. Er i'r Ganolfan Addysg Uwch Cyfrwng Cymraeg ar Coleg Cymraeg Cenedlaethol ariannu nifer o brosiectau i gefnogi datblygu deunyddiau cyfrwng Cymraeg, megis termiadur y gyfraith, a chyfrol yr Athro R Gwynedd Parry, y mae diffyg deunyddiau cyfrwng Cymraeg i gynorthwyo myfyrwyr cyfrwng Cymraeg yn effeithio'n sylweddol ar gynnydd y ddarpariaeth.

Yn wir, cyfeiriodd yr Athro Thomas Glyn Watkin at yr her a wyneba myfyrwyr y gyfraith sydd am astudio drwy gyfrwng y Gymraeg fel "*her ddwbl*", gan fod gofyn i fyfyrwyr ddatblygu dealltwriaeth o'r maes academaidd yn y man cyntaf, ac yna ymgymryd a'r her o gyfieithu wrth ddarllen testunau o'r Saesneg i'r Gymraeg.

"Ar hyn o bryd y mae'r myfyrwyr sydd yn dewis derbyn eu haddysg gyfreithiol i gyd neu yn rhannol, drwy gyfrwng y Gymraeg yn wynebu her ddwbl. Y mae'r gyfraith – dysgu'r Gyfraith – yn gyffredin

²⁶¹ ibid 237

²⁶² ibid 237

i'r myfyrwyr Cymraeg a Saesneg, ond i'r Cymry, y mae'n rhaid iddynt addasu eu gwybodaeth er mwyn arddangos ei sgiliau dwyieithog.”²⁶³

Tanlinellwyd yr her ymhellach gan yr Athro R Gwynedd Parry;

“Y maen tramgwydd sylfaenol yw diffyg llyfrau, sef y testunau academiaidd sydd eu hangen i egluro'r gyfraith yn Gymraeg.”²⁶⁴

Y mae diffyg adnoddau cyfreithiol cyfrwng Cymraeg felly heb unrhyw amheuaeth, yn cyfyngu ar allu myfyrwyr i astudio drwy gyfrwng y Gymraeg. Yn wir, tanlinellwyd pwysigrwydd ymateb i'r diffyg hwn gan ymchwil empiraidd a gynhaliwyd gan Dr Glenys Williams o fewn adran y gyfraith ym Mhrifysgol Aberystwyth.²⁶⁵ Datgelodd yr ymchwil hwn mai'r prif rheswm ymysg 47% o fyfyrwyr yr adran a oedd yn medru'r Gymraeg dros ymwrthod rhag mynychu seminarau cyfrwng Cymraeg ydoedd diffyg deunyddiau cyfrwng Cymraeg er cynorthwyo eu hastudiaethau.²⁶⁶ Dyma danlinellu felly pa mor ddifrifol y gall y diffyg hwn mewn adnoddau effeithio ar niferoedd myfyrwyr, ac yn wir ar ddatblygiad a chynnydd addysg gyfreithiol gynaliadwy cyfrwng Cymraeg.

Tanlinellodd yr Athro R Gwynedd Parry²⁶⁷ nad yw argaeledd geiriaduron neu dermiaduron yn ddigon, gan nad ydynt yn cynorthwyo wrth esbonio egwyddorion cyfreithiol allweddol.

²⁶³ Watkin (n 24) tud 8

²⁶⁴ Parry (n 245) tud 117

²⁶⁵ Williams (n 27)

²⁶⁶ ibid 263-274

²⁶⁷ Parry (n 23)

“Er mor allweddol yw y geiriaduron wrth roddi cyfeiriad i fyfyrwyr yn eu gwaith paratoi, nid yw’r geiriadur yn esbonio ystyr egwyddorion cyfreithiol, nac yn darparu’r sylwebaeth ar yr achosion perthnasol.”²⁶⁸

Dadleua’r Athro Iwan Davies²⁶⁹ fod y drafferth o safbwynt diffyg deunyddiau, a diffyg terminoleg gyfreithiol yn deillio o’r ffaith nad oes nifer digonol o academyddion cyfreithiol yn cyhoeddu drwy gyfrwng y Gymraeg. Yn wir, uwcholeuodd yr Athro Thomas Glyn Watkin²⁷⁰ a’r Athro R Gwynedd Parry²⁷¹ fod yna bwysau wrth gynnal Ymarfer Asesu Ymchwil y ‘*Research Assessment Exercise*’ i academyddion gyhoeddi ymchwil a fedda ar safon rhyngwladol. Dadleua’r Athro Watkin a’r Athro R Gwynedd Parry felly na fydd ymchwil a fedda ar bwys Cymreig, neu a drafoda mater neu faterion Cymreig, ac yn wir, ymchwil a gyhoeddir drwy gyfrwng y Gymraeg yn bodloni’r gofynion yma, gan gyfyngu ymhellach ar yr ymchwil cyfrwng Cymraeg a Chymreig a gyhoeddir gan adrannau cyfreithiol ar draws Cymru.

Yn wir, gellir ymestyn y ddadl hon drwy nodi nad oes cyfnodolyn cyfreithiol penodol wedi ei arfarnu’n bodoli lle y gall academyddion cyfreithiol gyhoeddi eu gwaith drwy gyfrwng y Gymraeg. Bellach, daeth Cylchgrawn Cyfraith Cymru i ben, ac ni ddatblygwyd unrhyw gofnodolion cyfreithiol eraill i lenwi’r bwlch, gan olygu diffyg cyfleoedd i gyfreithwyr gyhoeddi eu gwaith drwy gyfrwng y Gymraeg.

Gellid dadlau er hyn fod gorfodi myfyrwyr i ymgymryd ag elfen ddwyieithog i’w hastudiaethau’n elfen bositif o waith y Coleg Cymraeg Cenedlaethol, ac mewn gwirionedd yn adlewyrchu anghenion cymdeithas Gymreig – graddedigion sy’n medru ymgymryd a’u gwaith yn hyderus drwy gyfrwng y

²⁶⁸ ibid 390-391

²⁶⁹ Davies (n 25) tud 11

²⁷⁰ Watkin (n 24) tud 11

²⁷¹ Parry (n 245) tud 119

Gymraeg a'r Saesneg. Drwy ymgymryd ag addysg uwch ddwyieithog - darlithoedd drwy gyfrwng y Saesneg a thiwtorialau neu seminarau drwy gyfrwng y Gymraeg, dyma alluogi myfyrwyr i ddatblygu dealltwriaeth llawer mwy cyflawn o'r maes mewn dwy iaith.

Cyflwynwyd y cysyniad o 'drawsieithu'²⁷² gan yr academydd Cen Williams yn wythdegau'r ganrif ddiwethaf.²⁷³ Yr hyn a olygir gan y syniadaeth hon ydyw fod myfyrwyr yn ymgymryd ag astudiaethau drwy gyfrwng dwy iaith, efallai wrth dderbyn gwybodaeth ar lafar o fewn y dosbarth drwy gyfrwng un iaith, gan yna ymgymryd â gwaith darllen drwy gyfrwng iaith arall. Dadleuodd Cen Williams fod mabwysiadu strategaeth ddysgu o'r fath yn medru dyfnhau dealltwriaeth myfyrwyr o'r maes o dan sylw;

"Translanguaging entails using one language to reinforce the other in order to increase understanding and in order to augment the pupil's ability in both languages"²⁷⁴

Dadleuodd Colin Baker ymhellach, fod y modd hwn o addysgu'n meddu ar allbynnau positif iawn i fyfyrwyr, gan gynnwys dealltwriaeth mwy cyflawn o faes arbennig, ac ymhellach y cyfle i ddatblygu sgiliau ehangach yn yr ail iaith.²⁷⁵ Wrth ddilyn y cysyniad hwn, gellir dadlau nad ydyw darparu deunyddiau drwy gyfrwng y Saesneg o'r rheidrwydd yn amharu ar ddatblygiad dealltwriaeth myfyrwyr y gyfraith sy'n dymuno astudio drwy gyfrwng y Gymraeg. Er hyn, wrth ystyried canfyddiadau ymchwil empiraidd Dr Glenys Williams²⁷⁶ ym Mhrifysgol Aberystwyth, ymddengys fod y diffyg hwn yn fodd o atal cynifer o fyfyrwyr rhag ymgymryd a'r ddarpariaeth yn y man cyntaf, gan

²⁷² Gweler: Ofelia Garcia, *Bilingual Education in the 21st Century: A Global Perspective* Wiley-Blackwell (2008)

²⁷³ Colin Baker, *Foundations of Bilingual Education and Bilingualism 3rd Edition* Multilingual Matters Clevedon Lloegr (2001) tud 280

²⁷⁴ Cen Williams, *A Language gained: A study of language immersion at 11-16 years of age*. School of Education, Bangor University (2002) tud 40

²⁷⁵ Baker (n 273) tud 281-282

²⁷⁶ Williams (n 27)

felly gyfyngu ar ddatblygiad a thŵf y ddarpariaeth gyfreithiol cyfrwng Cymraeg. Rhaid felly i'r Coleg Cymraeg Cenedlaethol amlinellu pwysigrwydd trawsieithu i fyfyrwyr ar draws Cymru, gan gydnabod fod medru astudio drwy gyfrwng y Gymraeg a'r Saesneg nid yn unig yn adlewyrchu anghenion cymdeithas Gymreig, ond ymhellach yn medru sicrhau dealltwriaeth llawer mwy cyflawn o'r maes.

Casgliad

Wrth adlewyrchu ar ddarpariaeth addysg gyfreithiol cyfrwng Cymraeg o dan arweiniad y Coleg Cymraeg Cenedlaethol, ymddengys fod yna wendidau'n bodoli o safbwynt y strwythur presennol, ynghyd ag amryw sialensau y bydd angen ymateb iddynt.

Yn gyntaf, ymddengys fod y Coleg Cymraeg Cenedlaethol yn sicrhau ei amcanion gan ei fod wedi arwain at ddatblygiad a chynnydd mewn darpariaeth addysg uwch cyfrwng Cymraeg, yn arbennig o safbwynt addysg gyfreithiol. Er hyn, ymddengys fod yna drafferthion ymarferol yn parhau i fodoli er gwaethaf amcanion y sefydliad. Uwchleuwyd uchod nifer o drafferthion megis datblygiad darpariaeth anghyfartal o safbwynt addysg uwch cyfrwng Cymraeg ar draws sefydliadau addysg uwch Cymru, gan arwain at fynediad anghyfartal at addysg cyfrwng Cymraeg.

Ymhellach, ymddengys fod y Coleg yn gwynebu nifer o drafferthion ymarferol o safbwynt cynnal a chynnyddu'r ddarpariaeth, er enghraifft diffyg staff i ymgymryd a'r gwaith o ddarparu addysg uwch cyfrwng Cymraeg, a diffyg deunyddiau cyfrwng Cymraeg er hwyluso gallu myfyrwyr i ymgymryd a'r gwaith.

Mae'r trafferthion yma felly'n codi cwestiynnau ynghylch y cynllunio a wnaed cyn ffurfio'r Coleg er sicrhau ei lwyddiant. Faint o fewnbwn a gafodd academyddion cyfrwng Cymraeg wrth i Lywodraeth Cymru ffurfio'r Coleg Cymraeg Cenedlaethol? Er mai o du academyddion y daeth y galw gwreiddiol

am y sefydliad, ac er iddynt gyfrannu at ymchwil yr Athro Robin Williams, ymddengys mai gweithredu a phenderfyniadau gwleidyddol ag arweiniodd at ffurf terfynnol y sefydliad. Y mae absenoldeb y mewnbwn allweddol hwn, yn ystod cynllunio'r sefydliad, heb unrhyw amheuaeth yn mynd i olygu trafferthion yn y modd y bydd y sefydliad yn gweithredu'n ymarferol yn ystod y blynyddoedd cyntaf.

Gellid dadlau fod y diffyg mewnbwn hwn yn medru arwain at ddiffyg perchnogaeth ar ran academyddion sydd am weithio drwy gyfrwng y Gymraeg drwy'r sefydliad newydd. Dyma olygu y bydd y dasg o genhadu ar ran y sefydliad a'i ddarpariaeth yn waith llawer anoddach. Ymhellach ymddengys na chafwyd ymgais ar ran y Coleg Cymraeg i addysgu academyddion nad ydynt yn medru'r Gymraeg ynghylch y sefydliad newydd. Efallai y byddai gweithredu o'r fath wedi hwyluso datblygiad y sefydliad newydd, gan sicrhau cefnogaeth bellach i'w hamcanion.

Gwelwyd ymhellach ddiffyg o safbwynt cydweithio ymarferol rhwng adrannau. O safbwynt maes y gyfraith, byddai cydweithio o bosib wedi atal datblygu darpariaeth cyfrwng Cymraeg o fewn y meysydd craidd ymhob sefydliad yn unigol, gan yn hytrach gydweithio er mwyn rhannu'r ddarpariaeth a deunyddiau, gan rhyddhau staff i ddatblygu modiwlau amgenach drwy gyfrwng y Gymraeg.

Tanlinella'r bennod hon felly, er y cafwyd gweithredu positif gan y Coleg Cymraeg Cenedlaethol o safbwynt addysg uwch cyfrwng Cymraeg, yn benodol o safbwynt addysg gyfreithiol, fod yna nifer o heriau'n bodoli er mwyn sicrhau llwyddiant y ddarpariaeth.

O safbwynt datblygu dadl i hawlio addysg uwch cyfrwng Cymraeg tanlinella'r bennod hon bwysigrwydd y continiwm ieithyddol ym maes addysg i gyrhaeddiad addysgol unigolyn. Y mae'r

diffyg cydnabyddiaeth yn y continiwm cyfrwng Cymraeg rhwng addysg uwchradd ac addysg uwch nid yn unig yn effeithio'n anghymarus ar fyfyrwyr Cymraeg eu hiaith o gymharu a'u cyfoedion sydd am astudio drwy gyfrwng y Saesneg, ond ymhellach yn effeithio ar gyrhaeddiad y myfyrwyr yma.

Tanlinellodd MAK Halliday ac eraill er enghraifft fod y gallu i astudio drwy gyfrwng yr un iaith drwy holl gyfnodau addysg yn allweddol er mwyn hwyluso gallu unigolion i ddatblygu dealltwriaeth o'r byd o'u cwmpas, a'u galluogi i gyfrannu at gymdeithas.

Law yn llaw a'r ddadl hon cafwyd cydnabyddiaeth wleidyddol gan Lywodraeth Cynulliad Cymru y medda sefydliadau addysg uwch ar swyddogaeth gymdeithasol drwy sicrhau datblygu graddedigion a fedr wasanaethu eu cymdeithas drwy gyfrwng y Gymraeg a'r Saesneg. Y mae diffyg darpariaeth addysg cyfrwng Cymraeg felly'n atal sefydliadau addysg uwch rhag bodloni'r swyddogaeth arbennig hon yng Nghymru. Yn wir, cyfeiriwyd at y diffyg hwn fel cyfiawnder cymdeithasol i fyfyrwyr cyfrwng Cymraeg o fewn system addysg uwch Cymru.

Cyfranna'r dadleuon yma at ffurfio dadl ehangach o safbwynt yr hawl i addysg uwch cyfrwng Cymraeg. Wrth ystyried datblygiad darpariaeth y Coleg Cymraeg Cenedlaethol er hyn, ymddengys fod yna heriau pendant y bydd angen ymateb iddynt er mwyn galluogi myfyrwyr i dderbyn addysg uwch cyfrwng Cymraeg.

O fewn y penodau nesaf, ceir ystyriaeth bellach o swyddogaeth gymdeithasol sefydliadau addysg uwch wrth ystyried datblygiad y Gymraeg ym maes y gyfraith a'r angen am ddarpariaeth addysg gyfreithiol cyfrwng Cymraeg. Ymhellach, ffurfir dadl gyfreithiol ym mhennod tri er mwyn gwarantu darpariaeth addysg uwch cyfrwng iaith leiafrifol. Ym mhennod pedwar ystyrir y strategaethau ymarferol y gellid eu mabwysiadu gan y Coleg Cymraeg Cenedlaethol er mwyn datblygu darpariaeth

addysg gynhaliadwy a hynny drwy adlewyrchu ar weithgarwch systemau addysg uwch dwyieithog yng Ngwlad y Basg, y Ffindir a Brunswick Newydd.

Datblygiad y Gymraeg o fewn y system gyfreithiol Gymreig

O fewn y bennod gyntaf, ffurfiwyd dadl gref er mwyn cyfiawnhau darpariaeth addysg uwch cyfrwng Cymraeg yn seiliedig ar y continiwm ieithyddol addysgiadol a ffurfiwyd eisoes yng Nghymru. Atgyfnerthwyd y ddadl hon drwy ystyried dadleuon o du theori iaith a swyddogaeth gymdeithasol sefydliadau addysg uwch. Tanlinellwyd yr angen i gryfhau'r continiwm iaith rhwng addysg uwchradd ac addysg uwch yn seiliedig ar bwysigrwydd parhad y continiwm ieithyddol addysgiadol i gyrraedd addysgol myfyrwyr, a'r angen, yn sgil amcanion Llywodraeth Cymru, am raddedigion cymwys i wasanaethu cymdeithas ddwyieithog.

Yr ail ddadl a gyflwynir gan yr efrydiaeth hon er mwyn cyfiawnhau y medda myfyrwyr ar yr hawl i ddarpariaeth addysg uwch cyfrwng Cymraeg yw'r galw ymarferol a chynyddol am ymarferwyr cyfreithiol ac unigolion all gyfrannu at waith y system gyfiawnder yng Nghymru sy'n medru ymdrin â'r gyfraith yn gywir ac hyderus drwy gyfrwng y Gymraeg a'r Saesneg. Deillia'r ddadl hon o esblygiad y Gymraeg fel iaith swyddogol o fewn y system gyfreithiol yng Nghymru.

Yn sgil Deddf yr Iaith Gymraeg 1993 rhoddi'r hawl cyfreithiol i ddefnyddio'r Gymraeg wrth ymdrin â'r system gyfiawnder yng Nghymru. Ymhellach, o ganlyniad i ddatganoli yng Nghymru caiff deddfwriaeth Gymreig ei ddrafftio drwy gyfrwng y Gymraeg a'r Saesneg. Cafwyd datganiad yn ogystal o fewn Mesur yr Iaith Gymraeg (Cymru) 2011 fod y Gymraeg yn gyd-iaith swyddogol yng Nghymru. Yn sgil y datblygiadau yma, ffurfiwyd galw ymarferol am ymarferwyr cyfreithiol a all ddrafftio, craffu, a gweithredu cyfraith Gymreig drwy gyfrwng y Gymraeg a'r Saesneg yn anibynnol. O ganlyniad i statws y Gymraeg o fewn y system gyfreithiol yng Nghymru a Lloegr, a'i defnydd fel cyfrwng drafftio a chraffu ar ddeddfwriaeth, crêd yr awdur y gellid ffurfio dadl er mwyn cyfiawnhau darpariaeth addysg gyfreithiol cyfrwng Cymraeg o fewn sefydliadau addysg uwch Cymru.

O fewn y bennod hon, ceir ystyriaeth gronolegol o sefyllfa'r Gymraeg o fewn y llysoedd yng Nghymru, gan danlinellu ei heithriad hanesyddol o'r sffer arbennig hwn, a'r gweithredu a gafwyd yng nghanol y ganrif ddiwethaf er mwyn sicrhau ail gyflwyno'r iaith o fewn y sefydliadau yma, a chydabod hawl holl siaradwyr Cymraeg i ddefnyddio'r iaith wrth ymwneud a'r system gyfiawnder yng Nghymru a Lloegr.

Ymhellach, ceir ystyriaeth arbennig o ddatganoli yng Nghymru a safle'r Gymraeg yn y Gymru ddatganoledig newydd. Yn arbennig, ystyrir defnydd y Gymraeg fel cyfrwng deddfu ac ardrawiad hynny ar y ddadl a ffurfir o fewn yr efrydiaeth hon er mwyn cyfiawnhau darpariaeth addysg cyfreithiol cyfrwng Cymraeg. Drwy ystyried yr holl ffactorau yma, tanlinellir yr angen ymarferol am gyfreithwyr sydd wedi derbyn hyfforddiant gyfreithiol cyfrwng Cymraeg a all ymdrin â'r gyfraith yn hyderus a chywir drwy gyfrwng y Gymraeg a'r Saesneg, a cheir dadansoddiad ynghylch gallu'r Coleg Cymraeg Cenedlaethol i gyflawni'r amcanion yma. .

Eithrio'r Gymraeg o'r system gyfreithiol yng Nghymru

Yn ystod y ddegfed ganrif, credir i Hywel fab Cadell a oedd yn frenin ar ardaloedd Ceredigion a Chaerfyrddin heddiw, a gyfeirir ato fel Hywel Dda²⁷⁷ osod trefn ar gyfreithiau Cymru wrth eu cofnodi'n ysgrifenedig am y tro cyntaf. Er nad oes un o'r llawysgrifau'n bodoli hyd heddiw yn deillio o gyfnod Hywel Dda (900 – 949),²⁷⁸ caiff ei gydnabod yn uniongyrchol o fewn nifer o lawysgrifau eraill sydd wedi goroesi o'r cyfnod hwnnw.²⁷⁹

²⁷⁷ Gweler J E Lloyd, *Hywel Dda* Gwasg Prifysgol Cymru (1928)

²⁷⁸ Dafydd Jenkins, *Hywel Dda: The Law* Gwasg Gomer (1986) tud xiii

²⁷⁹ ibid xiii

Cofnodwyd y gyfraith o fewn y llawysgrifau yma mewn dwy iaith, y Gymraeg a'r Lladin ac fe'u adweinir heddiw fel Cyfraith Hywel Dda.²⁸⁰ O ganlyniad, rhwng y ddegfed ganrif a'r unfed ganrif ar bymtheg, yr oedd y Gymraeg wrth galon gweinyddu system gyfreithiol Cymru²⁸¹ a medda Cymru ar awdurdodaeth gyfreithiol hollol unigol ac unigryw o'i chymharu â Lloegr.²⁸²

Yn wir, hyd yn oed pan y gorchfygwyd Llywelyn ap Gruffydd gan Edward y Cyntaf o Loegr ym 1282, pan y meddiannwyd tiriogaeth y dywysogaeth annibynnol Gymreig gan y Saeson, ni cholodd cyfreithiau Hywel Dda eu plwyf yng Nghymru. Yn wir, ardaloedd yn unig o Gymru a feddiannwyd gan Edward y Cyntaf yn ystod y cyfnod hwn, a'u cynnwys o fewn Statud Rhuddlan 1284,²⁸³ gan orfodi cyfraith Lloegr a'i gweinyddir drwy gyfrwng y Ffrangeg a'r Lladin ar yr ardaloedd hynny'n unig. Fe barhaodd y Gymraeg felly'n iaith y gyfraith o fewn amryw ardaloedd yng Nghymru am flynyddoedd yn dilyn gweithredu Statud Rhuddlan.

“The defeat of Llywelyn ap Gruffudd led to the creation of the English principality in Wales, but left untouched the marcher lordships and the realms of the Welsh princes who had not joined Llywelyn; and nowhere in Wales was Welsh Law totally extirpated at this time.”²⁸⁴

Er yn swyddogol nad oedd cyfraith Lloegr yn berthnasol i holl ardaloedd Cymru'n dilyn gweithredu Statud Rhuddlan 1284, a pharhaodd yr iaith Gymraeg yn brif iaith system gyfreithiol Cymru ynghyd a'r Lladin, cydnabu Ei Anrhydedd Dewi Watkin Powell mewn darlith i Gymdeithas Cyfreithwyr

²⁸⁰ Gweler W Arthur Wade-Evans, *Welsh Medieval Law* Clarendon Press, Rhydychen (1909)
J Goronwy Edwards, *Hywel Dda and the Welsh Law Books* Celtic Law Papers Studies Presented to the International Commission for the History of Representative and Parliamentary Institutions XLII Aberystwyth (1971)

²⁸¹ Gweler Melville Richards, *Cyfreithiau Hywel Dda* Gwasg Prifysgol Cymru Caerdydd (1957)

²⁸² Jenkins (n 278) tud 5

²⁸³ Gweler Paul A Brand, *An English Legal Historian Looks at the Statute of Wales* Glyn Watkin Thomas (gol) *Y Cyfraniad Cymreig* Cymdeithas Hanes Cyfraith Cymru Cyfrol 3 (2003)

²⁸⁴ Jenkins (n 278) xviii

Cymru²⁸⁵ fod Statud Rhuddlan 1284 wedi effeithio ar statws Cyfraith Hywel Dda, gan i sefyllfa'r Gymraeg o fewn y system gyfreithiol Gymreig gael ei erydu'n sylweddol, yn arbennig o fewn yr ardaloedd hynny a feddiannwyd gan Edward y Cyntaf. Yn wir, dadleua Ei Anrhydedd Dewi Watkin Powell i Gyfreithiau Hywel Dda golli eu gallu i addasu i newidiadau gwleidyddol a chymdeithasol yng Nghymru yn ystod y cyfnod hwn, gan beri iddynt ymddangos yn amherthnasol i nifer.²⁸⁶ Er hyn, dadleua'r Athro Dafydd Jenkins, y bu rhannau helaeth o gyfreithiau Hywel Dda'n weithredol yn dilyn gweithrediad Statud Rhuddlan, megis cyfraith yn ymwneud ag etifeddu tir,²⁸⁷ ond cydnabu erbyn 1536 a'r Ddeddf Uno, y daeth cyfnod Cyfraith Hywel Dda i ben. Dyma dro ar fyd y gyfraith yng Nghymru, gan gychwyn ar weithredu trefn gyfreithiol a gwleidyddol gwirioneddol Seisnig yng Nghymru.²⁸⁸

Heb unrhyw amheuaeth, gyda dyfodiad y Ddeddf Uno 1536, diddymwyd statws Cyfraith Hywel Dda yng Nghymru'n llwyr, ac o ganlyniad, diddymwyd statws yr iaith Gymraeg o fewn system gyfreithiol Cymru, wrth i'r ddeddf sicrhau uno Cymru a'r weinyddiad Duduraidd yn Lloegr yn gyfreithiol. Dyma olygu newid daearyddol i Gymru gan i'r ddeddf rannu Cymru i siroedd, a sicrhau dominyddiaeth cyfraith Lloegr a weinyddwyd yn Saesneg ar drigolion Cymru. O safbwynt cymdeithasol, ieithyddol, gwleidyddol a chyfreithiol felly, dyma'r newid mwyaf arwyddocaol a gafwyd yng Nghymru.

“Wales therefore obtained for the very first time a legal definition of its political geography. This definition did not correspond to the ethnic division between the Welsh and the English nor to the linguistic boundary between the two nations’ respective languages.”²⁸⁹

²⁸⁵ Dewi Watkin Powell, *Y Gyfraith yng Nghymru: Ddoe, heddiw ac yfory* Darlith Cymdeithas Cyfreithwyr Cymru, Eisteddfod Genedlaethol Bro Ogwr (1998)

²⁸⁶ *ibid* 3 - 4

²⁸⁷ T M Edwards, *The Welsh Laws* Gwasg Prifysgol Cymru (1989) tud 87

²⁸⁸ Jenkins (n 278) 108

²⁸⁹ Thomas Glyn Watkin, *The Legal History of Wales* Gwasg Prifysgol Cymru Caerdydd (2007) tud 126

Yn ogystal â sicrhau “...*the necessary incorporation of Wales into the Tudor empire*”²⁹⁰ sicrhaodd adran 17 deddf 1536 fod y Saesneg i’w chyfrif yn iaith swyddogol ar y wladwriaeth gyfan ac am y tro cyntaf, dyma sicrhau nad y Gymraeg oedd iaith lafar a chofnod holl llysoedd Cymru. Dywed yr adran;

“Also be it enacted by the Authority aforesaid, that all Justices, Commissioners, Sheriffs, Coroners, Escheators, Stewards and their Lieutenants, and all other officers and Ministers of the Law, shall proclaim and keep the Sessions Courts, and all other courts in the English tongue; and all oaths of Officers, Juries and Inquests, and all other Affidavits, verdicts and wagers of law, to be given and done in the English Tongue; and also that henceforth no Person or Persons that use the Welsh speech or Language shall have or enjoy any Manner, Office or Fees within this Realm of England, Wales or other of the King’s Dominion, upon pain of forfeiting the same offices or Fees, unless he or they use and exercise the English speech or Language.”²⁹¹

Er bodolaeth geirfa sicr a chwyrn o fewn deddf 1536 yn diarddel y Gymraeg o fywyd cyfreithiol a chyhoeddus yng Nghymru, gan ddileu unrhyw fudd a dderbynia unigolyn a ddefnyddia’r Gymraeg, dadleua nifer, gan gynnwys Syr Goronwy Edwards²⁹² nad oedd y ddeddf wedi llwyddo i waredu’r Gymraeg fel prif iaith y llysoedd yng Nghymru’n llwyr. Credai Syr Goronwy fod sefyllfa ieithyddol y gymdeithas yng Nghymru, lle mae’n debygol mai’r Gymraeg yn unig y medrai canran uchel o’r boblogaeth, wedi golygu fod defnydd a pharhad y Gymraeg o fewn y system gyfreithiol yn anorod. Ymhellach, cyfeiria at y ffaith nad yw geiriad y ddeddf yn cwmpasu’r holl waith a wnaed gan y system gyfreithiol, gan gydnabod yn ei dŷb ef fod y Gymraeg yn parhau i fod yn gyfrwng o fewn llysoedd Cymru. Mae’n debygol felly, mai iaith cofnod a chanran penodol o waith y llys oedd y Saesneg a bod y Gymraeg wedi parhau’n gyfrwng allweddol wrth ymdrin â thrigolion Cymru o fewn y llysoedd.

²⁹⁰ ibid 124

²⁹¹ Deddf Uno 1536 Adran 17

²⁹² J A Andrews ac L G Henshaw, *The Welsh Language in the Courts* University College of Wales Press, Aberystwyth (1984) tud 2

Ceir tystiolaeth i atgyfnerthu'r grêd hon o sawl tŷ. Yn unol â rhannu Cymru'n siroedd, fel a rhagnodwyd gan y Ddeddf Uno, penodwyd wyth Ynad Heddwch i bob sir newydd i oruchwylio gwaith Llysoedd Ynadon Cymru. Er gwaethaf geiriau chwyrn y ddeddf, yn diarddel defnydd y Gymraeg gan swyddogion y llysoedd, ac o lysoedd Cymru, crêd Ei Anrhydedd Dewi Watkin Powell ei bod yn bosib fod yr Ynadon wedi bod yn allweddol wrth warantu defnyddio'r Gymraeg o fewn Llysoedd Ynadon Cymru, a hynny am gyfnod o bedwar can' mlynedd.²⁹³ Nid oedd hi'n bosib fod pob unigolyn a ddeuai o flaen y llys yn medru'r Saesneg yn ystod y cyfnod hwn yn ôl ei Anrhydedd Dewi Watkin Powell, ac felly'n ymarferol, mae'n rhaid fod yr Ynadon Heddwch wedi bodloni gwrando ar achosion neu dystiolaeth gan unigolion drwy gyfrwng y Gymraeg.

Ymhellach, cyfeiriodd Is-Farnwr Llys y Sesiwn Fawr yng Ngogledd Cymru ym 1634 ei bod yn arferol i dystion roddi tystiolaeth yn y Gymraeg, a'i bod yn angenrheidiol i dystiolaeth oedd wedi ei gyflwyno yn y Saesneg gael ei gyfieithu i'r Gymraeg.²⁹⁴ Yn ôl llythr gan y Meistr Ustus Gerrard at Ysgrifennydd Gwladol Elizabeth y Cyntaf, Syr Francis Walsingham ym 1576, yr oedd penodi barnwr a fedrai'r Gymraeg i Lys y Sesiwn Fawr yn allweddol o ystyried y gymdeithas yr oedd y system gyfreithiol yn rhan ohoni, ac yn bwysicach oll, er mwyn gweinyddu, a sicrhau cyfiawnder ym mhob achos llys. Dywed ei lythyr;

“Fe sylwch mai peth cyfleus fyddai i un o Farnwyr y Brawdlys fod â dealltwriaeth o'r Gymraeg, canys ar hyn o bryd mae'n rhaid i'r Barnwr ddefnyddio rhyw ladmerydd. Gan hynny, lawer gwaith, lleferir y dystiolaeth yn ôl meddwl y lladmerydd, a hynny yn groes i'r hyn a ddywedir gan y sawl a holir. Ac felly, bydd y Barnwr yn rhoi siars anghywir.”²⁹⁵

²⁹³ Powell (n 285) tud 4

²⁹⁴ Andrews ac Henshaw (n 292) tud 3

²⁹⁵ Robyn Lewis, *Trefn Llysoedd Ynadon a'r iaith Gymraeg* Cyhoeddiadau Cyfraith Coleg Prifysgol Cymru (1974) tud 3

Ymddengys felly, er mai'r Saesneg yn gyfreithiol, yn unol â Deddf Uno 1536 oedd iaith swyddogol y system gyfreithiol a bywyd cyhoeddus yng Nghymru, yr oedd y sefyllfa gymdeithasol yn golygu ei bod yn anorfod fod y Gymraeg yn parhau'n gyfrwng allweddol yng ngweinyddiaeth cyfiawnder ar raddfa eang yng Nghymru. Uwchleuwyd hyn gan yr Athro Timothy H Jones a Dr Jane M Williams;

“Wales continued to enjoy certain distinctiveness of legal and administrative arrangements. The incorporation of Wales into the English legal system took centuries to achieve.”²⁹⁶

Er hyn, yn araf, ond yn sicr, lleihawyd ar y cyfle i ddefnyddio'r Gymraeg o fewn y system gyfreithiol yng Nghymru, wrth i frenhiniaeth Lloegr weithredu er mwyn sicrhau cydymffurfiaeth gwleidyddol a chyfreithiol rhwng y Cymry a'r Saeson.

Darparwyd o fewn deddfwriaeth yn dilyn y Ddeddf Uno, Deddf 1732 fod y Saesneg yn traarglwyddiaethu o fewn y system gyfreithiol. Creuwyd y ddeddf hon i wirio a llenwi'r bylchau ag adawyd gan ddeddf 1536, gan na chafwyd er enghraifft gyfeiriadaeth at Gymru o fewn y ddeddf gwreiddiol. Yn unol a'r ddeddf hon, Saesneg oedd iaith holl waith y system gyfreithiol, gan gynnwys cofnodion cyfreithiol ac o ganlyniad, eithriwyd y Gymraeg a'r Lladin yn llwyr o'r sffer arbennig hwn.

Ergyd arall i'r Gymraeg o fewn y system gyfreithiol yng Nghymru ydoedd dileu llysoedd y Sesiwn Fawr a oedd yn unigryw i Gymru ym 1830.²⁹⁷

“With the abolition of the Great Sessions in 1830, the administration of justice in Wales became fully integrated with that of England.”²⁹⁸

²⁹⁶ Timothy H Jones a Jane M Williams, *Wales as a Jurisdiction* (2004) Public Law Journal Sweet & Maxwell

²⁹⁷ Gweler: Powell (n 285)

Yn unol a'r cam hwn, sicrhawyd fod Cymru'n datblygu'n rhan o gyfundrefn gyfreithiol Lloegr, gan adlewyrchu'n union system llysoedd a sefydlwyd y tu hwnt i Glawdd Offa, drwy sefydlu Llysoedd Sirol yng Nghymru ym 1847. Dywedodd y cyfreithiwr Thomas Artemus Jones ym 1937;

“Wales lost something more than her judicial autonomy in 1830. To the executive authority in London she became simply a geographical expression, a purely administrative area like Lancashire or Yorkshire, with no bilingual problem calling for provision.”²⁹⁹

Er hyn, anghytuna'r Barnwr Thomas³⁰⁰ a'r dehongliad hwn, gan gyhoeddi;

“1847 – it was the year in which local justice was restored to Wales by the creation of the County Courts. That creation also marked the beginning of acceptance of the distinct identity of Wales within the unitary legal system because of the Welsh language.”³⁰¹

Dadleua'r Barnwr Thomas felly fod Cymru er gwaethaf ffurfio'r Llysoedd Sirol wedi parhau i feddu ar hunaniaeth gyfreithiol arbennig, o ganlyniad i barhad yn nefnydd y Gymraeg oddi mewn i'r sefydliadau newydd yma. Er hyn, fel a drafodwyd o fewn y bennod flaenorol, dyma gyfnod cyhoeddu adroddiad y Llyfrau Gleision yng Nghymru, gan gychwyn ar gyfnod o ddileu'r Gymraeg fel cyfrwng a phwnc o fewn y system addysg yn dilyn cyhoeddi deddfau megis Deddf Addysg 1870³⁰² fel a

²⁹⁸ Watkin (n 289) 168

²⁹⁹ Andrews ac Henshaw (n 277) 5

³⁰⁰ Syr John Thomas, *Legal Wales: its modern origins and its role after devolution: national identity, the Welsh language and parochialism* Thomas Glyn Watkin (gol) *Legal Wales: It's past, its future* Cymdeithas Hanes Cyfraith Cymru, cyfrol 1 (2001) tud116

³⁰¹ Mr Justice Thomas *Legal Wales: its modern origins and its role after devolution: national identity, the Welsh language and parochialism* Thomas Glyn Watkin (gol) *Legal Wales: It's past, its future* Cymdeithas Hanes Cyfraith Cymru, cyfrol 1 (2001) tud116

³⁰² Gweler Gwion Lewis, *Hawl i'r Gymraeg* Y Lolfa 2008

drafodwyd eisoes. Ymhellach, yn ystod yr un cyfnod, gwelwyd lleihad yn nifer y siaradwyr Cymraeg yn unol â chyhoeddi canlyniadau cyfrifiad 1891.³⁰³

Er felly y gellid dadlau yn unol a'r Barnwr Thomas y gwelwyd parhad yn nefnydd y Gymraeg o fewn y system gyfreithiol yng Nghymru ac yn benodol y Llysoedd Sirol yn dilyn 1847, tuedda'r dystiolaeth gymdeithasol a deddfwriaethol a oedd yn effeithio ar feysydd allweddol i barhad yr iaith yn ystod y cyfnod, megis addysg, ddangos mai dyma oedd cychwyn cyfnod o leihad yn nefnydd yr iaith ar draws y gymdeithas Gymreig, gan gynnwys ym maes cyfiawnder.

Cychwyn gweithredu er ail-gyflwyno'r Gymraeg i fyd gweinyddiaeth cyfiawnder yng Nghymru

Er hyn, fel a danlinellwyd o fewn y bennod flaenorol, gwelwyd tŵf mewn ymwybyddiaeth o genedlaetholdeb ar ddechrau'r ugeinfed ganrif. Gwelwyd nifer o unigolion blaenllaw ym mywyd cyhoeddus Cymru'n ceisio adfywio diddordeb yn y diwylliant Cymreig a'r iaith Gymraeg a hynny ar lwyfannau cenedlaethol megis yr Eisteddfod Genedlaethol.³⁰⁴

Yn ystod y cyfnod hwn, cafwyd safiad allweddol o safbwynt yr iaith Gymraeg yn gymdeithasol ac yn holl bwysig o safbwynt prif ffocws yr efrydiaeth hon, o ran y Gymraeg ym maes y gyfraith. Llosgwyd yr ysgol fomio ym Mhen-y-berth gan dri gŵr adnabyddus, D J Williams, Lewis Valentine a Saunders Lewis³⁰⁵ o ganlyniad i'w crêd heddychol, a'r dyhead i warchod y gymdeithas Gymreig rhag gweithredoedd y fyddin.³⁰⁶

³⁰³ Cyfrifiad 1891; 54% yn medru'r Gymraeg.

³⁰⁴ Gweler Geraint H Jenkins (gol), *Language and Community in the Nineteenth Century* Gwasg Prifysgol Cymru Caerdydd (1998)

³⁰⁵ Gweler Gwilym Prys Davies, *The Legal Status of the Welsh Language in the Twentieth Century* Geraint H Jenkins Mari A Williams (gol) *Let's Do Our Best for the Ancient Tongue The Welsh Language in the Twentieth Century* Gwasg Prifysgol Cymru Caerdydd (2000)

³⁰⁶ Gweler Arwel Vittle, *Cythraul o Ddân* Gwasg y Lolfa Talybont (2011)

Bu'r achos cyfreithiol yn dilyn y weithred hon yn fodd o danlinellu cymaint eithriwyd y Gymraeg o fyd cyfreithiol Cymru a Lloegr. O fewn eu hachos llys gwreiddiol yng Nghaernarfon, gwrthododd yr un o'r tri diffynydd bledio drwy gyfrwng y Saesneg. Ymhellach, cyhoeddodd y barnwr y byddai'r dystiolaeth ond yn cael ei gyfieithu i'r Gymraeg pe na bai'r un ohonynt, a hwythau'n ddynion dysgedig, yn deall y Saesneg. Dyma danlinellu'r diffyg cydnabyddiaeth a gafodd y Gymraeg, a siaradwyr y Gymraeg ar gychwyn y bedwaredd ganrif ar bymtheg o fewn maes gweinyddiaeth cyfiawnder yng Nghymru. Nid oedd gan ddiffynyddion yr hawl i ddefnyddio'r Gymraeg, gan mai Saesneg oedd iaith gweinyddiaeth cyfiawnder yng Nghymru a Lloegr yn unol a'r hyn a gynhwyswyd o fewn deddf 1732. Tanlinellodd yr achos hwn felly, na chafwyd unrhyw ddiwygio o safbwynt statws y Gymraeg o fewn y system gyfreithiol yng Nghymru am dros ddwy ganrif.

Yn dilyn methiant rheithgor Caernarfon i ddod i benderfyniad ynghylch eu dedfryd, penderfynwyd symud yr achos i Lundain ym 1937, er gwaethaf dadleuon ar ran y tri diffynydd yn herio'r penderfyniad hwn. Dyma godi gwrychyn nifer o Gymry, gan fod y newid lleoliad daearyddol hwn yn golygu y byddai'r tri yn gorfod ymgymryd ag achos drwy gyfrwng y Saesneg, gyda rheithgor o Saeson yn penderfynu eu ffawd. Yn wir, gwirededwyd yr amheuon, a chanfuwyd y tri yn euog o gynnai'r tân ym Mhen-y-berth gan rheithgor o Saeson yn Llundain.³⁰⁷

“This naturally created a major stir amongst nationalists who claimed the defendants would be tried ‘by an alien law, an alien language and an alien morality’”³⁰⁸

Arweiniodd yr hyn a welwyd gan nifer fel anhegwch pur yn dilyn yr achos, at ffurfio deiseb ym 1941 a lofnodwyd gan oddeutu 400,000 o unigolion, yn Gymry Cymraeg a di-Gymraeg yn galw am

³⁰⁷ ibid 102

³⁰⁸ Andrews ac Henshaw (n 292) tud 8

ddiddymu adran 17 Ddeddf Uno 1536.³⁰⁹ Galwai'r unigolion yma am gydraddoldeb i'r Gymraeg a'r Saesneg o fewn gwasanaethau cyhoeddus ac wrth weinyddu cyfiawnder.³¹⁰

Yn dilyn y pwysau yma ar Lywodraeth San Steffan, pasiwyd Deddf Llysoedd Cymru 1942. Bwriad y ddeddf hon oedd rhoddi'r hawl i unrhyw barti neu dyst siarad Cymraeg mewn unrhyw achos llys yng Nghymru os y byddai unigolyn yn tybio ei fod “...o dan unrhyw anfantaish yn rhinwedd y ffaith mai'r Gymraeg oedd ei iaith naturiol.”³¹¹

“It is hereby enacted that the Welsh language may be used in any court in Wales by any party or witness who considers that he would otherwise be at any disadvantage by reason of his natural language of communication being Welsh.”³¹²

Dyma sicrhau diddymu'r ‘cymal iaith’ oddi fewn adran 17 Deddf Uno 1536.³¹³ Cyhoeddodd deddf 1942 yn unol ag adran 3(1) fod y cyfrifoldeb o dalu am gyfieithwyr yn eistedd gyda'r weinyddiaeth gyfiawnder yn hytrach na'r unigolyn oedd yn dymuno defnyddio'r gwasanaeth.

“The Lord Chancellor may, with the consent of the Treasury, make rules as to the provision and employment of interpreters of the Welsh and English languages for the purposes of proceedings before courts in Wales, and for the payment of remuneration in respect of their services, in accordance with such scales as may be prescribed by the rules, out of the same fund as the expenses of the court

³⁰⁹ Gweler Gwilym Prys Davies, *The Legal Status of the Welsh Language in the Twentieth Century* Geraint H Jenkins Mari A Williams (gol) *Let's Do Our Best for the Ancient Tongue The Welsh Language in the Twentieth Century* Gwasg Prifysgol Cymru Caerdydd (2000)

³¹⁰ Trafodaeth Deddf Llysoedd Hydref 14eg 1942, Cyfrol 383 Col 1669

³¹¹ Lewis (n 302) tud 6

³¹² Adran 1 Deddf Llysoedd Cymru 1942

³¹³ Gweler Davies (n 309) tud 234

are payable.”³¹⁴

Ymhellach, sicrhaodd adran 2 o’r ddeddf yr hawl i dyngu eich llŵ drwy gyfrwng y Gymraeg;

“The Lord Chancellor may make rules prescribing a translation in the Welsh language of any form for the time being prescribed by law as the form of any oath or affirmation to be administered and taken or made by any person in any court, and an oath or affirmation administered and taken or made in any court in Wales in the translation prescribed by such rules shall, without interpretation, be of the like effect as if it had been administered and taken or made in the English language.”³¹⁵

Er hyn, cadarnhaodd adran 3(2) mai Saesneg fyddai’n parhau’n iaith cofnod holl lysoedd Cymru a Lloegr;

“The records of all proceedings in courts in Wales shall continue to be kept in the English language and, subject to the provisions of the last foregoing section and of any rules made under this section, the judge or chairman in any such proceedings shall require any part of the proceedings spoken or written in the Welsh language to be translated into the English language unless, in his opinion, the translation thereof is not necessary for securing the due and public administration of justice.”³¹⁶

Yn ystod trafodaethau’r Tŷ’r Cyffredin ynghylch y ddeddf, yr oedd aelodau’r Tŷ yn unfryd yn eu safiad, boed yn Gymry neu’n cynrychioli etholaethau’n Lloegr, yr Alban neu Gogledd Iwerddon fod angen dileu parhad adran 17 Deddf Uno 1536. Er hyn, ymddengys fod nifer o’r Aelodau Seneddol

³¹⁴ Adran 3(1) Deddf Llysoedd 1942

³¹⁵ Adran 2 Deddf Llysoedd 1942

³¹⁶ Adran 3(2) Deddf Llysoedd 1942

wedi camddeall effaith y ddeddf a ddrafftwyd ganddynt, gan gredu ei bod yn fwy pellgyrhaeddol nag yr oedd mewn gwirionedd. Nid oedd y ddeddf yn rhoddi'r hawl i unrhyw Gymro ddefnyddio'r iaith o fewn y llys, fel y credai Mr Lewis Jones A.S;

“The great feature of this Bill is the provision which gives to the Welshman himself an inalienable right to choose the language in which he shall give his evidence.”³¹⁷

Cyfngedig iawn oedd gwir ardrawiad y ddeddf hon ar iaith y llysoedd yng Nghymru a Lloegr, a gallu unigolyn i ddefnyddio'r Gymraeg mewn gwirionedd, o ganlyniad i'w geiriad cul a'r amodau a gynhwysir ynddi. Yn unol ag adran 1 y ddeddf, unigolion a oedd yn teimlo o dan anfantais pe na ddefnyddid y Gymraeg yn unig a fedrai ddibynnu ar yr hawl i ddefnyddio'r Gymraeg. Nid oedd gan Gymry felly hawl cyffredinol i ddefnyddio'r Gymraeg fel y tybiwyd gan Mr Lewis Jones AS. Yn anorfod, o ganlyniad i ddileu'r Gymraeg o faes addysg, gan ffafrio gorfodi darpariaeth addysg cyfrwng Saesneg yn unig o fewn ysgolion cynradd ac uwchradd Cymru yn unol â Deddf Addysg 1870, byddai profi diffyg dealltwriaeth o'r Saesneg yn y cyfnod yn dilyn 1942 yn anodd iawn. O ganlyniad, Saesneg fyddai'n parhau'n iaith y system gyfiawnder yng Nghymru yn dilyn Deddf 1942.

Uwchleuwyd camddealltwriaeth Aelodau Seneddol ynghylch dehongliad y ddeddf pan y danfonwyd llythyr gan yr Ysgrifennydd Gwladol at bob clerc o fewn y llysoedd yng Nghymru yn cynnig dehongliad swyddogol o'r ddeddf. O fewn y llythyr hwn, cafwyd y dehongliad isod;

“That a party or witness had an absolute right to use Welsh, making it irrelevant whether he or anyone else was of the opinion that he was under a disadvantage if he spoke English. The court had no discretion in the matter.”³¹⁸

³¹⁷ Trafodaeth Deddf Llysoedd Hydref 14eg 1942, Cyfrol 383 Col 1669

Dyma ddehongliad cwbl gwahanol i'r un a geir wrth ddarllen union eiriad y ddeddf. Yr oedd yn amlwg felly fod yna ddiffyg dealltwriaeth ar rhan gwleidyddion San Steffan, a'r unigolion hynny oedd yn gwasanaethu o fewn y llysoedd yng Nghymru o safbwynt yr hawl i ddefnyddio'r Gymraeg a gynhwysir o fewn deddf 1942. Yn wir, ni chafodd y dehongliad 'swyddogol' hwn unrhyw ardrawiad ar ddefnydd y Gymraeg ac hawliau siaradwyr Cymraeg o fewn y system gyfreithiol Gymreig. Gweithredu union eiriad y ddeddf a wnaeth yr unigolion hynny oedd yn gwasanaethu o fewn llysoedd Cymru, a pharhaodd yr ymdeimlad ymysg nifer nad oedd cynnwys y ddeddf felly'n mynd yn ddigon pell i wirio statws y Gymraeg o fewn y system gyfreithiol.³¹⁹

Yn wir, cafwyd galw cynnyddol yn dilyn deddf 1942 am gydnabyddiaeth mwy pendant i'r Gymraeg o fewn bywyd cymdeithasol a chyfreithiol yng Nghymru. Yn ystod y cyfnod hwn gwelwyd cynnydd mewn cenedlaetholdeb Gymreig, ac yn wir gweithredu anghyfreithlon er mwyn tynnu sylw at yr amcan hwn. Ffurfiwyd Cymdeithas yr Iaith Gymraeg ym 1962 i ymgychu dros fuddiannau'r Cymry a'r iaith Gymraeg³²⁰ a darlledwyd darlith hanesyddol Saunders Lewis 'Tynged yr Iaith' ym 1962.³²¹ Yn ystod yr un cyfnod penodwyd Ysgrifennydd Gwladol i Gymru am y tro cyntaf, a sefydlwyd y Swyddfa Gymreig yng Nghaerdydd, gan ddechrau ar y broses o ddatganoli gweinyddol i Gymru.

Er mwyn ymateb i'r newid cymdeithasol hwn, comisiynnwyd adroddiad ym 1963 gan Lywodraeth San Steffan i'w gynnal gan Gyngor Cymru a Sir Fynwy yn dwyn y teitl "*Adroddiad ar yr Iaith Gymraeg Heddiw*." Cydnabu'r adroddiad o fewn ei argymhellion, yr angen i roddi statws swyddogol i'r Gymraeg yng Nghymru. Tanlinellodd yr adroddiad mai ystyr 'statws swyddogol' oedd yr hawl i ddefnyddio'r Gymraeg o fewn llysoedd Cymru, yr hawl i ddefnyddio'r iaith o fewn tribiwnlysoedd ac

³¹⁸ Andrews ac Henshaw (n 292) tud 13

³¹⁹ Davies (n 309) tud 234

³²⁰ Gweler Dylan Phillips, *Trwy Ddulliau Chwyldro Hanes Cymdeithas yr Iaith Gymraeg 1962 – 1992* Gwasg Gomer (1998)

³²¹ Lewis (n 135)

ymchwiliadau cyhoeddus a cyhoeddi dogfennau swyddogol drwy gyfrwng y Gymraeg a'r Saesneg.³²²

Ymhellach, cyfeiriwyd at ddefnydd yr iaith o fewn sefyllfaoedd swyddogol megis wrth ymwneud ag awdurdodau lleol, neu wrth lenwi ffurflennu er sefyll mewn etholiadau.³²³

Yn allweddol o ystyried prif ffocws yr efyrdiaeth hon, tanlinellodd yr adroddiad yr angen i warchod hawl siaradwyr y Gymraeg i ddefnyddio'r iaith o fewn y llysoedd yng Nghymru. Ymhellach, cydnabu'r adroddiad anhegwch y cyfyngiadau a gynhwysir o fewn Deddf Llysoedd 1942 i ddefnyddio'r iaith o fewn y llysoedd ac aeth ymhellach, gan danlinellu'r angen i apwyntio clerc a fedrai'r Gymraeg o fewn llysoedd a leolwyd o fewn ardaloedd lle'r oedd y Gymraeg yn iaith fwyafrifol.

“We regard it as particularly important that the right of a person to use the Welsh language in the courts of law in Wales should be zealously safeguarded. While we appreciate that the law at present permits the use of the Welsh language ‘by any party or witness who considers that he would otherwise be at a disadvantage,’ we know that there are many persons in Wales, who, while they may not be at a disadvantage in using English before the courts, would prefer to speak Welsh, and would be more at ease in doing so. We are concerned that there should be no discouragement, explicit or implicit, of the use of Welsh by such persons and we think that this would be more satisfactorily assured if it were made a requirement that magistrates’ clerks appointed to courts in predominantly Welsh-speaking areas should be able to speak Welsh. In the case of those appointed to other courts in Wales, we think that ability to speak Welsh should be regarded as desirable.”³²⁴

Uwchleuwyd felly'r anhegwch a gafwyd o fewn system gyfreithiol Cymru a Lloegr o safbwynt defnyddio'r Gymraeg. Aethpwyd ymlaen i weithredu argymhellion yr adroddiad hwn gyda

³²² Cyngor Cymru a Mynwy *Adroddiad ar yr Iaith Gymraeg Heddiw* Tachwedd 1963 tud 144/145

³²³ Lewis (n 302)

³²⁴ (n 96) tud 145

chomisiynnu adroddiad *Statws Cyfreithiol yr Iaith Gymraeg* gan y Swyddfa Gymreig o dan gadeiryddiaeth Syr David Hughes Parry QC ym 1965.³²⁵ Edrychodd yr adroddiad hwn ar nifer o agweddau o fywyd cyhoeddus a chyfreithiol yng Nghymru, gan ystyried sefyllfa a statws y Gymraeg. Yr oedd yr adroddiad yn feirniadol iawn o sefyllfa gyfreithiol y Gymraeg o fewn cymdeithas a'r gyfraith, yn benodol yn dilyn Deddf Llysoedd 1942.³²⁶

“Statws cyfyngedig yn unig a ddyry’r Ddeddf hon i’r iaith Gymraeg gan mai i ryw berson neu dyst yn unig y mae’n rhoi’r hawl i ddefnyddio Cymraeg mewn llys barn, a hynny pan fo’r person neu’r tyst hwnnw’n cyfrif y byddai dan anfantais, a gellir tybied y byddai hyn yn rhwystro Sais sydd wedi dysgu Cymraeg rhag defnyddio’r Gymraeg mewn llys. Sut bynnag, i fod â’r hawl i ddefnyddio Cymraeg mae’n debyg bod yn rhaid i’r person neu’r tyst fodloni’r barnwr neu’r cadeirydd ei fod yn rhydd dan delerau’r adran hon. Ond yr hyn sy’n amlwg yw nad yw’r Ddeddf hon yn peri bod y Gymraeg yn iaith ddewis gyffredinol yn y llysoedd.

Beth bynnag yw’r arfer mewn rhai llysoedd nid ymddengys fod yr hawl gyfreithiol a roir i ‘berson,’ i’w rhoi hefyd i’w gyfreithiwr (neu dwnai) neu i’r barnwr sy’n llywyddu neu i’r cadeirydd nac i reithiwr mae’n debyg.

Fe welir nid yn unig mai cyfyngedig iawn yw’r hawl i ddefnyddio Cymraeg ond hefyd fod amheuaeth beth yw gwir faint yr hawl.”³²⁷

³²⁵ *Statws Cyfreithiol yr Iaith Gymraeg*, Cmnd 2785 Y Swyddfa Gymreig, Llundain Hydref 1965

³²⁶ Trafodaeth Deddf yr Iaith Gymraeg Gorffennaf 17eg 1967 col 750

³²⁷ (n 325) tud 18

Ymhellach, tanlinellodd yr adroddiad nad oedd deddf 1942 yn datgan ei fod yn ofynnol cyfieithu'r holl ddatganiadau a wnaed gan yr unigolion hynny a gyfrannai at achos. Uwchleuodd yr adroddiad ymhellach y byddai nifer yn buddio o fedru defnyddio'r Gymraeg yn y llysoedd, gan ddatgan;

“Pa mor fuddiol neu pa mor ddiffygiol bynnag fo’ Deddf 1942 a pha faint bynnag o gydymdeimlad a fo wrth drin Cymro Cymraeg yn ein llysoedd barn yng Nghymru, fe gytunir yn gyffredin fod Cymro uniaith, neu Gymro sy’n siarad Cymraeg yn gyson, dan anfantais mewn trafodaethau sy’n ymwneud ag ef os byddant yn Saesneg.”³²⁸

Awgrymodd yr adroddiad wrth ddiwygio statws cyfreithiol yr iaith Gymraeg y dylid mabwysiadu *Egwyddor Dilysrwydd Cyfartal*³²⁹ sef y byddai unrhyw beth a ddywedwyd, a gyflwynwyd neu ag ysgrifennwyd yn y Gymraeg yn meddu ar yr un statws a phe wnaed drwy gyfrwng y Saesneg. Aeth yr adroddiad yn ei flaen i danlinellu'r angen am gyfieithu ffurflennu swyddogol cyfreithiol i'r Gymraeg, gan ymhellach uwchleuo'r angen i ddatblygu terminoleg gyfreithiol cyfrwng Cymraeg, a chynnig cyrsiau iaith Gymraeg i swyddogion y gyfraith.³³⁰

Dyma argymhellion pellgyrhaeddol o safbwynt codi statws y Gymraeg, yn arbennig o fewn maes y gyfraith. Er hyn, er gwaethaf bodolaeth cyhoeddiadau cryf, megis Adroddiad Hughes Parry o blaid codi statws yr iaith Gymraeg a chynnyddu'r cyfleoedd i'w defnyddio mewn bywyd cyhoeddus a chyfreithiol, parhau fu achosion o anhegwch ar sail dewis iaith unigolion, yn benodol unigolion a oedd yn ddarostyngedig i'r gyfraith, a oedd yn dymuno defnyddio'r Gymraeg o fewn y llysoedd.

³²⁸ ibid 20

³²⁹ ibid 35-36

³³⁰ ibid 40-42

Ym 1966 gwrthododd athro annerch y llys ym Merthyr Tydfil yn y Saesneg, gan arfer ei hawl yn unol â deddf 1942 i ddefnyddio'r Gymraeg, a chafwyd ef yn euog heb iddo fedru amddiffyn ei hun. Wrth apelio, cyhoeddodd Arglwydd Brif-Ustus Lloegr, yr Arglwydd Parker, gan mai athro oedd y diffynydd, yr oedd yn treulio tri chwarter o'i amser yn dysgu drwy gyfrwng y Saesneg, nid oedd o dan unrhyw anfantais wrth ddefnyddio'r Saesneg yn y llys, a gwrthodwyd ei apêl.³³¹

Dyma felly drydydd dehongliad posib o Ddeddf Llysoedd Cymru 1942, sef fod unigolion a oedd yn ymddangos yn siaradwyr Saesneg hyderus yn rhinwedd eu swydd yn cael eu hatal rhag hawlio nad oeddynt yn llwyr hyderus yn eu defnydd o'r Saesneg, ac y byddent o dan anfantais pe gweinyddir yr achos yn Saesneg. Tanlinellodd y penderfyniad hwn fod gwir angen newid, ac eglurhad syml a chyflawn o sefyllfa'r iaith Gymraeg o fewn y system gyfreithiol yn unol ag amcanion Adroddiad Hughes Parry.

Yn dilyn argymhellion Adroddiad Hughes Parry ym 1965, ac wrth ymateb i'r galw cynnyddol o fewn cymdeithas i sicrhau cydnabyddiaeth swyddogol i'r Gymraeg o fewn y llysoedd, gwelwyd dyfodiad Deddf yr Iaith Gymraeg ym 1967. Er hyn, nid oedd y penderfyniad i gyflwyno'r ddeddf yn unfrydol. Yn ystod trafodaethau cyflwyno'r ddeddf, cafwyd gwrthdaro yn y gefnogaeth a dderbynwyd oddi wrth Aelodau Seneddol.

Yr oedd nifer o unigolion blaenllaw yn eistedd yn San Steffan yn dymuno gweld dyfodiad deddfwriaeth o blaid yr iaith Gymraeg, megis Dr Gwynfor Evans A.S. a Mr Elystan Morgan A.S. Er hyn, yr oedd nifer o fewn Tŷ'r Cyffredin yn amharod iawn i weld dyfodiad deddfwriaeth a fyddai'n gwarchod a hybu'r iaith Gymraeg, ac yn ystod sesiynnau trafod y mesur, bu dadlau chwyrn ynghylch pwrpas a chynnwys y ddeddf.

³³¹ R v Merthyr Tydfil JJ ex parte Jenkins (1967) 1 AER 636

Cyhoeddodd Mr Peter Toig, Aelod Seneddol Gorllewin Dundee;

“The Bill is a backward step, and one which I regret. In a court case in a part of Wales where very few people understand Welsh, one awkward person who can speak English perfectly well could decide to delay or obstruct by electing to give evidence in Welsh – this is plain nonsense.”³³²

Er gwaethaf yr ymdeimlad yng Nghymru fod gwir angen deddfwriaeth er budd y Gymraeg, bu'r broses yn un hir ac anodd er mwyn sicrhau deddfwriaeth oedd yn dileu'r amodau amhendant a gafwyd o fewn Deddf Llysoedd Cymru 1942.

Er gwaethaf y gwrthwynebiad, pasiwyd Deddf yr Iaith Gymraeg 1967, gan osod goblygiadau swyddogol ar y system gyfreithiol yng Nghymru i ddefnyddio'r Gymraeg mewn unrhyw achos lle'r oedd tyst neu barti am ei defnyddio, gan ddileu'r hyn a gynhwysid o fewn Deddf Llysoedd Cymru 1942.

“Deddf yw hi...sydd yn rhoi hawl ddi-lyffethair i barti neu dyst, neu unrhyw berson arall, i siarad Cymraeg; lle bo llysoedd ynadon yn y cwestiwn, heb roi rhybudd ymlaen llaw o'r bwriad i wneud hynny.”³³³

Yn wir, cyhoeddodd yr Arglwydd Ustus Edmund Davies ym 1967 “...it confers on all Welsh speakers the right to use Welsh without hindrance in legal proceedings.”³³⁴

³³² Trafodaeth Deddf yr Iaith Gymraeg Gorffennaf 17eg 1967 col 750

³³³ Lewis (n 302) tud 8

³³⁴ Andrews ac Henshaw (n 292) tud 30

Dywed adran 3 deddf 1967;

“Anything done in Welsh in a version authorised by section 2 of this Act shall have the like effect as if done in English.”³³⁵

Er gwaethaf cyhoeddiad gan Mr Cledwyn Hughes A.S. yn ystod trafodaethau cyn cyhoeddi'r mesur yn datgan; “...*the Bill is designed to restore to the Welsh language in the field of administration of justice and public business in Wales the status and respect which it should rightly have*”³³⁶ gan ddileu'r effaith negatif a gafodd deddfau megis y Ddeddf Uno 1536 ar yr iaith, ni roddwyd yr hawl o fewn y ddeddf i gyhoeddu ffurflenni swyddogol yn y Gymraeg, ac ni effeithiodd y ddeddf ar sefyllfa'r Saesneg fel prif iaith cofnod y llys. Yn wir, tanlinella Gwion Lewis o fewn ei gyfrol *Hawl i'r Gymraeg*³³⁷ mai'r hyn a gyflawnodd Deddf Iaith 1967 oedd adeiladu ar amwysedd deddf 1942 drwy gyfyngu ar y gydnabyddiaeth o gydraddoldeb i'r Gymraeg a'r Saesneg i ambell sffer yn unig, megis y gyfraith.

Yr oedd angen diwygio pellach felly ar Ddeddf yr Iaith Gymraeg 1967 yn nhŷb nifer a oedd yn gefnogol i gynyddu statws y Gymraeg o fewn cymdeithas, ac yn arbennig o fewn cyfundrefn y gyfraith. Atgyfnerthwyd eu hymgais gan ddyfarniad a roddwyd gan yr Arglwydd Denning o fewn achos *Morris ac eraill v Swyddfa'r Goron*³³⁸ pan y protestiodd grŵp o fyfyrwyr ac aelodau o Gymdeithas yr Iaith o fewn yr Uchel Lys er tynnu sylw at anhegwch Deddf yr Iaith Gymraeg 1967. Dyma'r hyn a ddatganodd yr Arglwydd Denning yn ystod yr apel;

³³⁵ 1967 Adran 3 (1) Deddf Iaith Gymraeg

³³⁶ Trafodaeth Deddf yr Iaith Gymraeg Gorffennaf 17eg 1967 col 750 col 1464

³³⁷ Lewis (n 302) tud 85

³³⁸ [1970] 2 Q.B. 114

“These young people are no ordinary criminals. There is no violence, dishonesty or vice in them. On the contrary, there was much that we should applaud. They wish to do all they can to preserve the Welsh language. Well may they be proud of it. It is the language of the bards - of the poets and the singers - more melodious by far than our rough English tongue. On high authority, it should be equal in Wales with English.”³³⁹

Ym 1974, gwelwyd cynnydd yn yr anfodlonrwydd o fewn y carfanau a oedd yn gefnogol i'r Gymraeg ac am weld ei sefyllfa'n gwella o fewn cymdeithas a'r system gyfreithiol. Gyda chyhoeddu Deddf y Rheithwyr 1974, yn unol ag erthygl 10 o'r ddeddf ac erthygl 25 o Ddeddf Cyfiawnder Troseddol 1972, datganwyd ei bod yn angenrheidiol i reithwyr fedru'r Saesneg, ond nid oedd unrhyw gydnabyddiaeth o'r angen i fedru'r Gymraeg pe bai unigolyn yn ymarfer ei hawl yn unol â Deddf yr Iaith Gymraeg 1967. Byddai felly'n angenrheidiol i Gymro neu Gymraes oedd am ymarfer eu hawl i ddefnyddio'r Gymraeg yn y llys, ddibynnu ar y modd y cyfieithir eu sylwadau ar y diwrnod. Dyma sefyllfa hollol anghytbwys ac anheg yn nhŷb nifer, gan fod y cyfyngiad yn gwahaniaethu'n llwyr yn erbyn y Cymry, ac yn gweithredu'n bositif er gwarchod buddiannau siaradwyr Saesneg.³⁴⁰ Yn wir, gwelir fod anghytuno chwyrn yn parhau o safbwynt diffyg hawl i ffurfio rheithgor sy'n medru'r Gymraeg hyd heddiw.³⁴¹

Ymhellach, yn gymdeithasol, cafwyd newidiadau mawr er budd y Gymraeg. Cafwyd ymgyrchu chwyrn gan Gymdeithas yr Iaith Gymraeg ac unigolion megis Eileen a Trefor Beasley a'r Aelod Seneddol Gwynfor Evans o blaid yr iaith.³⁴² Sefydlwyd gorsaf radio cyfrwng Cymraeg, Radio Cymru ym 1977, a sianel deledu cyfrwng Cymraeg, S4C ym 1982, a sicrhawyd fod y Gymraeg yn bwnc craidd o fewn cyfnod addysg gorfodol pob plentyn yng Nghymru yn dilyn Deddf Addysg 1988. Yn

³³⁹ Morris ac eraill v Swyddfa'r Goron [1970] 2 Q.B. 114

³⁴⁰ Powell (n 285) tud 6

³⁴¹ Gweler R Gwynedd Parry, *Rheithgorau Dwyieithog: Penbleth Geltaidd?* Gwerddon Rhif 9 Rhagfyr (2011)

³⁴² Dylan Phillips, *The History of the Welsh Language Society 1962-1998* Geraint H Jenkins Mari A Williams (gol) *Lets Do Our Best For The Ancient Tongue The Welsh Language in the Twentieth Century* Gwasg Prifysgol Cymru Caerdydd (2000) tud 467

dilyn y gweithredu a'r newidiadau cymdeithasol yma, dyheuau nifer am weld dyfod deddf iaith newydd i ddileu diffygion Deddf yr Iaith Gymraeg 1967, gan adlewyrchu'r newidiadau cymdeithasol a welwyd o safbwynt y Gymraeg mewn cyfnod cymharol fyr.³⁴³

Yn ystod y cyfnod hwn, cyhoeddwyd adroddiad gan Fwrdd yr Iaith Gymraeg ym 1991, yn tanlinellu'r angen am deddfwriaeth o blaid yr iaith Gymraeg. Yn ganolog i'r cyhoeddiad oedd yr angen am gydnabyddiaeth o gydraddoldeb rhwng yr iaith Gymraeg a'r Saesneg, gan ddileu'r ansicrwydd a gaed o fewn Deddf Iaith 1967.³⁴⁴

Ymateb y Llywodraeth Geidwadol oedd cyhoeddu mesur ar gyfer deddf iaith Gymraeg newydd. Yn ystod trafodaethau pasio'r mesur hwn, cafwyd llawer o gytuno fod angen deddf a fyddai'n adlewyrchu'r newid yng nghymdeithas Cymru ac yn benodol statws y Gymraeg yn gymdeithasol.³⁴⁵ Penderfynwyd fod angen deddf newydd a fyddai'n ymgorffori prif ganfyddiad adroddiad Bwrdd yr Iaith Gymraeg, gan sicrhau fod y Gymraeg a'r Saesneg yn gyfartal o fewn cymdeithas yng Nghymru. Cyhoeddodd David Hunt i'r perwyl hwn;

“I want to see a level playing field for English and Welsh, and the Bill recognises that, because Welsh speakers are a minority of the total population of Wales, the language requires some assistance if that choice is to be exercised as widely as possible.”³⁴⁶

Dyma agwedd gwrthgyferbyniol llwyr i'r hyn a gafwyd yn ystod cyfnod trafod Mesur yr Iaith Gymraeg 1967, sy'n adlewyrchu'r newid posib yn y meddylfryd gwleidyddol fod y Saesneg yn tra-

³⁴³ Catrin Fflur Huws, *Iaith y Nefoedd ac Iaith y Llysoedd Ymgom* The Cambrian Law Review Cyfrol 38 (2007)

³⁴⁴ Trafodaeth Deddf yr Iaith Gymraeg Chwefror 27ain 1992 Cyfrol 204 col 1153

³⁴⁵ Trafodaeth Deddf yr Iaith Gymraeg Chwefror 27ain 1992 Cyfrol 225 col 951

³⁴⁶ Trafodaeth Deddf yr Iaith Gymraeg Chwefror 27ain 1992 Cyfrol 225 col 952

arglwyddiaethu ar draws Cymru a Lloegr, a chydabyddiaeth wleidyddol fod gan Gymru ddiwylliant ac iaith hollol unigol ac unigryw.

Yn allweddol o safbwynt yr efrydiaeth hon, atgyfnerthodd y mesur yr hyn a gynhwyswyd o safbwynt defnydd y Gymraeg o fewn y system gyfreithiol yn neddf 1967. Datganwyd o fewn paragraff agoriadol y ddeddf derfynnol, Deddf yr Iaith Gymraeg 1993, fod y Gymraeg a'r Saesneg yn gydradd o fewn bywyd cyhoeddus a gweinyddiaeth cyfiawnder.

“In the conduct of public business and the administration of justice in Wales, the English and Welsh languages should be treated on a basis of equality.”³⁴⁷

Aeth y ddeddf newydd ymhellach, gan sicrhau fod gan bob unigolyn sy'n dymuno gwneud hynny, yr hawl i ddefnyddio'r Gymraeg o fewn llys barn.

“In any legal proceedings in Wales the Welsh language may be spoken by any party, witness or any other person who desires to use it, subject in the case of proceedings in a court other than a magistrates court to such prior notice as may be required by rules of court; and any necessary provision for interpretation shall be made accordingly.”³⁴⁸

Yn dilyn pasio'r ddeddf hon felly, rhoddwyd yr hawl i unigolion ddefnyddio'r Gymraeg mewn unrhyw lys, dim ond iddynt eu hysbysu o'r dymuniad i wneud hynny mewn llysoedd yn uwch na Llys Ynadon, gan adlewyrchu'r hyn a gynhwysid o fewn Deddf yr Iaith Gymraeg 1967. Yn ogystal, rhoddwyd yr hawl i ddefnyddio dogfennau cyfrwng Cymraeg a'r gallu i dyngu llŵ yn y Gymraeg.

³⁴⁷ Paragraff Agoriadol Deddf Iaith Gymraeg 1993

³⁴⁸ Adran 22 (1) Deddf Iaith Gymraeg 1993

Sicrhawyd fod Bwrdd yr Iaith Gymraeg yn unol ag adrannau 1 i 4 yn gweithredu er mwyn gwarchod buddiannau'r iaith Gymraeg. Gosodwyd dyletswydd statudol ar y Bwrdd i osod goblygiadau ar gyrff cyhoeddus, yn unol ag adran 5 Deddf yr Iaith Gymraeg 1993 i greu polisiau iaith er mwyn hyrwyddo defnydd y Gymraeg a sicrhau cydraddoldeb i'r Gymraeg a'r Saesneg o fewn eu gwaith.

Wrth ymateb i'r egwyddor cyfreithiol o gydraddoldeb i'r Gymraeg a'r Saesneg, a'r gofynion a osodwyd gan Fwrdd yr Iaith Gymraeg, cyhoeddwyd Datganiad Polisi a Pholisi Iaith mwyaf diweddar Llysoedd ei Mawrhydi ar 19eg o Fawrth 2007. Cafwyd ymrwymiad o fewn y ddogfen hon fod system gyfreithiol Cymru'n cynnig gwasanaeth ddwyieithog, lle bo'r Gymraeg a'r Saesneg i'w trin yn gyfartal a'i gilydd, gan warchod y cyfle i unrhyw unigolyn ddefnyddio'r Gymraeg o fewn achosion llys ar draws yr holl system gyfreithiol.³⁴⁹

Sicrha'r Cynllun y gellid cyhoeddi gwisiau drwy gyfrwng y Gymraeg o fewn Llysoedd Ynadon, a'r gallu i gael achos drwy gyfrwng y Gymraeg o fewn Llysoedd Ynadon heb unrhyw rhybudd o flaen llaw. O fewn Llysoedd y Goron a llysoedd uwch yng Nghymru, rhaid hysbysu'r llys o'r bwriad i weithredu achos drwy gyfrwng y Gymraeg, ond wedi gwneud hynny, gellid sicrhau y bydd yr achos yn cael ei weinyddu a'i weithredu'n unol a'r dewis iaith. O safbwynt achosion sy'n dechrau yng Nghymru, ond yn cael eu gorfodi i lysoedd y tu allan i Gymru, nid oes hawl uniongyrchol i weithredu'r achos drwy gyfrwng y Gymraeg, ond gall y barnwr benderfynu ynghylch y mater, a derbyn tystiolaeth drwy gyfrwng y Gymraeg.³⁵⁰

³⁴⁹ Disgwylir yn awr y bydd Gwasanaeth Llysoedd ei Mawrhydi yn diwygio'r Cynullun Iaith er ymateb i ofynion Mesur yr Iaith Gymraeg (Cymru) (2011)

³⁵⁰ Cynllun Iaith Gymraeg, Gwasanaeth Llysoedd ei Mawrhydi a gymderadwywyd Mawrth 19eg, 2007

Ymddengys felly fod sefyllfa'r Gymraeg wedi ei myndroi yn ystod y canrifoedd aeth heibio wedi Deddf Uno 1536 ac yn awr, yn unol â Deddf yr Iaith Gymraeg 1993, gellid dweud fod yr iaith Gymraeg yn hawlio safle llawer mwy blaenllaw o fewn ein system gyfreithiol, gan warchod hawl cyfartal i siaradwyr y Gymraeg a'r Saesneg ddefnyddio eu dewis ieithoedd wrth ymwneud â gweinyddiaeth cyfiawnder yng Nghymru.

O safbwynt addysg gyfreithiol cyfrwng Cymraeg, y mae darpariaethau deddf 1993 yn gosod gofynion pendant ar gyfreithwyr sy'n ymarfer yng Nghymru ac yn medru'r Gymraeg i gynnig gwasanaeth cyfreithiol cymwys drwy gyfrwng y Gymraeg a'r Saesneg. Tanlinella statws yr iaith Gymraeg o fewn system gyfreithiol Cymru fod angen i ddarpar gyfreithwyr dderbyn hyfforddiant drwy gyfrwng y Gymraeg a'r Saesneg. Tanlinellwyd o fewn y bennod gyntaf fod darpariaeth addysg gyfreithiol cyfrwng Saesneg wedi ei hen sefydlu o fewn sefydliadau addysg uwch Cymru. Y mae'r angen hwn am ddarpariaeth cyfrwng Cymraeg yn cyfiawnhau'r angen am addysg gyfreithiol cyfrwng Cymraeg o fewn holl sefydliadau addysg uwch Cymru sy'n darparu addysg gyfreithiol, gan sicrhau fod myfyrwyr y gyfraith sy'n dymuno astudio drwy gyfrwng y Gymraeg yn derbyn hyfforddiant gyfreithiol cyfrwng Cymraeg, er mwyn ymateb yn llwyddiannus i ofynnion deddf 1993, a sicrhau mynediad cyfartal i gyfiawnder i'w cleiantiaid drwy gyfrwng y Gymraeg a'r Saesneg.

Yr angen am addysg gyfreithiol cyfrwng Cymraeg yn deillio o ddatganoli grym i Gymru

Gellid ymhellach atgyfnerthu'r ddadl i gyfiawnhau darpariaeth addysg gyfreithiol cyfrwng Cymraeg wrth ystyried ardrawiad datganoli yng Nghymru ar y gyfraith, a defnydd y Gymraeg fel cyfrwng deddfu yng Nghymru.

Cynhaliwyd y refferendwm cyntaf er mwyn sicrhau datganoli i Gymru o dan arweiniad y Prif Weinidog James Callaghan, a'i Llywodraeth Lafur. Cyhoeddwyd dau fesur datganoli ym 1978, un i

Gymru, ac un i'r Alban, a chynhaliwyd y refferendwm yng Nghymru ar Ddydd Gŵyl Dewi 1979. Pleidleisiodd etholwyr Cymru ar draws pob un o siroedd y wlad yn erbyn y cyfle hwn i ddatganoli grym i Gymru.³⁵¹

“Gwelsom mai Deddf Cymru 1978 oedd yr ymgais gyntaf gan unrhyw lywodraeth erioed i ddod â mesur o hunanlywodraeth i Gymru.”³⁵²

Gyda dyfodiad Llywodraeth Geidwadol i San Steffan ym 1979, diflannodd y posibilrwydd o gynnal refferendwm pellach i ddatganoli grym i Gymru. Er hyn, rhoddwyd y gallu i gyrff anetholedig³⁵³ ffurfio rheoliadau a fyddai'n effeithio ar Gymru drwy'r Swyddfa Gymreig a sefydlwyd ym 1964, ond bu'n rhaid aros tan ganol nawdegau'r ganrif ddiwethaf cyn gweld cyfle i godi'r cwestiwn ynghylch y posibilrwydd o ddatganoli grym eto i Gymru.

Pan ddaeth Llywodraeth Lafur yn ôl i rym yn San Steffan ym 1997, yr oedd y blaid yn ymroddedig i'r syniad o ddatganoli grym i'r Alban ac i Gymru.³⁵⁴ O dan arweinyddiaeth Tony Blair, ym mis Gorffennaf 1997, cyhoeddwyd papur gwyn gan Lywodraeth Llafur San Steffan yn dwyn y teitl 'A Voice for Wales' a ystyriodd bosibilrwydd datganoli grym i Gymru. Ym mis Medi'r un flwyddyn, cynhaliwyd refferendwm yng Nghymru ynghylch datganoli,³⁵⁵ a chafwyd ymateb cadarnahol i'r cwestiwn hwn, gan datganoli grym swyddogol³⁵⁶ am y tro cyntaf i Gymru ym mis Gorffennaf 1999 yn dilyn pasio Deddf Llywodraeth Cymru 1998.³⁵⁷

³⁵¹ Watkin (n 289) tud 194-195

³⁵² Gwilym Prys Davies, *Cynhaeaf Hanner Canrif Gwleidyddiaeth Gymreig 1945-2005* Gwasg Gomer Llandysul (2008) tud 127

³⁵³ Gweler Richard Rawlings, *The New Model* (1998) Wales Journal of Law and Society Cyfrol 25 Rhif 4

³⁵⁴ Gweler Davies (n 352)

³⁵⁵ Gweler Noreen Burrows, *Devolution* Sweet and Maxwell Llundain (2000)

³⁵⁶ *ibid* 1

³⁵⁷ Richard Rawlings, *Delineating Wales Constitutional, Legal and Administrative Aspects of national Devolution* Politics and Society in Wales Gwasg Prifysgol Cymru Caerdydd (2003) tud 1

Yn unol a'r ddeddf hon, medda Cynulliad Cenedlaethol Cymru ar yr hawl i ddeddfu'n eilaidd ar faterion a oedd wedi eu rhestru o fewn ail atodlen y ddeddf, materion a oedd yn draddodiadol wedi eu rheoli gan Ysgrifennydd Gwladol Cymru.³⁵⁸ Yn unol â darpariaethau Deddf Llywodraeth Cymru 1998³⁵⁹ ffurfiwyd corff arbennig yng Nghymru a oedd yn ymgorffori'r ddeddfwrfa a'r weithrediaeth yn un corff unedig.³⁶⁰ Cyfyngedig iawn oedd pwerau Cynulliad Cenedlaethol Cymru, yn arbennig o gymharu a'r setliad datganoli a gafwyd yn yr Alban, gan mai deddfwriaeth eilaidd yn unig y gellid ei basio a hynny yn dilyn cydsyniad senedd San Steffan;

“From the outset, the Assembly for Wales appeared to many to be the poor relation of the Scottish parliament which had powers to enact primary legislation and to impose taxation, albeit to limitations imposed by Westminster.”³⁶¹

Er hyn, dyma ddatblygiad sylweddol o safbwynt deddfu yng Nghymru. Dyma'r tro cyntaf, yn dilyn cyhoeddi'r Ddeddf Uno ym 1536 i ddeddfwrfa Gymreig greu deddfau ar gyfer trigolion Cymru.

“Welsh devolution is well known to have introduced into Britain a new and untested set of constitutional arrangements: a form of what is commonly called ‘executive devolution’ that includes the transfer of various subordinate or secondary law-making powers. It contrasts with the so-called ‘legislative devolution’ as in Scotland, the more powerful and straightforward allocation of primary legislative functions to the territory.”³⁶²

³⁵⁸ Watkin (n 289) tud 197

³⁵⁹ Gweler Dylan Hughes a Huw G Davies, *Deddfwriaeth Hygyrch a Dwyieithog i Gymru Accessible Bilingual Legislation for Wales* (2012) Statute Law Review Cyfrol 33 Rhif 2

³⁶⁰ Rawlings (n 357) tud 7

³⁶¹ Watkin (n 289) tud 198

³⁶² Rawlings (n 357) tud 5

Er gwaethaf y diffyg yng ngallu deddfwriaethol y corff newydd, agwedd arbennig a berthyn i'r ddeddf oedd yr ymlyniad a wnaed oddi mewn iddi o blaid yr iaith Gymraeg a deddfu drwy gyfrwng yr iaith. Yn wir, cafwyd pedwar o gyfeiriadau penodol at ddefnydd y Gymraeg oddi fewn i'r ddeddf. Cyfeiriodd adran 47(1) fod y Gymraeg i'w chyfrif yn gyfartal a'r Saesneg yng ngwaith y Cynulliad, cyn belled ag y bo' hynny'n briodol ac yn rhesymol o dan yr amgylchiadau.

“The Assembly shall in the conduct of its business give effect, so far as is both appropriate in the circumstances and reasonably practicable, to the principle that the English and Welsh languages should be treated on a basis of equality.”³⁶³

Yn ogystal, cafwyd datganiad o fewn adran 66(4), y byddai'r ddeddfwriaeth eilaidd a ffurfiwyd gan y corff newydd a adweinir fel Cynulliad Cenedlaethol Cymru i'w ddrafftio yn y Gymraeg a'r Saesneg.

“The subordinate legislation procedures must include provision for securing that a draft of the statutory instrument containing any Assembly general subordinate legislation may be approved by the Assembly only if the draft is in both English and Welsh unless in the particular circumstances it is inappropriate or not reasonably practicable for the draft to be in both languages.”³⁶⁴

Tanlinellodd adran 122(1) ymhellach, y byddai'r ddeddfwriaeth yn y ddwy iaith yn gydradd eu statws, a nododd adran 32 y medda'r Cynulliad ar y gallu i wneud unrhywbeth er mwyn cefnogi'r iaith Gymraeg.

³⁶³ Adran 47(1) Deddf Llywodraeth Cymru 1998

³⁶⁴ Adran 66(4) Deddf Llywodraeth Cymru 1998

“The English and Welsh texts of any subordinate legislation made by the Assembly which is in both English and Welsh when made shall be treated for all purposes as being of equal standing.”³⁶⁵

“The Assembly may do anything it considers appropriate to support—

(a)museums, art galleries or libraries in Wales,

(b)buildings of historical or architectural interest, or other places of historical interest, in Wales,

(c)the Welsh language, or

(d)the arts, crafts, sport or other cultural or recreational activities in Wales.”³⁶⁶

Yn sgil yr adrannau yma felly, rhoddwyd y gallu i'r Cynulliad Cenedlaethol ffurfio deddfwriaeth eilaidd, er yn gyfyngedig, drwy gyfrwng y Gymraeg. Fel a danlinellwyd gan Keith Bush yn ei erthygl *Deddfu yn y Gymraeg: Ail-Gydio Mewn Hen Ymgom*, dyma ail gyflwyno'r Gymraeg yn gyfrwng deddfu am y tro cyntaf ers yr unfed ganrif ar bymtheg. Wrth gyfuno'r hyn a gynhwysir o fewn Deddf Llywodraeth Cymru 1998 a darpariaethau Deddf yr Iaith Gymraeg 1993, gellid cyfiawnhau datganiad Keith Bush fod adrannau Deddf Llywodraeth Cymru 1998 o safbwynt y Gymraeg ym maes y gyfraith a gweinyddiaeth cyfiawnder yng Nghymru'n chwyldroadol.

“Gyda'i gilydd, roedd y darpariaethau hyn yn chwyldroadol. Eu heffaith oedd adfer, dros nos, hanfod y statws cyfreithiol a gollodd y Gymraeg ym 1536.”³⁶⁷

³⁶⁵ Adran 122(1) Deddf Llywodraeth Cymru 1998

³⁶⁶ Adran 32 Deddf Llywodraeth Cymru 1998

³⁶⁷ Keith Bush, *Deddfu yn y Gymraeg: Ail-Gydio Mewn Hen Ymgom* (2007) *The Cambrian Law Review* Cyfrol 38 tud 95

Yn wir, cydnabu'r Athro Richard Rawlings fod ail-sefydlu'r Gymraeg yn gyfrwng o fewn maes y gyfraith yn elfen unigryw a berthyn i ddatganoli yng Nghymru;

“No discussion of Assembly law making could be complete without reference to bilingualism. A distinctive feature in the UK context, making law in two languages raises intriguing questions of style and substance, which are not confined to the presentation of the Welsh-language text but impact on the whole process and product of the Assembly as a legislature.”³⁶⁸

Er hyn, o ganlyniad i'r anfonlonrwydd a deimlai nifer³⁶⁹ ynghylch diffyg gallu deddfwriaethol Cynulliad Cenedlaethol Cymru, yn dilyn Deddf Llywodraeth Cymru 1998, cafwyd adolygiad sylweddol o weithrediad y corff newydd.

“Without the power to initiate and pass primary legislation, the Assembly ... will remain at the whim of the contrary and sovereign Parliament, to be divined on a Bill by Bill basis”³⁷⁰

Fel ymateb i'r anfonlonrwydd hwn, sefydlwyd comisiwn o dan gadeiryddiaeth yr Arglwydd Richard o Rydaman CF er mwyn ymchwilio i bwerau a threfniadaeth etholiadol Cynulliad Cenedlaethol Cymru yn dilyn Deddf Llywodraeth Cymru 1998. Cyhoeddodd Adroddiad Richard ym mis Mawrth 2004 y dylid rhoddi pwerau deddfu cynradd i'r corff newydd o fewn y meysydd hynny a ddatganolwyd eisoes, gan ymhellach danlinellu'r angen i gynnyddu aelodaeth y corff newydd, a diwygio'r broses etholiadol. Yn allweddol, nododd yr adroddiad yr angen i ymrannu'r deddfwrfa a'r weithrediaeth

³⁶⁸ Rawlings (n 357) tud 239

³⁶⁹ Gweler David Miers, *Law Making* John Osmond J Barry Jones (gol) *Birth of Welsh Democracy The First Term of the National Assembly for Wales* Institute of Welsh Affairs (2003)

³⁷⁰ Timothy H Jones a Jane M Williams *The Legislative Future of Wales* (2005) *The Modern Law Review* Cyfrol 68 Rhif 4 tud 652

yng Nghymru, gan ffurfio Llywodraeth Cynulliad Cymru a Chynulliad Cenedlaethol Cymru, yn hytrach na chorff unedig, fel a gafwyd yn dilyn Deddf Llywodraeth Cymru 1998.³⁷¹

Yn dilyn yr adroddiad hwn, cyhoeddwyd papur gwyn gan Ysgrifennydd Gwladol Cymru ym mis Mehefin 2005 '*Better Governance for Wales/Trefn Lywodraeth Well i Gymru*'³⁷². Tanlinellodd y papur hwn yr angen i ymrannu'r ddeddfwrf a'r weithrediaeth yng Nghymru, ond fel y nododd yr Athro Thomas Glyn Watkin o fewn ei gyfrol *The Legal History of Wales*³⁷³ crybwyllwyd nifer o gynnigion o fewn adroddiad *Trefn Lywodraeth Well i Gymru* na gyfeiriwyd atynt o fewn adroddiad gwreiddiol Yr Arglwydd Richard. Cynigiodd y papur gwyn y dylai'r Cynulliad feddu ar allu deddfwriaethol cynradd drwy gyfrwng Gorchmynion Cyngor (Orders in Council) o fewn y meysydd hynny a ddatganolwyd eisioes i Gymru. Ni rhagwelodd y papur gwyn y byddai'r corff newydd yn meddu ar allu deddfu cynradd, gan nodi y byddai'n angenrheidiol cynnal refferendwm pellach er mwyn datblygu'r gallu hwnnw. Ni chafwyd unrhyw gyfeiriadaeth at gynyddu nifer aelodau'r corff diwygiedig, neu ail-strwythuro'r system etholiadol o fewn y Papur Gwyn hwn.

Yn dilyn y papur gwyn, drafftwyd Mesur Seneddol a ddaeth maes o law yn Ddeddf Llywodraeth Cymru 2006.³⁷⁴ Yn unol â rhan 3, ac atodlen 5 o'r ddeddf hon, medda'r Cynulliad Cenedlaethol ar allu drwy awdurdod y Cyfrin Gyngor i ffurfio Mesurau o fewn yr ugain maes a ddatganolwyd i Gymru, dim ond iddynt dderbyn cydsyniad yr Ysgrifennydd Gwladol a'r ddau Dŷ Seneddol.³⁷⁵ Cafwyd ymrannu swyddogol rhwng y ddeddfwrf a'r corff gweithredol, gan sefydlu Llywodraeth Cynulliad

³⁷¹ Gweler Richard Rawlings, *Say Not The Struggle Naught Availeth The Richard Commission and After* Darlith Flynnyddol Canolfan Materion Cyfreithiol Cymreig, Prifysgol Aberystwyth Mehefin 18fed (2004)

³⁷² *Better Governance for Wales/Trefn Lywodraeth Well i Gymru Cmnd. 6582* Swyddfa Cymru, Llundain Mehefin (2005)

³⁷³ Watkin (n 289)

³⁷⁴ Gweler Timothy H Jones, *Wales, Devolution and Sovereignty* (2012) Statute Law Review Cyfrol 33 Rhif 2

³⁷⁵ Davies (n 352) tud 136

Cymru a Chynulliad Cenedlaethol Cymru, ac ymhellach, ffurfiwyd swydd Cwnsler Cyffredinol Cymru er mwyn rhoddi cyngor cyfreithiol, i Lywodraeth Cynulliad Cymru.³⁷⁶

O safbwynt yr iaith Gymraeg, tanlinellwyd ymlyniad y ddeddfwrfa a'r gweithgor i sicrhau cydraddoldeb rhwng y Gymraeg a'r Saesneg yn unol ag adran 35(1) Deddf Llywodraeth Cymru 2006;

“The Assembly must, in the conduct of Assembly proceedings, give effect, so far as is both appropriate in the circumstances and reasonably practicable, to the principle that the English and Welsh languages should be treated on a basis of equality.”³⁷⁷

Yn ogystal a'r ymlyniad hwn, tanlinellwyd ymhellach ymlyniad y ddau gorff newydd i gefnogi'r iaith Gymraeg oddi mewn i'w threfniadaeth. O fewn adran 78 deddf 2006, cafwyd datganiad ei bod yn angenrheidiol i holl weinidogion Llywodraeth Cynulliad Cymru fabwysiadu strategaeth Gymraeg er mwyn hyrwyddo'r iaith wrth ymgymryd a'u dyletswyddau, a gweithredu'r egwyddor o driniaeth gyfartal i'r Gymraeg a'r Saesneg.

Ymhellach, cafwyd datganiad o fewn adran 156 deddf 2006 yn nodi fod deddfwriaeth cyfrwng Gymraeg a Saesneg Cynulliad Cenedlaethol Cymru i'w trin yn gyfwerth ac yn gyfartal a'i gilydd.

“The English and Welsh texts of—

(a) any Assembly Measure or Act of the Assembly which is in both English and Welsh when it is enacted, or

³⁷⁶ Adran 49 Rhan 2 Deddf Llywodraeth Cymru 2006

³⁷⁷ Adran 35(1) Deddf Llywodraeth Cymru 2006

(b)any subordinate legislation which is in both English and Welsh when it is made,

are to be treated for all purposes as being of equal standing.”³⁷⁸

Er hyn, dadleua Gwilym Prys Davies o fewn ei gyfrol *Cynhaeaf Hanner Canrif*³⁷⁹ fod safle'r Gymraeg yn wannach o fewn deddf 2006 o chymharu a'i statws o fewn deddf 1998. Yn wir, tanlinellwyd hyn yn bendant yn ôl Prys Davies yn y modd na chafwyd unrhyw gyfeiriadaeth at ddyletswydd y weithrediaeth i barchu cydraddoldeb rhwng y Gymraeg a'r Saesneg, yn yr un modd a'r ddeddfwrfa, yn dilyn ymrannu'r ddau gorff.³⁸⁰ Ymhellach, cyfeiria Prys Davies at ddiffyg gweledigaeth wrth ddrafftio'r ddeddf newydd, gan nad oedd unrhyw gyfeiriadaeth oddi mewn iddi at ddyletswydd Gweinidogion Llywodraeth y Cynulliad i hyrwyddo'r Gymraeg wrth ofalu am eu meysydd arbennig unigol.³⁸¹ Yn wir, yn dilyn y feirniadaeth hon, gwnaed gwelliant i'r ddeddf o fewn adran 78 yn datgan;

“(1)The Welsh Ministers must adopt a strategy (“the Welsh language strategy”) setting out how they propose to promote and facilitate the use of the Welsh language.

(2)The Welsh Ministers must adopt a scheme (“the Welsh language scheme”) specifying measures which they propose to take, for the purpose mentioned in subsection (3), as to the use of the Welsh language in connection with the provision of services to the public in Wales by them, or by others who—

(a)are acting as servants or agents of the Crown, or

(b)are public bodies (within the meaning of Part 2 of the Welsh Language Act 1993 (c. 38)).

(3)The purpose referred to in subsection (2) is that of giving effect, so far as is both appropriate in the

³⁷⁸ Adran 156(1) Deddf Llywodraeth Cymru 2006

³⁷⁹ Davies (n 352) tud 137-139

³⁸⁰ ibid 138

³⁸¹ ibid 138

circumstances and reasonably practicable, to the principle that in the conduct of public business in Wales the English and Welsh languages should be treated on a basis of equality.”³⁸²

Er hyn, cafwyd agwedd arbennig o bwysig arall i'r ddeddf hon, sef yr opsiwn o fewn Rhan 4 ac Atodlen 7 i gynyddu pwerau deddfwriaethol Cynulliad Cenedlaethol Cymru,³⁸³ gan roddi i'r ddeddfwrfa allu deddfwriaethol cynradd, i ddeddfu ynglŷn a'r pynciau arbennig a gynhwyswyd o dan yr 20 o bynciau a nodwyd o fewn Rhan 1 Atodlen 7.³⁸⁴ Dyma gyfeiriadaeth uniongyrchol at yr argymhellion gwreiddiol a wnaed gan yr Arglwydd Richard yn 2004, ond yn unol â geiriad deddf 2006 yr oedd yn llwyr ddibynnol ar gynnal refferendwm pellach yng Nghymru. Yn wir, yn ôl Gwilym Prys Davies;

“Hon yw un o ddarpariaethau pwysicaf Deddf 2006 oherwydd mae'n corffori mewn statud am y tro cyntaf erioed yr amodau i'w bodloni er mwyn cynnal refferendwm i awdurdodi sefydlu Senedd Gymreig.”³⁸⁵

Yn unol a'r gallu hwn, cynhaliwyd refferendwm yn Nghymru ar 3ydd o Fawrth 2011, a chafwyd ymateb cadarnhaol gan bob un o etholaethau Cymru, ag eithrio Sir Fynwy o drwch blewyn, i warantu rhoddi pwerau deddfu cynradd i Gynulliad Cenedlaethol Cymru. Yn unol a'r bleidlais hon, symudwyd o weithredu rhan 3 ac atodlen 5 Deddf Llywodraeth Cymru 2006, at ran 4 ac atodlen 7 o'r ddeddf, gan sicrhau fod Cynulliad Cenedlaethol Cymru'n medru deddfu'n gynradd drwy gyfrwng y Gymraeg a'r

³⁸² Adran 78 (1) (2) a (3) Deddf Llywodraeth Cymru 2006

³⁸³ Gan gydnabod yr eithriadau a gynhwysir o fewn Rhan 1, Atodlen 7 Deddf Llywodraeth Cymru 2006, y cyfyngiadau cyffredinol ar allu deddfwriaethol y Cynulliad Cenedlaethol o fewn Rhan 2 a Rhan 3 Atodlen 7, a'r cyfyngiadau penodol o safbwynt anallu'r Cynulliad Cenedlaethol i ddeddfu'n anghymarus a'r Confensiwn Hawliau Dynol a chyfraith y Gymuned Ewropeaidd fel a rhagnodwyd yn adran 108(6)(c) Deddf Llywodraeth Cymru 2006.

³⁸⁴ Gweler Emyr Lewis, *The Power of Law* Bevan Foundation Review Cyfrol 17 Haf (2011)

³⁸⁵ Davies (n 352) tud 137

Saesneg ynglŷn â'r pynciau a ddatganolwyd i Gymru, ac a restrwyd o dan yr 20 pennawd yn Rhan 1, Atodlen 7 deddf 2006.

Ymhellach, yn 2012 diwygiwyd ambell gymal iaith a gafwyd o fewn Deddf Llywodraeth Cymru 2006 gan Ddeddf Cynulliad Cenedlaethol Cymru (Ieithoedd Swydddogol) 2012. Yn unol â'r ddeddf hon, tanlinellwyd fod y Gymraeg a'r Saesneg yn ieithoedd swydddogol y Cynulliad Cenedlaethol, a Chomisiwn y Cynulliad, ond ymhellach fod y Gymraeg a'r Saesneg yn gyfryngau swydddogol ar gyfer cofnodion y sefydliad.

O fewn cyfnod cymharol byr felly, yn dilyn datganoli am y tro cyntaf yng Nghymru ym 1997, gwelwyd datblygu gweithrediaeth a deddfwrfa a fedda ar allu deddfwriaethol cynradd i ddeddfu ynglŷn â'r pynciau yn Atodlen 7.³⁸⁶ Yn allweddol, wrth ystyried datblygiad y Gymraeg o fewn y gyfundrefn gyfreithiol yng Nghymru gwelwyd ail gyflwyno'r iaith³⁸⁷ yn gyfrwng swydddogol o fewn gweithrediaeth a deddfwrfa Cymru ac ymhellach yn gyfrwng holl ddeddfwriaeth Cynulliad Cenedlaethol Cymru.

Yn wir, yn dilyn datganoli yng Nghymru,³⁸⁸ datblygwyd yr hyn a adweinir gan nifer yn 'Gymru'r Gyfraith,' sef cydnabyddiaeth y medda Cymru ar hunaniaeth gyfreithiol arbennig, o ganlyniad i'r ffaith fod y ddeddfwrfa yn Nghymru'n awr yn ffurfio corff unigryw, ac anibynnol o gyfraith gynradd a effeithia ar Gymru'n unig.

Yn wir, cydnabu'r Athro R Gwynedd Parry;

³⁸⁶ Gweler Dafydd Ellis-Thomas, *Cefnogi Cyfreithwyr* Darlith Cymdeithas y Cyfreithwyr Eisteddfod Genedlaethol Cymru, Meirion a'r Fro (2009)

³⁸⁷ Rawlings (n 357) tud 258

³⁸⁸ ibid 458-9

“I’r cyfreithiwr yng Nghymru, mae datblygiad y ddeddfwrfa Gymreig wedi newid y deinamig cyfreithiol yn llwyr. Mae gan Gymru’r beirianwaith i greu cyfreithiau cynhenid am y tro cyntaf ers yr Oesoedd Canol. Petai dim ond am hyn yn unig, ni fydd bywyd y cyfreithiwr yng Nghymru byth yr un fath.”³⁸⁹

Gwelwyd sefydlu llysoedd arbennig yng Nghymru,³⁹⁰ y mae’r Llys Masnachol, y Llys Gweinyddol, ac adran drosedd a sifil y Llys Apel, yn eistedd yng Nghaerdydd, ac y mae gwasanaeth Tribiwnlys Apel Cyflogaeth yn ogystal yn gwrando ar achosion drwy gyfrwng y Gymraeg.³⁹¹ Gwelwyd yn ogystal sefydlu cymdeithasau cyfreithiol yng Nghymru, megis Cymdeithas Cyfraith Gyhoeddus a Hawliau Dynol Cymru a Chymdeithas Hanes Cyfraith Cymru, sy’n annog hunaniaeth Gymraeg a Chymreig ymysg eu haelodau. Yn wir, datganodd Arglwydd Brif Ustus Cymru a Lloegr yr Arglwydd Bingham mewn darlith yn y flwyddyn 2000 fod sefydlu llysoedd Cymreig yn;

‘Long overdue recognition of the need for the Principality of Wales to have its own indigenous institutions operating locally and meeting the needs of its citizens here...’³⁹²

Yn dilyn cydnabyddiaeth o hawl unigolion i ddefnyddio’r Gymraeg wrth ymwneud a’r system gyfreithiol yng Nghymru yn unol â Deddf yr Iaith Gymraeg 1993, ac ail-gyflwyno’r iaith fel cyfrwng deddfu yn dilyn datganoli grym i Gymru, fel a nodwyd gan Keith Bush uchod, ail-sefydlwyd y Gymraeg yn iaith y gyfraith yng Nghymru, gan alw am gorff o ymarferwyr cyfreithiol a fedda ar sgiliau ieithyddol cyfreithiol arbennig cyfrwng Cymraeg i ymateb i’r newid syfrdanol hwn.

³⁸⁹ Parry (n 245) tud 35

³⁹⁰ Gweler Roderick Evans, *Cymru’r Gyfraith – Camu ‘Mlaen Eisteddfod Genedlaethol Cymru*, Abertawe a’r Cylch (2006)

³⁹¹ Gweler Graham Gee, *Devolution and the Courts* Robert Hazel & Richard Rawlings (gol) *Devolution, Law Making and the Constitution Imprint* Exeter (2005)

³⁹² Yr Arglwydd Bingham wedi ei ddyfynnu o fewn darlith Arglwydd Morris Borth-y-Gest Hydref 25ain (2000) gan Mr Ustus Thomas

Cafwyd ymgais gan Syr Roderick Evans yn 2006 i ddiffinio'r hyn a olygir gan "Gymru'r Gyfraith";

"Ond, i mi, mae "Cymru'r Gyfraith" yn cynnwys:

(a)rhoi'n ôl i Gymru'r swyddogaeth i lunio deddfau

(b)datblygu yng Nghymru drefn i weinyddu holl agweddau cyfiawnder, er mwyn gwasanaethu anghenion cymdeithasol ac economaidd Cymru a'i phobl;

(c)datblygu yng Nghymru sefydliadau a chyrff proffesiynol a fydd yn rhoi strwythur gyrfa addas ar gyfer pobl sydd am ddilyn gyrfa yn y gyfraith neu mewn meysydd perthynol yng Nghymru;

(ch) gwneud yn siwr fod y gyfraith, a'r gwasanaethau cyfreithiol, o fewn cyrraedd hwylus i bobl Cymru;

(d)datblygu trefn a fydd yn gallu ymdopi â defnyddio'r Gymraeg a'r Saesneg mor rhwydd â'i gilydd, fel bod y Gymraeg a'r Saesneg yn cael eu trin yn gyfartal wrth weinyddu cyfiawnder yng Nghymru."³⁹³

Elfen allweddol a berthyn i'r hunaniaeth newydd hon, fel a danlinellwyd gan Syr Roderick Evans yn ei ddiffiniad ydyw'r iaith Gymraeg.³⁹⁴ Wrth ystyried datblygiad defnydd y Gymraeg o fewn y llysoedd yng Nghymru a datblygiad datganoli yng Nghymru yn dilyn 1997, gwelir datblygiad dadl gref ymarferol yn seiliedig ar dair prif elfen i gyfiawnhau darpariaeth addysg gyfreithiol cyfrwng Gymraeg er mwyn sicrhau y medda holl raddedigion y gyfraith yng Nghymru ar y sgiliau dwyieithog angenrheidiol.

³⁹³ Roderick Evans, *Cymru'r Gyfraith – Camu 'Mlaen Eisteddfod Genedlaethol Cymru*, Abertawe a'r Cylch (2006) tud 3-4

³⁹⁴ Davies (n 25)

Yn gyntaf, fel a danlinellwyd wrth ystyried goblygiadau'r deddfau Iaith ac yn arbennig Deddf yr Iaith Gymraeg 1993, medda unrhyw unigolyn sy'n ymwneud a'r llysoedd yng Nghymru ar yr hawl i ddefnyddio'r Gymraeg. Dyma, fel a nodwyd eisoes o safbwynt swyddogaeth gymdeithasol sefydliadau addysg uwch, osod dyletswydd ar adrannau cyfreithiol Cymru i ddarparu graddedigion cymwys wedi eu trwytho yn y gyfraith drwy gyfrwng y Gymraeg a'r Saesneg.³⁹⁵ O ganlyniad gellid cyfiawnhau darpariaeth addysg gyfreithiol cyfrwng Cymraeg o fewn adrannau cyfreithiol sefydliadau addysg uwch Cymru.

Yn ail, yn dilyn datganoli yng Nghymru, gwelwyd cychwyn drafftio deddfwriaeth ddwyieithog. Dyma osod dyletswydd ymarferol ar ymarferwyr y gyfraith sy'n ymwneud â chyfraith Cymru i ddehongli deddfwriaeth yn y Gymraeg a'r Saesneg yn unigol cyn medru deall cynnwys ac amcan y ddeddfwriaeth, gan y gweithredir yr egwyddor o ddilysrwydd cyfartal yng Nghymru.

Wrth ddrafftio deddfwriaeth ac wrth graffu ar y corff o ddeddfwriaeth cyfrwng Cymraeg, yn sgil y broses o lunio deddfau dwyieithog,³⁹⁶ mae'n allweddol fod adrannau cyfraith sefydliadau addysg uwch Cymru yn rhoddi hyfforddiant ddwyieithog i'r myfyrwyr hynny sy'n dymuno astudio drwy gyfrwng y Gymraeg, er mwyn iddynt fedru drafftio, a chraffu ar gynnwys deddfwriaeth Gymreig. Pwysleisiodd Keith Bush o fewn ei erthygl *Deddfu yn y Gymraeg – Ail-gydio mewn hen ymgom*³⁹⁷ fod Cynulliad Cymru wedi cael cryn drafferth apwyntio cyfreithwyr oedd a'r gallu ieithyddol angenrheidiol ac yn arbennig gwybodaeth o derminoleg gyfreithiol cyfrwng Cymraeg i ddrafftio deddfwriaeth cyfrwng Cymraeg.³⁹⁸ Tanlinellwyd yr angen hwn wrth gydnabod nad proses o gyfieithu

³⁹⁵ Iwan Davies, *Adroddiad Seminar: Yr Iaith Gymraeg a'r Broses Gyfreithiol yng Nghymru* (2001) Cylchgrawn Cyfraith Cymru Cyfrol 1 Rhif 1

³⁹⁶ Gweler Gwyn Griffiths, *Her Deddfu'n Ddwyieithog* (2007) The Cambrian Law Review Cyfrol 38

³⁹⁷ Gweler Keith Bush *Deddfu yn y Gymraeg: Ail-Gydio Mewn Hen Ymgom* (2007) The Cambrian Law Review Cyfrol 38

³⁹⁸ *ibid* 95

deddfwriaeth a weithredir yng Nghymru'n dilyn Deddf Llywodraeth Cymru 2006,³⁹⁹ ond caiff y ddeddfwriaeth ei ddrafftio'n anibynnol yn y Gymraeg a'r Saesneg. Dyma waith arbenigol tu hwnt, sy'n gofyn am gyfreithwyr cymwys dwyieithog i ddrafftio a dadansoddi'r ddeddfwriaeth.

Dyma adlewyrchu'r broses o ddrafftio deddfwriaeth ffederal ddwyieithog a gaed yng Nghanada.⁴⁰⁰ Yn unol ag adran 133 o Gyfansoddiad Canada 1867, adran 6 Deddf Ieithoedd Swydddogol Canada 1985 ac adran 18 Siartr Hawliau a Rhydd-didau Canada 1982 mae'n ofynnol fod holl ddeddfwriaeth Canada wedi ei ddrafftio'n ddwyieithog, drwy gyfrwng y Ffrangeg a'r Saesneg. Dywed adran 13 o Ddeddf Ieithoedd Swydddogol Canada 1985 ymhellach fod y ddeddfwriaeth cyfrwng Saesneg a Ffrangeg i'w cyfrif yn gydradd swydddogol.

Er mwyn ymateb i'r angen hwn, datblygwyd proses o ddrafftio ar y cyd yng Nghanada,⁴⁰¹ lle y bydd drafftwy'r sy'n gweithio drwy gyfrwng y ddwy iaith yn drafftio'r ddeddfwriaeth yn anibynnol, gan sicrhau fod ganddynt fynediad i'r un wybodaeth wrth ymgymryd a'r dasg.⁴⁰² Dyma sicrhau yn ôl Lionel Levert CF fod y ddeddfwriaeth yn gywir yn y naill iaith a'r llall, ac nid yn gyfieithiad uniongyrchol.⁴⁰³

³⁹⁹ Cydnabu Keith Bush o fewn ei erthygl *Deddfu yn y Gymraeg: Ail-Gydio Mewn Hen Ymgom* (2007) *The Cambrian Law Review* Cyfrol 38 tud 97 fod Cynulliad Cymru wedi gorfod cyfieithu deddfwriaeth i'r Gymraeg yn ystod y cyfnod yn dilyn Deddf Llywodraeth Cymru 1998.

⁴⁰⁰ Gweler Lionel Levert, *A Bilingual and Bijural Legislative Drafting: To Be or Not To Be?* (2004) *Statute Law Review* Cyfrol 25 Rhif 2
Donald L Revell, *Bilingual Legislation: The Ontario Experience* (1998) *Statute Law Review* Cyfrol 19 Rhif 1

⁴⁰¹ Gweler Judith Keating, *Legislative Drafting in New Brunswick: The Little Engine That Could* (2005) *Commonwealth Law Bulletin* Cyfrol 31 Rhif 4

⁴⁰² A Lionel Levert, *Bilingual and Bijural Legislative Drafting: To Be or Not To Be?* (2004) *Statute Law Review* Cyfrol 25 Rhif 2 tud 155

⁴⁰³ *ibid* 155

Mabwysiadwyd y broses o ddrafftio ar y cyd,⁴⁰⁴ yn ôl Keith Bush⁴⁰⁵ gan ei fod yn “...*seeks to assure to the text in each language sufficient autonomy to protect the natural forms and traditions of that language.*”

Dyma olygu ei bod yn ofynnol wrth graffu ar ddeddfwriaeth Cynulliad Cenedlaethol Cymru, gyfeirio at y ddeddf yn y ddwy iaith yn anibynnol, gan fod yna wahaniaethau posib wrth ddadansoddi'r termau a ddefnyddiwyd.⁴⁰⁶ Ymhellach, y mae drafftio ar y cyd a chraffu ar y ddeddfwriaeth yn y ddwy iaith yn golygu y medda'r cyfreithiwr ar well dealltwriaeth a dealltwriaeth llawer mwy cyflawn o gynnwys a phwrpas y ddeddf.⁴⁰⁷

“Our experience of bilingual legislative drafting is already teaching us the benefits it typically brings in terms of clarity. When you have to express the same thing in two languages you really know what that thing is.”⁴⁰⁸

Tanlinellodd yr Athro Iwan Davies o fewn ei ddarlith *Her Cymru'r Gyfraith*⁴⁰⁹ pa mor allweddol yw hi fod cyfreithwyr Cymru'n craffu ar gynnwys y ddeddf yn y ddwy iaith yn unigol, gan ymwrthod rhag dibynnu ar un cyfrwng yn unig;

⁴⁰⁴ Gweler Pwyllgor Deddfu *Bilingual Lawmaking and Justice A Report on the lessons for Wales from the Canadian experience of bilingualism* Cynulliad Cenedlaethol Cymru Caerdydd Ebrill 4ydd 2006

⁴⁰⁵ Keith Bush, *New Approaches to UK Legislative Drafting: The Welsh Perspective* (2004) Statute Law Review Cyfrol 25 Rhif 2 tud 147

⁴⁰⁶ Gweler Catrin Fflur Huws, *Is Meaning Plain and Ordinary? Are You Sure About That?* (2012) Statute Law Review Cyfrol 33 Rhif 2

⁴⁰⁷ Bush (n 397) tud 150

⁴⁰⁸ Winston Roddick, *Law making and devolution: the Welsh experience* (2003) Legal Information Management Cyfrol 3 Rhif 3 / 4 Gaeaf tud 157

⁴⁰⁹ Davies (n 25)

“Yng nghyd-destun drafftio cyfreithiau nid mater o gyfieithu yn unig yw ddwyieithrwydd. Rhaid i unrhyw bwer galluogi sy’n llunio cyfreithiau a fydd yn cael eu gweithredu’n ddwyieithog ystyried yr iaith Gymraeg o’r cychwyn cyntaf.”⁴¹⁰

Wrth ystyried y broses o ddeddfu yng Nghymru, a’r angen i graffu ar y ddeddfwriaeth yn y ddwy iaith swyddogol, mae’n angenrheidiol y medda ymarferwyr y gyfraith yng Nghymru ar ddealltwriaeth gyflawn o’r gyfraith yn y Gymraeg a’r Saesneg. Yn wir, tanlinellodd Dr Catrin Fflur Huws o fewn ei herthygl *‘Is Meaning Plain and Ordinary? Are You Sure About That?’*⁴¹¹ bwysigrwydd addysgu cyfreithwyr o safbwynt ieithwedd y gyfraith, ac ymhellach terminoleg gyfreithiol drwy gyfrwng y ddwy iaith a ddefnyddir i ddrafftio deddfwriaeth. Gellid ffurfio dadl gref er cyfiawnhau darpariaeth addysg gyfreithiol cyfrwng Cymraeg felly drwy ddadlau ei bod yn angenrheidiol i adrannau cyfreithiol Cymru sicrhau fod eu myfyrwyr wedi eu trwytho yn nherminoleg y gyfraith drwy gyfrwng y Gymraeg a’r Saesneg i ymgymryd a’r dasg o ddrafftio neu ddehongli’r corff newydd o ddeddfwriaeth a ddatblygwyd yng Nghymru.

“In the end, no legal system can duly operate in more than one language if legal higher education is not guaranteed and provided for through the medium of those languages and if enough members of the legal professions are not linguistically competent in all recognised languages.”⁴¹²

Yn wir, datganodd yr Athro Thomas Glyn Watkin nad oedd medru’r ddwy iaith yn ddigonol i ymateb i anghenion Cymru’r Gyfraith, y mae’n allweddol felly y darperir addysg gyfreithiol cyfrwng Cymraeg o fewn adrannau cyfreithiol Cymru er sicrhau fod gan gyfreithwyr Cymru ddealltwriaeth gyflawn o derminoleg gyfreithiol ddwyieithog.

⁴¹⁰ ibid 8

⁴¹¹ Huws (n 406) tud 251

⁴¹² Arzoz (n 21) tud 6

“Nid yw’r gallu i ddarllen, ysgrifennu a siarad y ddwy iaith yn ddigon ar ei ben ei hun. Y mae Cymru eisiau cyfreithwyr sydd yr un mor alluog i ymarfer eu sgiliau cyfreithiol yn y Gymraeg a’r Saesneg, ac y mae hynny’n gofyn am fwy na medru siarad y ddwy iaith. Y mae’n gofyn am hyder ar ran unigolion eu bod yr un mor effeithiol yn eu gwaith cyfreithiol boed yn gweithio yn y Gymraeg neu’r Saesneg. Buasai’n hyfdra – na, buasai’n gelwyddog – hawlio bod ysgolion cyfraith Cymru eisies wedi cyrraedd y nod o gynhyrchu’r fath raddedigion.”⁴¹³

Y drydedd elfen a berthyn i’r ddadl a ffurfir o fewn y bennod hon er mwyn cyfiawnhau darpariaeth addysg gyfreithiol cyfrwng Cymraeg ydyw’r ffaith fod y ddeddfwrfa yng Nghymru yn sgil datganoli wedi ffurfio corff o gyfreithiau arbennig Gymreig.⁴¹⁴ Dyma olygu yn sgil datganoli yng Nghymru y gellid dadlau fod dyletswydd ar adrannau cyfraith prifysgolion Cymru i addysgu darpar gyfreithwyr am y corff newydd hwn o gyfraith a hynny drwy gyfrwng y Gymraeg a’r Saesneg, gan fod y ddeddfwriaeth wedi ei drafftio’n ddwyieithog.

Yn wir, tanlinellwyd yr angen hwn gan yr Athro Thomas Glyn Watkin o fewn ei ddarlith *Dysg y Gyfraith yn y Gymru Gyfoes* yn ôl yn 2001;

“Yn sgîl y Deddfau Iaith a Deddf Llywodraeth Cymru, y mae angen i broffesiynau’r Gyfraith yng Nghymru ateb gofynion cymdeithas ddwyieithog. Y mae ar Gymru angen cyfreithwyr cyhoeddus er mwyn ateb ei gofynion yn y Cynulliad Cenedlaethol ac mewn llywodraeth leol. Y mae ar Gymru angen hefyd cyfreithwyr preifat sydd yn gallu ateb gofynion y boblogaeth am wasanaethau cyfreithiol

⁴¹³ Watkin (n 24)

⁴¹⁴ Gweler Osian Rees, *Devolution and Family Law in Wales: A Potential for Doing Things Differently?* (2012) Statute Law Review Cyfrol 33 Rhif 2
Catrin Fflur Huws, *The Language of Education Law in England and/or Wales* (2012) Statute Law Review Cyfrol 33 Rhif 2

yn y Gymraeg a'r Saesneg yn ôl dewis y cleient. Y mae'n hollol ddiwerth darparu ar gyfer deddfwriaeth ddwyieithog a hawliau unigolion i dderbyn gwasanaethau cyfreithiol yn eu dewis iaith, os nad yw'r un peth yn cael ei wneud, nid yn unig ar gyfer recriwtio cyfreithwyr a all ddarparu'r fath wasanaethau ond hefyd, er mwyn hyrwyddo cyflawni'r fath amcanion gan bobl ifanc sydd yn barod, ac yn fodlon, i ymateb i'r her.”⁴¹⁵

Tanlinellwyd yr her sy'n gwynebu adrannau cyfraith sefydliadau addysg uwch Cymru o ganlyniad i'r corff newydd o gyfreithiau a grewyd gan y Cynulliad Cenedlaethol ymhellach gan Marie Navarro;

“There is no doubt that following the referendum of March 2011, the divergences in law that were beginning to emerge between Wales and England between 2007 and 2011 are likely to become far more accentuated in the future because primary law-making powers will lead to a 'more identifiable body of Welsh law.’”⁴¹⁶

Beth felly fydd ardrawiad datganoli pellach yng Nghymru ar adrannau cyfraith o fewn sefydliadau addysg uwch Cymru ac yn benodol darpariaeth addysg gyfreithiol cyfrwng Cymraeg? Wedi'r cyfan, cydnabu'r Athro R Gwynedd Parry o fewn ei gyfrol *Cymru'r Gyfraith Sylwadau ar Hunaniaeth Gyfreithiol* “...go brin fod stori esblygiad datganoli yng Nghymru yn darford gyda refferendwm 2011.”⁴¹⁷

Er y gwrthodwyd yr argymhelliad i ffurfio awdurdodaeth unigol i Gymru gan Gonfensiwn Cymru Gyfan,⁴¹⁸ cafwyd galwad i greu awdurdodaeth Gymreig gan Brif Weinidog Cymru, Carwyn Jones yn

⁴¹⁵ Watkin (n 24) tud 9

⁴¹⁶ Marie Navarro, *A Substantial Body of Different Welsh Law: A Consideration of Welsh Subordinate Legislation* (2012) Statute Law Review Cyfrol 33 Rhif 2 tud 1

⁴¹⁷ Parry (n 245) 30

⁴¹⁸ Adroddiad Confensiwn Cymru Gyfan o dan gadeiryddiaeth Syr Emyr Jones Parry Tachwedd (2009) tud 59

2011 yng nghynhadledd Cymru'r Gyfraith.⁴¹⁹ Er nad oes consensws pendant ynghylch yr hyn a olygir gan y term 'awdurdodaeth', yn ôl Pwyllgor Materion Cyfansoddiadol a Deddfwriaethol Cynulliad Cenedlaethol Cymru, bydd yn cynnwys yr agweddau canlynol;

“Tiriogaeth wedi'i diffinio – yn ein hachos ni, Cymru; Corff o gyfreithiau, a fyddai'n cynnwys cyfreithiau a wneir gan y Cynulliad Cenedlaethol yn ogystal â chyfreithiau a etifeddir pan gaiff awdurdodaeth ei chyflwyno; ystod o sefydliadau cyfreithiol gwahanol a system llysoedd.”⁴²⁰

Cyfeiria Confensiwn Cymru Gyfan ymhellach at yr agweddau allweddol a berthyn i awdurdodaeth fel y canlynol;

“Gellir pennu awdurdodaeth drwy diriogaeth benodedig, corff penodol o gyfreithiau neu strwythur llysoedd a sefydliadau cyfreithiol gwahanol.”⁴²¹

Un o'r prif elfennau a berthyn i awdurdodaeth yn ôl y ddau ddatganiad hwn ydyw corff o gyfraith anibynnol, ac yn dilyn darpariaethau Deddf Llywodraeth Cymru 2006, a gweithredu rhan 4 ac atodlen 7 o'r ddeddf, gwelir fod Cymru bellach yn datblygu corff o gyfraith arbenigol a berthyn i Gymru'n unig.

Yn wir, ffurfiwyd 'Comisiwn ar Ddatganoli Yng Nghymru' gan Ysgrifennydd Gwladol Cymru ar y pryd Cheryl Gillan A.S. ym mis Gorffennaf 2011, o dan gadeiryddiaeth Paul Silk i ymchwilio yn

⁴¹⁹ Navarro (n 416) tud 5

⁴²⁰ Pwyllgor Materion Cyfansoddiadol a Deddfwriaethol *Ymchwiliad i Awdurdodaeth ar wahân i Gymru* Cynulliad Cenedlaethol Cymru Rhagfyr (2012) tud 20

⁴²¹ Adroddiad Confensiwn Cymru Gyfan o dan gadeiryddiaeth Syr Emyr Jones Parry Tachwedd (2009) paragraff 3.9.15 tud 51

gyntaf i bwerau economaidd o safbwynt trethu a benthyg Cymru, ac yn ail i'r setliad datganoli presennol a gafwyd yng Nghymru, a phwerau deddfu Cynulliad Cenedlaethol Cymru.⁴²²

Ymhellach, ym mis Ebrill 2012 cychwynwyd ar broses ymgynghori gan Gynulliad Cenedlaethol Cymru i ymchwilio i'r posibilrwydd o ffurfio awdurdodaeth anibynnol i Gymru.⁴²³ Er hyn, nid amcan y broses ymgynghori oedd cyhoeddi barn pendant ynghylch sefydlu awdurdodaeth gyfreithiol anibynnol Gymreig, ond yn hytrach crynhoi barn y cyrff a'r unigolion hynny a gyfrannodd at y broses ymgynghori ynghylch y posibilrwydd o ffurfio awdurdodaeth arbennig i Gymru.⁴²⁴

Cyhoeddwyd ail adroddiad y Comisiwn Silk a ymchwiliodd i'r setliad datganoli presennol a phwerau Cynulliad Cenedlaethol Cymru yn Ngwanwyn 2014. Er hyn, cyhoeddwyd ffrwyth llafur Pwyllgor Materion Cyfansoddiadol a Deddfwriaethol Cynulliad Cenedlaethol Cymru drwy gyfrwng adroddiad *Ymchwiliad i Awdurdodaeth ar wahân i Gymru* ym mis Rhagfyr 2012.⁴²⁵

O safbwynt yr efrydiaeth hon, ystyrir yn benodol y drafodaeth a gafwyd o fewn yr adroddiad ynghylch ffurfio awdurdodaeth ar ymarferwyr y gyfraith, ac ar addysg ac hyfforddiant cyfreithiol.

Tanlinellodd y pwyllgor fod datblygiad corff o gyfreithiau Cymreig, a'r posibilrwydd o sefydlu awdurdodaeth Gymreig, yn esgor ar yr angen i gyfreithwyr sydd am ymarfer yng Nghymru ddatblygu dealltwriaeth gyflawn o gyfraith Cymru. Er hyn, tanlinellodd yr adroddiad nad oeddynt am osod

⁴²² commissionondevolutioninwales.independent.gov.uk/ cafwyd mynediad Medi'r 2il 2011

⁴²³ wales.gov.uk/consultations/finance/seplegaljurisdiction/?skip=1&lang=cy cafwyd mynediad Mai 12fed 2012

⁴²⁴ wales.gov.uk/consultations/finance/seplegaljurisdiction/?skip=1&lang=cy cafwyd mynediad Mai 12fed 2012 tud 9

⁴²⁵ Pwyllgor Materion Cyfansoddiadol a Deddfwriaethol *Ymchwiliad i Awdurdodaeth ar wahân i Gymru* Cynulliad Cenedlaethol Cymru, Caerdydd Rhagfyr (2012)

rhwystrau ychwanegol ar ymarferwyr cyfreithiol yng Nghymru.⁴²⁶

“Credwn y dylai hyfforddiant cyfreithiol gael ei ddatblygu ymhellach pe bai awdurdodaeth ar wahân yn cael ei datblygu er mwyn adlewyrchu’n well draddodiadau cyfreithiol Cymru a’i hunaniaeth gyfreithiol newydd. Yn benodol, efallai y byddai sefydlu cymhwyster ychwanegol ym maes cyfraith Cymru i’w weld fel rhywbeth dymunol.”⁴²⁷

Er hyn, wrth ystyried addysg ac hyfforddiant cyfreithiol o fewn ysgolion cyfraith sefydliadau addysg uwch Cymru, cafwyd datganiad o fewn yr adroddiad gan y Pwyllgor Materion Cyfansoddiadol a Deddfwriaethol y dylai graddau cyfreithiol sefydliadau addysg uwch Cymru barhau i fod yn drosglwyddiadwy,⁴²⁸ ac ymataliwyd rhag datgan y byddai hyfforddiant ar gyfraith Gymreig yn hanfodol neu’n ddymunol. Er hyn, cafwyd datganiad cryf gan y cyfreithiwr Emyr Lewis wrth roddi tystiolaeth i’r ymchwiliad yn gwrthod safiad o’r iaith;

“Dylai fod yn hanfodol i bob cyfreithiwr yng Nghymru a Lloegr ddysgu peth elfen o gyfraith Cymru, oherwydd cyhyd â bod gennym awdurdodaeth unedig Cymru a Lloegr, bydd y gyfraith yng Nghymru yn rhan o gyfraith Cymru a Lloegr. Felly, dylai dysgu am natur Cynulliad Cenedlaethol Cymru a Llywodraeth Cymru fod yn rhan hanfodol o’r cwrs sylfaen”⁴²⁹

Ymddengys felly fod yna amharodrwydd ar rhan yr awduron rhag cynnwys datganiad o gyfraniad posib adrannau cyfraith sefydliadau addysg uwch Cymru er mwyn darparu hyfforddiant i gywgyfreithwyr pe sefydlwyd awdurdodaeth yng Nghymru.

⁴²⁶ ibid 38

⁴²⁷ ibid 37-38

⁴²⁸ ibid 57

⁴²⁹ ibid 57

Tuedda'r awdur gytuno â datganiad y cyfreithiwr Emyr Lewis, y bydd ffurfio awdurdodaeth Gymreig o reidrwydd yn creu angen hyd yn oed yn fwy sylweddol o gymharu â sefyllfa bresennol awdurdodaeth unedig Cymru a Lloegr am hyfforddiant arbennigol ym maes cyfraith Cymru. Heb unrhyw amheuaeth, byddai'r angen hwn yn llawer mwy sylweddol pe bai'r Comisiwn Silk ymhellach yn datgan yr angen i ail ystyried y setliad datganoli presennol a gafwyd yng Nghymru, gan ffafrio setliad sy'n ymdebygu i'r hyn a gafwyd yn yr Alban sydd wedi datblygu model datganoli pwerau a gadwyd.⁴³⁰

Yn wir, cyfeiria'r Athro R Gwynedd Parry⁴³¹ at y ffaith fod amryw adrannau cyfreithiol o fewn sefydliadau addysg uwch Cymru eisioes wedi ffurfio canolfannau ymchwil sy'n ffocysu'n benodol ar faterion Gymreig, megis Canolfan Materion Cyfreithiol Gymreig Aberystwyth, Canolfan Hywel Dda ym Mhrifysgol Abertawe, a Chanolfan Llywodraethiant Cymru Prifysgol Caerdydd fel cydnabyddiaeth swyddogol o'r angen i ymateb i anghenion y gyfraith yng Nghymru, gan ganoli ymchwil ar faterion Gymreig, ac ar gyfraith Cymru.

Casgliad

Heb unrhyw amheuaeth, wrth i gorff o gyfraith Gymreig ddatblygu, ac efallai'n dilyn sefydlu awdurdodaeth gyfreithiol i Gymru ac ehangu ar allu deddfwriaethol Cynulliad Cenedlaethol Cymru yn sgil ail adroddiad y Comisiwn Silk, bydd y dyletswydd ar ysgolion cyfraith Cymru i hyfforddi cyfreithwyr ym maes cyfraith Cymru ac hynny drwy gyfrwng y Gymraeg yn cynnyddu'n sylweddol. Gellid dadlau felly ei bod yn llwyr angenrheidiol fod holl adrannau cyfreithiol sefydliadau addysg uwch Cymru heddiw yn darparu addysg gyfreithiol sy'n meddu ar agwedd Gymreig, a hynny drwy gyfrwng y Gymraeg a'r Saesneg.

⁴³⁰ Gweler *Tystiolaeth Llywodraeth Cymru i'r Comisiwn ar Ddatganoli yng Nghymru* Llywodraeth Cymru Caerdydd Chwefror 18fed (2013)
Theodore Huckle, *Wales, a Jurisdiction?* Araith i Gymdeithas Ysgolheigion y Gyfraith, Caerdydd Tachwedd 18fed (2012)

⁴³¹ Parry (n 245) tud 108

Yn wir, datganodd yr Athro R Gwynedd Parry;

“Mae’r ddadl o blaid addysg Gymraeg yn y gyfraith yn amlwg. Os yw myfyrwyr yn treulio cyfnod yn y prifysgolion heb dderbyn eu haddysg yn y gyfraith trwy gyfrwng y Gymraeg, neu o leiaf elfen ohoni, mae’r cyfle gorau i’w trwytho yn y ffordd ddwyieithog o ymdrin â’r gyfraith wedi ei golli. Dyma’r cyfle gorau i fagu cyfreithwyr dwyieithog y dyfodol, gan sicrhau eu bod yn deall anghenion eu cymdeithas ac yn barod i gwrdd â’r anghenion hynny, a thrwy hynny, efallai, wasanaethu eu cenedl. Felly os yw addysg yn elfen hanfodol o lwyddiant a pharhad dwyieithrwydd ym myd y gyfraith, ac o lwyddiant Cymru’r Gyfraith hyd yn oed, yna mae gan adrannau cyfraith y prifysgolion gyfraniad pwysig i’r broses hon.”⁴³²

Ffurfiwyd dadl o fewn y bennod hon felly fod angen darpariaeth addysg uwch cyfrwng Cymraeg yn seiliedig ar statws y Gymraeg o fewn y system gyfreithiol Gymreig. Atgyfnerthir y ddadl hon wrth ystyried datblygiadau’n dilyn datganoli i Gymru, er enghraifft deddfu dwyieithog, a’r angen i graffu ar ddeddfwriaeth drwy gyfrwng y Gymraeg a’r Saesneg. Ymhellach, tanlinellwyd pwysigrwydd sgiliau dwyieithog ymysg cyfreithwyr Cymru wrth ystyried datblygiadau cyfreithiol a gwleidyddol posib yng Nghymru, megis sefydlu awdurdodaeth unigol i Gymru.

Ffaith allweddol a danlinellwyd o fewn y bennod hon, yw pwysigrwydd sgiliau dwyieithog ymysg cyfreithwyr Cymru. Nid yw’r ddadl hon o safbwynt addysg gyfreithiol ddwyieithog yn effeithio ar ddilysrwydd y ddadl a ffurfiwyd o safbwynt pwysigrwydd y continiwm ieithyddol ym maes addysg yng Nghymru, gan ei fod yn tanlinellu pwysigrwydd derbyn addysg uwch cyfrwng Cymraeg, ond yn cydnabod realiti’r byd gwaith, a’r angen i gyfreithwyr fedru ymarfer yn y Gymraeg a’r Saesneg y naill

⁴³² ibid 114 - 115

fel y llall. Dyma felly danlinellu'r angen i barhau â'r ddarpariaeth cyfrwng Saesneg o fewn adrannau cyfraith sefydliadau addysg uwch Cymru, ond ymhellach gweithredu i sicrhau darpariaeth addysg ac hyfforddiant cyfreithiol gydradd drwy gyfrwng y Gymraeg. Bydd ymateb i'r toriad a gafwyd o safbwynt y continiwm cyfrwng Cymraeg rhwng addysg uwchradd ac addysg uwch felly'n allweddol er mwyn cyrraedd yr uchelgais hwn.

Er hyn, a yw polisiau'r Coleg Cymraeg Cenedlaethol yn bodloni'r amcan hwn? Canolbwyntia holl bolisiau'r Coleg Cymraeg Cenedlaethol ar ddatblygu a chynyddu darpariaeth addysg uwch cyfrwng Cymraeg. Ni chafwyd unrhyw gyfeiriadaeth at weithredu er mwyn datblygu darpariaeth ddwyieithog. Er hyn, rhaid cydnabod fod sefyllfa bresennol darpariaeth addysg gyfreithiol fel a amlygwyd yn y bennod flaenorol yn golygu ei bod yn ofynnol i fyfyrwyr ymgymryd ag astudiaethau drwy gyfrwng y Gymraeg a'r Saesneg. Er hyn, fel a amlygwyd yn y bennod flaenorol, bychan iawn ac anghydradd yw'r ddarpariaeth addysg gyfreithiol a geir o fewn adrannau cyfraith addysg uwch Cymru. Os am ymateb i anghenion y byd gwaith ac ymateb yn llwyddiannus i'w swyddogaeth gymdeithasol, yn anorfod, bydd gofyn i'r Coleg Cymraeg sicrhau cynnydd yn y ddarpariaeth addysg gyfreithiol cyfrwng Cymraeg, gan ymateb i'r heriau sylweddol hynny a nodwyd o fewn y bennod flaenorol megis diffyg deunyddiau dysgu a niferoedd staff. Ystyrir felly'r posibilrwydd o ddatblygu darpariaeth ddwyieithog cynaliadwy er mwyn ymateb i'r angen ymarferol am gyfreithwyr wedi eu trwytho yn y gyfraith yn y Gymraeg a'r Saesneg ym mhennod pedwar.

Cyfiawnhad cyfreithiol dros ddarparu addysg uwch cyfrwng Cymraeg

Yn ogystal â chyfiawnhad dros hawlio darpariaeth addysg uwch cyfrwng Cymraeg yn seiliedig ar bwysigrwydd y continiwm ieithyddol o fewn maes addysg i gyrhaeddiad unigolion, a'r cyfiawnhad pellach dros warantu'r mynediad hwnnw a ddaw o'r angen ymarferol o fewn y maes cyfreithiol am gyfreithwyr sy'n medru ymarfer drwy gyfrwng y Gymraeg a'r Saesneg, gellid ymhellach atgyfnerthu'r ddadl, a chynnwys cyfiawnhad yn deillio o'r cyd-destun hawliau dynol a phwysigrwydd cydnabod hawliau ieithyddol ac addysgiadol o safbwynt rhyngwladol ac Ewropeaidd.

Cychwyna'r bennod hon drwy ystyried dogfennau rhyngwladol sy'n cydnabod yr uchelgais o sicrhau cydraddoldeb a chydabyddiaeth o hawliau lleiafrifoedd ac hawliau ieithyddol ar draws y byd.

Yn ail, ystyrir a fedr adeiladu ar y ddadl rhyngwladol dros gyfiawnhau darpariaeth addysg gyfreithiol cyfrwng Cymraeg wrth ystyried fframweithiau Ewropeaidd. Yn benodol, ceir trafodaeth o'r hawliau a warchodir gan y Confensiwn Hawliau Dynol 1950, gan ystyried a yw'r hawliau yma'n ffurfio sail i gyfiawnhau darpariaeth addysg gyfreithiol cyfrwng Cymraeg i bob myfyriwr yng Nghymru?

Aiff y bennod ymlaen i ystyried hawliau penodol a warchodir o fewn Siartr Ewrop ar Gyfer Ieithoedd Rhanbarthol Neu Leiafrifol 2001 a'r Confensiwn Fframwaith Er Gwarchod Lleiafrifoedd Cenedlaethol 1995, gan holi a ellid ffurfio dadl gyfreithiol gref i gyfiawnhau ac hawlio darpariaeth addysg uwch cyfrwng Cymraeg ac yn benodol addysg gyfreithiol cyfrwng Cymraeg i bob myfyriwr addysg uwch, sy'n dymuno astudio drwy gyfrwng y Gymraeg.

Yna, ceir ystyriaeth o'r syniad o gydraddoldeb, beth yn union a olygir wrth y term arbennig hwn ac a ellir ffurfio dadl i sicrhau triniaeth gyfan gwbl unigol ar gyfer y Gymraeg o fewn y system addysg uwch yng Nghymru, er mwyn sicrhau canlyniad o gydraddoldeb i'r Gymraeg a'r Saesneg a chydaddoldeb rhwng myfyrwyr sydd am astudio yn y naill iaith a'r llall? Ystyrir yn ogystal y posibilrwydd o atgyfnerthu'r ddadl gyfreithiol wrth ystyried dadleuon o du theori iaith, gan ystyried gwaith academyddion megis Tove Skutnabb-Kangas a Robert Phillipson.

Dogfennau rhyngwladol

Gwelwyd y datblygiadau gwirioneddol pellgyrhaeddol cyntaf o safbwynt cydnabyddiaeth o fodolaeth hawliau dynol, yn dilyn erchyllderau'r Ail Ryfel Byd. Ym 1945, dilyswyd Siartr Cynghrair y Cenhedloedd gan y Deyrnas Unedig, Tseina, Ffrainc, Unol Dalieithau America a'r Undeb Sofietaidd, a 45 o wladwriaethau eraill, gan ffurfio'r Cenhedloedd Unedig. Datblygodd gonsensws gwleidyddol rhyngwladol am y tro cyntaf rhwng y llofnodion i sicrhau heddwch, gweinyddiaeth cyfiawnder gyfiawn a diogelwch i bob unigolyn ar draws y byd. Er mwyn cyrraedd yr amcanion yma, hyrwyddwyd y syniad o fodolaeth hawliau dynol a berthyn i bob unigolyn, gan bwysleisio pwysigrwydd gwerth pob unigolyn, pwysigrwydd cydraddoldeb, a goddefgarwch.⁴³³

Yn dilyn sefydlu'r Cenhedloedd Unedig, cafwyd y datganiad cyntaf swyddogol drwy gyfrwng Y Cyfamod Rhyngwladol ar Hawliau Dynol 1948, o ymrwymiad rhyngwladol i barchu a gwarchod hawliau pob unigolyn, gan wahardd anffafiaeth.

“All humans are born free and equal with dignity and rights. They are endowed with reason and conscience and should act towards one another in a spirit of brotherhood.”⁴³⁴

⁴³³ Rhaglith Siartr Cynghrair y Cenhedloedd (1945) tudl

⁴³⁴ Erthygl 1 Cyfamod Rhyngwladol ar Hawliau Dynol (1948)

“Everyone is entitled to all the rights and freedoms set forth in this Declaration, without distinction of any kind, such as race, colour, sex, language, religion, political or other opinion, national or social origin, property, birth or other status. Furthermore, no distinction shall be made on the basis of the political, jurisdictional or international status of the country or territory to which a person belongs, whether it be independent, trust, non-self-governing or under any other limitation of sovereignty.”⁴³⁵

“All are equal before the law and are entitled without any discrimination to equal protection of the law. All are entitled to equal protection against any discrimination in violation of this Declaration and against any incitement to such discrimination.”⁴³⁶

Ynghyd â gwahardd anffafiaeth a sicrhau triniaeth gydradd, dyma oedd y cyfarnod cyntaf i sicrhau'r hawl i addysg i bob un o fewn yr 51 o wladwriaethau a oedd yn rhan o'r Cenhedloedd Unedig erbyn 1948. Datganodd erthygl 26 o'r Cyfarnod Ryngwladol ar Hawliau Dynol 1948;

“Everyone has the right to education.”⁴³⁷

Yr oedd y Cyfarnod arbennig hwn felly'n drobwynt o fewn hanes cyfraith hawliau dynol rhyngwladol, gan iddo gydnabod dwy elfen unigol a berthyn i gyfraith hawliau dynol, yr angen i annog cydymffurfiaeth oddi wrth gwladwriaethau ynghylch gwarchod buddiannau unigolion, megis gwarchod yr hawl i addysg ac ymhellach, annog cydnabyddiaeth o bwysigrwydd dileu camwahaniaethu, yn arbennig ar sail iaith.

⁴³⁵ ibid erthygl 2

⁴³⁶ ibid erthygl 7

⁴³⁷ ibid erthygl 26

O berthnasedd arbennig i'r thesis hwn, dyma gydnabyddiaeth swyddogol am y tro cyntaf fod yna ddyletswydd ar wladwriaethau i ddarparu, ynghyd ag hawl gan ddinasyddion i dderbyn addysg. Dyma sicrhau cynnydd mewn safonau o fewn ysgolion, datblygu ymwybyddiaeth ymysg plant a phobl ifanc o'r byd y tu hwnt i ffiniau eu gwladwriaethau ac ymhellach, dileu arwahanu o safbwynt addysg o fewn gwladwriaethau.

Er hyn, er na chynhwysir unrhyw gyfyngiad pendant o fewn y Cyfamod gan y Cenhedloedd Unedig o safbwynt pwy yn union a feddai ar yr hawl i dderbyn addysg, mae'n eglur mai i blant yn unig y cyfeiria'r ddogfen, hynny yw unigolion o dan ddeunaw oed. Nid yw'r hawl a warchodir o fewn y Cyfamod hwn felly'n cynnwys yr hawl i fynediad at addysg uwch.

“While all international human rights treaties assert the right to education without reference to age, clear priority is accorded to young learners.”⁴³⁸

Atgyfnerthir y farn hon wrth edrych ar gynnwys adran 26(3) o Gyfamod Rhyngwladol y Cenhedloedd Unedig, lle y cyfeirir yn benodol at bwysigrwydd hawl rieni i benderfynu pa fath o addysg a dderbynir gan eu plant.

Gall y sefyllfa arbennig hon godi nifer o broblemau o safbwynt meddu'r hawl i fedru derbyn addysg, yn benodol addysg uwch. Gan y cyfeiria'r Cyfamod at blant yn unig, dyma osod cynsail ar gyfer datblygiadau pellach o fewn cyfraith, cytundebau a datganiadau rhyngwladol yn ymwneud â hawliau dynol, gan ffocysu'n unig ar addysg gorfodol, a dileu unrhyw ystyriaeth o safbwynt addysg uwch. Er

⁴³⁸ Katarina Tomasevski, *Manual On Rights-Based Education, Global Human Rights Requirements Made Simple* UNESCO Bangkok (2004) tud 9.

y cydnabu fod ambell wladwriaeth wedi gwarchod yr hawl i addysg uwch i’w trigolion, gan gynnwys Portiwgal, Rwsia a Ffrainc,⁴³⁹ ni chafwyd ymlyniad tebyg gan y Deyrnas Unedig.

O safbwynt yr efrydiaeth hon, y mae’r cynsail yma a osodwyd o fewn Cyfamod y Cenhedloedd Unedig ym 1948 heb unrhyw amheuaeth yn faen tramgwydd pendant a welir ei ail-adrodd o fewn datganiadau, cytundebau a chyfreithiau rhyngwladol ac Ewropeaidd hyd heddiw, sy’n ei gwneud yn anodd ffurfio dadl gyfreithiol i gyfiawnhau addysg uwch drwy gyfrwng iaith lleiafrifol.

Er hyn, y mae cydnabyddiaeth o bwysigrwydd dileu camwahaniaethu ar sail iaith yn ystyriaeth allweddol o fewn yr efrydiaeth hon. Dadleua Ronald Dworkin⁴⁴⁰ fod cydnabyddiaeth wleidyddol ac ewyllys gwleidyddol i hyrwyddo’r syniadaeth o hawliau dynol yn rhyngwladol wedi bod yn allweddol i sicrhau datblygiadau pellach o safbwynt gwarchod lleiafrifoedd. Yn fwy pendant, dyma gydnabyddiaeth am y tro cyntaf fod angen gwahaniaethu o safbwynt triniaeth i sicrhau canlyniad teg a chytbwys i ddinasyddion a berthyn i’r lleiafrif. Ceir ystyriaeth bellach o’r syniadaeth hon y nes ymlaen yn y bennod.

“The bulk of law – that part which defines and implements social, economic and foreign policy – cannot be neutral. It must state, in the greatest part, the majority’s view of the common good. The

⁴³⁹ Gweler: Erthygl 43(3) Cyfansoddiad Rwsia,

Erthygl 74 Cyfansoddiad Portiwgal

Erthygl 13 Rhaglith 4ydd Cyfansoddiad Ffrainc

Yoram Rabin, *The Many Faces of the Right to Education* Daphne Barak-Erez ac Aeyal M Gross (gol) *Exploring Social Rights Between Theory and Practice* Hart Publishing Oxford (2007) tud 267

⁴⁴⁰ Ronald Dworkin, *Taking Rights Seriously* Duckworth Press (1997) tud 205

institution of rights is therefore crucial, because it represents the majority's promise to the minorities that their dignity and equality will be respected.”⁴⁴¹

Er hyn, “... *adopting a rights –based approach to education is not a panacea. It does pose some challenges – for example, the need to balance the claims of different rights holders and address potential tensions between the realization of different rights or between rights and responsibilities.*”⁴⁴²

Y mae'r dyfyniad hwn gan Gronfa Plant y Cenhedloedd Unedig yn berthnasol tu hwnt wrth ystyried datblygiad rhyngwladol hawliau dynol dros yr hanner canrif diwethaf. Er i'r datblygiadau cynnar o safbwynt datganiadau gan y Cenhedloedd Unedig ymddangos yn bellgyrhaeddol, gan iddynt gydnabod hawliau unigolion ac annog goddefgarwch a thriniaeth gydradd; yr oeddynt yn creu sialensau pendant. Ni welwyd hyn yn fwy eglur nag o safbwynt dileu anffafriaeth ieithyddol o fewn darpariaeth addysgiadol. Er i'r Cyfamod gydnabod yn benodol pwysigrwydd dileu anffafriaeth ar sail iaith ac ymhellach, cydnabod pwysigrwydd yr hawl i dderbyn addysg, nid oes yna ddatganiad pendant o safbwynt gwarchod buddiannau, a dileu anffafriaeth o safbwynt unigolion a oedd am dderbyn addysg drwy gyfrwng iaith arbennig, heb sôn am addysg uwch drwy gyfrwng iaith lleiafrifol.

O fewn datganiadau, cytundebau a deddfwriaeth yn dilyn y cynsail a osodwyd gan y Cenhedloedd Unedig ym 1948, dadleua Fernand de Varennes⁴⁴³ fod tuedd positif tuag at warchod a mabwysiadu mesurau i hyrwyddo ieithoedd lleiafrifol a gwarchod buddiannau siaradwyr ieithoedd lleiafrifol wedi eu hamlygu.⁴⁴⁴ Crêd Robert Dunbar⁴⁴⁵ fod yna ddau gategori pendant o hawliau ieithyddol wedi

⁴⁴¹ ibid 205

⁴⁴² *A Human Rights-Based Approach to Education for All* United Nations Children's Fund, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization Efrog Newydd, (2007)

⁴⁴³ Fernand De Varennes, *Language Rights Standards in Europe: The impact of the Council of Europe's Human Rights and Treaty Obligations* Susana Pertot, Tom M S Priestly, Colin H Williams (gol) *Rights, Promotion and Integration Issues for Minority Languages in Europe* Palgrave Macmillan (2009)

⁴⁴⁴ ibid 24

datblygu'n dilyn 1948. Yn gyntaf, cafwyd categori o gyhoeddiadau, deddfwriaeth a mesurau a oedd yn oddefgar o hawliau ieithyddol.

“The first broad category of rights could be described as encompassing a regime of linguistic tolerance, and includes measures which aim to protect speakers of minority languages from discrimination.”⁴⁴⁶

Dyma lynnu at syniadaeth greiddiol Cyfamod Ryngwladol ar Hawliau Dynol y Cenhedloedd Unedig 1948. Nid oedd yr hawliau yma felly'n gweithredu'n bositif er mwyn gwarchod buddiannau lleiafrifoedd neu ieithoedd lleiafrifol, ond yn hytrach yn cydnabod eu bodolaeth ac yn adnabod yr angen i'w gwarchod.

Er hyn, gwelodd Dunbar fod yna gategori pellach o hawliau'n datblygu a oedd yn ei dŷb ef yn hyrwyddo hawliau ieithyddol, gan alw am weithredu positif gan wladwriaethau er mwyn eu cydnabod a'u gwarchod. Gwelwyd yr agwedd hon o fewn datganiadau, deddfwriaeth a chytundebau mwy diweddar.

“The second broad category of language rights could be described as encompassing a regime of linguistic promotion, and includes measures which create certain “positive” rights in key public services, such as education and public media, through the medium of minority languages.”⁴⁴⁷

⁴⁴⁵ Robert Dunbar, *Minority Language Rights in International Law* (2001) International and Comparative Law Quarterly Cyfrol 50 tud 91

⁴⁴⁶ ibid 91

⁴⁴⁷ ibid 92

Yr oedd yr ail gategori yma o hawliau felly'n annog gweithredu positif er mwyn cydnabod hawliau lleiafrifoedd ac hawliau ieithoedd lleiafrifol, gan fynnu gweithredu pendant i gydnabod yr hawliau hynny. Dyma olygu y medda deddfwriaeth a chytundebau rhyngwladol ac Ewropeaidd mwy diweddar ar ddau ogwydd gwahanol sy'n meddu ar sgil effeithiau gwahanol iawn o safbwynt gwarchod hawliau, neu hyrwyddo hawliau ieithoedd lleiafrifol a siaradwyr yr ieithoedd hynny. Y mae'r gwahaniaeth sylfaenol hwn rhwng gwarchod ac hyrwyddo hawliau felly'n ystyriaeth allweddol i'r thesis hwn, fel a drafodir wrth ystyried cytundebau Ewropeaidd a rhyngwladol yn dilyn 1948.

Yn dilyn cyhoeddiad arloesol 1948, cyhoeddwyd Cyfamod Rhyngwladol ar Hawliau Sifil a Gwleidyddol 1966, a'r Cyfamod Rhyngwladol ar Hawliau Economaidd, Cymdeithasol a Diwylliannol 1966. Y mae asesu'r hyn a gynhwysir o fewn y ddau Gyfamod yma'n ganolog i'r asesiad o ddeddfwriaeth a chytundebau rhyngwladol a wnaed yn y bennod hon, gan mai dyma oedd sail datblygu'r syniad o hawliau dynol ar draws y byd,⁴⁴⁸ yn dilyn Cyfamod 1948.

Mae'r ddau Gyfamod a gyhoeddwyd yn sgil Cyfamod y Cenhedloedd Unedig ar Hawliau Dynol yn ehangu ar yr hyn a gynhwysir o fewn y ddogfen wreiddiol. Prif thema'r ddau Gyfamod, yn debyg i'r Cyfamod ar Hawliau Dynol, ydyw dileu camwahaniaethu rhwng unigolion a grwpiau ar sail lliw, rhyw, tras ethnig, crefydd, daliadau gwleidyddol ac iaith, gan annog cydraddoldeb rhwng pob unigolyn.

Er fod y Cyfamod Rhyngwladol ar Hawliau Economaidd, Cymdeithasol a Diwylliannol 1966 yn gwarchod yr hawl i addysg,⁴⁴⁹ unwaith yn rhagor, ni cheir unrhyw gyfeiriadaeth at gyfrwng yr addysg o fewn y Cyfamod hwnnw, nac ychwaith pun a'i oedd yr hawl yn ymestyn i gynnwys yr hawl i fynediad at addysg uwch.

⁴⁴⁸ Rhona K M Smith, *Textbook on International Human Rights* 3rd Edition Oxford University Press (2007) tud 37

⁴⁴⁹ Erthygl 13 Cyfamod Rhyngwladol ar Hawliau Economaidd, Cymdeithasol a Diwylliannol (1966)

Gwelir y datganiad mwyaf pellgyrhaeddol o safbwynt ieithoedd lleiafrifol yn y Cyfamod Rhyngwladol ar Hawliau Sifil a Gwleidyddol 1966, o fewn erthygl 27.

“In those states in which ethnic, religious or linguistic minorities exist, persons belonging to such minorities shall not be denied the right, in community with the other members of their group, to enjoy their own culture, to profess and practice and practice their own religion, or to use their own language.”⁴⁵⁰

Dywed Gwion Lewis o fewn ei gyfrol ‘Hawl i’r Gymraeg’⁴⁵¹ “*hanfod erthygl 27 yw na ddylid ymyrryd â lleiafrifoedd ieithyddol.*”⁴⁵² Nid oes unrhyw esboniad o fewn y Cyfamod o’r hyn a olygir wrth leiafrif ac ymhellach, nid yw’n gwahaniaethu rhwng defnydd ieithoedd lleiafrifol mewn sefyllfaoedd cyhoeddus neu breifat. Er hyn, y mae’r rhyddid i ddefnyddio a mwynhau ieithoedd lleiafrifol a gynhwysir o fewn yr erthygl hwn, heb unrhyw amheuaeth, yn gosod dyletswydd ar wladwriaethau i sicrhau’r amodau mwyaf pwrpasol ar gyfer lleiafrifoedd i ymarfer yr hawl hwn. Y mae’r amodau ansicr a berthyn i’r erthygl yn golygu y gall gwladwriaethau gynnig diffiniad neu ddehongliad pellgyrhaeddol o hawliau lleiafrifoedd ieithyddol, gan roddi cydnabyddiaeth ehangach i hawliau unigolion sy’n medru’r ieithoedd hynny. Yn wrthgyferbyniol, gall yr amodau ansicr ar y llaw arall alluogi gwladwriaethau sydd wedi eu hymrwymo i’r erthygl hwn ymgymryd â phroses o warantu’r hawl, ond ymrafael rhag hyrwyddo’r iaith leiafrifol.

⁴⁵⁰ Erthygl 27 Cyfamod Rhyngwladol ar Hawliau Sifil a Gwleidyddol (1966)

⁴⁵¹ Lewis (n 302)

⁴⁵² *ibid* 37

Rhaid nodi nad yw'r Deyrnas Unedig wedi cytuno i'r hyn a gynhwysir o fewn erthygl 27 o'r Cyfamod Rhyngwladol ar Hawliau Sifil a Gwleidyddol 1966, er iddynt gytuno, a mabwysiadu'r hyn a gynhwysir o fewn gweddill y Cyfamod o fewn cyfraith ddomestig.

Ymhellach, ni lofnodwyd y datganiadau mwy diweddar a gyhoeddwyd gan y Cenhedloedd Unedig yn seiliedig ar gynnwys erthygl 27 gan y Deyrnas Unedig, megis Datganiad y Cenhedloedd Unedig ar Hawliau Unigolion sy'n Perthyn i Leiafrifoedd Cenedlaethol neu Ethnig, Crefyddol neu Ieithyddol. Dyma adlewyrchu meddylfryd y Deyrnas Unedig o safbwynt hawliau lleiafrifoedd ac hawliau ieithyddol. Ymddengys nad ydyw Llywodraeth San Steffan am gytuno i unrhyw hawliau lle nad oes yna amodau pendant yn bodoli, neu ffiniau sicr o safbwynt eu hymlyniad gwleidyddol a chyfreithiol i leiafrifoedd ac ieithoedd lleiafrifol. Adlewyrchwyd hyn o fewn eu cytundeb i Ddatganiad Cenhedloedd Unedig i Hawl y Plentyn 1989, lle y cafwyd cyfeiriadaeth bendant at yr hawl i addysg, ond heb unrhyw gytundeb i sicrhau darpariaeth addysg drwy gyfrwng iaith leiafrifol.

Ymddengys felly mai annog datblygu hawliau goddefgar yn unig a wnaiff y cytundebau a gytunwyd iddynt gan y Deyrnas Unedig ar y lefel rhyngwladol o safbwynt hawliau dynol ac hawliau sy'n gwarchod ieithoedd lleiafrifol a siaradwyr ieithoedd lleiafrifol yn benodol, yn union fel y cyfeiriwyd atynt gan Robert Dunbar. Y mae ffurfio dadl gref er mwyn cyfiawnhau darpariaeth addysg uwch drwy gyfrwng iaith leiafrifol felly'n dasg anodd o ganlyniad i amwyster ymlyniad y Deyrnas Unedig yn benodol tuag at warchod buddiannau ieithoedd lleiafrifol, neu siaradwyr ieithoedd lleiafrifol.

Er felly nad ydyw cynnwys datganiadau hawliau dynol rhyngwladol yn dilyn 1948 yn effeithio'n uniongyrchol ar y Deyrnas Unedig a datblygiad hawliau siaradwyr ieithoedd lleiafrifol ac ieithoedd lleiafrifol yn benodol yng Nghymru, rhaid cydnabod iddynt osod seiliau cyfreithiol a gwleidyddol cadarn ar gyfer datblygiadau mwy pellgyrhaeddol o fewn Ewrop i warchod buddiannau ieithoedd lleiafrifol a'u siaradwyr. Rhaid o ganlyniad gydnabod eu gwerth wrth adnabod yn y man cyntaf

bwysigrwydd gwarchod hawliau siaradwyr ac ieithoedd lleiafrifol, ac ymhellach bwysigrwydd sicrhau cydraddoldeb rhwng ieithoedd lleiafrifol a phrif ieithoedd, ynghyd â siaradwyr ieithoedd lleiafrifol a phrif ieithoedd. O ganlyniad i'r gydnabyddiaeth hon esgorwyd ar ddatblygiadau mwy pellgyrhaeddol a phendant o fewn Ewrop, sydd heb unrhyw amheuaeth, fel a danlinellir o fewn y bennod hon, yn medru ffurifo sail cyfreithiol cryf er mwyn cyfiawnhau darpariaeth addysg uwch cyfrwng iaith leiafrifol.

Ystyrir yn awr ardrawiad y cytundebau a'r ddeddfwriaeth a ddatblygodd o fewn y gymuned Ewropeaidd er adeiladu ar seiliau Cyfamod Cynghrair y Cenhedloedd 1948.

Cytundebau Ewropeaidd

Cydnabu Cytuniad yr Undeb Ewropeaidd o fewn erthygl 3, ymlyniad yr Undeb Ewropeaidd i barchu ei hamrywiaeth ieithyddol a diwylliannol, gan weithredu i sicrhau fod ei threftadaeth i'w gwarchod. Dywed Siartr Hawliau Sylfaenol Ewrop ymhellach "*the Union shall respect cultural, religious and linguistic diversity.*"⁴⁵³ Yn wir, tanlinellir yr ymlyniad hwn yn ogystal o fewn Cytuniad ar Weithrediad yr Undeb Ewropeaidd ac yn allweddol, cyfeiria adran 165 at bwysigrwydd parchu amrywiaeth ieithyddol a diwylliannol wrth ddatblygu polisiau addysgiadol.

"It is clear that, formally at least, the EU Member States have striven for parity among the languages settled on as official and working languages of the EU institutions...apart from general expressions of commitment to linguistic diversity and protection against discrimination on grounds of language...no formal status has been accorded at the EU level to any other languages spoken within Member States, irrespective of the size of the language community in question."⁴⁵⁴

⁴⁵³ Erthygl 22 Siartr Hawliau Sylfaenol Ewrop

⁴⁵⁴ N N Shuibhne, *Medium-Sized Language Communities and the EU Legal Framework: Exploring the Challenges and Strategies for Change* Antoni Milian-Massana (gol) *Languages Law and Legal Challenges in*

Er hyn, cydnabu Rheoliad cyntaf Cyngor Ewrop, Ebrill 15fed 1958, a ddiwygiwyd gan Rheoleiddiad y Cyngor Rhif 1791/2006⁴⁵⁵, fod 23 o ieithoedd swyddogol o fewn yr Undeb Ewropeaidd, tanlinella dogfennau a deddfwriaeth Ewropeaidd y syniadaeth mai cydraddoldeb gyfreithiol rhwng unigolion ydyw'r nôd, yn hytrach na chydaddoldeb gyfreithiol rhwng ieithoedd lleiafrifol ac ieithoedd mwyafrifol.⁴⁵⁶ Heb unrhyw amheuaeth, amlygir y tueddiad hwn wrth asesu dogfennau a deddfwriaeth ar y lefel rhyngwladol ac Ewropeaidd.

Er gwaethaf y cyhoeddiadau a'r cytundebau yma, nid oes hawl dynol penodol Ewropeaidd wedi ei ddatblygu i warchod ieithoedd lleiafrifol, neu siaradwyr ieithoedd lleiafrifol, heb sôn am warchod yr hawl i dderbyn addysg ac yn benodol addysg uwch drwy gyfrwng iaith leiafrifol. Dyma'n sicr gyfyngu ar y ddadl gyfreithiol a geisir ei ffurfio i gyfiawnhau datblygu darpariaeth addysg gyfreithiol cyfrwng Cymraeg o fewn system addysg uwch Cymru.

Un o brif ffynhonnellau cyfreithiol yr Undeb Ewropeaidd o safbwynt hawliau dynol ydyw'r Confensiwn Hawliau Dynol a ymgorfforwyd gan y Deyrnas Unedig o fewn y Ddeddf Hawliau Dynol 1998. Ystyrir yn awr union eiriad y Confensiwn Hawliau Dynol 1950, a'r cytundebau hynny a ddatblygwyd yn sgil y Confensiwn hwnnw, Siartr Ewrop Ar Gyfer Ieithoedd Rhanbarthol Neu Leiafrifol 2001 a'r Confensiwn Fframwaith Er Gwarchod Lleiafrifoedd Cenedlaethol. Gwelir fod pob un ohonynt yn cyfrannu'n unigol tuag at faes hawliau lleiafrifoedd ac ieithoedd lleiafrifol yn unigol, gan ddadansoddi sut y gall bob un ohonynt gyfrannu er mwyn creu dadl gref gyfreithiol i gyfiawnhau darpariaeth cyfrwng Cymraeg o fewn addysg uwch yng Nghymru.

Medium Sized Language Communities A Comparative Perspective Generlaitat de Catalunya Departament de Governació i Relacions Institucionals. Institut d'Estudis Autonomics Barcelona (2012) tud 128

⁴⁵⁵ Tachwedd 20fed (2006)

⁴⁵⁶ Erthygl 1 Rheoleiddiad y Cyngor Rhif 1/58

Fel y cyfeiriwyd eisoes, gwahaniaetha Robert Dunbar⁴⁵⁷ rhwng deddfwriaeth a chytundebau sy'n gweithredu er mwyn gwarchod lleiafrifoedd, ac ieithoedd lleiafrifol, â deddfwriaeth a chytundebau sy'n galw am weithredu positif i warchod buddiannau lleiafrifoedd ac ieithoedd lleiafrifol. Ymddengys i'r Confensiwn Hawliau Dynol berthyn i'r categori cyntaf o hawliau – yr hawliau hynny sy'n oddefgar i ieithoedd lleiafrifol, ond i'r ail gategori o hawliau y perthyn y Siartr a'r Confensiwn Fframwaith, gan eu bod yn hyrwyddo cydnabyddiaeth, a defnydd o ieithoedd lleiafrifol.⁴⁵⁸

Yn unol a'r asesiad a wnaed gan Dunbar, yr hyn a gynygir gan y Confensiwn Hawliau Dynol ydyw “...datganiad o hawliau iaith diffynyddion mewn materion troseddol, a gwaharddiad eto ar anffafriaeth ar sail iaith.”⁴⁵⁹ O ganlyniad, ni cheir unrhyw rheolau pendant a ellid dibynnu arnynt yn anibynnol ynghylch hawliau lleiafrifoedd neu hawliau ieithoedd lleiafrifol o fewn y Confensiwn Hawliau Dynol, ac ni osodir unrhyw ddyletswyddau ar wladwriaethau i weithredu'n bositif i warchod yr ieithoedd lleiafrifol a'u siaradwyr.

Ar y llaw arall, y mae'r Siartr a'r Confensiwn Fframwaith yn dynodi math arall o hawliau, sy'n hyrwyddo ieithoedd lleiafrifol, gan osod goblygiadau positif ar wladwriaethau er mwyn hyrwyddo'r ieithoedd hynny.⁴⁶⁰ Dyma ystyriaeth allweddol i'r astudiaeth hon – wrth osod goblygiadau positif ar wladwriaethau i weithredu er budd ieithoedd lleiafrifol a siaradwyr ieithoedd lleiafrifol, dyma danlinellu'r angen am gydraddoldeb, ac yn fwy penodol, cydraddoldeb ieithyddol o fewn cymdeithas. Os am hyrwyddo'r syniadaeth hon, mae'n anorfod fod angen tro ar fyd o safbwynt addysg uwch a'r ddarpariaeth cyfrwng ieithoedd lleiafrifol a geir oddi fewn i'r system ar draws Ewrop.

⁴⁵⁷ Dunbar (n 445) tud 91

⁴⁵⁸ ibid 91

⁴⁵⁹ Lewis (n 302) tud 47

⁴⁶⁰ Dunbar (n 445) tud 92

Os am hyrwyddo'r syniad o gydraddoldeb a gosod goblygiadau positif ar wladwriaethau i weithredu, syniadaeth sy'n deillio'n wreiddiol o gynnwys y Confensiwn Hawliau Dynol 1950, onid yw'n allweddol fod sefydliadau addysg uwch yn gweithredu gan sicrhau cydraddoldeb i fyfyrwyr sy'n medru'r iaith fwyafrifol a'r iaith lleiafrifol? Dyma felly gyfiawnhau'r angen am ddarpariaeth addysg gyfreithiol cyfrwng Cymraeg o fewn holl adrannau cyfraith sefydliadau addysg uwch Cymru.

Confensiwn Hawliau Dynol 1950

Ystyrir yn gyntaf yr hyn a gynhwysid o fewn y Confensiwn Hawliau Dynol 1950, gan ystyried y modd y gwna'r syniadaeth greiddiol o sicrhau cydraddoldeb rhwng unigolion gyfrannu tuag at y posibilrwydd o gyrraedd cydraddoldeb ieithyddol a chyfiawnhau darpariaeth cyfrwng Cymraeg ym maes y gyfraith o fewn addysg uwch yng Nghymru.

Yn ôl erthygl 2 protocol 1, gwarchodir yr hawl i addysg.

“No person shall be denied the right to education. In the exercise of any functions which it assumes in relation to education and to teaching, the State shall respect the right of parents to ensure such education and teaching in conformity with their own religious and philosophical convictions.”⁴⁶¹

O fewn yr erthygl hwn, gwarchodir yr hawl i addysg yn unol â daliadau crefyddol ac athronyddol rhieni, gan sicrhau cydraddoldeb rhwng pob unigolyn i dderbyn addysg. Er hyn, nid yw'n gwarchod yr hawl i dderbyn addysg drwy gyfrwng iaith benodol, ac ni roddir ystyriaeth benodol i addysg cyfrwng ieithoedd lleiafrifol o fewn y ddeddfwriaeth.⁴⁶²

⁴⁶¹ Erthygl 2, Protocol Cyntaf Confensiwn Hawliau Dynol (1950)

⁴⁶² *ibid*

Tanlinellwyd yr ansicrwydd o safbwynt yr hyn a gynhwysid o fewn yr erthygl hwn o fewn achos *Leithyddiaeth Gwlad Belg 1968*⁴⁶³. O fewn yr achos hwn, honodd 327 o rhieni Ffrangeg eu hiaith fod Llywodraeth Gwlad Belg yn cyfyngu ar eu hawliau yn unol a'r Confensiwn Hawliau Dynol ac yn eu hanffafrio ar sail iaith drwy gynnig addysg gynradd gyhoeddus drwy gyfrwng Iseldireg yn unig.

Hawliodd y rhieni'n ogystal, fod y rheolau yma'n eu hanffafrio'n groes i erthygl 14 Confensiwn Hawliau Dynol 1950, gan nad oedd plant Iseldireg eu hiaith yn cael eu hanffafrio yn yr un modd. Cytunodd y Llys Hawliau Dynol fod cyfyngu ar y plant Ffrangeg eu hiaith yn afresymol o gymharu a'r plant Iseldireg eu hiaith, ond penderfynwyd fod polisi'r Llywodraeth yn gwbwl rhesymol o ystyried patrwm ieithyddol yr ardal. Hawliodd Robert Dunbar, mai diben y polisi, yn nhŷb y llys oedd ceisio sicrhau undod ieithyddol mewn dwy ardal enfawr lle'r oedd y mwyafrif yn siarad un iaith yn unig o'r ddwy iaith swyddogol.⁴⁶⁴

Wrth ystyried yr hyn a warchodir gan erthygl 2 protocol 1, cyhoeddodd y llys ei fod yn rhoddi'r hawl i fynediad at sefydliadau addysgiadol a oedd wedi eu sefydlu mewn cyfnod arbennig, yr hawl i dderbyn addysg, a'r hawl i dderbyn cydnabyddiaeth swyddogol am yr astudiaethau a gwblhawyd. Pwysleisiwyd yn y man hwn gan y llys, nad oedd hyn yn golygu hawl absoliwt i dderbyn unrhyw un o'r hawliau yma, nid oes unrhyw gyfeiriadaeth at gyfrwng y dysgu, tanlinellodd y llys mai dyletswydd y wladwriaeth ydyw rheoli'r modd y gweinyddir yr erthygl hwn.

Prif egwyddorion y dyfarniad ydoedd cydraddoldeb rhwng unigolion, ynghyd â rhesymoldeb a chymesuredd o safbwynt dyletswyddau'r wladwriaeth wrth weithredu'r hawliau a warchodir gan erthygl 2 protocol 1 y Confensiwn Hawliau Dynol 1950.

⁴⁶³ Rhif 2 (1968) 1 EHRR 252

⁴⁶⁴ Dunbar (n 445) tud 50

Y mae goblygiadau sicr gan y dyfarniad hwn ar yr efrydiaeth hon. Nid yw'n gwarantu darpariaeth addysg mewn iaith arbennig o fewn unrhyw gyfnod addysg, er hyn, gellid canolbwyntio ar egwyddorion creiddiol y penderfyniad, rhesymoldeb, cydraddoldeb a chymesuredd. Yn unol ag erthygl 2 protocol 1 y Confensiwn Hawliau Dynol, ac yn wir dyfarniad enwog achos *Ieithyddiaeth Gwlad Belg* gellid dadlau, er mwyn sicrhau cydraddoldeb, cymesuredd a rhesymoldeb o ran darpariaeth addysg, y dylid ystyried dewis ieithyddol rhieni o safbwynt darpariaeth addysg eu plant yn yr un modd ag yr ystyrir eu daliadau crefyddol ac athronyddol, er sicrhau darpariaeth gydradd a chymesur.

Cwestiynnwyd yr hyn a benderfynwyd o fewn achos Gwlad Belg o safbwynt erthygl 2 protocol 1 Confensiwn Hawliau Dynol 1950 yn achos *Campbell a Cosans v UK*⁴⁶⁵. O fewn yr achos hwn, cwestiynnwyd diffiniad “*daliadau athronyddol a chrefyddol*” gan y llys. Cyhoeddwyd mai “...*such convictions as are worthy of respect in a "democratic society" ... and are not incompatible with human dignity*”⁴⁶⁶ oeddynt. Yn ôl Gwion Lewis “...*rhydd achos Campbell a Cosans sail i honni bod yr hawl i addysg yn cynnwys yr hawl i addysg drwy gyfrwng y famiaith.*”⁴⁶⁷ Dyma ystyriaeth allweddol i'r thesis hwn o safbwynt yr hyn a gynhwysid o fewn erthygl 2 protocol 1 y Confensiwn Hawliau Dynol, gan y gellir dadlau nid yn unig fod disgyblion yn medru derbyn addysg gydradd a chymesur a'u cyfoedion – a hynny drwy gyfrwng iaith leiafrifol o bosib, yn unol â dyfarniad achos *Ieithyddiaeth Gwlad Belg*, ond ymhellach y gellid ymestyn y cyfiawnhad hwnnw o ganlyniad i achos *Campbell a Cosans v UK* a datgan fod iaith i'w gyfrif yn un o'r daliadau hynny sy'n “*worthy of respect in a democratic society*”.⁴⁶⁸

⁴⁶⁵ (1982) 4 EHRR 293

⁴⁶⁶ (1982) 4 EHRR 293 paragraff 50

⁴⁶⁷ Lewis (n 302) tud 53

⁴⁶⁸ (1982) 4 EHRR 293 paragraff 36

Atgyfnerthwyd y farn hon gan benderfyniad y llys yn achos Cyprus v Twrci⁴⁶⁹ pan y llwyddodd rhieni ddadlau fod “*daliadau athronyddol a chrefyddol*” yn medru cynnwys daliadau ieithyddol. Dyma felly sicrhau fod geiriad anelwig erthygl 2 protocol 1 y Confensiwn Hawliau Dynol yn awr yn uniongyrchol yn cynnwys ystyriaeth o safbwynt darpariaeth addysg cyfrwng iaith leiafrifol. Heb os, dyma ddatblygiad allweddol i’r efrydiaeth hon, er y cofier fod ffeithiau penodol iawn yn perthyn i’r achos hwn. Yr oedd y plant eisoes wedi derbyn eu haddysg gynradd drwy gyfrwng Tyrceg a byddai newid cyfrwng yr addysg i Groeg wrth fyned i addysg uwchradd yn torri ar y continiwm ieithyddol oedd eisoes wedi ei sefydlu.

Wrth graffu ar y continiwm ieithyddol a oedd yn bodoli yng Ngwlad Groeg, sylweddolodd y llys nad oedd torri ar y continiwm o fudd i ddatblygiad addysgiadol yr unigolion dan sylw. Dyma adlewyrchu’r ddadl a ffurfiwyd o fewn pennod gyntaf yr efrydiaeth hon, lle y tanlinellwyd pwysigrwydd y continiwm ieithyddol addysgiadol i gyrheddiad disgyblion a myfyrwyr.

Gellid felly mabwysiadu rhesymeg y llys o fewn penderfyniad Cyprus v Twrci,⁴⁷⁰ a datgan fod y torri presennol a gaed ar y continiwm ieithyddol o fewn maes addysg yng Nghymru, rhwng addysg gynradd, uwchradd ac addysg uwch yn effeithio’n anghymharus ar y myfyrwyr hynny sydd eisoes wedi treulio 14 o flynyddoedd yn astudio drwy gyfrwng y Gymraeg sy’n penderfynu aros yng Nghymru i barhau ag astudiaethau gradd, gan ddymuno parhau a’u hastudiaethau drwy gyfrwng y Gymraeg. Gellid felly cyfiawnhau darpariaeth addysg uwch, ac yn benodol addysg yn y gyfraith cyfrwng Cymraeg o fewn sefydliadau addysg uwch Cymru, gan fod y ddarpariaeth anghyson bresennol yn amharu ar hawliau myfyrwyr, ac yn torri ar y continiwm ieithyddol a berthyn i’r system addysg yng Nghymru, yn unol â dehongliad achos Cyprus v Twrci⁴⁷¹ o gynnwys erthygl 2 protocol 1 y Confensiwn Hawliau Dynol 1950.

⁴⁶⁹ (2002) Penderfyniad rhif 25781/94

⁴⁷⁰ (2002) *ibid*

⁴⁷¹ *ibid*

Er hyn, rhaid cydnabod fod yna wahaniaeth sylfaenol yn bodoli rhwng y ddadl a ffurfir o fewn yr efrydiaeth hon a'r meysydd a oedd o dan sylw o fewn yr achosion a drafodwyd eisoes. Yn gyntaf, addysg statudol a drafodwyd yn yr achosion yma. O safbwynt addysg uwch – nid yw daliadau rhieni'n ffactor mor allweddol, gan mai oedolion, hynny yw fel rheol unigolion dros ddeunaw oed oddi ar 1970, yw'r unigolion hynny sy'n myned i mewn i addysg uwch yn llygaid y gyfraith. Gellid rhagweld felly, fod yna gyfyngiad ar berthnasedd erthygl 2 protocol 1 y Confensiwn Hawliau Dynol 1950 a'r achosion a benderfynwyd yn ei sgil, ar y gallu i gyfiawnhau darpariaeth addysg cyfrwng Cymraeg o fewn system addysg uwch Cymru.

Ymhellach, fel y tanlinellodd Gwion Lewis yn ei gyfrol 'Hawl i'r Gymraeg' nid yw trwch cymdeithas yn myned i addysg uwch ac felly, er mwyn hyrwyddo defnydd iaith leiafrifol o fewn addysg uwch, byddai'n anorfod dibynnu ar bob siaradwr yn unigol, er mwyn ffurfio carfan arbennig i bwysu am newid yn y drefn bresennol – sefyllfa bur anhebygol. Y mae ystyriaethau ymarferol eraill yn ogystal a drafodir wrth ystyried sefyllfa bresennol addysg uwch cyfrwng Cymraeg ac astudiaethau achos y tu hwnt i Glawdd Offa o fewn yr efrydiaeth hon, megis diffyg deunyddiau dysgu, diffyg arbenigwyr sy'n medru'r iaith a diffyg niferoedd o ran darlithwyr a myfyrwyr, yn effeithio'n negyddol ar y niferoedd a fyddai am bwysu am newid yn y drefn ieithyddol bresennol o fewn addysg uwch.

Byddai'n anorfod felly wrth ffurfio dadl gyfreithiol er mwyn cyfiawnhau darpariaeth addysg uwch cyfrwng Cymraeg, gan ddibynnu'n sylweddol ar yr egwyddor sy'n sail i benderfyniad achosion llys megis *Twrci v Cyprus*, ynghylch pwysigrwydd y continiwm ieithyddol o fewn addysg a pharhad addysg cyfrwng iaith leiafrifol, ynghyd â'r egwyddorion cyfreithiol sylfaenol o gydraddoldeb, rhesymoldeb a chymesuredd, yn hytrach na union eiriad erthygl 2 protocol 1 y Confensiwn Hawliau Dynol a phwysigrwydd '*daliadau crefyddol ac athronyddol rhieni*.' Er hyn, beth am yr hawliau eraill a warchodir gan y Confensiwn?

Canolbwytia erthygl 10 y Confensiwn Hawliau Dynol ar ryddid mynegiant. Yn ôl yr erthygl hwn, rhaid goresgyn dau faen prawf er sicrhau fod gan unigolyn yr hawl i ryddid mynegiant - ei fod yn unol a'r gyfraith, a'i fod yn angenrheidiol mewn cymdeithas ddemocrataidd.

“Everyone has the right to freedom of expression. This right shall include freedom to hold opinions and to receive and impart information and ideas without interference by public authority and regardless of frontiers. This article shall not prevent States from requiring the licensing of broadcasting, television or cinema enterprises.

The exercise of these freedoms, since it carries with it duties and responsibilities, may be subject to such formalities, conditions, restrictions or penalties as are prescribed by law and are necessary in a democratic society, in the interests of national security, territorial integrity or public safety, for the prevention of disorder or crime, for the protection of health or morals, for the protection of the reputation or rights of others, for preventing the disclosure of information received in confidence, or for maintaining the authority and impartiality of the judiciary.”⁴⁷²

Er hyn, ychydig iawn o arweiniad a geir o fewn yr erthygl i hyrwyddo rhyddid mynegiant cyfrwng iaith lleiafrifol. Nid oes yma unrhyw gyfeiriadaeth benodol tuag at ieithoedd lleiafrifol nac ychwaith eu defnydd o fewn unrhyw sefyllfaoedd arbennig. Yn wir, adlewyrchir barn Robert Dunbar yn glir yn yr hyn a gyflwynir gan yr erthygl hwn, yn y modd mai annog goddefgarwch a chydaddoldeb a geir yma rhwng unigolion o fewn gwladwriaethau, yn hytrach nag hyrwyddo ieithoedd lleiafrifol a gosod goblygiadau a dyletswyddau ar wladwriaethau i weithredu'n bositif er eu lles.

Golyga'r ymrwymiad gwan hwn fod yna ddiffyg yn bodoli o fewn y Confensiwn Hawliau Dynol i hyrwyddo defnydd ieithoedd lleiafrifol. Heb os, y mae angen ymrwymiad llawer cryfach er mwyn

⁴⁷² Erthygl 10 Confensiwn Hawliau Dynol (1950)

hyrwyddo ieithoedd lleiafrifol, gan sicrhau gweithredu positif i sicrhau cydraddoldeb rhwng siaradwyr ac ymwybyddiaeth gryfach o'r hawl i'w defnyddio. Ag eithrio ymrwymiad o'r fath, ni ellid disgwyl cynnydd mewn defnydd a darpariaeth ieithoedd lleiafrifol o fewn cymdeithas ac yn sicr o fewn byd addysg, yn benodol addysg uwch.

Cyfeiriwyd eisoes at y ffaith nad yw'r Confensiwn Hawliau Dynol yn gosod goblygiadau ar wladwriaethau i hyrwyddo ieithoedd lleiafrifol. Er hyn, sicrha erthyglau 5 a 6 yr hawl i ddiffynyddion mewn achosion llys dderbyn gwybodaeth mewn iaith y maent yn ei deall ac y gall hynny olygu trefnu cyfieithydd pe bai angen, yn rhad ac am ddim. Yn unol ag erthygl 5 rhan 2 y Confensiwn Hawliau Dynol, mae'n angenrheidiol i ddiffynnydd gael gwybod mewn iaith sy'n ddealladwy iddo/iddi y rhesymau, a'r achos yn ei h/erbyn. Ymhellach, sicrha erthygl 6 rhan 3 ei bod yn angenrheidiol fod natur yr achos sydd yn ei herbyn yn cael ei esbonio mewn iaith sy'n ddealladwy i'r diffynnydd.

“Erthygl 5

Everyone has the right to liberty and security of person. No one shall be deprived of his liberty save in the following cases and in accordance with a procedure prescribed by law:

Erthygl 5 (2)

Everyone who is arrested shall be informed promptly, in a language which he understands, of the reasons for his arrest and of any charge against him.

Erthygl 6 (3)

Everyone charged with a criminal offence has the following minimum rights:

(a) to be informed promptly, in a language which he understands and in detail, of the nature and cause

of the accusation against him;

(e)to have the free assistance of an interpreter if he cannot understand or speak the language used in court.”

Ymddengys felly fod y Confensiwn Hawliau Dynol yn gosod goblygiadau positif ar wladwriaethau i weithredu er budd ieithoedd lleiafrifol yn y sefyllfaoedd yma'n arbennig, ond nid yw'r un hawl yn cael ei ymestyn i sefyllfaoedd amgenach, megis maes addysg uwch a fyddai'n golygu ardrawiad llawer mwy sylweddol ar ddefnydd ieithoedd lleiafrifol ar draws Ewrop o ddydd i ddydd.

Fel a danlinellwyd eisoes wrth ystyried achosion a benderfynwyd gan y Llys Hawliau Dynol, sicrhau cydraddoldeb, cymesuredd a thegwch rhwng unigolion yw prif bwrpas yr erthyglau yma'n hytrach na rhoddi gwir ddewis ieithyddol, ac hyrwyddo defnydd ieithoedd lleiafrifol. Uwchleuwyd y meddylfryd hwn o fewn achosion *K v Ffrainc*⁴⁷³ a *Bideault v Ffrainc*.⁴⁷⁴ O fewn yr achosion yma, gwrthodwyd yr hawl i ddefnyddio'r Llydaweg o fewn achos llys yn Ffrainc ac ni chytunwyd i gyflogi cyfieithwyr, gan fod y diffynyddion yn rhugl yn y Ffrangeg. Yn wir, gellid dadlau fod yr achosion yma'n adlewyrchu penderfyniadau cyfreithiol yng Nghymru cyn dyfodiad Deddf yr Iaith Gymraeg 1967 a 1993, a gydnabu hawl diffynyddion i ddefnyddio'r iaith leiafrifol wrth ymwneud a'r system gyfreithiol yng Nghymru. O fewn achos *R v Merthyr Tydfil JJ ex parte Jenkins* (1967)⁴⁷⁵ datganodd y llys nad oedd athro'n medru dibynnu ar Ddeddf Llysoedd Cymru 1942 a herio ei fod o dan anfantais wrth ddefnyddio'r Saesneg yn y llys, gan ei fod yn defnyddio'r iaith o fewn y gweithle.

⁴⁷³ cais 10210/82 7fed o Rhagfyr 1983/84 35 'Decisions Reports' 207

⁴⁷⁴ cais 1126/64 Hydref 6ed 1986 48 'Decisions Reports' 234

⁴⁷⁵ 1 AER 636

Pwysleiswyd a chymeradwywyd y cynseiliau Ewropeaidd yma o fewn achos Kaminski v Awstria⁴⁷⁶ lle'r honnodd Americanwr nad oedd safon cyfieithu'r dystiolaeth yn ei erbyn yn ddigon da. Tanlinellodd y Llys Hawliau Dynol yn yr achos hwn fod y wladwriaeth yn cyflawni ei dyletswydd wrth gyflogi cyfieithydd a chyfieithu dogfennau'r achos, ac nad oedd y dyletswydd hwn o rheidrwydd yn golygu cyfieithu holl ddogfennau'r achos, dim ond yr hyn oedd yn ddigonol i alluogi'r diffynnydd i amddiffyn ei hun mewn modd sicr.

Er hyn, hyd yn oed a'r dadansoddiad cul hwn a gafwyd gan y Llys Hawliau Dynol, gellid dadlau fod y penderfyniadau'n codi ystyriaeth amgenach a nodwyd eisoes o fewn ail bennod yr efrydiaeth hon. Yn dilyn ymlyniad Llywodraeth Cymru i ddeddfu'n ddwyieithog, ffurfiwyd angen am gyfreithwyr a fedr ddrafftio a dehongli deddfwriaeth drwy gyfrwng y Gymraeg a Saesneg. Ymhellach, rhaid i Gymru sicrhau yn unol ag adran 22 Deddf yr Iaith Gymraeg 1993 fod cyfreithwyr yn meddu ar sgiliau cyfreithiol cyfrwng Cymraeg a Saesneg i sicrhau mynediad cyfartal i siaradwyr y ddwy iaith i gyfiawnder a gwnaed ymlyniad pellach gan Lywodraeth Cymru yn ogystal i ffurfio cymdeithas ddwyieithog yng Nghymru. Sefydlwyd o fewn ail bennod yr efrydiaeth hon felly fod yna angen ymarferol am gyfreithwyr sydd wedi eu cymhwyso'n ddwyieithog yng Nghymru er gwasanaethu'r gymdeithas hon, ac yn deillio o'r dair ystyriaeth arbennig yma, ceir cyfiawnhad i ddarparu addysg gyfreithiol cyfrwng Cymraeg. Yn yr un modd, er mwyn gweithredu'r hawl a warchodir gan erthyglau 5 a 6 y Confensiwn Hawliau Dynol, hyd yn oed a'r dadansoddiad cul a gafwyd gan Lys Hawliau Dynol Ewrop o fewn achos Kaminski v Awstria, gellid dadlau fod angen ymarferol am gyfreithwyr a fedda ar sgiliau ieithyddol cyfreithiol y tu hwnt i'r brif iaith yn unig, gan felly gyfiawnhau darpariaeth addysg gyfreithiol cyfrwng iaith neu ieithoedd lleiafrifol.

Tanlinella erthygl 14 y Confensiwn Hawliau Dynol bwysigrwydd dileu anffafiaeth ac yn allweddol cyfeiria'n benodol at ddileu anffafiaeth ar sail iaith. Er hyn, y mae sgôp yr erthygl hwn yn

⁴⁷⁶ Penderfyniad 19eg Rhagfyr 1989 Llys Hawliau Dynol Ewrop

gyfyngedig iawn a gellid ond hawlio anffafriaeth wrth gyfeirio at un o'r hawliau a warchodir gan erthyglau eraill y Confensiwn.

“The enjoyment of the rights and freedoms set forth in this Convention shall be secured without discrimination on any ground such as sex, race, colour, language, religion, political or other opinion, national or social origin, association with a national minority, property, birth or other status.”⁴⁷⁷

Er mwyn sicrhau medru dwyn achos ar sail yr hyn a warchodir gan erthygl 14, rhaid profi nad oedd yna sail rhesymol er mwyn gwarantu'r driniaeth, ac nad oedd yna berthynas o resymoldeb rhwng y driniaeth, a'r canfyddiad rhesymol a ddymunwyd.

Gan ddibynnu ar yr hawliau a warchodir o fewn erthygl 14 y Confensiwn Hawliau Dynol, gellid gyplysu'r hyn a gynhwysir o fewn gwahanol erthyglau'r Confensiwn er mwyn tanlinellu'r angen am gydraddoldeb a chymesuredd rhwng siaradwyr yr iaith fwyafrifol a siaradwyr yr iaith leiafrifol, gan ffurfio corff o hawliau ieithyddol er cyfiawnhau darpariaeth addysg uwch cyfrwng Cymraeg ac yn benodol, addysg gyfreithiol o fewn sefydliadau addysg uwch Cymru.

Gwarchodir yr hawl i fywyd preifat gan gynnwys bywyd teuluol, o fewn y cartref ac wrth ystyried gohebiaeth o fewn erthygl 8;

“Everyone has the right to respect for his private and family life, his home and his correspondence. There shall be no interference by a public authority with the exercise of this right except such as is in accordance with the law and is necessary in a democratic society in the interests of national security,

⁴⁷⁷ Erthygl 14 Confensiwn Hawliau Dynol (1950)

public safety or the economic well-being of the country, for the prevention of disorder or crime, for the protection of health or morals, or for the protection of the rights and freedoms of others.”⁴⁷⁸

Canolbwyntia erthygl 10 ar yr hawl i ryddid mynegiant;

“Everyone has the right to freedom of expression. This right shall include freedom to hold opinions and to receive and impart information and ideas without interference by public authority and regardless of frontiers. This Article shall not prevent States from requiring the licensing of broadcasting, television or cinema enterprises.”⁴⁷⁹

Ymhellach, fel a nodwyd eisioes, gwarchodir yr hawl i addysg o fewn erthygl 2, protocol 1 y Confensiwn Hawliau Dynol.

“No person shall be denied the right to education. In the exercise of any functions which it assumes in relation to education and to teaching, the State shall respect the right of parents to ensure such education and teaching in conformity with their own religious and philosophical convictions.”⁴⁸⁰

Wrth gyplysu’r hyn a gynhwysir o fewn erthygl 14 a’r erthyglau uchod, gellid manteisio ar eiriad anelwig erthyglau’r Confensiwn Hawliau Dynol, gan hawlio fod yna anffafriaeth sylweddol o safbwynt diffyg hawl cyfreithiol i dderbyn addysg uwch drwy gyfrwng iaith leiafrifol. Yn wir, gwelwyd ffurfio dadleuon cyfreithiol cadarn llwyddiannus wrth gyplysu’r hawl a warchodir o fewn erthygl 14 ynghyd ag hawliau eraill a warchodwyd o fewn y Confensiwn Hawliau Dynol, yn arbennig

⁴⁷⁸ Erthygl 8 Confensiwn Hawliau Dynol (1950)

⁴⁷⁹ Erthygl 10 Confensiwn Hawliau Dynol (1950)

⁴⁸⁰ Erthygl 2, Protocol Cyntaf Confensiwn Hawliau Dynol (1950)

wrth ystyried achosion yn ymwneud â chamwahaniaethu ar sail rhyw, neu hawl unigolion hoyw i fywyd preifat.⁴⁸¹

Gwarchodir yr hawl i fywyd teulol a phreifatrwydd gan erthygl 8 a gellid honni fod diffyg mynediad at ddarpariaeth addysg uwch cyfrwng Cymraeg yn amharu'n negyddol ar fywyd teulol a phreifat unigolion, gan fod addysg uwch yn holl bwysig er mwyn rhoddi'r gallu i unigolyn ymwneud a chyfrannu at gymdeithas.⁴⁸² Y mae torri ar y continiwm ieithyddol o safbwynt addysg uwch felly'n amharu ar allu unigolion i gyfrannu at gymdeithas, ac ymhellach eu gallu i wasanaethu cymdeithas ddwyieithog, gan yn ei dro effeithio ar fywyd preifat unigolion. Yn wir, tanlinellwyd swyddogaeth gymdeithasol sefydliadau addysg uwch eisoes wrth ystyried datblygiad y Gymraeg ym maes addysg, gan uwcholeuo eu swyddogaeth unigryw wrth gyfrannu at gymdeithas wâr gan adfywio a chynnal cymunedau drwy roddi cyfleoedd i bobl o bob oed ddatblygu eu gallu mewn amryw feysydd drwy gyfrwng y Gymraeg a'r Saesneg. Y mae cyfyngiad o'r math hwn felly'n enghraifft o anffafriaeth ieithyddol a gwarchodir yn ei erbyn o fewn erthygl 14 y Confensiwn Hawliau Dynol.

Gellid cyplysu'r hawl i fynegiant a gynhwysir o fewn erthygl 10, a'r hyn a gynhwysir o fewn erthygl 14 o safbwynt dileu anffafriaeth ar sail iaith, wrth ystyried diffyg gallu myfyrwyr addysg uwch Cymru fynegi eu hunain drwy gyfrwng eu mamiaith o fewn sffer addysg uwch. Nid ydyw'r hawl i addysg yn syrthio i unrhywun o'r eithriadau a rhagnodwyd o fewn erthygl 10 ac felly gellid ffurfio dadl gyfreithiol yn seiliedig ar gynnwys y ddau erthygl yma er mwyn cyfiawnhau darpariaeth addysg uwch cyfrwng Cymraeg.

⁴⁸¹ Gweler Stephan Breitenmoser, *The Protection of Groups and Group Rights in Europe* Koen De Feyter a George Pavlakos (gol) *The Tension Between Group Rights and Human Rights* Hart Publishing Rhydychen (2008) tud 256-258

⁴⁸² Yoram Rabin, *The Many Faces of the Right to Education* Daphne Barak-Erez and Aeyal M Gross (gol) *Exploring Social Rights Between Theory and Practice* Hart Publishing Rhydychen (2007) tud 272

Yn unol â chynnwys erthygl 14, gellid ystyried yn rhesymol felly na ellir cyfyngu ar fynediad unigolyn at addysg a warchodir o fewn erthygl 2 protocol 1 y Confensiwn Hawliau Dynol yn seiliedig ar eu dewis iaith. Yn wir, llwyddwyd i ffurfio dadl gyfreithiol gref wrth gyplysu'r hawliau a warchodir o fewn y ddau erthygl hwn o fewn Achos Ieithyddiaeth Gwlad Belg.⁴⁸³ Gellid dadlau felly fod diffyg darpariaeth addysg uwch cyfrwng Cymraeg, er na chafwyd cyfeiriadaeth bendant at addysg uwch o fewn y erthygl 2 protocol 1, yn anffafrio myfyrwyr ar sail iaith.

Wrth gyplysu'r hawliau a gynhwysir o fewn y Confensiwn Hawliau Dynol, gellid ffurfio dadl gyfreithiol gref er sicrhau dileu anffafiaeth ar sail iaith o ran mynegiant o fewn y dosbarth, ac wrth roddi ystyriaeth benodol i'r hawl i fywyd teuluol a bywyd preifat.

Er hyn, y mae union eiriad erthygl 14 yn anelwig. Yn ddi-os, mae penodi'r hyn a olygir gan y term "*rhesymol*" yn anodd. Heb ganllawiau i benodi'n union yr hyn a ddisgwylir wrth ystyried ymddygiad "*rhesymol*," golyga hyn mai penderfyniad i'r gwladwriaethau'n unigol fydd datblygiad diffiniad pendant o gynnwys erthygl 14. Dyma olygu datblygiadau anghyfartal, ac o bosib, anheg o fewn y gwladwriaethau hynny sydd wedi mabwysiadu'r rhydd-didau a gynhwysir o fewn y Confensiwn Hawliau Dynol. Ag eithrio ymrywmiad llawer mwy cadarn a phenodol er mwyn hyrwyddo defnydd ieithoedd lleiafrifol, a diffiniad llawer mwy penodol o safbwynt yr hyn sy'n '*rhesymol*' i'w wneud, ni ellid disgwyl datblygu neu ehangu darpariaeth cyfrwng ieithoedd lleiafrifol mewn modd cydradd a chymesur ar draws cymdeithas yn ei chyfanrwydd, heb sôn am ddatblygiad o fewn addysg uwch yn benodol. Golyga hyn felly, fod yr erthygl hwn, wrth ystyried ei union eiriad, er yn hyrwyddo cydraddoldeb a chymesuredd, yn gweithredu'n erbyn y syniadaeth honno o safbwynt ieithoedd lleiafrifol o ganlyniad i'w eiriad anelwig.

⁴⁸³ Gorffennaf 23ain (1968)

O ganlyniad i eiriad ansicr erthyglau'r Confensiwn Hawliau Dynol, byddai'n anodd ffurfio dadl gyfreithiol er mwyn cyfiawnhau'r galw am addysg gyfreithiol cyfrwng Cymraeg yn seiliedig ar gynnwys yr erthyglau yma'n unig. Yn yr un modd mae'r awdur wedi dehongli'r rhydd-didau a gynhwysir o fewn y Confensiwn Hawliau Dynol, mae'n bosib y gellid eu dehongli mewn modd hollol gwahanol gan unigolion eraill.

Wrth asesu'r hyn a gynhwysir o fewn y Confensiwn, mae'n amlwg iawn fod y dyfyniad isod yn asesiad teg;

"The thrust of the Convention is the securing of individual rather than group rights. Minorities in themselves have no status under the Convention. Some compensation may be found in the development of positive obligations for states so that individual members of a minority may enjoy their rights effectively, for instance in matters of religion...However, it is difficult to demonstrate the existence of such obligations and relatively easy for a state to show how it has satisfied them."⁴⁸⁴

Er felly fod y Confensiwn yn gwarchod hawliau unigolion ac yn dilyn hyn, yn creu dyletswydd ar Lywodraeth San Steffan, ynghyd â llywodraethau datganoledig y Deyrnas Unedig i weithredu mewn modd sy'n cyd-fynd a'r hawliau a warchodwyd, nid oes sicrwydd i siaradwyr ieithoedd lleiafrifol ym mha fodd y caiff yr hawliau yma eu gweithredu a'u gwarchod. Nid oes modd rhagdybio felly y gellid dadlau'n llwyddiannus yn seiliedig ar gynnwys y Confensiwn Hawliau Dynol yn unig i gyfiawnhau y gallu i dderbyn addysg uwch drwy gyfrwng iaith leiafrifol.

⁴⁸⁴ DJ Harris, M O'Boyle a C Warbrick *Law of the European Convention on Human Rights* Butterworths (1995) tud 487

Siartr Ewrop Ar Gyfer Ieithoedd Rhanbarthol Neu Leiafrifol 2001

Rhaid felly ystyried yr hyn a gynhwysir o fewn Siartr Ewrop Ar Gyfer Ieithoedd Rhanbarthol Neu Leiafrifol 2001 a'r Confensiwn Fframwaith Er Gwarchod Lleiafrifoedd Cenedlaethol 1995 ac ystyried y modd y gall yr hyn a gynhwysir oddi mewn iddynt gyfrannu tuag at y ddadl amlinellol sydd wedi ei ffurfio wrth astudio cynnwys y Confensiwn Hawliau Dynol.

Yn awr, ceir asesiad o'r hyn a gynhwysir o fewn y rheoliadau hynny a welir o fewn yr ail grŵp o ddeddfwriaeth a rhagnodwyd gan Robert Dunbar. Mae syniadaeth Siartr Ewrop Ar Gyfer Ieithoedd Rhanbarthol neu Leiafrifol a'r Confensiwn Fframwaith Er Gwarchod Lleiafrifoedd Cenedlaethol yn debyg iawn i'r hyn a welir o fewn y Confensiwn Hawliau Dynol, gan eu bod yn ôl Fernand de Varenn⁴⁸⁵ yn rhannu'r un meini prawf ynghylch hawliau dynol, fe'u rhestrwyd ganddo fel “...*non-discrimination, freedom of expression, the right to a private life, and the right of members of a linguistic minority to use their language with other members of their community. All of these are 'authentic' individual human rights as generally recognised in European law.*” Dyma'r seiliau a ddefnyddiwyd wrth greu Siartr Ewrop Ar Gyfer Ieithoedd Rhanbarthol Neu Leiafrifol, a'r Confensiwn Fframwaith Er Gwarchod Lleiafrifoedd Cenedlaethol.

Llofnodwyd Siartr Ewrop Ar Gyfer Ieithoedd Rhanbarthol Neu Leiafrifol gan y Deyrnas Unedig ar 27 Mawrth 2001.⁴⁸⁶ Nid oes unrhyw hawliau wedi eu gwarchod yn yr un modd a'r Confensiwn Fframwaith, ond ceir ymlyniad gan wladwriaethau er gwarchod ac hyrwyddo ieithoedd rhanbarthol a lleiafrifol.⁴⁸⁷ Yn unol a'r cytundeb hwn felly, y mae'r Deyrnas Unedig wedi dethol a dewis yr

⁴⁸⁵ Colin H Williams, *European Union Enlargement and Citizen Empowerment* Susanna Pertot, Tom M S Priestly, Colin H Williams (gol) *Rights, Promotion and Integration Issues for Minority Languages in Europe* Palgrave Mcmillan (2009) tud 24/25

⁴⁸⁶ Phillipson (n 18) 154

⁴⁸⁷ Ferdinand de Varenn⁴⁸⁷, *Language protection and the European Charter for Regional or Minority Languages: quo vadis?* The European Charter for Regional or Minority Languages: Legal Challenges and Opportunities, Regional or Minority Languages No 5 Council of Europe Publishing (2008) tud 27

adrannau hynny oddi fewn i'r Siartr y mae wedi ymrwymo iddynt er budd yr ieithoedd lleiafrifol hynny a siaredir oddi fewn i'w thiriogaeth.

Golyga hyn felly fod y gwladwriaethau hynny sydd wedi llofnodi'r Siartr wedi cytuno i lefelau gwahanol iawn o ymrwymiad er budd y gwahanol ieithoedd lleiafrifol a ddefnyddir oddi fewn i'w tiriogaethau. Dyma ydyw ei phrif faen tramgwydd.

O safbwynt addysg ac addysg uwch yn benodol, gwan iawn ydyw ymrwymiad y Deyrnas Unedig. Erthygl 8.1.e o'r Siartr a gyferia'n benodol ar addysg uwch, ac o fewn yr adran honno, ceir gwahanol raddau o ymlyniad i ddarparu addysg uwch cyfrwng ieithoedd lleiafrifol;

“Erthygl 8.1.e

- i. to make available university and other higher education in regional or minority languages;
or
- ii. to provide facilities for the study of these languages as university and higher education subjects; or
- iii. if, by reason of the role of the State in relation to higher education institutions, subparagraphs i and ii cannot be applied, to encourage and/or allow the provision of university or other forms of higher education in regional or minority languages or of facilities for the study of these languages as university or higher education subjects.”

Cytuno i annog neu ganiatau darpariaeth addysg uwch cyfrwng ieithoedd lleiafrifol, sef erthygl 8.1.e.iii yn unig a gafwyd gan y Deyrnas Unedig, yr ymlyniad gwannaf oll. Yn wir, y mae'r ymrwymiad hwn ond yn adlewyrchu'r hyn sydd eisoes ar waith yng Nghymru, ac felly nid yw'n golygu unrhyw oblygiadau i weithredu ymhellach er budd y Gymraeg. Yn wir, nid yw'r Siartr felly'n sicrhau unrhyw ardrawiad positif ar y sefyllfa bresennol o safbwynt darpariaeth addysg uwch cyfrwng

Cymraeg. Nid yw'n gorfodi unrhyw weithredu pellach gan Lywodraeth Cymru er mwyn hyrwyddo a chynnyddu darpariaeth cyfrwng Cymraeg ar draws holl sefydliadau addysg uwch Cymru.

Atseiniwyd y ddadl hon gan yr Athro R Gwynedd Parry yn 2008;

“The perception that the ECRML offers nothing more than is already available to the Welsh language speaker in domestic law, and the absence of rigorous enforcement mechanisms, also undermine confidence in its ability to bring about real change.”⁴⁸⁸

Yn wir, gellid dadlau fod sefydlu'r Coleg Cymraeg Cenedlaethol yn gweithredu y tu hwnt i anghenion cyfreithiol y Siartr. Dyma faen tramgwydd sicr o safbwynt y ddadl a ffurfir o fewn yr efrydiaeth hon, gan mai dyma'r unig gytundeb pendant gan y Deyrnas Unedig sy'n rhoddi ystyriaeth bendant i ddarpariaeth y Gymraeg o fewn addysg uwch, ac yn sicr, ni cheir unrhyw fflach o wreiddioldeb oddi mewn iddi er mwyn datblygu ac ehangu darpariaeth addysg uwch cyfrwng Cymraeg. Dyma orffwys ar ein rhwyfau o safbwynt darpariaeth cyfrwng Cymraeg o fewn addysg uwch, a hynny er gwaethaf cyfle euraidd i weithredu'n sicr i hyrwyddo a chynnyddu darpariaeth cyfrwng Cymraeg ar draws holl sefydliadau addysg uwch Cymru.

Yn wir, dadleua'r Athro R Gwynedd Parry⁴⁸⁹ fod y Deyrnas Unedig wedi ymrwymo, nid i'r ymlyniad gwanaf, ond yn hytrach i'r ymlyniad anghywir wrth ystyried erthygl 8 y Siartr, gan fod erthygl 8.1.e.iii yn adlewyrchu sefyllfa'r iaith Gymraeg yn fwy cywir o'i gymharu ag erthygl 8.1.e.i, gan fod y Deyrnas Unedig eisoes yn gwarantu darpariaeth addysg uwch cyfrwng ieithoedd lleiafrifol, ac ymhellach yn gweithredu i hwyluso cyflwyno'r ddarpariaeth honno.

⁴⁸⁸ R Gwynedd Parry, *Higher education and Article 8.1.e of the European Charter for Regional or Minority Languages : A Welsh “opportunity avoided”?* The European Charter for Regional or Minority Languages : Legal Challenges and Opportunities No 5 Council of Europe Publishing Strasbourg (2008) tud 267

⁴⁸⁹ *ibid* 270 - 271

Dyma gyferbynnu ag ymrwymiad gwladwriaethau megis y Ffindir, sydd, fel a nodwyd o fewn pennod pedwar y thesis wedi ymrwymo i'r ymlyniad cryfaf o fewn y Siartr er hyrwyddo ac hwyluso darpariaeth addysg uwch cyfrwng Swedeg. Gwelir ardrawiad sylweddol ymlyniad cryf o'r fath ar ddarpariaeth addysg cyfrwng ieithoedd lleiafrifol wrth ystyried yr hyn sydd ar waith yn y Ffindir o fewn y bennod astudiaethau achos, gan ymhellach danlinellu pwysigrwydd ymlyniad cyfreithiol cryf o'r fath er sicrhau fod ymarferwyr y gyfraith yn meddu ar allu arbennig ieithyddol o fewn y brif iaith a'r iaith leiafrifol wrth wasanaethu cymunedau dwyieithog y Ffindir.

Ymhellach, nid yw ymrwymiad y Deyrnas Unedig i erthygl 9 y Siartr, defnydd ieithoedd lleiafrifol o fewn y gyfundrefn gyfreithiol yn fwy pellgyrhaeddol na'r hyn a gynhwysir o fewn erthyglau 5 a 6 y Confensiwn Hawliau Dynol, a'r hyn sydd eisioes ar waith o fewn y system gyfreithiol Gymreig yn dilyn Deddf yr Iaith Gymraeg 1993.

Erthygl 9

“The Parties undertake, in respect of those judicial districts in which the number of residents using the regional or minority languages justifies the measures specified below, according to the situation of each of these languages and on condition that the use of the facilities afforded by the present paragraph is not considered by the judge to hamper the proper administration of justice:

a. in criminal proceedings:

ii. to guarantee the accused the right to use his/her regional or minority language; and/or

iii. to provide that requests and evidence, whether written or oral, shall not be considered inadmissible solely because they are formulated in a regional or minority language; and/or

b. in civil proceedings:

- ii. to allow, whenever a litigant has to appear in person before a court, that he or she may use his or her regional or minority language without thereby incurring additional expense; and/or
- iii. to allow documents and evidence to be produced in the regional or minority languages, if necessary by the use of interpreters and translations.”

Sicrhau parhad y sefyllfa bresennol a wnaeth y DU wrth ddewis a dethol eu hymrwymiad i erthyglau'r Siartr;

“By taking the minimum approach, the UK government has effectively ensured that ratification of the Charter merely reiterated the status quo, rather than promoting any improvement of provision for the protected languages. Nor did ratification of the Charter involve any substantive review of policy to ensure that provision for the various languages was based on the equitable application of clear principles.”⁴⁹⁰

Yn ogystal a'r diffyg allweddol yn yr hyn a gynhwysid o fewn y Siartr, mae nifer o broblemau amlwg yn y modd y gweinyddir y Siartr. Yn allweddol, ni all unigolyn wneud cwyn swyddogol yn erbyn y wladwriaeth o safbwynt y modd y gweithredir yr hawliau a warchodir gan y Siartr o fewn y wladwriaeth. Ymhellach, ni cheir adolygiadau manwl o'r hyn sydd ar waith o fewn y gwladwriaethau hynny sydd wedi ymrwymo i'r Siartr, ond yn hytrach y mae'r gwladwriaethau'n paratoi adroddiadau bob tair blynedd i'w cyflwyno i bwyllgor y Siartr. Yn wir, ni chafwyd unrhyw gyfeiriadaeth tuag at ddatblygiad addysg uwch cyfrwng Cymraeg o fewn adroddiad 2009, yr unig gyfeiriadaeth gafwyd oedd at darged afresymol Llywodraeth y Cynulliad o weld 7% o fyfyrwyr yn astudio drwy gyfrwng y Gymraeg erbyn 2010. O safbwynt yr adroddiad mwyaf diweddar yn 2013, cydnabu fod niferoedd

⁴⁹⁰ Williams (n 485) tud 49

myfyrwyr a oedd yn ymgymryd ag astudiaethau addysg uwch drwy gyfrwng y Gymraeg wedi disgyn rhwng 2008/09 a 2009/10 i 5.9%.⁴⁹¹ Er hyn, cafwyd cyfeiriadaeth at y Coleg Cymraeg Cenedlaethol o fewn yr adroddiad hwn, gan nodi y byddai'r sefydliad newydd yn derbyn 5.5 miliwn o bunnoedd y flwyddyn er hybu, datblygu a darparu addysg uwch cyfrwng Cymraeg.⁴⁹²

Prif ddiffyg y Siartr er hyn, yw'r diffyg cyfeiriadaeth tuag at siaradwyr yr ieithoedd lleiafrifol, yn wir, cyfeiriadaeth at yr ieithoedd lleiafrifol yn unig a geir o fewn y Siartr. Dyma olygu mai rhoddi hawliau i'r iaith y mae'r Siartr yn hytrach na'r siaradwyr "...indeed, the *Minority Languages Charter* takes pains to insist that it confers no individual or collective rights at all."⁴⁹³ Dyma felly warchod statws yr iaith a chreu hawliau ynghylch yr iaith, ond nid oes hawliau cyfatebol i siaradwyr yr iaith er mwyn ei defnyddio mewn sffer arbennig. O'r herwydd, ni ellid dibynnu ar y Siartr i sicrhau hawliau arbennig i'r unigolyn neu garfan o unigolion i ddefnyddio'r iaith leiafrifol, byddai'n anodd iawn felly selio dadl er cyfiawnhau darpariaeth addysg cyfrwng Cymraeg o fewn addysg uwch yng Nghymru ar gynnwys yr hawliau a warchodir o fewn y Siartr hwn yn unig.

Tanlinellir hyn gan Tove Skutnabb-Kangas;

"The Charter permits a reluctant state to meet the requirements in a minimalist way, which it can legitimate by claiming that a provision was not 'possible' or 'appropriate,' or that numbers were not 'sufficient' or did not 'justify' a provision, or that it 'allowed' the minority to organise teaching of their language as a subject, at their own cost."⁴⁹⁴

⁴⁹¹ Pedwerydd Adroddiad y Deyrnas Unedig a gyflwynwyd i Ysgrifennydd Cyffredinol Cyngor Ewrop yn unol ag erthygl 15 Siartr Ewrop ar gyfer Ieithoedd Rhanbarthol neu Leiafrifol (2013) tud 25

⁴⁹² ibid 40

⁴⁹³ Dunbar (n 445) 120

⁴⁹⁴ Tove Skutnabb-Kangas, *Human Rights and Language Policy in Education* Stephen May, Nancy Hornberger (gol) *Language Policy and Political Issues in Education, Encyclopedia of Language and Education* Springer Efrog Newydd Cyfrol 1 Rhif 2 (2008) tud 110

Bychan iawn felly yw cyfraniad Siartr Ewrop Ar Gyfer Ieithoedd Rhanbarthol Neu Leiafrifol tuag at ddarpariaeth addysg uwch cyfrwng Cymraeg ac yn wir, gellid beirniadu'r Siartr a'r pwyllgorau hynny o fewn y Deyrnas Unedig sy'n ei gweinyddu am golli cyfle i hyrwyddo a datblygu defnydd y Gymraeg ym mhob agwedd o fywyd cymdeithasol. Yn benodol o safbwynt prif ffocws yr efrydiaeth hon, gellid beirniadu'r diffyg ymlyniad er mwyn hyrwyddo a chynnyddu darpariaeth cyfrwng Cymraeg o fewn addysg uwch, fel a welwyd o safbwynt gwladwriaethau eraill sy'n brwydro er gwarchod eu hieithoedd lleiafrifol o fewn eu systemau addysg uwch, megis y Ffindir. Cyfeiria Skutnabb-Kangas at ddiffyg cyrff monitro wrth annog gwladwriaethau i gydnabod ac ymateb i broblemau ynghylch darpariaeth cyfrwng mamiaith o fewn y systemau addysg amrywiol; *"when it comes to mother tongue medium education, these bodies seem to be somewhat ignorant about language- in-education issues."*⁴⁹⁵

Yn wir, yr unig beth a geir o fewn y Siartr yn unol ag ymlyniad y DU mewn gwirionedd yw adlewyrchiad o ardrawiad cyfraith ddomestig a newidiadau gwleidyddol o fewn y Gymru newydd wedi datganoli ar y Gymraeg, a dim pellach.

Confensiwn Fframwaith Er Gwarchod Lleihafifoedd Cenedlaethol 1995

Gellid yn awr ystyried y cyfraniad a wneir gan y Confensiwn Fframwaith Er Gwarchod Lleihafifoedd Cenedlaethol 1995. Yn ôl y ddogfen hon, y mae'r Deyrnas Unedig wedi cytuno i hyrwyddo defnydd ieithoedd lleiafrifol, gan gydnabod yr hawl i ddefnyddio'r ieithoedd hynny, a phwysigrwydd eu defnyddio o fewn y gyfundrefn addysg.

⁴⁹⁵ ibid 110

Er hyn, mae cyfyngiadau sylweddol i'r Confensiwn Fframwaith, fel a welwyd o du'r Siartr. Prif faen tramgwydd y Siartr a'r Confensiwn Fframwaith wrth ystyried hawliau siaradwyr ieithoedd lleiafrifol ac ieithoedd lleiafrifol, ydyw eu diffyg wrth ddiffinio'n union yr hyn a olygir gan 'leiafrifoedd'.⁴⁹⁶ Fe ddiffinir 'ieithoedd lleiafrifol' o fewn y Siartr, ond ni cheir unrhyw gyfeiriadaeth at yr unigolion hynny sy'n siarad yr iaith, neu aelodau a berthyn i'r cymunedau ieithyddol. Anodd felly yw sicrhau'n union yr hyn y maent yn ceisio ei warchod, ac ymhellach, beth yn union ydyw dyletswyddau'r gwladwriaethau hynny sydd wedi eu hymlynu i'r cytundebau Ewropeaidd yma.

“Despite the presumed good intentions, the provision represents a low point in drafting a minority right; there is just enough substance in the formulation to prevent it becoming completely vacuous.”⁴⁹⁷

Er hyn, dadleua Perry Keller⁴⁹⁸ fod yna agweddau cadarnhaol yn perthyn i'r Confensiwn Fframwaith, a'i fod mewn gwirionedd yn mynd gam ymhellach i hyrwyddo a gwarchod hawliau ieithoedd lleiafrifol o gymharu a'r Confensiwn Hawliau Dynol. Dadleua Keller, fod erthygl 4 yn galw am weithredu positif ar ran y gwladwriaethau hynny sydd wedi llofnodi'r Confensiwn Fframwaith er mwyn gweithredu i hybu ac hyrwyddo'r ieithoedd lleiafrifol hynny a siaredir o fewn y gwladwriaethau sydd wedi llofnodi'r cytundeb.

Y mae erthygl 4 yn galw ar wladwriaethau fel a ganlyn “...undertake to adopt, where necessary, adequate measures in order to promote, in all areas of economic, social, political, and cultural life, full and effective equality between persons belonging to a national minority and those belonging to the majority.”⁴⁹⁹

⁴⁹⁶ Gweler Perry Keller, *Re-thinking Ethnic and Cultural Rights in Europe* (1998) Oxford Journal of Legal Studies Cyfrol 18 (1)

⁴⁹⁷ P Thornberry (gol), *Minority Rights* Academy of European Law, Collected Courses of the Academy of European Law, Cyfrol VI, Llyfr 2 Kluwer Law International Yr Iseldiroedd (1997) tud 356-357

⁴⁹⁸ Keller (n 496) tud 30

⁴⁹⁹ ibid 30

Beth felly yw goblygiadau hyn? Dyma osod dyletswydd ar wladwriaethau i ffurfio cynlluniau a strategaethau er mwyn gwarchod yr ieithoedd lleiafrifol ym mhob sffer o fywyd cyhoeddus. Dyma felly symud oddi wrth y syniad o annog cydraddoldeb cyfreithiol, gan yn hytrach gynnig y cyfle i wladwriaethau symud tuag at sefyllfa o weithredu positif ac anghyfartal er mwyn cyrraedd canlyniad o gydraddoldeb.

Er gwaethaf dadleuon Keller, nid oes unrhyw orfodaeth ar wladwriaethau i weithredu mewn modd arbennig er mwyn gwarchod ieithoedd lleiafrifol. O ganlyniad i'r ansicrwydd a berthyn i'r Confensiwn Fframwaith ac yn wir i'r Siartr, ni ellid bod yn sicr eu bod yn seiliau digon cadarn er mwyn creu hawliau pell gyrhaeddol ac hir dymor er budd datblygiad defnydd y Gymraeg o fewn addysg uwch yng Nghymru.

Yn wir, dywed Skutnabb-Kangas⁵⁰⁰ fod yr hyn a gynhwysir o fewn y Confensiwn Fframwaith yn dynodi cyfrwng addysg yn anelwig, gan olygu fod yr iaith leiafrifol yn llwyr ddibynnol ar haelioni'r wladwriaeth wrth ddehongli'r Confensiwn Fframwaith er mwyn ei gwarchod.

Aiff May ymhellach, gan nodi;

“The specific provisions for language and education remain sufficiently qualified for most states to avoid them if they chose.”⁵⁰¹

⁵⁰⁰ Tove Skutnabb-Kangas (n 52) tud 120

⁵⁰¹ Stephen May, *Language Rights and Minority Rights Ethnicity, Nationalism and the Politics of Language* Pearson Education Limited (2001) tud 192

Wedi ystyried yr hyn a geir oddi mewn i'r Confensiwn Hawliau Dynol, Siartr Ewrop Ar Gyfer Ieithoedd Rhanbarthol Neu Leiafrifol a'r Confensiwn Fframwaith Er Gwarchod Lleiafrifoedd Cenedlaethol gwelir fod yr arweiniad cyfreithiol a geir oddi wrth gytundebau a deddfwriaeth rhyngwladol ac Ewropeaidd yn anelwig iawn, gan achosi cryn broblemau wrth ffurfio dadl gyfreithiol gref er cyfiawnhau darpariaeth cyfrwng ieithoedd lleiafrifol o fewn addysg uwch.

“In many of the post-1945 human rights instruments, language has been identified in the preambles as one of the most important characteristics of humans for human rights purposes, but in the binding clauses, and especially those relating to education, language often disappears completely, or is subject to opt-outs, modifications, and alternatives. In effect, binding international and European Covenants, Conventions, and Charters provide very little support for linguistic human rights in education.”⁵⁰²

Er gwaethaf yr ansicrwydd a ddeillia o'r Confensiwn Hawliau Dynol, y Siartr a'r Confensiwn Fframwaith, mae'n bosib y gellid dibynnu arnynt er mwyn ffurfio dadl gyfreithiol i gyfiawnhau darpariaeth addysg uwch cyfrwng Cymraeg ac yn benodol addysg gyfreithiol cyfrwng Cymraeg, wrth ganolbwyntio'n allweddol ar eu prif amcanion, a'r egwyddorion cyfreithiol hynny sy'n sail iddynt, sef cydraddoldeb, rhesymoldeb a chymesuredd.

Wrth ystyried prif egwyddorion deddfwriaeth hawliau dynol Ewropeaidd, gellid dadlau fod y Confensiwn Hawliau Dynol yn creu corff o hawliau ieithyddol arbennig gan warchod ieithoedd lleiafrifol, buddiannau siaradwyr ieithoedd lleiafrifol, ac yn wir addysg drwy gyfrwng ieithoedd lleiafrifol. Ystyrir o fewn y bennod hon a yw'r corff yma o hawliau a ddeillia'n uniongyrchol o'r hawliau penodol a warchodir o fewn y Confensiwn Hawliau Dynol mewn gwirionedd yn creu sylfaen gref er mwyn cyfiawnhau fod myfyrwyr addysg uwch Cymru'n medru derbyn addysg gyfreithiol cyfrwng Cymraeg yn ôl eu dymuniad?

⁵⁰² Phillipson (n 18) tud 154-155

Hawliau'n ymwneud ag Ieithoedd Lleiafrifol

Dadleua Fernand de Varennes⁵⁰³ nad categori newydd o hawliau yw hawliau'n ymwneud â ieithoedd lleiafrifol. Yn hytrach, dywed de Varennes mai categori o hawliau ydynt sy'n deillio'n uniongyrchol o ddeddfwriaeth hawliau dynol – yn gyntaf o'r Confensiwn Hawliau Dynol a lofnodwyd ym 1950 ac yna'r Ddeddf Hawliau Dynol 1998 a sicrhodd fod yr hawliau a gynhwysir o fewn y Confensiwn yn dod yn rhan o gyfraith y Deyrnas Unedig.

“To put it simply, most – if not all – of what are called today language rights derive from general human rights standards, especially non-discrimination, freedom of expression, right to private life, and the rights of members of a linguistic minority to use their language with other members of their community. All of these are ‘authentic’ individual human rights as generally recognised in international law.”⁵⁰⁴

Gellid dadlau felly fod yr egwyddorion cyfreithiol a ddeillia o'r hawliau hynny a warchodir o fewn y Confensiwn Hawliau Dynol a'r Ddeddf Hawliau Dynol o bosib yn medru ffurfio sylfaen gadarn gyfreithiol er mwyn cyfiawnhau mynediad i bob myfyriwr addysg uwch at addysg gyfreithiol cyfrwng Cymraeg. Yn ganolog i'r efyrdiaeth hon felly, rhaid yw manteisio ar holl gynnwys y Confensiwn Hawliau Dynol i ffurfio dadl gyfreithiol gref, gan y cydnabu de Varennes nad oes hawliau pendant unigol yn bodoli er gwarchod hawliau ieithyddol, ond yn hytrach categori arbennig o hawliau sy'n deillio'n uniongyrchol o hawliau eraill a warchodir gan y Confensiwn Hawliau Dynol ydyw hawliau ieithyddol.

⁵⁰³ Fernand de Varennes, *Language Rights as an Integral Part of Human Rights – A Legal Perspective* Matthias Koenig a Paul de Guchteneire (gol) *Democracy and Human Rights in Multicultural Societies* Ashgate Publishing Ltd (2007)

⁵⁰⁴ *ibid* 116

Diffiniwyd y categori o hawliau arbennig a gyfeiriwyd atynt gan de Varennes fel hawliau ieithyddol sy'n deillio o ddeddfwriaeth Ewropeaidd hawliau dynol gan Tove Skutnabb-Kangas ym 1983,⁵⁰⁵ fel a ganlyn;

“1. Every social group has the right to identify positively with one or more languages and to have such an identification accepted and respected by others.

2. Every child has the right to learn fully the language(s) of his/her group.

3. Every person has the right to use language(s) of his/her group in any official situation.

4. Every person has the right to learn fully as least one of the official languages in the country where s/he is a resident, according to his/her own choice.”

Dyma'n sicr atseinio'r syniadaeth o gydraddoldeb a gafwyd o fewn cytundebau a deddfwriaeth Ewropeaidd a rhyngwladol, gan yn ogystal gydnabod fod hawliau dynol ieithyddol yn hawliau deublyg a fedr berthyn i unigolion a chymdeithas neu grŵp o siaradwyr. Tanlinella'r dyfyniad hwn gan Skutnabb-Kangas bwysigrwydd cydnabyddiaeth i'r gallu i ddysgu, deall a defnyddio ieithoedd lleiafrifol, a gellid ond gwneud hyn o fewn cymdeithas wrth ymwneud â chymuned o unigolion eraill, sy'n siarad yr un iaith.

Ceir diffiniad tebyg gan Leibowitz⁵⁰⁶ a gyfeiria at hawliau ieithyddol fel hawliau sy'n galw am gydnabyddiaeth gyfreithiol, gwleidyddol ac economaidd o iaith, gan yn ogystal sicrhau mynediad at addysg i'w siaradwyr. Uwchleua'r syniadaeth hon ymhellach fod yr hawliau'n medru bod yn berthnasol i unigolion a grwpiau ieithyddol, gan yn allweddol roddi cydnabyddiaeth i bwysigrwydd

⁵⁰⁵ Tove Skutnabb-Kangas a Robert Phillipson *Linguistic Human Rights Past and Present* Tove Skutnabb-Kangas a Robert Phillipson (gol) *Linguistic Human Rights: Overcoming Linguistic Discrimination* Cyhoeddwy M. de Grutyer (1994) tud 98-99

⁵⁰⁶ A H Leibowitz, *Federal Recognition of the Rights of Minority Language Groups* Rosslyn VA (1982)

mynediad at addysg er mwyn sicrhau fod unigolion sy'n manteisio ar y gydnabyddiaeth ieithyddol gyfreithiol, gwleidyddol ac economaidd yn medru cyfathrebu a'i gilydd.

Er hyn, yn dilyn sefydlu bodolaeth categori arbennig o hawliau ieithyddol fel hawliau dynol, beth yw goblygiadau'r gydnabyddiaeth hon ar gyfer siaradwyr ieithoedd lleiafrifol a llywodraethau'r gwladwraethau hynny? Dadleua Skutnabb-Kangas⁵⁰⁷ y byddai cydnabyddiaeth o'r fath yn golygu cydnabod pwysigrwydd yr iaith o fewn gwladwriaethau ac ymysg poblogaethau, gan roddi'r hawl ac hwyluso gallu siaradwyr yr iaith leiafrifol i ddysgu a defnyddio'r iaith honno'n ysgrifenedig ac ar lafar. Dyma osod dyletswydd sylfaenol ar systemau addysg i alluogi plant, pobl ifanc a myfyrwyr i ddysgu a defnyddio'r iaith leiafrifol. Yn wir dadleua Skutnabb-Kangas fod athrawon ac addysgwyr sy'n ymwrthod rhag rhoddi'r cyfle hwn i ddisgyblion yn cyflawni hil-laddiad ieithyddol.⁵⁰⁸

Wrth ystyried syniadaeth de Varennes, Leibowitz a Skutnabb-Kangas o hawliau ieithyddol, maen tramgwydd ac ystyriaeth allweddol pellach wrth ffurfio dadl er mwyn cyfiawnhau mynediad at addysg gyfreithiol cyfrwng Cymraeg yn seiliedig ar gyfraith hawliau dynol ydyw pun a'i ydyw cyfraith hawliau dynol yn rhoddi cydnabyddiaeth i hawl yr unigolyn, yn ogystal â hawl a berthyn i garfan neu grŵp arbennig o bobl. Cafwyd diffiniad o'r hyn ag olygir gan y term 'hawl' gan Joseph Raz⁵⁰⁹;

“X has a right if and only if X can have rights, and, other things being equal, an aspect of X's well-being (his or her interest) is a sufficient reason for holding some other person(s) to be under a duty.”

⁵⁰⁷ Tove Skutnabb-Kangas, *Mother Tongue Maintenance: The Debate Linguistic Human Rights and Minority Education* (1994) TESOL Quarterly Cyfrol 28 Rhif 3 tud 625

⁵⁰⁸ *ibid* 627

⁵⁰⁹ Joseph Raz, *The Morality of Freedom* Clarendon Press, Rhydychen (1966) tud 166

Nid yw'r diffiniad hwn gan Raz felly'n ffocysu'n benodol ar hawliau'r unigolyn, ond yn hytrach yn medru cael ei ymestyn i gynnwys ystyriaeth o hawliau carfannau o unigolion neu grwpiau arbennig o bobl, gan ei fod yn ffocysu'n benodol ar bwysigrwydd gwarchod diddordeb neu fuddiannau a all berthyn i unigolion neu grwpiau arbennig o bobl. Nid yw felly'n amhosib dadlau fod yr hawliau ieithyddol sy'n deillio o'r hawliau a gynhwysir o fewn y Confensiwn Hawliau Dynol a'r Deddf Hawliau Dynol yn hawliau a berthyn i grŵp neu garfan arbennig o bobl – megis siaradwyr y Gymraeg, ac yn benodol myfyrwyr addysg uwch sy'n dymuno astudio drwy gyfrwng y Gymraeg. Yn wir, gweler o fewn y bennod hon fod erthygl 14 y Confensiwn Hawliau Dynol yn anuniongyrchol warchod buddiannau carfan o unigolion yn hytrach nag unigolion yn unig yn erbyn anffafriaeth o safbwynt yr hawliau a warchodir o fewn y Confensiwn ei hun.⁵¹⁰

Gellid dadlau ymhellach fod yr hawliau ieithyddol arbennig yma'n deillio o hawl cydwybodol a berthyn i siaradwyr ieithoedd lleiafrifol i ddefnyddio eu hieithoedd o fewn eu cymunedau ieithyddol. Y mae'r hawl i ddefnyddio mamiaith yn allweddol er mwyn sicrhau bodolaeth cymdeithas war, sy'n cydnabod daliadau'r amryw unigolion a berthyn iddi. Ymhellach, er mwyn sicrhau gweithredu system ddemocrataidd, rhaid sicrhau fod pob unigolyn yn medru cyfrannu at gymdeithas ac at system wleidyddol sy'n cydnabod anghenion unigolion a grwpiau'n gydradd. Cynigir felly ei bod yn angenrheidiol i wladwriaethau gydnabod hawliau ieithyddol, a'u perthnasedd i grwpiau neu garfannau o unigolion yn ogystal ag unigolion, ac ymhellach fod gan siaradwyr hawl foesol i ymarfer eu mamiaith, gan gyfrannu at gymdeithas yn yr un modd a'u cyfoedion sy'n siarad yr iaith fwyafrifol.

“Once we recognize the extent to which people’s well-being is tied up with the groups they belong to, then we should recognize the existence of certain group rights, not reducible to individual rights.”⁵¹¹

⁵¹⁰ Stephan Breitenmoser, *The Protection of Groups and Group Rights in Europe* Koen De Feyter a George Pavlakos (gol) *The Tension Between Group Rights and Human Rights* Hart Publishing Rhydychen (2008) tud 253

⁵¹¹ D Johnston, o fewn Will Kymlika, *The Rights of Minority Cultures* Oxford University Press (1995) tud 13

Yn wir, cafwyd diffiniad gan Joseph Raz o hawliau grŵp neu garfan arbennig;

“A collective right exists when the following three conditions are met. First, it exists because an aspect of the interest in human beings justifies holding some person(s) to be subject to a duty. Second, the interests in question are the interests of individuals as members of a group in a public good and the right is a right to that public good because it serves their interest as members of a group. Thirdly, the interest of no single member of that group in that public good is sufficient by itself to justify holding another person to be subject to a duty.”⁵¹²

Yn wir, tanlinellwyd pwysigrwydd cydnabod fod yr hawliau a warchodir o fewn deddfwriaeth hawliau dynol mewn gwirionedd yn hawliau sy’n gwarchod buddiannau grwpiau arbennig ynghyd â buddiannau unigolion gan Robert Phillipson a Tove Skutnabb-Kangas.⁵¹³

“Until recently, rights have been formulated as the property of the individual, but there is increasing recognition that this has not prevented violation of the rights of minority groups, and that collective and individual rights are, in fact two sides of the same coin.”⁵¹⁴

Er hyn, dadleua nifer o academyddion i’r gwrthwyneb, na ellir cydnabod fod cyfraith hawliau dynol yn gwarchod buddiannau grwpiau, ond yn hytrach yn gwarchod buddiannau ac hawliau unigolion yn unig. Dywed Jack Donnelly⁵¹⁵ nad syniadaeth abstract hanieithol ydyw hawliau dynol, ond hawliau pendant sy’n wybyddus i bawb. Tanlinella Donnelly felly na ddylid cymysgu rhwng yr hawl a warchodir o fewn cyfraith hawliau dynol, a’r dyheadau, yr egwyddorion a’r gwerthoedd sy’n sylfaen

⁵¹² Raz (n 509) tud 208

⁵¹³ Robert Phillipson a Tove Skutnabb-Kangas, *Linguistic Rights and Wrongs* (1995) Applied Linguistics Cyfrol 16, Rhif 4 Oxford University Press

⁵¹⁴ *ibid* 485

⁵¹⁵ Jack Donnelly, *Universal Human Rights in Theory and Practice* Second Edition Cornell University Press (2003)

i'r hawliau cyfreithiol.⁵¹⁶ Ni ellid felly hawlio yn ei dŷb ef, y gellid ymestyn hawliau dynol sy'n gwarchod buddiannau unigolion i gynnwys gwarchod buddiannau cynulliadol.

“Collectives of all sorts have many and varied rights. But these are not – cannot be – human rights.”⁵¹⁷

Gwrthodir y safbwynt hwn o fewn y thesis ac heria'r awdur y gellid cyfiawnhau fod yr hawliau a warchodir o fewn deddfwriaeth hawliau dynol yn hawliau y gellid eu diffinio fel hawliau sy'n gwarchod buddiannau carfanau neu grwpiau arbennig o unigolion. Yn wir, dywed Robert Dunbar;

“Some rights, however are contingent on the individual beneficiary being a member of a group, such as a linguistic “minority” or a “national minority” this is particularly true of many of the rights which could be considered as measures of linguistic promotion.”⁵¹⁸

Cydnabu Will Kymlicka⁵¹⁹ yn ogystal y gall hawliau ieithyddol sy'n deillio o ddeddfwriaeth hawliau dynol berthyn i garfan neu grŵp arbennig o bobl, law yn llaw â hawliau a berthyn i unigolion. Er hyn, ceir dau ddiffiniad unigol gan Kymlicka o'r modd y gellid diffinio hawliau a berthyn i grŵp neu garfan arbennig;

“On one view, communities have rights independent of, and perhaps conflicting with, the rights of the individuals who compose them...The other view sees community rights as owed to people as

⁵¹⁶ *ibid* 11

⁵¹⁷ *ibid* 25

⁵¹⁸ Dunbar (n 445) tud 99

⁵¹⁹ Will Kymlicka, *Individual and Community Rights* Judith Baker (gol) *Group Rights* Toronto University Press, Llundain (1994) tud 18

members of a particular community, rather than as being universal and owed to all people as human beings.”⁵²⁰

Dywed Kymlicka fod yr ail gategori yma o hawliau yn gategori arbennig. Yn hytrach na chydabod hawliau unigolion o fewn grŵp neu garfan arbennig, maent yn adnabod hawliau'r garfan neu'r grŵp yn ei gyfanrwydd yng ngwyneb hawliau grwpiau neu garfanau eraill o fewn y gymuned.

Yn wir, dywed Denise Réaume⁵²¹ fod dadansoddiad o'r fath yn cydnabod hawl yr unigolyn, ac amcan yr hawl arbennig a warchodir gan y gyfraith, gan adnabod yn allweddol nad oes modd mwynhau na gweithredu'r hawl arbennig a warchodir ag eithrio fod yr unigolyn yn perthyn i grŵp neu garfan arbennig o bobl er mwyn ei ymarfer.⁵²²

“There can be no individual right to a collective good but only a collective right, held jointly by all who share in the collective good.”⁵²³

Dyma adlewyrchu syniadaeth Raz o safbwynt gwarchod buddiannau neu ddiddordeb wrth ddiffinio bodolaeth hawl dynol yn y man cyntaf, gan gydnabod y gall y buddiannau neu ddiddordebau berthyn i unigolion ynghyd â charfanau o unigolion.

Er hyn, cydnabu Darlene Johnston⁵²⁴ fod angen diffinio grŵp yn bendant, cyn hawlio fod gan gnewyllyn o unigolion sydd wedi dod at ei gilydd unrhyw hawliau penodol yn deillio o'r grŵp. Cred

⁵²⁰ ibid 18

⁵²¹ Denise Réaume, *The Group Right to Linguistic Security: Whose Right, What Duties?* Judith Baker (gol) *Group Rights* Toronto University Press, Llundain (1994) tud 120

⁵²² ibid 121

⁵²³ ibid 121

⁵²⁴ Will Kymlicka, *The Rights of Minority Cultures* Oxford University Press (1995) tud 13

Johnston fod y dasg hon yn un anodd, ond fod sefyllfa unigolion sy'n perthyn i leiafrif yn fwy pendant gan eu bod yn cyfrif fel grwpiau “*naturiol*”⁵²⁵ neu grwpiau “*anfwriadol*.”⁵²⁶

Cytuna'r awdur â rhesymeg Réaume, Kymlicka, Dunbar a Johnston fod angen cydnabod hawliau cynulliadol a ddeillia o gyfraith hawliau dynol Ewropeaidd ac y gellid dadlau fod hawliau dynol yn gwarchod buddiannau unigolion, ynghyd ag hawliau grwpiau arbennig o bobl, gan mai dyma'r unig fodd o sicrhau eu hunangadwraeth. Er hyn, cydnabu'r awdur fod medru adnabod yr union garfan neu grŵp arbennig a fydd yn buddio o'r hawl cyfreithiol a warchodir yn allweddol er mwyn sicrhau cydraddoddeb a chymesuredd cyfreithiol. O safbwynt prif ffocws yr efrydiaeth hon er hyn, y mae diffinio'r garfan sy'n dymuno hawlio darpariaeth addysg uwch cyfrwng Cymraeg yn hawdd i'w hadnabod gan iddynt berthyn i'r gymuned sy'n siarad y Gymraeg, enghraifft o'r hyn a ddiffinir yn grŵp 'naturiol' neu 'anfwriadol' gan Darlene Johnston.

Gwelir adlewyrchiad o'r modd y caiff hawliau ieithyddol eu trin fel hawliau arbennig a berthyn i garfan arbennig o bobl yn hytrach nag unigolion yng Nghanada, o safbwynt hawliau ieithyddol a warchodir o fewn erthygl 23 Siartr Hawliau a Rhydd-didau Canada 1982. Y mae'r erthygl hwn yn gwarchod hawl rhieni Canada i sicrhau fod eu plant yn derbyn addysg gynradd ac uwchradd cyfrwng y Ffrangeg a'r Saesneg o fewn unrhyw dalaith yn y wlad. Wrth gydnabod yr hawl arbennig hwn fel hawl cynulliadol, y mae Llywodraeth ganolog Canada wedi sicrhau y medda pob unigolyn ar y gallu i fwynhau mynediad cydradd i addysg gynradd ac uwchradd drwy gyfrwng y Ffrangeg yn ôl eu dymuniad. Yn allweddol, y mae'r gydnabyddiaeth o'r hawl fel un a berthyn i'r gymuned o siaradwyr Ffrangeg yn cydnabod pwysigrwydd medru ymarfer yr hawl i ddefnyddio'r iaith o fewn cymuned yn hytrach na hawl i'w hymarfer fel unigolyn. O ganlyniad i erthygl 23, dyma osod dyletswydd pendant ar Lywodraeth Canada, Llywodraethau Ffederal Canada a chyrff cyhoeddus i weithredu'n bositif i gydnabod a pharchu'r hawl cynulliadol hwn.

⁵²⁵ ibid 13

⁵²⁶ ibid 13

Bydd y thesis hwn felly'n gwrthod y safbwynt mai hawliau sy'n gwarchod buddiannau unigolion yn unig ydyw'r ddeddfwriaeth a geir ar y lefel Ewropeaidd wrth ystyried hawliau dynol, gan yn hytrach ddadlau fod yr holl hawliau'n perthyn, ac yn gwarchod buddiannau'r gymuned o siaradwyr Cymraeg, gan fod yn ddibynnol ar aelodaeth cymuned o siaradwyr er gwarantu'r gallu i ymarfer yr hawliau a gynhwysir o fewn y ddeddfwriaeth. Yn yr un modd ag erthygl 23 Siartr Hawliau a Rhydd-didau Canada, dyma osod dyletswydd arbennig ar Lywodraeth Cymru er gweithredu i warchod ac hyrwyddo defnydd y Gymraeg o fewn y gymuned Gymreig, gan ymhellach ffurfio sail gadarn er cyfiawnhau gwarantu mynediad i aelodau o'r gymuned o siaradwyr Cymraeg i addysg uwch cyfrwng Cymraeg.

“The existence of a linguistic community is a participatory good. Not only do use, maintenance, and development of a language make up a collective enterprise, but their value lies in the process of creating and recreating language rather than any end product that might be said to be useful to individuals as individuals.”⁵²⁷

Ymhellach, wrth ystyried prif egwyddorion deddfwriaeth hawliau dynol Ewropeaidd, eu prif amcan yw dileu anffafriaeth. Er mwyn gweithredu'r egwyddor hwn, rhaid edrych y tu hwnt i hawliau a berthyn i'r unigolyn yn unig, gan weithredu er sicrhau'r amcan ehangach o ddileu anffafriaeth o fewn cymunedau neu grwpiau arbennig. Wrth ystyried hawliau ieithyddol yn benodol, y mae'r gallu i ymarfer a manteisio ar yr hawliau a gynhwysir o fewn unrhyw gyfraith sy'n gwarchod hawliau dynol i ddefnyddio'r iaith yn llwyr ddibynnol ar fodolaeth cymuned o siaradwyr – ymysg unigolion sydd wedi dioddef yr un anffafriaeth a hwy.

⁵²⁷ Réaume (n 521) tud 127

Yn yr un modd ag y gweithredir erthygl 23 a thri Siartr Hawliau a Rhyddidau Canada, y mae'r efrydiaeth hon yn dadlau y gellid cyfiawnhau darpariaeth addysg gyfreithiol cyfrwng Cymraeg i bob myfyriwr cyfraith sy'n dymuno ymgymryd a'u hastudiaethau drwy gyfrwng yr iaith, yn gyntaf gan fod yr hawliau ieithyddol a ddeillia o ddeddfwriaeth hawliau dynol Ewropeaidd yn perthyn i gymuned o siaradwyr Cymraeg. Yn ail, er mwyn gwasanaethu'r gymuned ddwyieithog a fodola yng Nghymru, mae'n ofynnol fod graddedigion y gyfraith yn ymarfer o fewn eu cymunedau'n ddwyieithog, gan alluogi unigolion sydd am ymarfer eu hawl yn unol â Deddf yr Iaith Gymraeg 1993 i sicrhau mynediad at wasanaethau cyfreithiol drwy gyfrwng y Gymraeg. Heb unrhyw amheuaeth, dyma osod dyletswydd penodol ar Lywodraeth Cymru i ddarparu addysg uwch drwy gyfrwng y Gymraeg, a chryfhau'r ddadl i gyfiawnhau darparu addysg gyfreithiol cyfrwng Cymraeg ar draws holl adrannau cyfreithiol sefydliadau addysg uwch Cymru.

Dadleua Skutnabb-Kangas, yn dilyn sicrhau fod hawliau dynol yn hawliau a berthyn i garfanau o bobl ynghyd ag unigolion, ei bod yn ofynnol i wladwriaethau fynd ymhellach na chytuno i hyrwyddo neu ganiatau defnydd ieithoedd lleiafrifol, fel a wnaed o fewn y Confensiwn Fframwaith a'r Siartr.

Heria Skutnabb-Kangas o fewn ei erthygl *The Globalisation of (Educational) Language Rights*⁵²⁸ nad yw cydnabod hawliau ieithyddol yn ddigonol, ond rhaid i wladwriaethau gydnabod fod hawliau dynol yn medru perthyn i garfannau o unigolion, gan ymhellach ddadlau fod categori o hawliau llawer manylach, sef hawliau ieithyddol addysgiadol yn deillio o gytundebau a chyhoeddiadau'n ymwneud â maes hawliau dynol. Cefnogwyd y syniadaeth hon gan Robert Phillipson;

⁵²⁸ Skutnabb-Kangas (n 52)

“For the maintenance and development of languages, educational linguistic rights, including the right to education through the medium of the mother tongue, are absolutely vital.”⁵²⁹

Yn wir, dadleuodd Robert Phillipson o fewn cynhadledd rhyngwladol yn Hong Kong fod Canolfan Addysg Uwch UNESCO wedi datgan mewn cyhadledd, y gellid dadlau fod mynediad i addysg uwch drwy gyfrwng mamiaith yn hawl ddynol.⁵³⁰ Er hyn, nid oes modd canfod dogfennaeth yn cadarnhau'r datganiad hwn.

Serch hynny, byddai manteisio ar ddadleuon er mwyn cydnabod hawliau ieithyddol addysgiadol fel categori arbenigol o hawliau ieithyddol yn sicrhau fod gwladwriaethau a berthyn i'r Undeb Ewropeaidd yn gweithredu i gyrraedd yr amcanion hynny a nodwyd o fewn y Confensiwn Hawliau Dynol, Cytuniad yr Undeb Ewropeaidd, Siartr Hawliau Sylfaenol Ewrop a'r Cytuniad ar Weithrediad yr Undeb Ewropeaidd, o gydnabyddiaeth a pharch i ieithoedd lleiafrifol a diwylliannau lleiafrifol ar draws Ewrop, ynghyd â gweithredu'n unol a'r syniadaeth o gymesuredd, rhesymoldeb a chydaddoldeb, yr union egwyddorion cyfreithiol a hyrwyddwyd o fewn holl gyhoeddiadau a chytundebau hawliau dynol rhyngwladol ac Ewropeaidd. Ymhellach, byddai cydnabod categori arbennig o hawliau megis hawliau ieithyddol addysgiadol yn sicrhau cryfhau ymlyniad y Deyrnas Unedig i ddatblygiad addysg uwch cyfrwng ieithoedd lleiafrifol o gymharu a'r hyn a gynhwysir yn bresennol o fewn y Siartr a'r Confensiwn Fframwaith.

Er nad oes ond carfan cymharol fechan o academyddion yn cydnabod yr angen am fodolaeth y categori arbennig hwn o hawliau, gan ddadlau er sicrhau cydnabyddiaeth gyfreithiol iddo, ymddengys wrth ddarllen Cynllun Academiaidd y Coleg Cymraeg Cenedlaethol a gyhoeddwyd ym mis Mehefin 2012, fod y sefydliad newydd Cymreig hwn o'r farn fod y categori arbennig yma o hawliau eisioes yn

⁵²⁹ Phillipson (n 18) 152

⁵³⁰ Robert Phillipson, *English, Panacea or Pandemic?* Cynhadledd Rhyngwladol Language Issues in English-Medium Universities: A Global Concern Prifysgol Hong Kong Mehefin 18fed-20fed (2008)

bodoli a bod gan fyfyrwyr Cymraeg eu hiaith, sy'n dymuno ymgymryd ag astudiaethau drwy gyfrwng yr iaith, eisoes yr hawl i dderbyn eu haddysg uwch drwy gyfrwng y Gymraeg. Ceir datganiad pellgyrhaeddol o fewn Cynllun Academaidd y Coleg Cymraeg Cenedlaethol yn nodi;

“Craidd cenhadaeth y Coleg Cymraeg Cenedlaethol yw'r egwyddor syml ond pwerus fod gan bob myfyriwr yr hawl i addysg uwch cyfrwng Cymraeg o'r radd flaenaf.”⁵³¹

Er gwaethaf y datganiad hwn, fel a danlinellwyd eisioes, wrth ystyried deddfwriaeth, confensiynau a chytundebau Ewropeaidd a rhyngwladol, a dadleuon Tove Skutnabb-Kangas a Robert Phillipson, ni chafwyd cydnabyddiaeth gyfreithiol bresennol fod hawliau ieithyddol addysgiadol yn gategori cydnabyddedig o hawliau dynol. O ganlyniad, nid oes hawl cyfreithiol pendant yn bodoli i warantu derbyn addysg uwch cyfrwng unrhyw iaith leiafrifol fel a nodwyd o fewn Cynllun Academaidd y Coleg Cymraeg Cenedlaethol.

Er hyn, gellid manteisio ar ddadleuon yr academyddion yma a herio fod modd dehongli deddfwriaeth a chytundebau rhyngwladol ac Ewropeaidd er mwyn dadlau fod angen cydnabyddiaeth i'r categori arbenigol o hawliau dynol. Wrth gydnabod bodolaeth categori arbennig o hawliau megis hawliau ieithyddol addysgiadol, byddai'n fodd o atgyfnerthu'r ddadl er mwyn cyfiawnhau addysg uwch cyfrwng Cymraeg, ac yn fwy penodol addysg gyfreithiol cyfrwng Cymraeg. Byddai cydnabyddiaeth o'r categori arbenigol yma o hawliau'n allweddol yn gosod dyletswydd positif ar Lywodraeth Cymru i weithredu a deddfu er budd y Gymraeg o fewn maes addysg uwch yn benodol, gan eu gorfodi i ymateb i'r diffyg yn y continiwm ieithyddol sydd eisoes yn bodoli rhwng addysg uwchradd ac addysg uwch.

⁵³¹ Cynllun Academaidd y Coleg Cymraeg (n 12)

Gellid dibynnu ymhellach ar waith academyddion megis Stephan Breidbach⁵³² sydd wedi dadlau fod categori arbenigol pellach o hawliau, sef hawliau diwylliannol yn deillio o'r hawliau hynny a warchodir gan y Confensiwn Hawliau Dynol.

“Cultural rights gain importance as a corner stone of individual and collective identities and culture(s), to which in turn languages are attached in a twofold way, as their form of expression, and as a means and medium of reproduction. Thus the right to use, learn and teach one's language(s) is considered a 'cultural right' as one specification of human rights.”⁵³³

Yn wir, atgyfnerthir y ddadl hon gan Yoram Rabin⁵³⁴ wrth ystyried beth yn union yw'r cyfiawnhad dros warantu mynediad cydradd i bawb at addysg. Tanlinellodd Rabin fod yna dair dadl i warchod yr hawl i addysg, sef fod addysg yn galluogi unigolyn i weithredu'n awtomataidd, gan ymarfer hawliau diwylliannol a sifil, ac ymhellach gyfrannu at gymdeithas ddemocrataidd gan i addysg fod o fudd i'r unigolyn ac i gymdeithas ehangach.⁵³⁵ Gellid dadlau felly fod addysg yn elfen allweddol a berthyn i'r categori newydd o hawliau diwylliannol, gan ei fod yn cyfoethogi gallu unigolyn i gyfrannu at gymdeithas, ac yn ei dro yn cyfoethogi cymdeithas.

Byddai dibynnu ar y categori newydd hwn o hawliau dynol ynghyd ag hawliau ieithyddol addysgiadol ac hawliau unigol a warchodir o fewn deddfwriaeth bresennol Ewropeaidd, a chytundebau Ewropeaidd a rhyngwladol heb unrhyw amheuaeth yn ffurfio dadl gyfreithiol gref i gyfiawnhau darpariaeth addysg uwch cyfrwng Cymraeg.

⁵³² Stephan Breidbach, *Plurilingualism, Democratic Citizenship in Europe and the Role of English* Cyngor Ewrop, Strasbourg (2010) tud 11

⁵³³ ibid 11

⁵³⁴ Rabin (n 482)

⁵³⁵ ibid 267-269

Uwcholeuwyd pwysigrwydd cydnabyddiaeth o hawliau diwylliannol wrth ystyried y medda'r gyfraith ar swyddogaeth arbennig o fewn cymdeithas, nid ydyw'n gweithredu'n anibynnol oddi wrth gymdeithas, ond yn hytrach yn rhan allweddol ohono, yn wir dadleua Elizabeth Alber⁵³⁶ fod y gyfraith yn elfen allweddol o ddiwylliant. Tanlinellir y cyswllt arbennig hwn gan Eugene Kamenka;

"They cannot be divorced from social content and context."⁵³⁷

Yn wir, dadleua Dr Bénédicte Sage-Fuller, Ferdinand Prinz zur Lippe a Seán Ó Conaill o fewn eu herthygl '*Law and Language(s) at the heart of the European Project: Educating Different Kinds of Lawyers*'⁵³⁸ fod y gyfraith yn meddu ar swyddogaeth gymdeithasol allweddol, ac o ganlyniad y dylai myfyrwyr y gyfraith dderbyn addysg gyfreithiol yn yr iaith y drafftiwyd y ddeddfwriaeth wreiddiol, er mwyn datblygu dealltwriaeth mwy holistig o draddodiad cyfreithiol y wladwriaeth, dealltwriaeth gyflawn o amcanion a chynnwys deddfwriaeth, a'r cyd-destun cymdeithasol.

O ganlyniad, mae'n allweddol fod dinasyddion yn medru darllen a deall deddfwriaeth, gan fod yn ymwybodol o'r cyfyngiadau cyfreithiol a geir o fewn eu gwladwriaeth, ynghyd â sicrhau mynediad at gyfiawnder⁵³⁹ mewn iaith sy'n ddealladwy iddynt yn unol ag erthyglau 5 a 6 y Confensiwn Hawliau Dynol.

Yn allweddol yng Nghymru, fel a drafodwyd eisioes, y mae Llywodraeth Cymru'n awr yn deddfu drwy gyfrwng y Gymraeg a'r Saesneg, gan roddi cydnabyddiaeth gydradd i'r deddfwriaeth yn y

⁵³⁶ Elisabeth Alber, F Palermo, *Creating, Studying and Experimenting with Bilingual Law in South Tyrol: Lost in Interpretation?* Xabier Arzoz (gol) *Bilingual Higher Education in the Legal Context* Group Rights, State Policies and Globalisation Martinus Nijhoff Publishers Yr Iseldiroedd (2012) tud 308

⁵³⁷ Eugene Kamenka, *Human Rights, Peoples' Rights* James Crawford (gol) *The Rights of Peoples* Oxford University Press (1988) tud 127

⁵³⁸ Bénédicte Sage-Fuller, Ferdinand Prinz zur Lippe, Seán Ó Conaill *Law and Language(s) at the Heart of the European Project: Educating Different Kinds of Lawyers* Michael Freeman Fiona Smith (gol) *Law and Language Current Legal Issues* Cyfrol 15 Oxford University Press (2013)

⁵³⁹ Gweler Deborah L Rhode, *Access to Justice* Oxford University Press (2004)

ddwy iaith. Mae'n ofynnol felly fod ymarferwyr y gyfraith yn medru dehongli deddfwriaeth yn y ddwy iaith, cyn myned ati i ymgymryd ag achos neu ddatrys mater cyfreithiol. Ymhellach, er mwyn sicrhau dealltwriaeth gyflawn, rhaid i ymarferwyr y gyfraith fod yn ymwybodol o'r diwylliant hwnnw sy'n sail i'r gyfraith. Y mae'r gydnabyddiaeth o swyddogaeth allweddol cyfraith o fewn diwylliant a phwysigrwydd gallu trigolion i ddeall y gyfraith yn allweddol wrth gyfrannu at y ddadl sy'n deillio'n wreiddiol o erthyglau 5 a 6 y Confensiwn Hawliau Dynol, gan ymhellach hawlio fod yna ystyriaethau ymarferol allweddol er cyfiawnhau darpariaeth addysg gyfreithiol cyfrwng Cymraeg o fewn sefydliadau addysg uwch Cymru, er mwyn atgyfnerthu dadleuon cyfreithiol yn seiliedig ar ddeddfwriaeth a chytundebau cyfreithiol rhwngwladol ac Ewropeaidd. Uwcholeua sefyllfa'r gyfraith o fewn cymdeithas bwysigrwydd cydnabod hawliau diwylliannol arbennig sy'n deillio o ddeddfwriaeth hawliau dynol, gan yn ogystal greu galw pendant am gydnabyddiaeth o hawliau ieithyddol addysgiadol i ymateb i anghenion y maes cyfreithiol yng Nghymru.

“In the end, no legal system can duly operate in more than one language if legal higher education is not guaranteed and provided for through the medium of those languages and if enough members of the legal professions are not linguistically competent in all recognised languages.”⁵⁴⁰

Triniaeth anghydradd i gyrraedd canlyniad o degwch

Ynghyd â dadleuon a ffurfiwyd yn seiliedig ar gynnwys a phrif egwyddorion cytundebau a chyhoeddiadau hawliau dynol, gellid ymestyn y ddadl gyfreithiol gan ddibynnu ar y ddadl dros warantu triniaeth anghydradd i ieithoedd lleiafrifol er mwyn cyrraedd canlyniad o gydraddoldeb a chymesuredd i siaradwyr yr iaith leiafrifol ac ymhellach i statws y ddwy iaith - yr iaith fwyafrifol a'r iaith leiafrifol yn ogystal. Er mai un o brif amcanion cyfraith hawliau dynol yw sicrhau tegwch a

⁵⁴⁰ Arzoz (n 21) tud 6

chydraddoldeb rhwng unigolion a grwpiau arbennig,⁵⁴¹ gall triniaeth gydradd heb unrhyw amheuaeth arwain at anffafiaeth i un parti'n arbennig.⁵⁴²

“Simply providing the **same** treatment for everyone within the legal system may not ensure true justice, particularly if that treatment has emerged from the culture and interests of the power elite.”⁵⁴³

Sefydlwyd yr egwyddor cyfreithiol arbennig hwn o fewn achos Ysgolion Lleiafrifol yn Albania 1935,⁵⁴⁴ pan y penderfynodd Llys Parhaol Cyfiawnder Rhyngwladol fod Groegiaid a oedd yn byw yn Albania'n medru sefydlu ysgolion cyfrwng Groegaidd. Tanlinellodd y llys yn yr achos hwn fod cydraddoldeb mewn ffaith yn wahanol iawn i gydraddoldeb cyfreithiol, a'i bod yn angenrheidiol er mwyn cyrchu'r nôd o gydraddoldeb cyfreithiol, fod yna driniaeth gwahanol i bob carfan er mwyn cyrraedd canlyniad o degwch.

“Equality in law precludes discrimination of any kind; whereas equality in fact may involve the necessity of different treatment in order to attain a result which establishes an equilibrium between different situations.”⁵⁴⁵

Yn wir, fel a nodwyd eisoes, dadleua Perry Keller⁵⁴⁶ o fewn ei herthygl “*Re-Thinking Ethnic and Cultural Rights in Europe*” fod geiriad anewlig y Confensiwn Fframwaith Er Gwarchod Lleiafrifoedd Cenedlaethol yn rhoddi sgôp i leiafrifoedd ddadlau dros driniaeth anghyfartal, er cyrraedd canlyniad o

⁵⁴¹ Réaume (n 521) tud 128

⁵⁴² Gweler Rabin (n 482)

Bhikhu Parekh, *A Case for Positive Discrimination* Bob Hepple ac Erika M Szyszczak (gol) *Discrimination: The Limits of the Law* Mansell Publishing Limited Llundain (1992) tud 261-280

⁵⁴³ Y Maley, *The Language of the Law* John Gibbons (gol) *Language and the Law* Longman (1994) tud 196

⁵⁴⁴ Minority Schools in Albania, Advisory Opinion, 1935 P.C.I.J. (ser. A/B) Rhif 64 Ebrill 6ed 1935

⁵⁴⁵ *ibid* paragraff 64

⁵⁴⁶ Keller (n 496) tud 30

degwch rhyngddynt hwy a'r mwyafrif. Cyfeiriodd Keller at erthygl 4 y Confensiwn Fframwaith sy'n gorfodi gwladwriaethau sydd wedi eu hymrwymu i'r Confensiwn Fframwaith i;

'Undertake to adopt, where necessary, adequate measures in order to promote, in all areas of economic, social, political, and cultural life, full and effective equality between persons belonging to a national minority and those belonging to the majority.'⁵⁴⁷

Dadleua Keller fod y Confensiwn Fframwaith yn mynd y tu hwnt i gyhoeddiadau a deddfwriaeth hawliau dynol blaenorol. Nid ymgeisio i sicrhau cydraddoldeb cyfreithiol yn unig a wna'r Confensiwn Fframwaith, ond yn hytrach sefydlir egwyddor o "gydraddoldeb effeithiol" fel a nodwyd o fewn erthygl 4. Dyma'n ôl Keller gyfle i wladwriaethau weithredu i greu mesurau positif er mwyn gwarchod buddiannau lleiafrifoedd a chyrraedd yr amcan o gydraddoldeb. Er hyn, cydnabu Keller, fel a nodwyd eisoes, fod ffurf anelwig presennol y Confensiwn Fframwaith yn codi cwestiynnau ynghylch pa fath o fesurau positif yn union a ellid eu ffurfio a'u gweithredu er budd lleiafrifoedd.⁵⁴⁸

Uwchleua Mesur yr Iaith Gymraeg (Cymru) 2011 sy'n rhoddi statws swyddogol i'r Gymraeg yng Nghymru, ymhellach yr angen am driniaeth anghydradd er mwyn cyrraedd sefyllfa o degwch ymarferol. Cydnabyddir statws y Saesneg o fewn y Mesur,⁵⁴⁹ ynghyd â statws swyddogol newydd y Gymraeg, er hyn, er mwyn sicrhau statws swyddogol i'r Gymraeg, a chydabyddiaeth gymdeithasol a chyfreithiol gydradd creuwyd fframwaith i warchod buddiannau'r Gymraeg, gan osod disgwyliadau ar garfan arbennig o fewn cymdeithas i sicrhau a chodi safonau wrth ymwneud a'r Gymraeg. Ni cheir system gyffelyb i warchod buddiannau'r Saesneg, ond y mae'r canlyniad o safbwynt dewis ieithyddol siaradwyr, a chydabyddiaeth o statws gyfreithiol y ddwy iaith o fewn cymdeithas yn deg. Pe na bai'r Mesur yn bodoli, a'r Gymraeg a'r Saesneg yn derbyn triniaeth gydradd, heb os, ni fyddai'r

⁵⁴⁷ Erthygl 4 Confensiwn Fframwaith Er Gwarchod Lleiafrifoedd Cenedlaethol 1995

⁵⁴⁸ Keller (n 496) tud 32

⁵⁴⁹ Adran 1 (4) Mesur y Gymraeg (Cymru) 2011

canlyniad yn un teg, a chymesur, a'r Saesneg yn derbyn cydnabyddiaeth uwch yn gymdeithasol o gymharu a'r Gymraeg, a chyfran is o wasanaethau'n cynnig darpariaeth ddwyieithog, gan ddileu dewis ieithyddol i siaradwyr yr iaith lleiafrifol fel a welwyd yn hanesyddol yng Nghymru.

Ymhellach, uwchleua erthygl 23 Siartr Hawliau a Rhyddidau Canada 1982 a gyfeiriwyd ati eisioes, bwysigrwydd triniaeth arbennig i un carfan o unigolion, er mwyn sicrhau cydraddoldeb rhwng y mwyafrif a'r lleiafrif. Rhoddi'r hawl i holl blant Canada dderbyn addysg gynradd ac uwchradd drwy gyfrwng y Ffrangeg yn unol â dymuniad eu rhieni, yn deillio o barodrwydd Llywodraeth Canada i roddi triniaeth arbennig i'r iaith Ffrangeg, ac i'r gymuned o siaradwyr Ffrangeg, er mwyn sicrhau eu bod yn medru cystadlu'n gyfartal a'r Saesneg o fewn cymdeithas amlieithog.

Cydnabu Pwyllgor Hawliau Dynol Cynghrair y Cenhedloedd yn natganiad cyffredinol rhif 18 bwysigrwydd cydnabod nad ydyw triniaeth gyfartal ar bob achlysur yn arwain at ganlyniad cymesur a theg;

'The enjoyment of rights and freedoms on an equal footing, however, does not mean identical treatment in every instance....The Committee also wishes to point out that the principle of equality sometimes requires States parties to take affirmative action in order to diminish or eliminate conditions which cause or help to perpetuate discrimination prohibited by the Covenant.'⁵⁵⁰

Gwelir ymdriniaeth debyg o fewn deddfwriaeth yn gwarchod buddiannau unigolion anabl yng Nghymru a Lloegr. Ni fyddai triniaeth gyfreithiol gyfartal ar bob achlysur yn sicrhau canlyniad teg ac felly mae'n ofynnol i ddeddfwriaeth ymdrin ag unigolion anabl mewn modd gwahanol er mwyn sicrhau canlyniad o degwch i unigolion anabl.

⁵⁵⁰ Pwyllgor Hawliau Dynol Cynghrair y Cenhedloedd Datganiad Cyffredinol Rhif 18 tud 173-175

Dywed yr Athro Art Hendricks⁵⁵¹;

‘The principles of equality and non-discrimination seek to conserve human variety and to enhance the equality of outcomes. Equality and non-discrimination imply that unnecessary and avoidable differences ("inequalities") should be prevented and, once they have occurred, remedied.’

Gwelwyd cydnabyddiaeth gyfreithiol o bwysigrwydd triniaeth anghydradd gan yr Ustus Tanaka o fewn achos De-Orllewin Affrica (ail-gymal) yn yr Hâg ym 1996;

‘Byddai trin materion gwahanol yr un fath a’i gilydd mewn ffordd fecanyddol yr un mor anghyfiawn a thrin materion cyfartal yn wahanol.’

Wrth ystyried sefyllfa darpariaeth addysg cyfrwng Cymraeg o fewn addysg uwch, y mae’n ofynnol fod y Coleg Cymraeg Cenedlaethol wedi ei sefydlu i ddatblygu ac hyrwyddo defnydd y Gymraeg o fewn sefydliadau addysg uwch Cymru. Heblaw am driniaeth arbenigol i’r Gymraeg o du’r Coleg Cymraeg a Llywodraeth Cymru, byddai datblygiad darpariaeth cyfrwng Cymraeg o fewn addysg uwch wedi bod yn anghyfartal rhwng sefydliadau, gan olygu y byddai gan fyfyrwyr Cymru fynediad anghyfartal at ddarpariaeth cyfrwng yr iaith.

Y mae triniaeth arbenigol ac unigol felly o safbwynt y Gymraeg ym maes addysg uwch yn dilyn sefydlu’r Coleg Cymraeg Cenedlaethol, megis apwyntio staff er mwyn dysgu drwy gyfrwng y Gymraeg, ariannu ysgoloriaethau ymchwil ac ariannu ysgoloriaethau israddedig i annog myfyrwyr i

⁵⁵¹ A Hendricks, *Disabled Persons and Their Right to Equal Treatment: Allowing Differentiation While Ending Discrimination* (1995) Health and Human Rights Cyfrol 1 Rhif 2 tud 168

ymgydryd a'r ddarpariaeth, wedi golygu fod y Gymraeg yn awr yn gyfrwng addysg mewn amryw adran academiaidd ar draws Cymru.

Er hyn, beth pe na bai'r Coleg Cymraeg Cenedlaethol yn bodoli, neu beth pe bai'r ewyllys gwleidyddol sy'n gefnogol i'r Coleg Cymraeg Cenedlaethol yn diflannu? Pe bai hyn yn digwydd, a fyddai modd ffurfio dadl gyfreithiol gref i gyfiawnhau darpariaeth cyfrwng Cymraeg o fewn addysg uwch ac yn benodol addysg gyfreithiol cyfrwng Cymraeg?

Yn allweddol, wrth ystyried y datganiad a wnaed gan yr Ustus Tanaka, ni fyddai triniaeth gydradd mewn modd fecanyddol rhwng addysg uwch cyfrwng Cymraeg ac addysg uwch cyfrwng Saesneg yn sicrhau darpariaeth addysg uwch gydradd cyfrwng Cymraeg, a chydardoldeb a chymesuredd rhwng myfyrwyr sydd am ymgymryd ag astudiaethau drwy gyfrwng y Gymraeg a'r Saesneg. O ganlyniad felly, wrth ffurfio dadl er mwyn cyfiawnhau darpariaeth addysg uwch cyfrwng Cymraeg, byddai'n ofynnol atgyfnerthu'r ddadl gyfreithiol a ffurfir yn seiliedig ar gynnwys erthyglau 5, 6, 8, 10 ac erthygl 2 protocol 1, a'r amcan i ddileu camwahaniaethu'n seiliedig ar gynnwys yr erthyglau yma a geir o fewn erthygl 14 y Confensiwn Hawliau Dynol, ynghyd â phrif egwyddorion cyfreithiol cytundebau megis y Siatr a'r Confensiwn Fframwaith. Yn allweddol, byddai'n ofynnol atgyfnerthu'r ddadl drwy danlinellu'r angen am driniaeth arbenigol ac anibynnol i ddarpariaeth addysg uwch cyfrwng Cymraeg.

Casgliad

Tanlinella'r bennod hon, wrth ffurfio dadl gyfreithiol er mwyn cyfiawnhau darpariaeth addysg uwch cyfrwng Cymraeg, ac yn benodol addysg gyfreithiol cyfrwng Cymraeg, fod yn rhaid ystyried cyhoeddiadau, deddfwriaeth a chytundebau ym maes hawliau dynol o fewn Ewrop a thu hwnt er mwyn cyfiawnhau derbyn addysg uwch cyfrwng Cymraeg, ond rhaid yn ogystal edrych y tu hwnt i

union eiriad y dogfennau yma. Yn allweddol, rhaid ystyried prif egwyddorion cyfreithiol y ddeddfwriaeth, y cytundebau a'r datganiadau, a'r cyrff newydd o hawliau a ddatblygwyd yn eu sgil, gan yn wir gyplysu'r hyn ag ystyriaethau mwy ymarferol sy'n atgyfnerthu'r galw am gydnabyddiaeth o hawliau ieithyddol siaradwyr ieithoedd lleiafrifol, megis cydnabyddiaeth o'r angen am driniaeth anghydradd er mwyn cyrraedd canlyniad o gydraddoldeb rhwng siaradwyr y brif iaith a'r iaith leiafrifol. Yn graidd i'r ddadl, rhaid mynnu fod hawliau dynol yn hawliau a berthyn i garfannau arbennig o unigolion, ynghyd ag unigolion, ac o ganlyniad, rhaid sicrhau fod datblygiadau o safbwynt darpariaeth cyfrwng Cymraeg o fewn addysg uwch yn buddio'r gymuned o siaradwyr Cymraeg yn eu hanfod, gan fod yr angen yn deillio o bwysigrwydd ymwneud unigolion a'i gilydd, a gwasanaethu cymuned o siaradwyr, yn hytrach na datblygiad sy'n ddibynnol ar ddyheadau unigolion yn unig.

Yn sicr, wrth gyplysu'r elfennau yma o fewn dadl gyfreithiol, uwcholeuir pa mor gymleth a bregus yw sefyllfa iaith leiafrifol o fewn system gyfreithiol ac yn wir, safle allweddol sefydliadau addysg uwch i fedru cryfhau a chynnal system gyfreithiol ddwyieithog gynaliadwy. Tanlinella'r sefyllfa bresennol nad oes modd gwarantu'r hawliau a warchodir gan erthyglau 5, 6 ac yn wir 14 o'r Confensiwn Hawliau Dynol, ag eithrio fod hawl gan fyfyrwyr y gyfraith dderbyn eu haddysg drwy gyfrwng y brif iaith a'r iaith leiafrifol.

Dengys pennodau blaenorol yr efrydiaeth hon fod angen cyplysu'r ddadl gyfreithiol hon ag ystyriaethau ymarferol er mwyn dadlau y medda myfyrwyr addysg uwch yng Nghymru ar yr hawl i dderbyn addysg uwch ac yn benodol addysg gyfreithiol cyfrwng Cymraeg.

Fel a danlinellwyd o fewn y bennod gyntaf, rhaid cydnabod pwysigrwydd y continiwm ieithyddol cyfrwng Cymraeg o fewn system addysg i ddatblygiad addysgol unigolion. Tanlinellwyd o fewn yr efrydiaeth fod yna doriad pendant o fewn y continiwm presennol a gafwyd ym maes addysg wrth i

fyfyrwyr drosglwyddo o addysg uwchradd i addysg uwch. Y mae toriad o'r fath yn effeithio ar ddatblygiad addysgol unigolyn, ac ymhellach eu gallu i gyfrannu at gymdeithas ddwyieithog.

Uwcholeuodd unigolion megis Benjamin Lee Whorf ac Edward Sapir fodolaeth theori o Berthynoledd Ieithyddol, gan ddadlau fod iaith yn dylanwadu ar feddwl, dealltwriaeth ac ymateb unigolion. Ymhellach, nododd unigolion megis Gábor Györi fod iaith yn allweddol wrth alluogi unigolyn i ddatblygu dealltwriaeth a gwybodaeth o'r byd, gan hwyluso'r broses o gyfathrebu. Bydd torri ar y continiwm ieithyddol rhwng addysg uwchradd ac addysg uwch o reidrwydd felly'n effeithio ar allu myfyrwyr i ddatblygu'n addysgiadol, o ganlyniad i'r orfodaeth i newid cyfrwng eu haddysg.

Yn wir, cyfeiriodd Llywodraeth Cynulliad Cymru at ddatblygiad darpariaeth addysg uwch cyfrwng Cymraeg fel modd o sicrhau cyfiawnder cymdeithasol i'r myfyrwyr hynny sy'n dymuno ymgymryd ag astudiaethau addysg uwch drwy gyfrwng y Gymraeg.

Y mae cydnabod datblygiadau gwleidyddol yng Nghymru sydd wedi arwain at gydnabyddiaeth o'r angen i ffurfio cymdeithas ddwyieithog yn elfen allweddol o'r ddadl a ffurfir o fewn yr efrydiaeth er mwyn hawlio darpariaeth addysg uwch cyfrwng Cymraeg. Yn sgil datganoli yng Nghymru, cafwyd gweithredu gwleidyddol pendant er mwyn ffurfio cymdeithas ddwyieithog, gan ymgeisio i roddi gwir ddewis ieithyddol i drigolion y wlad. Elfen allweddol o'r cynllun hwn yw cyfraniad sefydliadau addysg uwch Cymru wrth ddarparu graddedigion cymwys i wasanaethu cymdeithas ddwyieithog Gymreig.

Tanlinellwyd swyddogaeth gymdeithasol sefydliadau addysg uwch a'r angen i ddatblygu a chynyddu darpariaeth addysg gyfreithiol cyfrwng Cymraeg ymhellach wrth ystyried datblygiad yr hawl i ddefnyddio'r Gymraeg o fewn llys barn a'r angen i hyfforddi darpar-gyfreithwyr a fedr graffu ar

ddeddfwriaeth cyfrwng Cymraeg a Saesneg. Ymhellach, ystyriwyd effaith datganoli pellach ac o bosib creu awdurdodaeth unigol Gymreig ar yr angen am gyfreithwyr a fedr ymdrin â'r maes drwy gyfrwng y Gymraeg a'r Saesneg.

Wrth gyplysu'r dadleuon ymarferol a chyfreithiol, crêd yr awdur fod modd cyfiawnhau darpariaeth addysg uwch cyfrwng Cymraeg ac ymhellach dadlau fod gan fyfyrwyr addysg uwch Cymru yr hawl i dderbyn addysg gyfreithiol cyfrwng Cymraeg. Dyma wireddu amcan y Coleg Cymraeg Cenedlaethol, a ddatganodd o fewn ei chynllun academiaidd:

“...yr hawl i addysg uwch cyfrwng Cymraeg o'r radd flaenaf.”⁵⁵²

Er hyn, wedi ffurfio dadl dros hawlio addysg uwch cyfrwng Cymraeg, rhaid ystyried pu'n a'i yw strwythur presennol y Coleg Cymraeg Cenedlaethol yn cynnig y fframwaith mwyaf effeithiol a llwyddiannus er mwyn datblygu ac ehangu addysg uwch cyfrwng Cymraeg. Tanlinellwyd o fewn pennod gyntaf yr efrydiaeth hon fod yna amryw drafferthion yn gwynebu darpariaeth addysg gyfreithiol cyfrwng Cymraeg. Aiff yr efrydiaeth yn ei blaen felly i ystyried darpariaeth addysg gyfreithiol ddwyieithog yn y Ffindir, Gwlad y Basg a Brunswick Newydd, Canada er mwyn canfod strategaethau y gellid eu mabwysiadu yng Nghymru er mwyn datblygu addysg uwch ac yn benodol addysg gyfreithiol cyfrwng Cymraeg gynaliadwy.

⁵⁵² Cynllun Academiaidd y Coleg Cymraeg (n 12)

Astudiaethau Achos

Canolbwyntia'r bennod hon ar yr hyn sydd ar waith o fewn systemau addysg uwch a chyfreithiol y tu hwnt i Glawdd Offa er mwyn adnabod strategaethau llwyddiannus sydd eisoes ar waith wrth ddarparu addysg uwch drwy gyfrwng dwy iaith swyddogol, ac ymhellach i adnabod yr heriau posib sy'n gwynebu darpariaeth cyfrwng ieithoedd lleiafrifol o fewn systemau addysg uwch dwyieithog tebyg i Gymru.

O fewn y bennod hon, ceir ystyriaeth fanwl o'r ddarpariaeth addysg gyfreithiol ddwyieithog yn y Ffindir a Gwlad y Basg gan adnabod y gweithredu cyfreithiol ac ymarferol o fewn y systemau addysg uwch sydd wedi eu mabwysiadu a'u datblygu er mwyn gwarchod ac hyrwyddo darpariaeth addysg gyfreithiol cyfrwng yr iaith leiafrifol. Yn allweddol, ceir ystyriaeth o'r heriau sy'n gwynebu'r ddarpariaeth o fewn y gwladwriaethau yma.

Yn dilyn, ceir ystyriaeth benodol o ddarpariaeth addysg gyfreithiol ddwyieithog o fewn system addysg uwch Brunswick Newydd yng Nghanaada, lle y cafwyd cydweithio agos rhwng y proffesiwn cyfreithiol a'r system addysg uwch er mwyn sicrhau darpariaeth addysg sy'n ymateb yn uniongyrchol i anghenion ymarferwyr y gyfraith.

Rhaid cydnabod nad yw'r un o'r astudiaethau achos yma'n adlewyrchu'n union yr hyn sydd ar waith yng Nghymru, yn arbennig yn dilyn sefydlu'r Coleg Cymraeg Cenedlaethol, ond y mae'r dair astudiaeth a benodwyd yn ymgodymu a'r dasg o ddatblygu a darparu addysg uwch cyfrwng iaith leiafrifol neu ail-iaith swyddogol. Ymhellach, y mae'r dair system sydd o dan y chwyddwydr wedi mabwysiadu strategaethau arbennig unigol i ymateb i'r her o gynnig y fath ddarpariaeth. O ganlyniad, tybia'r awdur y bydd modd ffurfio canfyddiadau ynghylch pa strategaethau y dylid eu mabwysiadu

gan y Coleg Cymraeg Cenedlaethol er mwyn sicrhau darpariaeth addysg uwch cyfrwng Cymraeg blaengar a chynaliadwy, sydd wedi'i gynllunio'n ofalus er ymateb i unrhyw heriau posib.

Y Ffindir

Ceir datganiad o fewn cyfansoddiad y Ffindir fod y Ffinneg a'r Swedeg i'w cyfrif yn gyd-ieithoedd swyddogol;

“The national languages of Finland are Finnish and Swedish.

The right of everyone to use his or her own language, either Finnish or Swedish, before courts of law and other authorities, and to receive official documents in that language shall be guaranteed by an Act. The public authorities shall provide for the cultural and societal needs of the Finnish-speaking and Swedish-speaking populations of the country on an equal basis.”⁵⁵³

Heddiw, y mae poblogaeth y Ffindir wedi cyrraedd oddeutu 5.3 miliwn o bobl⁵⁵⁴ ac yn ôl ystadegau diweddar, y mae 92.3% o drigolion y Ffindir yn cyfrif y Ffinneg fel iaith gyntaf, tra bod 5.7% yn cyfrif Swedeg fel iaith gyntaf.⁵⁵⁵ Mae'r wlad wedi ei rhannu i ddeuddeg talaith ac y mae gan bob talaith draddodiad ieithyddol arbennig – y mae rhai taleithau'n unieithog yn y Ffinneg neu'r Swedeg, tra bod eraill yn ddwyieithog. Bydd talaith i'w chyfrif yn ddwyieithog os y bydd o leiaf 8% o'r boblogaeth, neu 3,000 o unigolion yn siarad yr ail iaith. Bydd yn ofynnol i nifer siaradwyr yr iaith leiafrifol ddisgyn i 6% os y caiff talaith ddwyieithog ei chyfrif yn dalaith unieithog.⁵⁵⁶

⁵⁵³ Cyfansoddiad y Ffindir 1917 Adran 17

⁵⁵⁴ www.stat.fi/tup/suoluk_vaesto_en.html#vitalstatistics - cafwyd mynediad Mai 14eg 2011

⁵⁵⁵ www.stat.fi/tup/suoluk_vaesto_en.html#vitalstatistics - cafwyd mynediad Mai 14eg 2011

⁵⁵⁶ Sirkku Latomaa a Pirkko Nuolijärvi *The Language Situation in Finland* Robert B Kaplan a Richard B Baldauf Jr (gol) *Language Planning and Policy in Europe* Cyfrol 1 Hungary, Finland and Sweden Multilingual Matters Ltd (2005) tud 201

Er hyn rhaid gydnabod bodolaeth yr iaith Sámi o fewn y Ffindir. Roddwyd cydnabyddiaeth swyddogol i'r gymuned Sámi fel cymuned frodorol o fewn y Ffindir o fewn erthygl 51 Cyfansoddiad y Ffindir 1995.⁵⁵⁷ Yn sgil y gydnabyddiaeth hon, medda siaradwyr Sámi ar y gallu i ddatblygu a gwarchod eu hiaith a'u diwylliant. Er hyn, nid oes gan yr iaith Sámi statws iaith swyddogol o fewn y Ffindir, ond yn hytrach, fe'i chydabyddir yn iaith lleiafrifol o fewn y wlad.⁵⁵⁸ Cyhoeddwyd penderfyniad gan Senedd y Ffindir ym 1976 yn rhoddi'r hawl i unigolion gael eu dysgu drwy gyfrwng ieithoedd lleiafrifol o fewn y system addysg.⁵⁵⁹ Er hyn, o safbwynt yr iaith Sámi, galluogi darpariaeth addysg cyfrwng Sámi o fewn systemau addysg cynradd ac uwchradd a wnaeth y datganiad hwn, a hynny o fewn y lleoliadau daearyddol hynny lle'r oedd y galw'n ddigonol i warantu darpariaeth o'r fath. Yn ganolog o safbwynt yr efrydiaeth hon, ni chafwyd datblygiad darpariaeth cyfrwng Sámi o fewn system addysg uwch y Ffindir a hynny er gwaethaf datblygiadau cyfreithiol megis Deddf Iaith Sámi 2003 1086/2003 lle y cafwyd datganiad y medda siaradwyr yr iaith ar y gallu i warchod a datblygu eu hiaith, a'i defnyddio o fewn y llysoedd ac wrth ymwneud ag awdurdodau cyhoeddus. O ganlyniad i'r diffyg hwn o fewn y ddarpariaeth addysg uwch, nid oedd modd ymgymryd a'r dasg o gymharu'r ddarpariaeth a'r hyn sydd ar waith yng Nghymru'n dilyn sefydlu'r Coleg Cymraeg Cenedlaethol. Canolbwyntia'r efrydiaeth felly ar ddarpariaeth cyfrwng Swedeg o fewn system addysg uwch y Ffindir.

Dywed Deddf Iaith (403/2003) y gall unrhyw drigolion y Ffindir ddefnyddio'r Ffinneg neu'r Swedeg o flaen llysoedd y Ffindir, ac wrth ymwneud ag unrhyw gorff cyhoeddus, yn ddibynnol ar natur ieithyddol eu talaith. Adlewyrcha'r ddarpariaeth gyfreithiol hon yr hawl a warchodir o fewn adran 22 Deddf yr Iaith Gymraeg 1993 o safbwynt hawliau siaradwyr Cymraeg wrth ymwneud a'r system

⁵⁵⁷ Ulla Aikio-Puoskari *Sámi Language in Finnish Schools* Bicultural Education in the North: Ways of Preserving and Enhancing Indigenous Peoples' Languages and Traditional Knowledge Erich Kasten (gol) (1998) Münster: Waxmann Verlag tud 48

⁵⁵⁸ Gweler: Lena Huss *Language, culture and identity in the schools of Northern Scandinavia* Global Constructions of Multicultural Education: Theories and Realities Carl A Grant a Joy A Levi (gol) (2008)

⁵⁵⁹ *The Nordic Languages. An International Handbook of the History of the North Germanic Languages* Cyfrol 2 Oscar Bandle, Kurt Braunmüller, Ernst Hakon Jahr, Allan Karker, Hans-Peter Naumann, Ulf Telemann, Lennart Elmevik, Gun Widmark (gol) de Gruyter (2005)

gyfreithiol yng Nghymru, a'r hawliau ieithyddol a warchodir wrth ymdrin â chyrff cyhoeddus gan Fesur yr Iaith Gymraeg (Cymru) 2011.

O safbwynt y ddwy iaith swyddogol felly, y mae defnydd y Ffinneg a'r Swedeg yn y Ffindir wedi eu normaleiddio'n llwyr o fewn cymdeithas ac o fewn sffer gweinyddiaeth cyfiawnder. Ymhellach, o safbwynt gweinyddiaeth cyfiawnder, yn yr un modd â Chymru, y mae deddfwriaeth ieithyddol y Ffindir yn gosod goblygiadau ar adrannau cyfreithiol sefydliadau addysg uwch y wlad i gynhyrchu graddedigion cymwys a fedr wasanaethu cymdeithas ddwyieithog yn gydradd.

Er ymateb i'r angen cyfreithiol a chymdeithasol hwn, sefydlwyd y brifysgol gyntaf yn y Ffindir, Academi Frenhinol Åbo ym 1640 pan yr oedd y Ffindir yn rhan o frenhiniaeth Sweden. Canolwyd y ddarpariaeth yn y sefydliad arbennig hwn ar feysydd diwynyddiaeth, athroniaeth, y gyfraith a meddygaeth, a darparwyd yr addysg drwy gyfrwng y Swedeg a'r Lladin.⁵⁶⁰

Concrwyd y Ffindir gan Rwsia yn ystod y rhyfeloedd Napoleonaid 1809 – 1815, a pharhaodd y Ffindir yn rhan o frenhiniaeth Rwsia am ganrif, tan 1917 pan y rhoddwyd annibyniaeth i'r Ffindir gan Lenin. Yn ystod y cyfnod hwn, yn gymdeithasol ac o fewn cylchoedd academiaidd, yr oedd gan y Swedeg statws uwch o gymharu a'r Ffinneg.⁵⁶¹ Er hyn, o safbwynt addysg uwch, yr oedd y Ffinneg a'r Swedeg yn gyd-ieithoedd swyddogol. Yn wir, agorwyd y brifysgol cyfrwng Ffinneg gyntaf, Prifysgol Turku ym 1920.⁵⁶²

⁵⁶⁰ Jusi Välimä, *Nationalisation, Localisation and Globalisation in Finnish Higher Education* (2004) Higher Education Cyfrol 48 Rhif 1 Springer tud 31 & 32

⁵⁶¹ Håkan Ringbom, *The Role of the First Language in Foreign Language Learning* Multilingual Matters, Clevedon (1987) tud 7

⁵⁶² Toni Saarivirta, *Finnish Higher Education Expansion and Regional Policy* (2010) Higher Education Quarterly Cyfrol 64 Rhif 4 tud 360

Erbyn heddiw, y Llywodraeth ganolog sy'n gyfrifol am addysg uwch o fewn y Ffindir, ag eithrio o fewn Ynysoedd Ålan. Sefydlodd Deddf Prifysgolion (558/2009) fod 16 o sefydliadau addysg uwch o fewn y Ffindir⁵⁶³ ac aiff y Ddeddf yn ei blaen i nodi fod sefydliadau addysg uwch y wlad i'w cydnabod yn sefydliadau unieithog, naill a'i yn cynnig darpariaeth drwy gyfrwng y Ffinneg, y Swedeg, neu ar adegau prin, yn cynnig darpariaeth ddwyieithog, gan adlewyrchu traddodiad ieithyddol y dalaith y maent wedi sefydlu ynddi. Dyma danlinellu felly nad ydyw'r iaith Sámi wedi llwyddo iymsefydlu o fewn y system addysg uwch.

Ystyriaeth allweddol o safbwynt addysg uwch yn y Ffindir, yn wahanol iawn i'r Deyrnas Unedig, yw'r ffaith fod y wladwriaeth wedi cytuno i'r ymlyniad mwyaf pendant o fewn Siartr Ewrop Ar Gyfer Ieithoedd Rhanbarthol Neu Leiafrifol (2001) wrth benu cyfrwng addysg o fewn sefydliadau addysg uwch, sef erthygl 8.1 e (i) (ii) sydd wedi ymrwymo:

“To make available university and other higher education in regional or minority languages; or to provide facilities for the study of these languages as university and higher education subjects”⁵⁶⁴

Golyga hyn felly fod gan y Ffindir ymlyniad gwleidyddol llawer cryfach o'i gymharu a'r Deyrnas Unedig er mwyn hyrwyddo, ond yn bwysicach oll, hwyluso'r broses o ddarparu addysg uwch drwy gyfrwng ieithoedd lleiafrifol. Dyma ymlyniad sy'n cydnabod pwysigrwydd darparu addysg uwch cyfrwng Swedeg i barhad yr iaith ac ymhellach ei swyddogaeth wrth ddatblygu cymdeithas ddwyieithog o fewn y Ffindir. Gwelir atseinio'r ymlyniad hwn o fewn deddfwriaeth Ffinneg, megis o fewn Deddf Prifysgolion (558/2009) a ystyrir isod.

⁵⁶³ Adran 1 Deddf Prifysgolion (558/2009)

⁵⁶⁴ Erthygl 8.1 e(i) (ii) Siartr Ewrop Ar Gyfer Ieithoedd Rhanbarthol Neu Leiafrifol (2001)

Dywed adran 11(1) ac adran 12 Deddf Prifysgolion (558/2009) fod y Ffinneg a'r Swedeg yn ieithoedd darpariaeth addysgiadol ac yn ieithoedd arholi addysg uwch, yn unol â dewis y sefydliad, gan adlewyrchu traddodiad ieithyddol eu taleithau arbennig. O safbwynt addysg gyfreithiol, cydnabu fod Prifysgol Helsinki, a'r campws yn Vaasa/Vasa yn darparu addysg gyfreithiol ddwyieithog, Swedeg ydyw cyfrwng y dysgu o fewn adran cyfraith Prifysgol Åbo Akademi, a Ffinneg ydyw cyfrwng y dysgu yn adran y gyfraith Prifysgolion Turku a Lapland.

“Section 11. Languages of instruction and examination

1. The languages of instruction and examination in the University of Helsinki, the Academy of Fine Arts, Sibelius Academy and the Theatre Academy shall be Finnish and Swedish. The language of instruction and examination in Aalto University shall be governed by the provisions on the language of instruction and examination of its constituent Schools in Section 9 of the Universities Act of 1997 (645/1997). The language of instruction and examination of Åbo Akademi University, Hanken School of Economics, and the Swedish School of Social Science of the University of Helsinki shall be Swedish. The language of instruction in other universities shall be Finnish.

2. In addition, the university may decide to use a language other than that referred to in subsection 1 as a language of instruction and examination.

Section 12. Education of persons proficient in Swedish

1. Åbo Akademi University, Hanken School of Economics, the University of Helsinki, the University of Art and Design, Sibelius Academy, the Theatre Academy and Aalto University shall be responsible for educating a sufficient number of persons proficient in Swedish for the needs of the country.”⁵⁶⁵

⁵⁶⁵ Adranau 11 a 12 Deddf Prifysgolion y Ffindir (558/2009)

Cyn myned i'r system addysg uwch, rhaid i ddarpar fyfyrwyr brofi eu gallu ieithyddol er mwyn dilyn eu hastudiaethau drwy gyfrwng eu dewis iaith. Adlewyrchir patrwm ieithyddol y wlad yn newis ieithyddol myfyrwyr, ac er gwaethaf y cyfleoedd i ddysgu drwy gyfrwng y Swedeg, darpariaeth Ffinneg sy'n derbyn y nifer uchaf o gofrestriadau.⁵⁶⁶ Er hyn, y mae'r adrannau cyfreithiol unieithog yn rhoddi hyfforddiant o safbwynt terminoleg gyfreithiol yn yr ail iaith i fyfyrwyr, gan gydnabod anghenion ieithyddol system gyfreithiol ddwyieithog ar draws y wlad. Bwriad hyn yw datblygu graddedigion sy'n meddu ar allu arbennig mewn un iaith ac eto'n meddu ar afael gweithredol o derminoleg gyfreithiol o fewn yr ail iaith.⁵⁶⁷ Dyma elfen unigryw a berthyn i ddarpariaeth addysg gyfreithiol y Ffindir o'i chymharu â Chymru. Byddai datblygu darpariaeth cyfatebol yng Nghymru'n fodd arbennig o sicrhau y medda myfyrwyr cyfrwng Cymraeg a Saesneg ar wybodaeth gweithredol o'r gyfraith drwy gyfrwng y Gymraeg, gan ymhellach ymestyn sgôp darpariaeth y Coleg Cymraeg Cenedlaethol a denu myfyrwyr o'r newydd i ymgymryd a'r ddarpariaeth.

Ymhellach, mabwysiedir system o fonitro gallu ieithyddol yn dilyn gyrfa prifysgol, cyn myned i fyfyrwyr gwaith. Dywed y Ddeddf ar Wybodaeth Ieithyddol Angenrheidiol ar gyfer Cyrff Cyhoeddus (423/2003) a'r Archddyfarniad ar Asesu Gallu Ieithyddol yn y Ffinneg a'r Swedeg o fewn Gweinyddiaeth Talaith (481/2003) fod angen gradd prifysgol i arddangos gallu ieithyddol digonol mewn un o'r ieithoedd swyddogol i fedru derbyn swydd.

O fewn maes y gyfraith, dywed Deddf Apwyntiadau Barnwrol (205/2000) fod angen i farnwyr fedru ar allu arbennig ym mhrif iaith y dalaith y maent yn gweithio ynddi. O ganlyniad, pe bai barnwr yn gweithio mewn talaith ddwyieithog, byddai'n ofynnol arddangos gallu ieithyddol arbennig yn y ddwy

⁵⁶⁶ Anna Lena Østern, *Swedish. The Swedish Language in Education in Finland* Mercator Education (1996-1997) tud 16

⁵⁶⁷ Markku Suksi, *Implementing Linguistic Rights in Finland through Legal Education in Finnish and Swedish* Xabier Arzoz (gol) Bilingual Higher Education in the Legal Context Group Rights, State Policies and Globalisation Martinus Nijhoff Yr Iseldiroedd (2012) tud 109

iaith swyddogol.⁵⁶⁸ Y mae'r gefnogaeth ddeddfwriaethol yma'n allweddol felly er gorfodi'r system addysg yn y Ffindir o addysg gynradd hyd at addysg uwch roddi cyfle cyfartal i fyfyrwyr ddatblygu eu gallu yn y ddwy iaith yn unol a'u dewis personol.

Law yn llaw a'r disgwyliadau cyfreithiol ar sefydliadau addysg uwch i ddarparu addysg drwy gyfrwng y ddwy iaith swyddogol, y mae'r gofynnion ieithyddol a osodir o fewn maes y gyfraith ar gyfer ymarferwyr yn impetws er mwyn datblygu darpariaeth addysg gyfreithiol o'r radd flaenaf yn y ddwy iaith. Gwelir ymateb i'r angen hwn o fewn sefydliadau addysg uwch, drwy gyflogi darlithwyr neu ymchwilyr a fedr arddangos gallu ieithyddol arbennig mewn Swedeg neu Ffinneg i ddysgu neu ymchwilio drwy gyfrwng yr iaith honno'n unig.⁵⁶⁹ Dyma sicrhau continiwm ieithyddol o'r safon uchaf o fewn y system addysg,⁵⁷⁰ ac ymhellach, sicrhau fod darlithwyr ac ymchwilyr yn medru ymroi i'r dasg o gyflwyno darpariaeth cyfrwng eu dewis iaith o'r radd flaenaf. Ymhellach, dyma hwyluso'r broses o ddatblygu a chynhyrchu ymchwil, a deunyddiau dysgu cyfartal yn y ddwy iaith swyddogol, ynghyd ag hyrwyddo'r broses o fathu terminoleg gyfreithiol yn y ddwy iaith swyddogol. Golyga'r ymrwymiad hwn fod adrannau cyfreithiol sefydliadau addysg uwch y Ffindir yn cynhyrchu myfyrwyr sy'n ymwybodol o bwysigrwydd hyfforddiant gyfreithiol o'r radd flaenaf, ond yn ogystal, pwysigrwydd hyfforddiant ieithyddol o fewn eu dewis faes er cyrraedd uchelfannau'r proffesiwn.

O safbwynt addysg gyfreithiol, y mae hyfforddiant ieithyddol o'r math hwn yn allweddol i sicrhau fod sefydliadau addysg uwch y Ffindir yn cynhyrchu graddedigion all wasanaethu system gyfreithiol yn hyderus a chywir drwy gyfrwng y ddwy iaith swyddogol. Ymhellach, y mae rhoddi'r gallu i fyfyrwyr ymgymryd ag astudiaethau drwy gyfrwng y ddwy iaith swyddogol yn gwarantu'r cyfle i fyfyrwyr fodloni gofynion Deddf Apwyntiadau Barnwrol (205/2000).

⁵⁶⁸ Deddf Gallu Ieithyddol (481/2003) adran 6 (1)

⁵⁶⁹ Archddyfarniad y Llywodraeth ar Brifysgolion (770/2009)

⁵⁷⁰ Suksi (n 567) tud 114

Wrth adlewyrchu ar weithredu deddfwriaethol Llywodraeth y Ffindir o blaid y Swedeg a'r Ffinneg, gwelir fod ganddynt nid yn unig ddarpariaethau cyfreithiol cryfach wrth weithredu'n unol â'r Siartr a'r Confensiwn Fframwaith o'u cymharu â Chymru, ond ymhellach, ceir darpariaethau cyfreithiol domestig llawer mwy pendant er budd darpariaeth addysg uwch cyfrwng y brif iaith a'r iaith leiafrifol.

Y mae'r darpariaethau cyfreithiol yma wedi sicrhau mynediad cyfartal at addysg uwch cyfrwng y ddwy iaith i holl fyfyrwyr addysg uwch y wlad. Byddai mabwysiadu Archddyfarniad y Llywodraeth ar Brifysgolion (770/2009) yng Nghymru er enghraifft, yn esgor ar amryw ddatblygiadau allweddol er cryfhau'r ddarpariaeth bresennol cyfrwng Cymraeg. Dyma alluogi'r Coleg Cymraeg Cenedlaethol i gyflogi aelodau staff â dealltwriaeth arbennig o'r maes drwy gyfrwng un iaith, gan olygu datblygu darpariaeth cyfrwng Cymraeg arbennig, ynghyd â datblygu deunyddiau dysgu cyfrwng Cymraeg, ac o bosib datblygu ymchwil drwy gyfrwng y Gymraeg. Er hyn, byddai'n ymarferol amhosib gyfyngu cyfrwng cyhoeddi'r unigolion yma i'r Gymraeg yn unig o ganlyniad i safle cyhoeddiadau cyfrwng Saesneg mewn arolygon ymchwil Prydeinig. Dyma danlinellu felly y gellid mabwysiadu agweddau o'r hyn sydd ar waith y tu hwnt i Gymru gan y Coleg Cymraeg Cenedlaethol, gan eu gwirio'n unol â realiti gofynnion ymarferol y system addysg uwch Brydeinig.

Er y ceir gwahaniaethau sylfaenol rhwng strwythur sefydliadol addysg uwch y Ffindir a Chymru, yn y modd y ceir sefydliadau unieithog yn y Ffindir, wrth ystyried gweithredu ymarferol gan sefydliadau, gellid herio fod yna wersi i'w dysgu gan y Coleg Cymraeg Cenedlaethol. Drwy gynnig hyfforddiant gyfreithiol ieithyddol yn yr ail iaith i bob myfyriwr o fewn y system addysg uwch, dyma gydnabyddiaeth bendant o safle cyfartal y ddwy iaith o fewn system gyfreithiol y wlad, gan sicrhau fod dealltwriaeth weithredol gan ymarferwyr yn y ddwy iaith. Yn sicr, byddai darpariaeth addysg ieithyddol gyfreithiol cyfrwng Cymraeg i bob myfyriwr cyfraith sy'n cymhwyso yng Nghymru'n sicrhau cydnabyddiaeth mwy sylweddol o safle cyfartal y Gymraeg o fewn system gyfreithiol Cymru

a Lloegr, gan roddi sgiliau sylfaenol i bob myfyriwr ddatblygu arnynt yn ôl eu dymuniad. Dyma swyddogaeth y gellid ei mabwysiadu gan y Coleg Cymraeg Cenedlaethol, a gellid darparu'r addysg y tu hwnt i ffiniau sefydliadau addysg uwch yn unig, gan ddarparu hyfforddiant ieithyddol yn ogystal i ymarferwyr sydd eisioes yn ymglyfreitha yng Nghymru.

Er hyn, ceir anhawsderau o fewn y Ffindir wrth ddatblygu ac hyrwyddo darpariaeth addysg cyfrwng Saesneg, a hynny er gwaethaf y ffaith fod y Swedeg yn iaith wladwriaethol Sweden. Y mae diffyg deunyddiau dysgu cyfrwng Swedeg i staff a myfyrwyr yn faen tramgwydd o safbwynt datblygu ac ehangu darpariaeth cyfrwng yr iaith. Er fod yna ddarpariaeth deunyddiau dysgu a chefnogi myfyrwyr y gyfraith cyfrwng Swedeg yn bodoli gan fod y Swedeg yn iaith wladwriaethol Sweden, sy'n golygu y gall myfyrwyr fuddio o adnoddau llenyddol, gwleidyddol ac ysgolheigaidd i gefnogi eu hastudiaethau yn y Ffindir, rhaid cydnabod fod yna wahaniaethau sylfaenol rhwng systemau cyfreithiol Sweden a'r Ffindir, sy'n cyfyngu ar allu'r sefydliadau addysg uwch i rannu deunyddiau.⁵⁷¹ Ymhellach, er fod y Swedeg a'r Ffinneg yn ieithoedd swyddogol o safbwynt yr Undeb Ewropeaidd, a'r ffaith fod holl ddeddfwriaeth y Ffindir ac adroddiadau'n cael eu cyhoeddu'n y Swedeg a'r Ffinneg,⁵⁷² y mae diffyg pendant yn bodoli o safbwynt deunyddiau dysgu cyfreithiol i fyfyrwyr a darlithwyr. Dyma'n wir adlewyrchu'r diffyg sylweddol mewn deunyddiau cynorthwyol cyfreithiol cyfrwng Cymraeg yng Nghymru.

Mae diffyg ymchwil cyfrwng Swedeg yn cyfrannu at y broblem o ddiffyg deunyddiau dysgu drwy gyfrwng yr iaith. Yn ôl data a rhyddhawyd gan Brifysgol Helsinki, yr unig sefydliad addysg uwch sy'n cynnig darpariaeth addysg gyfreithiol ddwyieithog; rhwng 1999 a 2010 cwblhawyd 126 o draethodau ymchwil doethuriaeth. Cyhoeddwyd 11 traethawd ymchwil drwy gyfrwng y Swedeg,

⁵⁷¹ ibid 117

⁵⁷² Adran 79 Cyfansoddiad y Ffindir 1917

cyhoeddwyd 26 yn Saesneg, a'r gweddill yn Ffinneg.⁵⁷³ Mae'r sefyllfa bresennol felly nid yn unig yn tanlinellu pa mor fregus yw'r Swedeg o fewn addysg uwch gyfreithiol,⁵⁷⁴ ond ymhellach yn uwcholeuo tŵf y Saesneg o fewn maes addysg uwch.

“This development is universal, at least to some extent, but for a small jurisdiction like Finland, not to speak of the position of Swedish in the academic world as the non-dominant language in Finland, the consequences could be dramatic and might prevent the development of concepts and terminology in the Swedish language as it is used in the jurisdiction of Finland.”⁵⁷⁵

Heb gefnogaeth a datblygiad yr iaith o fewn y byd academiaidd, mae'n colli tir o fewn sefydliadau addysg uwch, hyd yn oed pan ei bod yn derbyn cryn gefnogaeth ddeddfwriaethol, gan olygu fod y broses o ddysgu drwy gyfrwng y Swedeg yn dasg anoddach i fyfyrwyr. Dyma'n ogystal gwtogi ar ddarpariaeth deunyddiau cyfrwng Swedeg a chyfyngu ar y broses o fathu termau cyfreithiol cyfrwng Swedeg. Ymhellach, dyma gyfyngu ar gyflwyno ymchwil wedi ei ffocysu ar faterion cenedlaethol, gan leihau cyfleoedd myfyrwyr israddedig a myfyrwyr ymchwil y Ffindir i ddyfnhau eu dealltwriaeth o faterion cyfreithiol domestig yn ddwyieithog. Ymddengys, yn unol â data Prifysgol Helsinki nad yw'r diffyg hwn o ganlyniad i bwysau oddi wrth un iaith yn unig, ond o ganlyniad i ddatblygiad y Ffinneg a'r Saesneg o fewn sffer addysg uwch.

“In the next few decades, the threat for Swedish in Finland is a loss of domain usage mainly to Finnish but also to English. Finnish-Swedish official bilingualism is in many spheres replaced by Finnish and English.”⁵⁷⁶

⁵⁷³ www.helsinki.fi/oikeustiede/tutkimus_ja_julkaisut/vaitoskirja_ja_lisensiaatin_tutkimukset.htm – cafwyd mynediad Mai 21ain 2011

⁵⁷⁴ Gweler Heikki E S Mattila, *Comparative Legal Linguistics* (cyfieithiad Christopher Goddard Ashgate UDA 2006)

⁵⁷⁵ Suksi (n 567) 122

⁵⁷⁶ Latomaa a Nuolijärvi (n 556) tud 213

Dyma adlewyrchu effaith globaleiddio a chydweitho rhyngwladol ar ddarpariaeth addysg uwch yn y Ffindir, wrth i ganran uwch o fyfyrwyr benderfynu cyhoeddu drwy gyfrwng y Saesneg er mwyn denu sylw cynifer â phosib o academyddion ar draws y byd a denu sylw cyrff ariannu ymchwil. Dyma adwaith uniongyrchol i'r meddylfryd mai Saesneg yw iaith y byd academiaidd yn rhyngwladol ac mai Ffinneg yw iaith y gyfraith o fewn awdurdodaeth y Ffindir, heb hyd yn oed gydnabod pwysigrwydd y Swedeg. Bydd datblygu syniadaeth o'r fath nid yn unig yn cyfyngu ar ddarpariaeth sefydliadau addysg uwch, ond ymhellach yn cwtogi ar y niferoedd o ymarferwyr y gyfraith a fydd yn gymwys i ddarparu gwasanaeth cyfreithiol cyfrwng Swedeg.

Cychwynwyd ar y broses o globaleiddio addysg uwch yn y Ffindir yn ystod wyth degau'r ganrif ddiwethaf.⁵⁷⁷ Yn ystod y cyfnod hwn, sefydlwyd rhyngwladoli'n un o brif amcanion addysg uwch gan Llywodraeth y Ffindir. Tanlinellwyd pwysigrwydd dysgu ieithoedd rhyngwladol o fewn addysg uwch gan Adran Addysg y Llywodraeth, a gwelwyd adlewyrchu'r amcan hwn tua diwedd naw degau'r ganrif ddiwethaf, a chychwyn y flwyddyn 2000, pan y sefydlwyd cyrsiau gradd mewn ieithoedd modern, ac yn ddiweddarach darpariaeth cyfrwng ieithoedd modern o fewn meysydd academiaidd mwy amgen.

Datblygwyd y broses hon ymhellach yn dilyn ymlyniad Llywodraeth y Ffindir i Broses Bologna, a ffurfio'r Ardal Addysg Uwch Ewropeaidd, gan ymgeisio i integreiddio systemau addysg uwch Ewrop, ac annog symudeb ymysg myfyrwyr. Dyma alluogi Llywodraeth y Ffindir i ail-edrych ar ddarpariaeth addysg uwch o fewn y wlad.⁵⁷⁸ Yn benodol ail-strwythurwyd darpariaeth addysg uwch, gan adlewyrchu cynlluniau astudio ar draws Ewrop, ac ymhellach ffurfiwyd Pwyllgor *Committee on*

⁵⁷⁷ Tania Saarinen a Tarja Nikula, *Implicit Policy, Invisible Language: Policies and Practices of International Degree Programmes in Finnish Higher Education* Aintzane Doiz, David Lasagabaster, a Juan Manuel Sierra (gol) *English-Medium Instruction at Universities Global Challenges Multilingual Matters* Bryste (2013) tud 133

⁵⁷⁸ Gweler Mira Huusjo, *The Bologna Process in Finnish Higher Education* Institute for Education Research Y Ffindir (2006)

Quality Assurance in Higher Education i sicrhau fod y ddarpariaeth yn cydymffurfio â safonau systemau addysg uwch yr Ardal Addysg Uwch Ewropeaidd.⁵⁷⁹ Ymhellach, cyhoeddwyd strategaeth rhwngwladoli gan Adran Addysg y Ffindir a oedd yn tanlinellu pwysigrwydd datblygu darpariaeth cyfrwng Saesneg, yn benodol gan ei fod yn sicrhau fod sefydliadau addysg uwch y Ffindir yn medru cystadlu â sefydliadau'r tu hwnt i ffiniau'r wlad am fyfyrwyr ac addysgwyr o'r radd flaenaf.⁵⁸⁰ Gwelwyd adlewyrchiad o hyn o fewn Polisi Iaith Prifysgol Helsinki (2007), sy'n nodi pwysigrwydd darpariaeth ddwyieithog y sefydliad, hynny yw, darpariaeth addysg uwch cyfrwng Ffinneg a Swedeg, ond eto ei ymlyniad i ddatblygu darpariaeth cyfrwng Saesneg, ac ieithoedd modern eraill.⁵⁸¹ Yn wir, un o'r prif bolisiau ag annogir gan y ddogfen hon yw datblygu dysg a gwasanaethau cyfrwng Saesneg ar draws y brifysgol.⁵⁸²

“The University’s bilingual and multilingual environment and internationalisation are sources of enrichment for all and are a necessity for the international comparability of its research performance. Language skills are a means to understanding foreign cultures and for making Finnish culture known to others. The university promotes the language proficiency of its students and staff as well as supports their knowledge of different cultures. Multilingual and multicultural communities promote creative thinking.”⁵⁸³

Gwelwyd ymhellach gyhoeddi strategaeth er mwyn rhwngwladoli addysg uwch y Ffindir yn 2009 yn dwyn y teitl ‘*A Responsible, Caring and Rewarding Finland. International.*’⁵⁸⁴ Yn ôl y ddogfen hon, amcan y strategaeth ydyw:

⁵⁷⁹ Jussi Välimä, David Hoffman, Mira Huusko *The Bologna Process in Finland Perspectives from basic units V* Tomusk (gol) *Voices from the Periphery* Springer (2007) tud 49

⁵⁸⁰ Saarinen a Nikula (n 577) tud 134

⁵⁸¹ Jan Lindström, *Different languages, one mission? Outcomes of language policies in a multilingual university context* (2012) *International Journal of the Sociology of Languages* cyfrol 216 Walter de Gruyter tud 38

⁵⁸² *ibid* 38

⁵⁸³ Polisi Iaith Prifysgol Helsinki, Y Ffindir Mawrth 14eg, 2007

⁵⁸⁴ Gweinyddiaeth Addysg y Ffindir 2009

“To create in Finland an internationally strong and attractive higher education institution and research community that promotes society’s ability to function in an open international environment, supports the balanced development of a multicultural society and participates actively in solving global problems.”⁵⁸⁵

Er na cheir datganiad penodol o safbwynt cyfrwng darpariaeth addysg uwch o fewn y ddogfen hon, mae’n amlwg wrth gyrchu’r nôd o ffurfio’r Ardal Addysg Uwch Ewropeaidd, a chydweithio rhyngwladol, gan ymateb i broblemau byd-eang, bydd yn ofynnol i sefydliadau addysg uwch y Ffindir, ac academyddion unigol gyhoeddi ymchwil neu gydweithio, a chynnyddu darpariaeth addysg drwy gyfrwng iaith a oedd yn ddealladwy i nifer, megis y Saesneg. Yn wir, cyfeiriodd un academydd at gaffael y Saesneg, fel meddu lamp Aladdin, gan iddo agor drysau o fewn amryw feysydd;

“Knowing English is like possessing the fabled Aladdin’s lamp, which permits one to open, as it were, the linguistic gates to international business, technology, science, and travel. In short, English provides linguistic power.”⁵⁸⁶

Efallai nad yw’r datblygiad hwn yn un syfrdanol iawn o ystyried ymlyniad y Ffindir i ddatblygiad yr Ardal Addysg Uwch Ewropeaidd,⁵⁸⁷ ond rhaid nodi fod Prifysgol Helsinki wedi ei lleoli mewn dinas lle bo’r niferoedd sy’n siarad y Swedeg wedi cwmpo i 7% yn unig o’r boblogaeth.⁵⁸⁸ Wrth ystyried y sefyllfa hon felly, er gwaethaf ymlyniad Ewropeaidd y Ffindir i warchod ac hwyluso darpariaeth cyfrwng Swedeg o fewn addysg uwch yn unol â Siartr Ewrop ar Gyfer Ieithoedd Rhanbarthol neu Leiafrifol 2001, ymddengys fod datblygiad cystadleuaeth ieithyddol o fewn y system addysg uwch rhwng darpariaeth addysg cyfrwng ieithoedd swyddogol y wladwriaeth, ac ymlyniad diweddar

⁵⁸⁵ *A Responsible, Caring and Rewarding Finland* Gweinyddiaeth Addysg y Ffindir (2009) tud 10

⁵⁸⁶ B B Kachru, *The Alchemy of English* Pergamon Press, Rhydychen (1986) tud 1

⁵⁸⁷ Gweler Sakari Ahola a Jani Mesikämnen, *Finnish Higher education Policy and the Ongoing Bologna Process* Higher Education in Europe Cyfrol XXVIII Rhif 2 Gorffennaf (2003)

⁵⁸⁸ <http://www.country-data.com/cgi-bin/query/r-4605.html> cafwyd mynediad Medi 12fed 2013

Llywodraeth y Ffindir a sefydliadau addysg uwch er annog a chynnyddu darpariaeth cyfrwng Saesneg. Er gwaethaf gweithredu i warchod darpariaeth cyfrwng Swedeg, ymddengys fod y cynnydd mewn darpariaeth cyfrwng Saesneg yn datblygu ar raddfa eang, ac yn gyflym iawn, yn arbennig wrth ystyried niferoedd y traethodau doethuriaeth a gyflwynwyd drwy gyfrwng y Saesneg o'u cymharu ag ymchwil cyfrwng Swedeg rhwng 1999 a 2010 ym Mhrifysgol Helsinki.

Mae'n amlwg felly fod tŵf addysg uwch cyfrwng Saesneg yn bolisi gwleidyddol, economaidd a chymdeithasol o fewn y Ffindir, wrth geisio annog myfyrwyr a darlithwyr rhyngwladol i symud i'r wlad i astudio, ac annog myfyrwyr cartref i ddatblygu eu haddysg ar draws ystod o dair iaith.

Yn wir, wrth ystyried ystadegau'n arddangos darpariaeth addysg cyfrwng Saesneg o fewn addysg uwch ar draws Ewrop, gwelir fod y Ffindir yn arwain y datblygiad ieithyddol hwn.⁵⁸⁹ Ym 1996 yr oedd 75 o gyrsiau'n cael eu darparu drwy gyfrwng y Saesneg o fewn sefydliadau addysg uwch y Ffindir, ac erbyn 2008 yr oedd y nifer yma wedi cynnyddu i 280.⁵⁹⁰ Erbyn heddiw, ystyrir fod prifysgolion y Ffindir ar frîg y tabl o safbwynt cyfran y ddarpariaeth cyfrwng Saesneg.⁵⁹¹ Dyma dŵf aruthrol mewn cyfnod cymharol fyr, gan danlinellu llwyddiant strategaethau rhyngwladoli Llywodraeth y Ffindir, a gweithredu gan sefydliadau addysg uwch y wladwriaeth. Gellid hefyd rhagfynegi fod y tŵf yn ymateb uniongyrchol i ddyhead ymysg myfyrwyr er derbyn addysg uwch drwy gyfrwng y Saesneg, er hyn, ni chafwyd data er cefnogi neu wrthddweud y safiad hwn.

Y mae cymharu tŵf y Saesneg yn gyfrwng addysgu o fewn system addysg uwch y Ffindir â sefyllfa'r iaith honno'n brif gyfrwng o fewn system addysg Cymru'n anodd. Er hyn, y mae datblygiad cyflym y Saesneg, a'r pwyslais ar globaleiddio addysg uwch o reidrwydd yn codi cwestiynnau ynghylch parhad

⁵⁸⁹ Taina Saarinen, *Internationalization of Finnish Higher Education – Is Language an Issue?* (2012) *International Journal of the Sociology of Languages* cyfrol 216 Walter de Gruyter tud 164

⁵⁹⁰ *ibid* 164

⁵⁹¹ Saarinen a Nikula (n 577) tud 135

a datblygiad y Gymraeg o fewn y system addysg uwch Gymreig. O ganlyniad i'r ffocws ar globaleiddio, bydd sefydliadau addysg uwch yn canolbwyntio ar gynnyddu darpariaeth cyfrwng Saesneg er mwyn denu myfyrwyr, ymchwilwyr ac addysgwyr – fel a welwyd eisioes yn y Ffindir. Dyma godi cwestiynnau felly ynghylch y gefnogaeth ariannol ac ymarferol a gaiff darpariaeth cyfrwng iaith leiafrifol megis y Gymraeg, na fydd yn medru denu'r niferoedd myfyrwyr ac a fydd yn parhau i fod yn gyfrwng dysgu ar gyfer y lleiafrif o fewn sefydliadau addysg uwch Cymreig. Ystyrir effaith globaleiddio addysg uwch ar ddarpariaeth cyfrwng iaith leiafrifol felly y nes ymlaen yn y bennod hon.

Wrth adlewyrchu ar yr hyn sydd ar waith o fewn system addysg uwch y Ffindir, tanlinella'r astudiaeth achos bwysigrwydd cefnogaeth deddfwriaethol ac ymlyniad cyfreithiol eglur a chadarn er gwarchod a datblygu darpariaeth addysg uwch drwy gyfrwng iaith leiafrifol. Ymhellach, y mae gweithredu ymarferol yn ogystal yn allweddol er mwyn sicrhau dyfodol llewyrchus i'r ddarpariaeth. Er hyn, tanlinella sefyllfa ieithyddol bresennol system addysg uwch y Ffindir bwysigrwydd cydnabyddiaeth ar ran y Coleg Cymraeg Cenedlaethol o'r heriau sylweddol sy'n gwynebu systemau addysg uwch, yn arbennig o fewn Ewrop, megis datblygiad y Saesneg yn lingua franca, a diffyg deunyddiau er cefnogi addysg yn y ddwy iaith. Wrth adnabod yr heriau yma, gall y Coleg Cymraeg weithredu'n llwyddiannus er mwyn ymateb iddynt. Tanlinella sefyllfa'r Swedeg yn y Ffindir, er gwaethaf ymlyniad cyfreithiol Ewropeidd cryf gan Lywodraeth y wlad i hyrwyddo datblygiad addysg uwch cyfrwng y ddwy iaith swyddogol, nid yw ymlyniad o'r fath yn ddigonol wrth ystyried her sylweddol globaleiddio a rhyngwladoli systemau addysg uwch. Yn unol â chanfyddiadau'r astudiaeth hon felly, rhaid i'r Coleg Cymraeg weithredu'n ymarferol er ymateb i'r heriau arbennig yma.

Gwlad y Basg

Cyn cyfnod creu Cymunedau Awtonomaidd Sbaen, y Cadfridog Franco oedd mewn grym rhwng 1939 – 1975. Gweithredodd Franco bolisi oedd yn cyfyngu ar hawliau'r unigolion hynny a oedd yn

perthyn i leiafrifoedd o fewn y wladwriaeth, gan gynnwys trigolion Gwlad y Basg a siaradwyr Basgeg. Pwysleisiodd Franco bwysigrwydd undod o fewn Sbaen, gan wahardd unrhyw ieithoedd heblaw Sbaeneg o fywyd ysgol, eglwysi, byd gwleidyddol, y cyfryngau a bywyd cyhoeddus Sbaen.⁵⁹²

Yn dilyn marwolaeth Franco ym 1975, cychwynwyd ar broses o ddatblygu democratiaeth yn Sbaen, gan ail-gydnabod lleiafrifoedd Sbaen, ac ieithoedd lleiafrifol y wlad. Ym 1978 daeth Cyfansoddiad Sbaen i rym gan roddi hunan lywodraeth i 17 o ardaloedd unigol o fewn y wlad. Cydnabu mai Sbaeneg oedd iaith swyddogol y wlad, ond rhoddwyd cydnabyddiaeth arbennig i ieithoedd lleiafrifol megis Basgeg a Chatalan o fewn eu hardaloedd awtonomaidd unigol.⁵⁹³

Er y cysylltir Gwlad y Basg â Sbaen, y mae'r wlad wedi ei rhannu'n weinyddol rhwng dwy wladwriaeth sofran, sef Ffrainc a Sbaen. Y mae Gwlad y Basg ymhellach wedi ei rhannu i saith ardal weinyddol unigol, sef Lapurdi, Zuberoa a Nafarroa Behera o fewn yr ardal a berthyn i orllewin Ffrainc, o fewn Département Pyrénées-Atlantiques. Lleolir yr ardaloedd gweinyddol sy'n weddill o fewn Cymuned Awtonomaidd Gwlad y Basg, a Chymuned Awtonomaidd Navarre yn Sbaen.

Mae 40% o boblogaeth Sbaen yn byw yn y Cymunedau Awtonomaidd⁵⁹⁴ ac y mae ychydig dros 2,000,000 o bobl yn byw yng Ngwlad y Basg.⁵⁹⁵ Yn ôl y ffigurau mwyaf diweddar a gafwyd gan Lywodraeth Gwlad y Basg yn 2008 y mae 2,133,684 o bobl yn byw yng Ngwlad y Basg, ac y mae

⁵⁹² Colin Baker a Sylvia Prys Jones *Encyclopedia of Bilingualism and Bilingual Education* Multilingual Matters (1998) tud 284

⁵⁹³ Erthygl 3 Cyfansoddiad Sbaen 1978

⁵⁹⁴ Teresa M Turell, *Spain's Multilingual Make-up: Beyond, Within and Across Babel* M Teresa Turell (ed) *Multilingualism in Spain* Multilingual Matters, Clevedon (2001) tud 1

⁵⁹⁵ Jasone Cenoz a Josu Perales, *The Basque-Speaking Communities* Teresa M Turell (gol) *Multilingualism in Spain* Multilingual Matters, Clevedon (2001) tud 91

30.1% ohonynt yn medru Basgeg a Sbaeneg, y mae 18.3% yn ddwyieithog, ond yn ffafrio siarad Sbaeneg, a 51.5% o'r boblogaeth yn methu siarad Basgeg.⁵⁹⁶

Ardrawiad y rhaniad hwn yw'r ffaith fod y Fasgeg mewn sefyllfa fregus iawn, gan fod yna bedair system weinyddol yn creu darpariaeth ddeddfwriaethol er mwyn ei gwarchod, ac wrth ystyried y darpariaethau hynny, y mae'r gydnabyddiaeth a dderbyniai'r iaith yn gwahaniaethu'n ddifawr.

"The territory where Basque is spoken is divided into two states, three different administrations, three different names, and at least six administrative frameworks that vary from no legal recognition at all to the legal status of an official language in certain territories."⁵⁹⁷

O safbwynt y Fasgeg yn yr ardaloedd hynny o Wlad y Basg a leolir yn Ffrainc, sicrha' Cyfansoddiad Ffrainc 1958 mai iaith swyddogol y Weriniaeth yw Ffrangeg yn unig, gan olygu nad oes gan y Fasgeg gydnabyddiaeth gyfreithiol swyddogol,⁵⁹⁸ a Ffrangeg ymhellach yw unig iaith gweinyddiaeth cyfiawnder Ffrainc.

"Today, the French state continues to be a monolingual state in which recognition of the rights of national languages are not guaranteed: French continues to be the only language of government, of administration of justice and the only language which enjoys official status in the State,"⁵⁹⁹

⁵⁹⁶ Josep M Cots, David Lasagabaster a Peter Garrett, *Multilingual policies and practices of universities in three bilingual regions in Europe* (2012) International Journal of the Sociology of Language Rhifyn 216 Gwasg Walter de Gruyter tud 12

⁵⁹⁷ Xabier Irujo Ametzaga ac Inigo Urrutia Libama (gol), *The Legal History of the Basque Language 1789-2009 Eusko Ikaskuntza* – Cymdeithas Astudiaethau Basgeg Donostia: Eusko Ikaskuntza (2009) tud 10

⁵⁹⁸ *The situation of the linguistic rights of basque speakers in the Basque Country* The Observatory of Linguistic Rights Tachwedd (2001) tud 8

⁵⁹⁹ Asier Barandiaran, *The Fifth Administrations of the Basque language in the Spanish state today: the Basque Autonomous Community, the three linguistic zones of the historic community of Navarre and the European Union* Xabier Irujo Ametzaga, & Inigo Urrutia Libama (gol) *The Legal History of the Basque Language 1789-2009* Eusko Ikaskuntza – Cymdeithas Astudiaethau Basgeg Donostia: Eusko Ikaskuntza (2009) tud 292

Ffrangeg yw iaith y system addysg yn Ffrainc.⁶⁰⁰ Er hyn, gwelir fod yna gydnabyddiaeth o fewn deddfwriaeth o fodolaeth ieithoedd lleiafrifol o fewn y wladwriaeth, er enghraifft Deddf Deixonne 51 – 46 11 Ionawr 1951. Cydnabu'r ddeddf hon y posibilrwydd o fedru dysgu ieithoedd lleiafrifol o fewn y system addysg gynradd, ond fe'i gyfyngwyd i ddwy awr yr wythnos.⁶⁰¹

Ym 1969 gwelwyd datblygu mudiad *Seaska*, cymdeithas a ffurfiwyd gan rieni yn unol â Deddf Cymdeithasau 1901 er ffurfio canolfannau addysg cyfrwng Basgeg cyntaf yn Ffrainc, a adweinir fel yr '*Itaskolas*.'⁶⁰² Yr oedd y canolfannau yma'n agored i blant o gartrefi Ffrangeg a Basgeg, ac yn dilyn y datblygiad hwn ym 1970 rhoddwyd yr hawl i ystyried ieithoedd lleiafrifol fel meysydd academiaidd cydnabyddedig o fewn arholiadau wrth adael yr ysgol uwchradd.⁶⁰³

Yn araf, tyfodd ychydig o fomentwm, ac ym 1975 ymestynodd erthygl 12 *Loi 75-620 du Juilliet a Circulaire 75-426 du Novembre 1975* yr hawl i ddysgu drwy gyfrwng ieithoedd lleiafrifol, gan gynnig addysg ar ddiwylliant lleiafrifoedd ar draws y system addysg. Erbyn 1982, yr oedd yr *Itaskolas* wedi llwyddo i sicrhau cefnogaeth ariannol oddi wrth y Weinyddiaeth Ddiwylliant Ffrengig er mwyn cefnogi eu gwaith, ac erbyn 1994 llofnododd cymdeithas *Seaska* gytundeb gyda'r Gweinidog Addysg Ffrengig yn rhoddi statws ysgolion preifat i'r *Itaskolas*.⁶⁰⁴ Yn dilyn hyn, y mae darpariaeth cyfyngedig cyfrwng Basgeg yn awr ar gael o fewn ysgolion cynradd ac uwchradd o fewn gwladwriaeth Gwlad y Basg a leolir yn Ffrainc. Erbyn 2009 yr oedd mudiad *Seaska* wedi ffurfio 21 o ysgolion cynradd preifat, a 3 o ganolfannau uwchradd, yn darparu addysg ar gyfer dros 2,247 o fyfyrwyr.⁶⁰⁵

⁶⁰⁰ ibid 292

⁶⁰¹ ibid 292

⁶⁰² ibid 293

⁶⁰³ ibid 293

⁶⁰⁴ ibid 301

⁶⁰⁵ ibid 308

Er nad oes darpariaeth addysgiadol gyflawn ar gael drwy gyfrwng Basgeg yn yr ardal hon o Wlad y Basg, gellid derbyn cyfran o'r ddarpariaeth drwy gyfrwng y Fasgeg yn unig. Nid yw'r hawl i dderbyn cyfran addysg cyfrwng Basgeg yn absoliwt, ond yn hytrach y mae deddfwriaeth yn rhoddi'r gallu i ysgolion gyflwyno'r ieithoedd yma i'w myfyrwyr.⁶⁰⁶ Yn wrthgyferbyniol, tanlinella *Code l'éducation Jun 2000* fodolaeth hawl absoliwt i bob myfyriwr Ffrengig dderbyn addysg drwy gyfrwng y Ffrangeg.

Er gwaethaf yr ymrwymiad hwn, nid oes darpariaeth cyfatebol Basgeg o fewn addysg uwch yn yr ardal arbennig hon o Ffrainc. Yn wir o fewn Université de Pau et des Pays de l'Adour a leolir o fewn Gwlad y Basg yn Ffrainc, Ffrangeg yn unig yw cyfrwng yr addysg gyfreithiol a dderbyna'r myfyrwyr.⁶⁰⁷

Yn unol â Phenderfyniad 99-412 DC Jun 1999 y Cyngor Cyfansoddiadol Ffrengig, nid ydyw'r weriniaeth Ffrengig wedi llofnodi'r Siartr Ewropeaidd Ar Gyfer Ieithoedd Rhanbarthol neu Leiafrifol 2001, gan ei bod o'r farn fod yr hyn a gynhwysir o fewn y Siartr yn gwrthdaro a'r hyn a gynhwysir o fewn Cyfansoddiad Ffrainc.⁶⁰⁸ Nid oes felly unrhyw ymrwymiad gan y weriniaeth Ffrengig er mwyn gwarantu, hyrwyddo neu ehangu addysg cyfrwng ieithoedd lleiafrifol o fewn y system addysg uwch.

Dyma heb unrhyw amheuaeth gyfyngu ar allu siaradwyr Basgeg i hawlio darpariaeth addysg cyfrwng Basgeg pellach, neu hyd yn oed warantu'r gallu iddynt dderbyn addysg cyfrwng Basgeg o fewn sefydliadau addysg uwch. Gellid honi felly fod yr ymwrthod hwn ar ran Llywodraeth Ffrainc yn weithred sy'n dileu cydnabod bodolaeth yr iaith fel cyfrwng ymchwil a dysg ar draws y system addysg, ac yn gydnabyddiaeth mai iaith a berthyn i'r sffer gymdeithasol yn unig ydyw'r Fasgeg.

⁶⁰⁶ Loi no. 2005-380 Avril 23 2005

⁶⁰⁷ www.ul.ie/international/UPPA_Info_Sheet_2013-14.pdf cafwyd mynediad Awst 14eg 2013

⁶⁰⁸ *The situation of the linguistic rights of basque speakers in the Basque Country* The Observatory of Linguistic Rights Tachwedd (2001) tud 9

O safbwynt Sbaen yn ei chyfanrwydd, dywed erthygl 3 o Gyfansoddiad 1978;

“1. Spanish is the official language of the State. All Spaniards have a duty to learn it and the right to use it.

2. The other Spanish languages will also be official in their respective Autonomous Communities, in accordance with their Statutes.”⁶⁰⁹

Yn hanesyddol, ni chafwyd ymyrraeth ar ran y wladwriaeth o safbwynt creu system addysg strwythuriedig yn Sbaen, ac felly, nid oedd iaith swyddogol wedi ei phenodi fel cyfrwng unrhyw addysg a dderbynai plant. Yn ystod y bymthegfed a’r unfed ganrif ar bymtheg, yr eglwys oedd yn darparu unrhyw addysg a dderbynai plant yn Sbaen, a thrwy gyfrwng y Fasgeg a’r Lladin y darperir yr addysg hwn.⁶¹⁰

“Using Euskara in schools for religious teachings, both orally or supported by written texts was to be a constant element of the history of the teaching in the Basque Country.”⁶¹¹

Er hyn, ym 1768 pasiwyd y ‘*Real Cédula*’ a arwyddwyd gan y Brenin Carlos III a orfododd am y tro cyntaf unffurfiaeth ieithyddol. Gwaharddwyd unrhyw ieithoedd lleiafrifol neu Ladin o fyd addysg ar draws Sbaen, gan orfodi defnydd y Sbaeneg yn unig. Yr oedd y system addysg yn awr i’w rheoli’n ganolog, gan orfodi gwerthoedd y frenhiniaeth Sbaenaidd ar bob unigolyn ar draws Sbaen. Erbyn

⁶⁰⁹ Erthygl 3 Cyfansoddiad Sbaen 1978

⁶¹⁰ Ametzaga a Libama (n 597) tud 37

⁶¹¹ *ibid* 37

diwedd y ddeunawfed ganrif, yr oedd llyfrau addysgiadol cyfrwng Basgeg wedi eu gwahardd, gan sicrhau fod y Fasgeg wedi ei gwahardd yn llwyr o fyd addysg.⁶¹²

Tanlinellwyd y safiad hwn gan Ddeddf Moyano ym 1857 a ddatganodd mai Sbaeneg yn unig oedd cyfrwng addysg yn Ne Gwlad y Basg, ac yn wir hyd at ddiwedd cyfnod y Cadfridog Franco yn Sbaen ym 1975, Sbaeneg ydoedd unig iaith y system addysg, gan olygu fod y Fasgeg wedi ei gwahardd i'r aelwyd yn unig. Er hyn, yn ystod cyfnod unbenniaeth Franco, gwelwyd sawl cnewyllyn bychan o bobl yn gweithredu er mwyn gwarchod lleiafrifoedd ac ieithoedd lleiafrifol Sbaen. Yn ystod chwechdegau'r ganrif ddiwethaf, agorwyd nifer o ysgolion preifat gan rieni a oedd yn gefnogol i'r Fasgeg a adnabyddwyd gan yr enw '*ikastolas*.' Er mai gweithredu ar lefelau lleol ydoedd grwpiau cyffelyb, llwyddodd eu hymdrech i gadw'r fflam ieithyddol a diwylliannol yn fyw, gan sicrhau fod yna ganran o blant Gwlad y Basg yn cael eu trwytho'n yr iaith Fasgeg, er gwaethaf sefyllfa wleidyddol a chyfreithiol gwrthrymus.⁶¹³

O fewn y Cymunedau Awtonomaidd a berthyn i Sbaen, ceir yr hawl yn unol â deddfwriaeth i gydnabod ieithoedd eraill yn ieithoedd swyddogol. O fewn ardal Gwlad y Basg yn Sbaen felly, ceir cydnabyddiaeth fod y Fasgeg ynghyd â'r Sbaeneg yn ieithoedd swyddogol. Dyma a ddywed Deddf Gynhenid Tri, 18 Rhagfyr 1979;

“1. The Basque language, the language of the Basque people shall, together with Spanish, be recognised as an official language in the Basque Country, and all inhabitants of the Basque Country will have the right to know and use both languages.

⁶¹² ibid 62,63,64

⁶¹³ Cenoz a Perales (n 595) tud 98

2. The public institutions of the Basque Autonomous Community, bearing in mind the Basque Country's sociolinguistic diversity, will guarantee the use of both languages, will regulate their official nature and will arbitrate and regulate the measures and means necessary to guarantee their knowledge.

3. Nobody shall be discriminated against on language grounds.”⁶¹⁴

Ymhellach, pasiwyd deddfau pendant o safbwynt sefydlu'r Fasgeg yn brif iaith weinyddol yr ardal, dywed Deddf Gynhenid er Rheoleiddio Defnydd y Fasgeg 1982 ei bod yn ofynnol i bob adran weinyddol o fewn Cymuned Awtonomaidd Gwlad y Basg gydymffurfio a'r deddfwriaethau yma'n dilyn cyhoeddiad y Llys Cyfansoddiadol 82/1986:

“The establishment by article 3.2 of the Constitution of the co-officiality of the respective languages in certain Autonomous Communities affects all the public powers of those communities, and citizens will have the right to use any of the two languages before any Administration in the respective community with full legal efficiency. Hence, all public powers (state, regional and local powers) in the Community must adapt to the situation of bilingualism constitutionally foreseen and established by the statutes.”⁶¹⁵

O safbwynt yr ardal weinyddol a berthyn i Wlad y Basg a leolir o fewn Sbaen, ac yn unol â deddfwriaeth ddomestig yr ardal, y mae'r hawl gan unigolion i ddefnyddio'r Fasgeg wrth ymwneud a'r system gyfreithiol. Cydnabu Deddf Organig y Farnwraeth hawl partion i ddefnyddio ieithoedd swyddogol y Cymunedau Awtonomaidd wrth ymwneud a'r farnwraeth. Er hyn, y mae'r gallu hwn

⁶¹⁴ Deddf Gynhenid Tri o'r 18fed o Rhagfyr 1979 erthygl 6

⁶¹⁵ Cyhoeddiad 82/1986 Llys Cyfansoddiadol Gwlad y Basg – *The situation of the linguistic rights of basque speakers in the Basque Country* The Observatory of Linguistic Rights Tachwedd (2001) tud 10

wedi ei gyfyngu gan y ffaith fod y system gyfreithiol yn cael ei gweinyddu ym Madrid, yn wahanol iawn i Ddeddf Apwntiadau Barnwrol (205/2000) y Ffindir felly, nid oes unrhyw ofynion ar farnwyr, cyfreithwyr, bargyfreithwyr nac unrhyw swyddog y gyfraith feddu ar unrhyw allu ieithyddol ag eithrio'r Sbaeneg.⁶¹⁶ Yn ymarferol felly, Sbaeneg yw iaith gweinyddiaeth cyfiawnder.

“Within the judicial system the knowledge of the regional languages is much less developed than in other fields, like public administration and education. The knowledge of Catalan, Basque or Galician is not compulsory in order to become a judge, and even the knowledge of these languages adds little merit in drawing up the judiciary lists, which is the same for the whole of Spain.”⁶¹⁷

O fewn Cymuned Awtonomaidd Gwlad y Basg felly, gwelir fod yna ymlyniad deddfwriaethol cryf i sicrhau cydnabyddiaeth, a defnydd ymarferol y Fasgeg o fewn y gymdeithas. Er hyn, y mae sefyllfa'r iaith o fewn cymuned Navarre ychydig yn fwy bregus.

Cyhoeddwyd dwy brif ddeddf o fewn Cymuned Awtonomaidd Navarre yn ymdrin ag ieithoedd swyddogol. Dywed Deddf Organaidd Awst 10 ar Ailsefydlu a Gwella Hawliau Statudol 13/1982 fod y Sbaeneg a'r Fasgeg i'w hystyried yn ieithoedd swyddogol o fewn ardal Navarre.

“1. Spanish is the official language of Navarre.

2. Basque will also be considered as an official language in the Basque speaking areas of Navarre.

⁶¹⁶ Arzo (n 21) tud 135

⁶¹⁷ Giovanni Poggeschi, *Linguistic Rights in Spain*, Giovanni Poggeschi (gol) *European Minorities and Languages* TMC Asser Press The Hague (2001) tud 94

3. A regional law will define said areas, will regulate the official use of Basque and, within the general framework of Spanish legislation, will regulate the teaching of this language.”⁶¹⁸

Dyma’n sicr gyfyngu ar ddatblygiad a chydabyddiaeth swyddogol i’r Fasgeg, gan wanhau ei statws swyddogol o fewn Cymuned Awtonomaidd Navarre, o’i chymharu â Chymuned Awtonomaidd Gwlad y Basg yn ei chyfanrwydd. Yn wir, yn ystod y blynyddoedd diwethaf, gwelwyd datblygiad polisi ieithyddol gwrth-Fasgeg gan Lywodraeth Navarre.

Yn 2002, dyblwyd y cyllid a roddwyd gan Lywodraeth yr ardal i fyd y cyfryngau er mwyn gwireddu’r amcan o ddatblygu ac ehangu cyfryngau cyfrwng Sbaeneg. Yn yr un flwyddyn, lleihawyd y cyllid a roddwyd gan Lywodraeth Navarre i’r iaith Fasgeg wrth 12%. Mae’n amlwg felly fod y Fasgeg yn mwynhau cefnogaeth a chydabyddiaeth gwahanol iawn o fewn yr ardaloedd datganoledig a berthyn i Wlad y Basg.

“The essence of the Navarrese ideology, from the years of the transition to modern day, resides in anti-Basque tendencies and especially its anti-Basque tendency towards the language.”⁶¹⁹

Yn ogystal, cafwyd gwahaniaethau sylweddol rhwng Cymuned Awtonomaidd Gwlad y Basg, a Chymuned Awtonomaidd Navarre o safbwynt datblygu darpariaeth cyfrwng Basgeg o fewn y system addysg.

⁶¹⁸ Deddf Organaid Awst 10fed ar ailsefydlu a gwella hawliau statudol 13/1982, erthygl 9

⁶¹⁹ Juan A Madariaga, *Sea of prejudice: the ideological foundations for a repressive and degrading policy toward the Basque language* Xabier Irujo Ametzaga, & Inigo Urrutia Libama (gol) *The Legal History of the Basque Language 1789-2009 gan a gyhoeddwyd gan Eusko Ikaskuntza – Cymdeithas Astudiaethau Basgeg* Donostia: Eusko Ikaskuntza (2009) tud 83

O safbwynt Cymuned Awtonomaidd Gwlad y Basg, y mae rhwydd hynt gan ddisgyblion ar draws yr ystod addysg dderbyn eu cyfarwyddyd drwy gyfrwng y Fasgeg. Er hyn, o fewn Cymuned Awtonomaidd Navarre, y mae ardrawiad Deddf Statudol Basgeg 15 Rhagfyr 18/1986 wrth rannu'r gymdeithas i dair ardal ieithyddol unigol wedi effeithio'n ddybryd ar y system addysg. O fewn yr ardal Fasgeg yn unig y gall myfyrwyr dderbyn eu haddysg drwy gyfrwng Basgeg. O safbwynt yr ardal ddwyieithog, nid oes hawl absoliwt gan blentyn i dderbyn ei addysg drwy gyfrwng Basgeg, ag eithrio fod yna o leiaf 20 o fyfyrwyr am ymgymryd a'r ddarpariaeth. Ymhellach, ni cheir darpariaeth addysg cyfrwng Basgeg o fewn yr ardal Sbaenaidd.⁶²⁰ Y mae'r gwahaniaeth rhwng y ddwy Gymuned Awtonomaidd felly'n ddirfawr. O ganlyniad, ffocysa'r astudiaeth hon ar ddarpariaeth addysg uwch cyfrwng Basgeg o fewn Cymuned Awtonomaidd Gwlad y Basg.

Yn yr un modd ag y gwelwyd yng Nghymru, mae datblygiad darpariaeth cyfrwng Basgeg o fewn addysg uwch wedi bod yn sylweddol arafach⁶²¹ o'i gymharu ag addysg gynradd ac uwchradd. O fewn Cymuned Awtonomaidd Gwlad y Basg sefydlwyd 5 o sefydliadau addysg uwch. Ceir 1 sefydliad addysg uwch cyhoeddus, Prifysgol Gwlad y Basg UPV/EHU, a 2 sefydliad preifat, Prifysgol Deusto a Phrifysgol Mondragon.⁶²² Mae Prifysgol Dysgu o Bell Sbaen wedi ymsefydlu yno'n ogystal, ynghyd ag adrannau o Brifysgol Navarre.

Y Llywodraeth ganolog sy'n meddu ar y gallu i ddeddfwriaethu ynghylch addysg uwch, yn unol â Deddf Prifysgolion 2001, ond gall llywodraethau datganoledig ddatblygu a gweithredu'r ddeddfwriaeth yn unol a'u grymoedd datganoledig, er enghraifft, gwelwyd cyhoeddu Deddf Prifysgolion 2004 gan Gymuned Awtonomaidd Gwlad y Basg. O safbwynt darpariaeth ieithyddol sefydliadau addysg uwch, Deddf Iaith Basgeg 1982 sy'n penodi cyfrwng dysg a systemau gweinyddol y sefydliadau. Yn ôl adran 15, y mae'r hawl gan bob myfyriwr o fewn Cymuned Awtonomaidd

⁶²⁰ *The situation of the linguistic rights of basque speakers in the Basque Country* The Observatory of Linguistic Rights Tachwedd (2001) tud 11

⁶²¹ Cenoz a Perales (n 595) tud 102

⁶²² Cots, Lasagabaster, Garrett (n 596) tud 13

Gwlad y Basg dderbyn addysg drwy gyfrwng Basgeg neu Sbaeneg ym mhob lefel o addysg, gan gynnwys addysg uwch.

Ymhellach, yn ôl Cyfansoddiad Prifysgol Cymuned Awtonomaidd Gwlad y Basg 1980, a gymeradwywyd ym 1985, mae gan bob aelod o'r sefydliad yr hawl i fynegi eu hunain mewn unrhyw un o'r ieithoedd swyddogol.⁶²³ O ganlyniad, o fewn pob un o sefydliadau addysg uwch Cymuned Awtonomaidd Gwlad y Basg, y mae Basgeg ynghyd â'r Sbaeneg yn gyfrwng dysg ac ymchwil.

Cyhoeddwyd Cynllun Iaith gan Brifysgol Gwlad y Basg yn 2007 gan danlinellu ymlyniad y sefydliad i ddatblygu ac ehangu defnydd y Fasgeg. Yr oedd 5 prif amcan gan y cynllun hwn, sef cynyddu'r amrywiaeth o feysydd academiaidd lle y gwelir defnydd y Fasgeg, cynyddu nifer y staff academiaidd oedd yn medru'r Fasgeg, creu deunyddiau dysgu cyfrwng Basgeg, ac ehangu defnydd yr iaith ar draws y sefydliad.⁶²⁴ Yn unol â'r cynllun hwn, erbyn tymor academiaidd 2011-2012 yr oedd 43% o staff academiaidd y sefydliad yn medru Basgeg.⁶²⁵

Er mwyn parhau a'r ethos o ddwyieithrwydd, penodwyd Is-Ganghellor ar gyfer yr iaith er mwyn goruchwyllo datblygiadau cyfrwng Basgeg o fewn y sefydliad, ac ymateb i ddyheadau a chwynion ieithyddol eu natur gan fyfyrwyr ac aelodau staff. Ymhellach, creuwyd athrofa a chomisiwn sefydliadol rhwng adrannau er hyrwyddo Basgeg, a sicrhawyd bodolaeth comisiwn Basgeg ym mhob adran o fewn y sefydliad.⁶²⁶

Penllanw'r ymlyniad hwn ydoedd cynnydd sylweddol yn y ddarpariaeth cyfrwng Basgeg;

⁶²³ Erthygl 165 Cyfansoddiad Prifysgol Gwlad y Basg 1980

⁶²⁴ Cots, Lasagabaster, Garrett (n 596) tud 14

⁶²⁵ ibid 14

⁶²⁶ Arzoz (n 21) 141

“Twenty five years later, in 2007, two thirds of all main and obligatory courses...were offered through the medium of the two official languages.”⁶²⁷

Y mae Llywodraeth ddatganoledig Cymuned Awtonomaidd Gwlad y Basg wedi arddangos ymlyniad llwyr i hyrwyddo normaleiddio defnydd y Fasgeg o fewn pob sffer o fywyd trigolion yr ardal, ac y mae'r ymdrech a wnaed o fewn addysg uwch yn sylweddol, fel a adlewyrchir yn y dyfyniad uchod o safbwynt y cynnydd yn y ddarpariaeth cyfrwng Basgeg. Nid yn unig y rhoddwyd cefnogaeth ariannol ac ewyllys gwleidyddol er datblygu sefydliad addysg uwch cyhoeddus yr ardal, aethpwyd ymhellach gan roddi cefnogaeth ddeddfwriaethol a sefydliadol i ehangu a chefnogi cynnydd yn y ddarpariaeth cyfrwng Basgeg.

Dechreuwyd ar y broses o'r gwaelod i fyny, gan roddi'r hawl i fyfyrwyr dderbyn addysg cyfrwng y Fasgeg neu'r Sbaeneg, a rhoddwyd hawl cyffelyb i ddarlithwyr fedru dewis cyfrwng y dysgu, ac ymhellach, penodwyd unigolyn o fewn uwch dîm rheoli'r sefydliad er gwarchod ac hyrwyddo buddiannau'r iaith.⁶²⁸ Dyma olygu felly fod y sefydliad yn ei chyfanrwydd wedi ei thrwytho ym mhwysigrwydd dweithrwydd, a phwysigrwydd darparu graddedigion i wasanaethu cymdeithas ddwyieithog.

Ymhellach, y mae Prifysgol Gwlad y Basg wedi gweithredu'n bositif er mwyn sicrhau llwyddiant y sefydliad, a chynnydd yn y ddarpariaeth cyfrwng Basgeg. Y mae'r Brifysgol wedi ymgeisio i ddatblygu terminoleg academiaidd drwy gyfrwng Basgeg a Sbaeneg, gan gynnig gwasanaeth iaith er

⁶²⁷ ibid 141

⁶²⁸ *Basque : The Basque Language in Education in Spain Second Edition* Mercator Education (2003) tud 18

mwyn cefnogi staff yn eu defnydd o Fasgeg, gan hwyluso'r broses o greu deunyddiau dysgu newydd.⁶²⁹

Fel a welwyd yn y Ffindir, y mae penodi staff dwyieithog yn peri'n broblem barhaus, ac o'r herwydd, y mae Llywodraeth Gwlad y Basg wedi ariannu cynllun sy'n rhoddi chwech mis o gyfnod sabothol ar gyflog llawn i athrawon i ddysgu'r iaith. Ymhellach, y mae swyddi dwyieithog penodol wedi eu creu er mwyn sicrhau fod deiliaid y swyddi'n barod i ddysgu'n y ddwy iaith, er mwyn ymateb i'r galw cynyddol ymysg myfyrwyr am ddarpariaeth cyfrwng Basgeg. O ganlyniad i hyn y mae'r nifer o ddarlithwyr dwyieithog wedi cynnyddu o 13% yn yr wythdegau hwyr i 40% yn 2010.⁶³⁰ Gwelir fod datblygiadau o'r fath yn adlewyrchu amcanion presennol Cynllun Staffio'r Coleg Cymraeg Cenedlaethol yng Nghymru, sy'n cydnabod yr angen i gynnyddu'r niferoedd staff academiaidd a all ddysgu drwy gyfrwng y Gymraeg ar draws ystod eang o feysydd academiaidd, ac yn arbennig ym maes y gyfraith.

Yn yr un modd ag yr adnabwyd heriau o safbwynt darpariaeth addysg uwch cyfrwng Swedeg yn y Ffindir, y mae Gwlad y Basg yn gwynebu anhawsderau o safbwynt cynnydd a pharhad y ddarpariaeth cyfrwng Basgeg. Er hyn, yn wahanol i'r Ffindir, cafwyd gweithredu ymarferol er ymgeisio ymateb i'r heriau yma.

Y mae datblygiad Proses Bologna, a chreu'r Ardal Addysg Uwch Ewropeaidd, heb unrhyw amheuaeth, fel a danlinellwyd wrth astudio system addysg uwch y Ffindir, wedi effeithio ar ddarpariaeth addysg uwch cyfrwng Basgeg.

⁶²⁹ Arzoz (n 21) tud 150

⁶³⁰ ibid 150

Er mwyn ymateb i'r her yma, cafwyd gweithredu llawer mwy pendant gan Gymuned Awtonomaidd Gwlad y Basg. Y mae erthygl 34 Deddf System Prifysgol Gwlad y Basg (Deddf 3/2004) yn gorfodi Prifysgol Gwlad y Basg i greu darpariaeth cyfrwng Basgeg i gyfateb â phob datblygiad o fewn darpariaeth mewn unrhyw iaith a ariennir gan gorff cyhoeddus, gan greu galw am ddeunyddiau dysgu, staff ac hyfforddiant drwy gyfrwng y Fasgeg ar yr un graddfa a'r ddarpariaeth cyfrwng Sbaeneg. Yn sicr, ni chafwyd gweithredu o'r math yma yng Nghymru, nac ychwaith yn y Ffindir. Dyma amcan hollol unigryw i Gymuned Awtonomaidd Gwlad y Basg, gan arddangos ymlyniad cyfreithiol llwyr er sicrhau dyfodol addysg uwch cyfrwng Basgeg. Ymhellach, dyma gydnabyddiaeth swyddogol, fod y Fasgeg yn gwynebu her ieithyddol gan ieithoedd ag eithrio'r Sbaeneg.

Yn wir, penodwyd amcanion manylach gan erthygl 46(3) Deddf System Addysg Uwch Gwlad y Basg (Deddf 3/2004) gan danlinellu'r angen i gyflwyno darpariaeth cyfrwng Basgeg i bob darpariaeth cyfrwng iaith dramor. Dywed yr erthygl y bydd Prifysgol Gwlad y Basg yn;

“Will adopt measures to ensure that in all degree studies main and compulsory subjects may be taken in Basque and Spanish. With regard to optional and freely elective subjects multilingualism will be fostered, and the offer of subjects in Basque will be at least as broad as in other languages. When degrees are enacted in line with the European Higher Education Area, the offer of post-graduate studies in Basque as a whole must be equivalent to that of Spanish.”⁶³¹

Dywed erthygl 23 Archddyfarniad 40/2008 Mawrth 4ydd 2008 ymhellach ei bod yn ofynnol i'r Brifysgol greu darpariaeth cyfatebol cyfrwng Sbaeneg a Basgeg i bob darpariaeth newydd cyfrwng Saesneg, a phan y bydd darpariaeth uwchraddedig cyfrwng Sbaeneg ar gael eisoes, bydd darpariaeth

⁶³¹ Xabier Arzoz, *The Transformation of Higher Education and Medium Sized Language Communities* Antoni Milian-Massana (gol) *Languages Law and Legal Challenges in Medium-Sized Language Communities A Comparative Perspective* Generalitat de Catalunya Departament de Governació i Relacions Institucionals Institut d'Estudis Autònomic Barcelona (2012) tud 244

cyfatebol cyfrwng Basgeg yn cael ei greu. Dyma gydnabyddiaeth swyddogol o dŵf y Saesneg fel cyfrwng addysg yng Nghymuned Awtonomaidd Gwlad y Basg, yn yr un modd ag a welwyd yn y Ffindir yn dilyn datblygiad Proses Bologna.

Er hyn, rhaid cydnabod fod ymlyniad Prifysgol Gwlad y Basg yn llwyr unigryw. Yn sicr, ni chafwyd gweithredu o'r math hwn yn y Ffindir a Chymru, yn wir, byddai datblygiad felly ond yn debygol o ddigwydd yng Nghymru pe cafwyd datblygiad cyfreithiol yn rhoddi'r hawl i holl fyfyrwyr dderbyn addysg uwch drwy gyfrwng y Gymraeg. Ag eithrio ymlyniad o'r fath, byddai'r datblygiad yn hynod gostus ac ymarferol anodd o ganlyniad i ddiffyg argaeledd staff a fedr gyflwyno'r gwaith drwy gyfrwng y Gymraeg.

Er mwyn cefnogi darpariaeth cyfrwng Basgeg, cafwyd gweithredu i greu deunyddiau cynorthwyol i staff a myfyrwyr. Yn benodol ym maes y gyfraith, datblygwyd 'Gweithdy Cyfreithiol Basgeg' er cynorthwyo'r broses o gyfieithu deunyddiau dysgu i'r Fasgeg, a bathu terminoleg gyfreithiol o'r newydd.⁶³² Ymhellach, cychwynnodd Gwasanaeth Cyfieithu Llywodraeth Gwlad y Basg ar y broses o gyfieithu deddfwriaeth Sbaeneg i'r Fasgeg, a darparwyd deddfwriaeth Ewropeaidd drwy gyfrwng y Sbaeneg a Basgeg. Cafwyd cydnabyddiaeth felly gan Lywodraeth Gwlad y Basg o bwysigrwydd cefnogaeth wleidyddol ac ariannol wrth ymgymryd a'r dasg o ddatblygu ac hyrwyddo darpariaeth addysg cyfrwng Basgeg, yn arbennig yng ngwyneb datblygiad megis Proses Bologna.

Er gwaethaf yr ymlyniad hwn fodd bynnag, y mae anhawsterau'n parhau i fodoli. Er y cafwyd cefnogaeth gan Lywodraeth Gwlad y Basg i ddatblygu a chyfieithu deunyddiau dysgu, y mae diffyg deunyddiau cyfrwng Basgeg yn parhau i fod yn faen tramgwydd sylweddol sy'n gwynebu'r ddarpariaeth, yn benodol ym maes addysg gyfreithiol cyfrwng Basgeg.⁶³³ Er i adrannau cyfreithiol

⁶³² Arzoz (n 21) tud 152

⁶³³ ibid 155

prifysgolion Gwlad y Basg geisio cyfieithu gwerslyfrau Sbaeneg, gan dderbyn cefnogaeth ariannol gan y sefydliadau'n ganolog, tasg anodd, llafurus ac araf ydyw. Yn yr un modd â Chymru, cyfyngedig iawn yw niferoedd y gwerslyfrau hyd yn hyn, yn benodol o fewn maes y gyfraith, ac ond o fewn ambell faes cyfreithiol y ceir darpariaeth deunydd ysgrifenedig cyfrwng yr iaith leiafrifol. Er mwyn ceisio hwyluso'r broses o greu a rhannu deunyddiau, y mae sefydliad Prifysgol Haf Gwlad y Basg wedi ymgymryd a'r gwaith o annog cydweithio rhwng staff sefydliadau addysg uwch, ac adrannau unigol i gynhyrchu gwerslyfrau ar draws ystod eang o feysydd. Er hyn, y mae'r diffyg presennol yn sylweddol, ac heb unrhyw amheuaeth fel a welir yng Nghymru'n amharu'n sylweddol ar ddarpariaeth cyfrwng yr iaith leiafrifol, a'r niferoedd o fyfyrwyr sy'n ymgymryd a'u hastudiaethau drwy gyfrwng yr iaith.

Ymhellach, dywed yr Athro Xabier Arzoz⁶³⁴ mai cyhoeddi ymchwil academiaidd yw'r maes lleiaf datblygiedig o safbwynt addysg gyfreithiol yng Ngwlad y Basg. Yn wir, yn ôl bas data Basgeg, hyd at 2010, 395 o erthyglau ymchwil cyfreithiol a gyhoeddwyd drwy gyfrwng Basgeg.⁶³⁵ Er y cafwyd datganiad pendant o fewn Cyfansoddiad Prifysgol Gwlad y Basg yn nodi fod hawl gan staff a myfyrwyr gyhoeddu gwaith academiaidd drwy gyfrwng y Sbaeneg a'r Fasgeg, a rhoddwyd nifer cyfyngedig o ysgoloriaethau i'r myfyrwyr hynny sy'n cyflwyno gwaith drwy gyfrwng Basgeg, ynghyd â chymorth ariannol i fyfyrwyr doethuriaeth sy'n cyflwyno gwaith drwy gyfrwng Basgeg, y mae'r diffyg yn parhau'n sylweddol. Dyma adlewyrchu'r canfyddiadau a gafwyd wrth ystyried niferoedd traethodau ymchwil doethuriaeth a gyflawnwyd gan fyfyrwyr Prifysgol Helsinki drwy gyfrwng y Swedeg.

Yn yr un modd a'r Ffindir, y mae diffyg ymchwil a gyhoeddir drwy gyfrwng yr iaith leiafrifol nid yn unig yn cyfyngu ar allu academyddion i gyflwyno deunyddiau dysgu i fyfyrwyr ac academyddion, ond ymhellach yn cyfyngu ar y termau a gaiff eu bathu. Ymhellach, datblyga diffyg darpariaeth

⁶³⁴ ibid 159

⁶³⁵ www.inguma.org - Arzoz (n 21) 158

ymchwil ar feysydd o bwys i'r Gymuned Awtonomaidd, neu o bwys i wladwriaeth Sbaen. Yn ogystal, dyma leihau'r bri a rhoddir ar addysg uwch, ac yn benodol o ystyried prif ffocws yr efrydiaeth hon, addysg gyfreithiol cyfrwng Basgeg, gan o bosib gyfyngu ar niferoedd y myfyrwyr sydd am ddatblygu dealltwriaeth o'r maes drwy gyfrwng eu mamiaith, gan i'r sefyllfa ategu at y meddylfryd mai Sbaeneg yw unig neu brif iaith gweinyddiaeth cyfiawnder Sbaen.

Ynghyd â'r diffyg o safbwynt deunyddiau dysgu cyfrwng Basgeg, er gwaethaf camau pendant Llywodraeth Gwlad y Basg a Phrifysgol Gwlad y Basg i hyrwyddo, datblygu ac hwyluso defnydd y Fasgeg o fewn sefydliadau addysg uwch, y mae'r broses o lobaleiddio a rhyngwladoli addysg uwch wedi cychwyn effeithio'n sylweddol ar ddefnydd y Saesneg o fewn system addysg uwch Cymuned Awtonomaidd Gwlad y Basg. Yn unol â chynlluniau datblygu'r Ardal Addysg Uwch Ewropeaidd, yn 2004, pasiwyd Cynllun Amlieithog gan Brifysgol Gwlad y Basg er hyrwyddo dysgu mewn tair iaith, Basgeg, Sbaeneg a Saesneg.⁶³⁶ Pwrpas ffurfio'r strategaeth hon yn ôl Aintzane Doiz, David Lasagabaster, a Juan Manuel Sierra⁶³⁷ oedd sicrhau cyfleoedd i fyfyrwyr wella eu gallu wrth ddefnyddio iaith dramor, gwella cyfleoedd myfyrwyr i astudio y tu hwnt i ffiniau Gwlad y Basg, gan yn ogystal ddenu myfyrwyr a staff academiaidd o dramor i Wlad y Basg. Yn unol ag amcanion y cynllun hwn, dymuna'r Llywodraeth gyd-rhedeg cyrsiau drwy gyfrwng y Fasgeg, Sbaeneg ac iaith dramor, gan sicrhau fod myfyrwyr a staff yn meddu ar bob cylfe posib i ddysgu drwy gyfrwng eu dewis iaith.

Er mai diben y cynllun yw ehangu cyfleoedd myfyrwyr i ddatblygu dealltwriaeth o iaith dramor, ymddengys mai darpariaeth cyfrwng Saesneg sy'n rhagori. Ym mlwyddyn academiaidd 2005-2006 yr oedd 16 o feysydd yn cael eu darparu drwy gyfrwng y Saesneg, ond erbyn blwyddyn academiaidd 2008-2009 yr oedd 92 o feysydd yn cael eu cyflwyno drwy gyfrwng y Saesneg,⁶³⁸ ac erbyn 2009-2010

⁶³⁶ Cots, Lasagabaster, Garrett (n 596) tud 14

⁶³⁷ Doiz, Lasagabaster, Sierra (n 19) tud 85

⁶³⁸ Cots, Lasagabaster, Garrett (n 596) tud 23

yr oedd 126 o gyrsiau ar gael mewn ieithoedd ag eithrio Sbaeneg a Basgeg – y mwyafrif yn Saesneg.⁶³⁹ Erbyn blwyddyn academiaidd 2011-2012, yr oedd 171 o feysydd yn cael eu dysgu drwy gyfrwng Saesneg a 6 drwy gyfrwng y Ffrangeg.⁶⁴⁰

Tanlinella'r ystadegau yma nid yn unig ymrwymiad y sefydliad, a'r Llywodraeth er ymateb i anghenion yr Ardal Addysg Uwch Ewropeaidd, ond ymhellach mae'n uwcholeuo brwdfrydedd myfyrwyr wrth ymgymryd a'r ddarpariaeth newydd, ac yn benodol addysg cyfrwng y Saesneg. Dyma adlewyrchu'r tuedd ieithyddol a gafwyd o fewn sefydliadau addysg uwch y Ffindir a Phrifysgol Maastricht yn yr Iseldiroedd.

“English reigns supreme in this programme, as it has become the overwhelmingly main foreign language in the Basque educational system...English becomes an invaluable asset when it comes to internationalization.”⁶⁴¹

Er hyn, gan mai Sbaeneg ydyw iaith gweinyddiaeth cyfiawnder yn yr ardaloedd hynny o Wlad y Basg a leolir yn Sbaen, mae yna berygl pendant y caiff myfyrwyr dwyieithog eu denu gan addysg gyfreithiol cyfrwng Sbaeneg, gan gyfyngu datblygiad addysg gyfreithiol cyfrwng Basgeg. Addysg gyfreithiol ddwyieithog felly ydyw'r norm yng Ngwlad y Basg – cyfrwng Sbaeneg a Basgeg, er mwyn sicrhau fod gan y myfyrwyr y sgiliau angenrheidiol i wasanaethu cymdeithas ddwyieithog. Y mae datblygiad darpariaeth cyfrwng Saesneg er hyn yn sicr o effeithio'n fwy penodol ar addysg cyfrwng Basgeg o'i gymharu a'r Sbaeneg, gan i'r myfyrwyr weld gwerth datblygu dealltwriaeth ieithyddol pellach er mwyn cystadlu o fewn y byd gwaith am swyddi, ac ymhellach er ehangu eu cyfleoedd i astudio y tu hwnt i Wlad y Basg a Sbaen.

⁶³⁹ Arzoz (n 21) tud 160

⁶⁴⁰ Doiz, Lasagabaster, Sierra (n 19) tud 87

⁶⁴¹ Cots, Lasagabaster, Garrett (n 596) tud 23 a 28

Ymhellach, medda Prifysgol Gwlad y Basg ar y gallu i ddatblygu ei darpariaeth addysgiadol drwy gyfrwng y Sbaeneg y tu hwnt i ffiniau'r Gymuned Awtonomaidd. Gwelwyd datblygiad cyrsiau ar y cyd rhwng y Brifysgol â phrifysgolion o fewn America-Ladin sy'n cael eu darparu drwy gyfrwng y Sbaeneg.⁶⁴² Heb unrhyw amheuaeth, y mae'r bri a roddwyd ar ddatblygiadau ieithyddol o'r fath, a'r cyfleoedd astudio a dysgu a ddaw yn sgil datblygu cysylltiadau tebyg, yn sicr o gael ardrawiad negyddol ar feddylfryd myfyrwyr ynghylch astudio drwy gyfrwng y Fasgeg, ynghyd â'r niferoedd hynny o fyfyrwyr a fydd yn cyflwyno ymchwil drwy gyfrwng y Fasgeg.

Yn ôl ymchwil a wnaed gan Aintzane Doiz, David Lasagabaster a Juan Sierra ym Mhrifysgol Gwlad y Basg a gyhoeddwyd o fewn eu cyfrol *Globalisation, Internationalisation, Multilingualism and Linguistic Strains in Higher Education*,⁶⁴³ ymddengys fod yna ymagwedd bositif gan staff academiaidd, myfyrwyr a staff gweinyddol y sefydliad tuag at y broses o lobaleiddio, gan ddatblygu darpariaeth mewn tair iaith ar draws holl bynciau'r sefydliad. Cydnabu'r holl ymatebwyr mai'r ddarpariaeth cyfrwng Saesneg sydd wedi ei datblygu fwyaf yn dilyn effaith globaleiddio. Yn y man cyntaf, y mae'r holl ymatebwyr o blaid y broses hon ac yn cydnabod ardrawiad positif ymgymryd a'r ddarpariaeth cyfrwng Saesneg o safbwynt datblygu gyrfa. Er hyn, y mae'r dair garfan o ymatebwyr, staff academiaidd, myfyrwyr a staff gweinyddol yn bryderus ynghylch eu gallu unigol yn y Saesneg, ac ardrawiad hynny ar eu gallu i ymgymryd a'r ddarpariaeth, neu gyflwyno'r ddarpariaeth cyfrwng Saesneg. Maent yn tanlinellu'r angen i'r sefydliad fuddsoddi mewn systemau i gefnogi ac hwyluso'r ddarpariaeth, er enghraifft, cyflogi staff gweinyddol sy'n medru'r Saesneg, neu deilwra cyrsiau yn unol â gallu ieithyddol y myfyrwyr.⁶⁴⁴

⁶⁴² Doiz, Lasagabaster, Sierra (n 19) tud 3

⁶⁴³ Aintzane Doiz, David Lasagabaster, Juan Manuel Sierra, *Globalisation, Internationalisation, Multilingualism and Linguistic Strains in Higher Education* Studies in Higher Education Routledge (2012)

⁶⁴⁴ ibid 12-13

Wrth drafod gwrthdaro ieithyddol yn sgil datblygu'r broses o lobaleiddio, cafwyd ymatebion chwyrn gan y carfannau a holwyd, tanlinellodd nifer eu hanfodlonrwydd fod datblygiad darpariaeth cyfrwng Saesneg wedi effeithio'n negyddol ar ddarpariaeth cyfrwng Basgeg a chyfrwng ieithoedd modern eraill. Er hyn, tanlinella'r awduron fod yna ddyhead eglur ymysg yr holl ymatebwyr i ddatblygu a gwella eu gallu hwythau'n y Saesneg.⁶⁴⁵

Wrth ystyried canlyniadau'r ymchwil hwn, ymddengys fod y farn ymysg y myfyrwyr a staff Prifysgol Gwlad y Basg yn rhanedig. Tanlinella'r data fod yna ddyhead i warchod datblygiad addysg cyfrwng Basgeg, ond ar y llaw arall, gall yr ymatebwyr werthfawrogi pwysigrwydd darpariaeth cyfrwng Saesneg, gan ddyheu am gymorth pellach i ddatblygu eu gallu i astudio a dysgu drwy gyfrwng yr iaith.

Ymddengys felly fod angen cefnogaeth barhaol ar sefydliadau addysg uwch Gwlad y Basg i warchod dyfodol addysg uwch cyfrwng Basgeg, yn arbennig wrth ystyried datblygiad cyflym a phellgyrhaeddol addysg uwch cyfrwng Saesneg. Rhaid i'r sefydliadau ymateb yn ofalus i ddyheadau ieithyddol staff a myfyrwyr, gan ymwrthod rhag ffafrio darpariaeth cyfrwng un iaith o'i chymharu â iaith arall.

Wrth ystyried darpariaeth addysg uwch cyfrwng Basgeg yng Ngwlad y Basg, tanlinellir unwaith yn rhagor fod deddfu er budd iaith leiafrifol, ac i warchod darpariaeth cyfrwng yr iaith o fewn y system addysg uwch er yn bwysig, yn anigonol. Ucholeua'r astudiaeth hon yr angen i gyplysu gweithredu deddfwriaethol â gweithredoedd ymarferol er gwarchod ac hyrwyddo darpariaeth cyfrwng yr iaith leiafrifol.

⁶⁴⁵ ibid 13

Gellid mabwysiadu elfennau o'r gweithredu ymarferol a welwyd yng Ngwlad y Basg gan y Coleg Cymraeg Cenedlaethol. Yn allweddol, gellid mabwysiadu'r broses o gynnal Prifysgol Haf Gwlad y Basg er annog cydweithio ar rhan academyddion Cymru wrth gyhoeddi ymchwil drwy gyfrwng y Gymraeg, ac ymhellach wrth ffurfio adnoddau dysgu ar gyfer myfyrwyr cyfrwng Cymraeg sefydliadau addysg uwch Cymru.

Er hyn, ni chafwyd gweithredu deddfwriaethol pendant gan Lywodraeth Cymru, nac ychwaith, ymlyniad swyddogol gan sefydliadau addysg uwch Cymru i gynnyddu a datblygu darpariaeth addysg uwch cyfrwng Cymraeg. Yn sicr, ofer fyddai mabwysiadu ymlyniad megis erthygl 23 Archddyfarniad 40/2008 Mawrth 4ydd 2008, ac erthygl 46 (3) Deddf System Addysg Uwch Gwlad y Basg (Deddf 3/2004) yn uniongyrchol yng Nghymru, gan fod y Saesneg eisioes wedi ei sefydlu'n gyfrwng o fewn system addysg uwch y wlad, ac yn unol â Mesur yr Iaith Gymraeg (Cymru) 2011 yn gyd-iaith swyddogol, ymhellach, ni chafwyd datblygiad darpariaeth addysg cyfrwng ieithoedd tramor eraill o fewn sefydliadau addysg uwch Cymru.

Er hyn, rhaid sicrhau gweithredu ymarferol ar y cyd â deddfwriaeth gefnogol. Uwchleua astudiaethau achos y Ffindir a Gwlad y Basg fod system addysg uwch Cymru'n gwynebu her sylweddol oddi wrth y broses o ryngwladoli addysg uwch, ac yn benodol yn y cyd-destun Ewropeaidd, y broses o ffurfio'r Ardal Addysg Uwch Ewropeaidd. Er ymateb i'r her yma'n llwyddiannus, yn unol â chanfyddiadau Gwlad y Basg dylid mabwysiadu deddfwriaeth er mwyn rhoddi'r hawl i fyfyrwyr dderbyn addysg uwch cyfrwng yr iaith leiafrifol, fel a gafwyd o fewn Ddeddf Iaith Fasgeg 1982.

Wrth warantu hawl i fyfyrwyr dderbyn addysg uwch cyfrwng eu dewis iaith, dyma sicrhau cydnabyddiaeth gydradd i'r ddwy iaith, gan olygu fod myfyrwyr yn medru parhau a'u haddysg drwy gyfrwng eu dewis iaith a sicrhau datblygu a chryfhau'r continiwm ieithyddol addysgiadol yng

Nghymru. Yn unol â chanfyddiadau pennod gyntaf yr efrydiaeth hon, dyma sicrhau cydraddoldeb ymysg myfyrwyr, gan roddi'r cyfle gorau posib iddynt gyflawni eu hamcanion addysgiadol.

Ymhellach, byddai cydnabod hawl gyfreithiol i dderbyn addysg uwch cyfrwng Cymraeg yn hwyluso'r broses o greu cymuned ddwyieithog yng Nghymru yn unol â dyheadau Llywodraeth Cymru, ac ymhellach sicrhau fod system addysg uwch Cymru'n darparu graddedigion cymwys i fodloni anghenion system gyfreithiol Cymru, fel a danlinellwyd o fewn ail bennod yr efrydiaeth hon.

Yn allweddol, o ystyried her rhyngwladoli addysg uwch, byddai sicrhau hawl gyfreithiol i addysg uwch cyfrwng Cymraeg yn cryfhau swyddogaeth y Coleg Cymraeg Cenedlaethol, gan orfodi gweithredu ar raddfa ehangach er mwyn datblygu darpariaeth bresennol cyfrwng Cymraeg holl adrannu academiaidd sefydliadau addysg uwch Cymru, gan ymateb yn uniongyrchol i'r her sylweddol a ddaw yn sgil tŵf a datblygiad y Saesneg yn *lingua franca* systemau addysg uwch.

Brunswick Newydd, Canada

Yn y cyfnod cyn 1838, rhannwyd y wladwriaeth ag adweinir heddiw fel Canada'n ddwy ardal unigol, a fedda ar hunaniaeth ieithyddol arbennig. Yr oedd gogledd y wlad yn perthyn i'r Deyrnas Unedig, ac yn cyfrif y Saesneg yn brif iaith, ac yr oedd de'r wlad yn perthyn i Ffrainc, ac yn cyfrif y Ffrangeg yn brif iaith. Er mwyn ymateb i'r gwrthdaro a oedd yn deillio o'r rhaniad hwn, cyhoeddwyd adroddiad gan yr Arglwydd Durham Llywodraethwr ac Uwch Gomisiynydd gogledd y wlad ar rhan Llywodraeth Prydain a oedd yn cynnig uno'r ddwy ardal, gan amcanu i ddileu'r gwrthdaro a fodolai rhwng y ddwy garfan, a sefydlu'r Saesneg yn brif iaith ar gyfer y wladwriaeth gyfan.⁶⁴⁶

⁶⁴⁶ Gweler Kenneth McNaught, *The Penguin History of Canada* Penguin (1988)

Yn dilyn cyhoeddi Deddf Uno 1840 unwyd gorllewin a dwyrain Canada o dan un deddfwrfa, gan greu dwy ardal swyddogol o'r newydd, Dwyrain Canada a Gorllewin Canada, a phenodwyd y Saesneg yn iaith swyddogol y wladwriaeth, gan leihau statws y Ffrangeg i iaith yr aelwyd mewn ambell dalaith yn unig.⁶⁴⁷

Yn dilyn y setliad cyfreithiol cyntaf hwn, ffurfiwyd yr hyn a adweinir heddiw fel Cyfansoddiad Cyntaf Canada, neu Ddeddf Prydain a Gogledd America ym 1867, a sefydlodd Canada'n wladwriaeth ffederal a rannwyd i bedair talaith, Ontario, Quebec, Nova Scotia a Brunswick Newydd yn unol ag adran 5 y Cyfansoddiad newydd. Parhawyd a'r gweithredu er dyrchafu statws y Saesneg ym 1867, gan y dileuwyd amryw o hawliau ieithyddol unigolion ar draws y taleithau newydd.⁶⁴⁸ Dileuwyd y Ffrangeg o'r system addysg yn nhalaith Ontario er enghraifft, gan orfodi system addysg cyfrwng Saesneg, ac un awr o ddarpariaeth cyfrwng Ffrangeg yn unig.⁶⁴⁹ Yn yr un modd, gwelwyd dileu'r Ffrangeg o'r system addysg yn llwyr o fewn talaith Saskatchewan.⁶⁵⁰ Yn dilyn deddfu er ffurfio Canada'n wladwriaeth gyfreithiol swyddogol, yr oedd felly ymraniad sicr rhwng cymunedau Saesneg eu hiaith a Ffrangeg eu hiaith o fewn y wladwriaeth newydd.

Parhaodd y sefyllfa gyfreithiol hon hyd at ganol yr ugeinfed ganrif yng Nghanada, pan y gwelwyd datblygiad a thŵf mewn ymwybyddiaeth o genedlaetholdeb o fewn y gymdeithas Ffrengig yn ystod chwech degau'r ganrif ddiwethaf. Cyfeiriwyd at y deffroad hwn fel Chwyldro Tawel Quebec⁶⁵¹ a gwelwyd cynnydd mewn galw cymdeithasol a gwleidyddol am gydnabyddiaeth i anghenion ieithyddol siaradwyr Ffrangeg.⁶⁵² Arweiniodd y datblygiad hwn at Gomisiwn Brenhinol ar

⁶⁴⁷ Adran 133 Deddf Uno 1840

⁶⁴⁸ Gérard Finn, *Official Language Minorities in Canada: A Selected Profile* Colin H Williams (gol) *Language and Governance* Gwasg Prifysgol Cymru Caerdydd (2007) tud 188

⁶⁴⁹ *ibid* 189

⁶⁵⁰ *ibid* 189

⁶⁵¹ *ibid* 188

⁶⁵² Gweler Michael D Behiels, *Prelude to Quebec's Quiet Revolution* (1986) Canadian Public Administration Cyfrol 29 Rhif 4

Ddwyeithrwydd a Diwylliant 1963⁶⁵³ a sefydlwyd i asesu sut y gellid datblygu partneriaeth gyfartal rhwng y gymuned Saesneg ei hiaith a'r gymuned Ffrangeg ei hiaith, gan ystyried yn benodol ddefnydd y ddwy iaith gan weinyddiaeth y wlad, swyddogaeth cyrff cyhoeddus a phreifat wrth ddefnyddio ac hybu'r iaith, a chyfleoedd i ddysgu'r iaith.⁶⁵⁴

“In Canada, resentment at the marginalization of French, at times, violent, led to a protracted process of redefining the balance of power between speakers of English and French from the 1960s onwards. What evolved was a politically negotiated prescription for linguistic power-sharing at the federal level, and a large measure of autonomy at the provincial level.”⁶⁵⁵

Cyhoeddwyd cyfrol gyntaf yr adroddiad terfynol ym 1967, gan ffocysu'n benodol ar ddefnydd a chydabyddiaeth gyfreithiol i'r ddwy iaith swyddogol. Cydnabu'r gyfrol fod angen cydnabyddiaeth gyfreithiol er mwyn sicrhau fod y ddwy iaith i'w cyfrif yn gyd-ieithoedd swyddogol o fewn Canada, gan annog eu defnydd o fewn y Llywodraeth a'r system gyfreithiol. Yn dilyn cyhoeddi'r gyfrol hon, a chyn cwblhau ymchwil y Comisiwn Brenhinol aethpwyd ati i ffurfio Deddf Ieithoedd Swyddogol i Ganada. Cyhoeddwyd Deddf Ieithoedd Swyddogol Canada gyntaf ym 1969 ar y 9fed o Orffennaf. Yn unol ag adran 2, cyhoeddwyd fod y Saesneg a'r Ffrangeg yn ieithoedd swyddogol yng Nghanada, gan roddi cydnabyddiaeth gyfreithiol gydradd i'r ieithoedd o fewn bywyd gweinyddol, gwleidyddiaeth a gweithredoedd cyfreithiol.

Dyma wyrdroi'r ddeddfwriaeth a gyflwynwyd ganrif ynghynt i eithrio'r Ffrangeg o feysydd allweddol megis addysg, a thanlinellu fod y Ffrangeg a'r Saesneg yn gyd-ieithoedd swyddogol yn weinyddol, gwleidyddol a chyfreithiol fel a nodwyd o fewn adran 33 o'r Cyfansoddiad;

⁶⁵³ Royal Commission on Bilingualism and Biculturalism 1963

⁶⁵⁴ K McRae, *Official bilingualism: from the 1960s to the 1990s* John Edwards (gol) *Language in Canada* Cambridge University Press (1998) tud 62

⁶⁵⁵ Phillipson (n 18) tud 68

“Either the English or the French language may be used by any Person in the Debates of the Houses of Parliament of Canada and of the Houses of the legislature of Quebec, and both those Languages shall be used in the respective Records and Journals of those Houses; and either of those Languages may be used by a Person or in any Pleading or Process in or issuing from any Court of Canada established under this Act, and in and from all or any of the Courts of Quebec.”⁶⁵⁶

Canolodd ail gyfrol y Comisiwn Brenhinol ar bwysigrwydd addysg wrth hybu dwyieithrwydd o fewn Canada, gan annog darpariaeth addysg gorfodol ddwyieithog o fewn ardaloedd dwyieithog cydnabyddedig, a chynnig cymorth ariannol i daleithau a oedd yn swyddogol ddwyieithog. Ymhellach, tanlinellwyd yr angen i wneud darpariaeth addysg cyfrwng yr iaith leiafrifol yn orfodol o fewn y system addysg yn ei chyfanrwydd.⁶⁵⁷

Gwelwyd adlewyrchiad o’r argymhellion yma, a sefydlwyd yr hawliau ieithyddol a gynhwysir o fewn Deddf Ieithoedd Swyddogol 1969 o fewn Confensiwn Canada 1982 sy’n cynnwys Siartr Hawliau a Rhyddfreiniau Canada. Tanlinellodd y Siartr hwn ymlyniad Llywodraeth Canada er rhoddi cydnabyddiaeth gydradd i’r Ffrangeg a’r Saesneg;

“16.(1) English and French are the official languages of Canada and have equality of status and equal rights and privileges as to their use in all institutions of the Parliament and government of Canada.”

Aeth y Siartr ymhellach gan danlinellu’r angen am gydnabyddiaeth ieithyddol swyddogol o fewn y system addysg, datganodd adran 23;

⁶⁵⁶ Adran 33 Cyfansoddiad Canada 1967

⁶⁵⁷ McRae (n 654) tud 63

“Citizens of Canada

A) whose first language learned and still understood is that of the English or French linguistic minority population of the province in which they reside, or

B) who have received their primary school instruction in Canada in English or French and reside in a province where the language in which they received that instruction is the language of the English or French linguistic minority population of the province, have the right to have their children receive primary and secondary school instruction in that language of the province.

2) Citizens of Canada of whom any child has received or is receiving primary or secondary school instruction in English or French in Canada, have the right to have all their children receive primary and secondary school instruction in the same language.

3) The right of citizens of Canada under subsections (1) and (2) to have their children receive primary and secondary school instruction in the language of the English or French linguistic minority population of a province

(A) applies wherever in that province the number of children of citizens who have such a right is sufficient to warrant the provision to them out of public funds of minority language instructions; and,

(B) includes, where the number of those children so warrants, the right to have them receive that instruction in minority language educational facilities provided out of public funds.”⁶⁵⁸

Y mae'r adran hon a gynhwysir o fewn y Siartr yn adlewyrchu'r angen dybryd i gydnabod hawliau rhieni wrth ymgeisio i sicrhau addysg cyfrwng eu dewis iaith o fewn cymdeithas lle bo' dwy iaith yn gyd-ieithoedd swyddogol. Y mae'r ffaith fod yr adran hon mor fanwl o safbwynt yr hawliau a warchodwyd yn tanlinellu'r anhawsderau a oedd yn parhau i wynebu rieni hyd yn oed yn dilyn dilysu'r Ddeddf Ieithoedd Swyddogol gyntaf ym 1969. Yr oedd hi'n amlwg felly fod angen diwygio'r

⁶⁵⁸ Adran 23 Siartr Hawliau a Rhyddfreiniau Canada 1982

Ddeddf Ieithoedd Swyddogol er adlewyrchu anghenion cymdeithas ddwyieithog ddatblygiedig Canada. Ym 1988 felly, pasiwyd Deddf Ieithoedd Swyddogol newydd oedd wedi ei datblygu o safbwynt yr hawliau a warchodwyd ynddi ar sail yr hyn a gynhwyswyd o fewn y Siartr Hawliau a Rhyddfrefiniau 1982.

Pwysleisiodd Deddf Ieithoedd Swyddogol 1988 fod y Ffrangeg a'r Saesneg yn gyd-ieithoedd swyddogol yng Nghanada, gan roddi'r hawl i bob unigolyn ddefnyddio'r ddwy iaith ym mhob sffer o fywyd cyhoeddus, gan gynnwys wrth weinyddu cyfiawnder.

“The purpose of this Act is to

(a)ensure respect for English and French as the official languages of Canada and ensure equality of status and equal rights and privileges as to their use in all federal institutions, in particular with respect to their use in parliamentary proceedings, in legislative and other instruments, in the administration of justice, in communicating with or providing services to the public and in carrying out the work of federal institutions.”⁶⁵⁹

Aeth y Deddf 1988 gam ymhellach, gan sefydlu swydd Comisiynydd Iaith er gwarchod buddiannau'r ddwy iaith a sicrhau ymlyniad cyrff cyhoeddus i'r hyn a gynhwysir o fewn y Ddeddf Ieithoedd Swyddogol newydd.

“It is the duty of the Commissioner to take all actions and measures within the authority of the Commissioner with a view to ensuring recognition of the status of each of the official languages and

⁶⁵⁹ Adran 2(a) Deddf Ieithoedd Swyddogol 1988

compliance with the spirit and intent of this Act in the administration of the affairs of federal institutions, including any of their activities relating to the advancement of English and French in Canadian society.”⁶⁶⁰

Ymhellach, o safbwynt gweinyddu cyfiawnder, sicrhaodd rhan 3 o Ddeddf 1988 fod mynediad gan bob unigolyn at gyfiawnder yn eu dewis iaith. Sicrhaodd adran 14 yn ogystal fod holl ddogfennaeth swyddogol y Llywodraeth a’r llysoedd i’w cyhoeddu’n ddwyieithog,

“English and French are the official languages of the federal courts and either of those languages may be used by any person in, or in any pleading in or process issuing from, any federal court.”⁶⁶¹

Adlewyrchodd rhan 7 o’r Ddeddf newydd yr angen i annog datblygiad ieithyddol, gan ehangu mynediad at y ddwy iaith, a chefnogi dysg drwy gyfrwng y ddwy iaith.

41(1)”The Government of Canada is committed to

a)enhancing the vitality of the English and French linguistic minority communities in Canada and supporting and assisting their development; and

b)fostering the full recognition and use of both English and French in Canadian society.”⁶⁶²

Tanlinellodd Deddf 1988 felly’r amcan i normaleiddio dwyieithrwydd fel ffordd o fyw i holl boblogaeth Canada. Yn wir, y mae ffigurau o safbwynt gallu ieithyddol poblogaeth Canada a gyhoeddwyd yn 2011 yn arddangos fod y darpariaethau cyfreithiol a gafwyd o fewn Deddf 1988 wedi

⁶⁶⁰ Adran 56 Deddf Ieithoedd Swyddogol 1988

⁶⁶¹ Adran 14 Deddf Ieithoedd Swyddogol 1988

⁶⁶² Adran 41(1) Deddf Ieithoedd Swyddogol 1988

sicrhau tŵf yn y niferoedd sy'n medru'r ddwy iaith swyddogol. Yn ôl cyfrifiad 2011, yr oedd gan Canada boblogaeth o 32 miliwn, yr oedd 19.1 miliwn o'r cyfanswm hwnnw'n cyfrif Saesneg fel mamiaith, 58% o'r boblogaeth, a 7.2 miliwn yn chyfrif y Ffrangeg yn famiaith, sef 22% o'r boblogaeth. Yr oedd 5.8 miliwn yn cyfrif eu hunain yn llwyr ddwyieithog – yn medru'r Ffrangeg a'r Saesneg, o'i gymharu â 1.7 miliwn ym 1951. Yr oedd dros 90% o'r boblogaeth hynny a oedd yn cyfrif eu hunain yn ddwyieithog yn byw o fewn taleithau Quebec, Brunswick Newydd, Ontario a British Columbia.⁶⁶³

Er gwasanaethu'r boblogaeth ddwyieithog sy'n tyfu, y mae Deddf Ieithoedd Swyddogol, Siartr Hawliau a Rhyddfreiniau Canada a Chyfansoddiad Canada wedi gwarantu datblygu isadeiledd gyfreithiol gadarn i gefnogi hawliau siaradwyr y Ffrangeg a'r Saesneg. Enghraifft a welir uchod yw gwarantu mynediad at gyfiawnder drwy gyfrwng y Ffrangeg a'r Saesneg i bob un o drigolion Canada, gan ddatgan o fewn Deddf Ieithoedd Swyddogol 1985 yr angen i gyhoeddi holl ddeddfwriaeth a chyhoeddiadau swyddogol y llysoedd a'r Llywodraeth yn ddwyieithog.⁶⁶⁴ Ymhellach y mae Côt Troseddol Canada yn rhoddi hawl absoliwt y gall diffynnydd wneud cais er sicrhau fod ei achos wedi ei gynnal yn ei ddewis iaith swyddogol, a hynny o fewn Goruchaf Lys Canada, a llysoedd is y wlad.⁶⁶⁵ Cadarnhawyd hyn o fewn achos enwog *R v Beaulac* [1999]⁶⁶⁶ pan y gwrthodwyd cais i gael gwrandawriad cyfrwng Ffrangeg gan y barnwr, gan fod y diffynnydd yn rhugl yn y Saesneg. Ailadroddwyd yr ymateb yma o fewn pob llys a wrandawodd ar yr achos hwn, ac yn y pendraw, penderfynodd Goruchaf Lys Canada fod y barnwyr yn ystod yr achos wedi ymddwyn yn groes i'r hawliau a warchodwyd o fewn y Confensiwn a'r Côt Troseddol, a bod yr egwyddor o gydraddoldeb rhwng y ddwy iaith i'w pharchu a'i gweithredu ar bob achlysur o fewn y system gyfreithiol.

⁶⁶³ Canlyniadau Cyfrifiad 2011 www12.statcan.gc.ca/census-recensement/2011/as-sa/98-314-x/98-314-x2011001-eng.cfm cafwyd mynediad Ionawr 23ain 2013

⁶⁶⁴ Adran 13 Deddf Iaith 1988

⁶⁶⁵ Adrannau 530 a 531 Côt Troseddol Canada

⁶⁶⁶ 1 S.C.R 768

O safbwynt y system gyfreithiol yng Nghanada,⁶⁶⁷ gweinyddir dwy system gyfreithiol unigol, system cyfraith sifil o fewn talaith Quebec, a system cyfraith gyffredin o fewn taleithau Ontario, Nova Scotia a Brunswick Newydd, gan olygu fod ffynhonell y gyfraith yn wahanol o fewn y ddwy system. Bydd system cyfraith sifil yn ddibynnol ar statudau wedi eu drafftio ar ffurf côd, ac o fewn system cyfraith gyffredin, cyfraith achosion ydyw prif ffynhonell y gyfraith. Wrth weinyddu cyfiawnder, gweithredir dwy haen unigol, y Llywodraeth yn ganolog sy'n rheoleiddio'r Goruchaf Lys, gan apwyntio barnwyr, staff y llysoedd, a sicrhau mynediad unigolion at gyfiawnder drwy gyfrwng y Ffrangeg a'r Saesneg. O safbwynt y llysoedd is, y taleithau unigol sy'n gyfrifol am eu ffurfio, eu gweinyddiaeth, ac am apwyntio barnwyr a staff y llysoedd yma. Dyma olygu felly y bydd system gyfreithiol a natur ieithyddol llysoedd y taleithau'n ddibynnol ar statws ieithyddol y dalaith a'r gyfraith y mae'n ei gweinyddu.

Wrth ymateb i anghenion cyfreithiol ieithyddol Canada, y mae addysg gyfreithiol cyfrwng Ffrangeg a Saesneg yn allweddol. Y mae addysg yn faes sydd wedi ei ddatganoli i'r taleithiau, ac felly caiff cyfrwng addysg ei benderfynu gan Lywodraethau taleithol. Yn unol â datganiadau cyfreithiol a deddfwriaeth y wlad, megis Siartr Hawliau a Rhyddfreiniau Canada 1982, mae'n ofynnol i daleithau wrando ar anghenion a dymuniadau rhieni o safbwynt addysg eu plant, gan weithredu'n unol a'r galw pe na bai darpariaeth cyfrwng y dewis iaith yn bodoli eisoes. Er hyn, o safbwynt addysg uwch, ni cheir unrhyw ddatganiad swyddogol er gwarantu neu warchod darpariaeth cyfrwng Ffrangeg neu gyfrwng Saesneg. Er hyn, yn unol â phatrwm ieithyddol eu taleithau unigol, y mae Prifysgol Moncton, Brunswick Newydd a sefydlwyd ym 1963, Prifysgol Ottawa a Phrifysgol McGill, Quebec yn sefydliadau dwyieithog.

⁶⁶⁷ Gweler G L Gall, *Canadian Legal System* Carswell & Co Ltd Toronto (1977)

Wrth ystyried addysg gyfreithiol yn benodol, canola'r efrydiaeth hon ar ddatblygiad addysg gyfreithiol ddwyieithog o fewn Prifysgol Moncton, Brunswick Newydd.⁶⁶⁸ Sefydlwyd Brunswick Newydd yn dalaith ddwyieithog gyntaf Canada yn dilyn Deddf Ieithoedd Swyddogol Brunswick Newydd 1969 a ddiwygiwyd yn 2012. Fel a nodwyd uchod felly, er mwyn ymateb i natur ieithyddol y dalaith, gweinyddir system gyfreithiol ddwyieithog, a system addysg uwch ddwyieithog ym Brunswick Newydd. Er hyn rhaid cydnabod y darperir addysg ddwyieithog gyfreithiol o fewn sefydliadau eraill y wlad. Y mae Prifysgol Ottawa yn cyflwyno cwrs cyfraith gyffredin drwy gyfrwng y Ffrangeg a'r Saesneg, a Phrifysgol McGill, Quebec yn dysgu cwrs cyfraith gyffredin a chyfraith sifil drwy gyfrwng y Saesneg, gydag ambell gyfle i astudio drwy gyfrwng y Ffrangeg.⁶⁶⁹

Dadleua H W Arthurs⁶⁷⁰ fodd bynnag nad oes yna draddodiad o addysg gyfreithiol unedig yng Nghanada, ond yn hytrach datblygiad addysg gyfreithiol sy'n ymateb yn uniongyrchol i anghenion cyfreithiol, cymdeithasol ac economaidd y taliethau unigol. O ganlyniad, medda'r taleithau ar wahanol strwythurau addysg gyfreithiol, ond o fewn yr efrydiaeth hon, ystyried yr hyn sydd ar waith ym Mhrifysgol Moncton yn unig a wnaed.

Agwedd unigryw a fabwysiadwyd o fewn talaith Brunswick Newydd o'i chymharu â darpariaeth addysg gyfreithiol ddwyieithog y Ffindir a Gwlad y Basg ydoedd y datblygwyd y ddarpariaeth law yn llaw rhwng y sefydliad addysg uwch ag aelodau o'r proffesiwn cyfreithiol. Mae'r berthynas hon rhwng cymdeithasau cyfreithiol ac adrannau cyfreithiol Prifysgol Moncton wedi hwyluso'r broses o gynhyrchu a chreu deunyddiau dysgu, cyhoeddi deddfwriaeth ddwyieithog, a gwerslyfrau dwyieithog. Dyma elfen allweddol i'w hystyried, gan y cydnabu Gynllun Academaidd y Coleg Cymraeg

⁶⁶⁸ Paul J-M Godin, *The New Brunswick Experience: The practice of the English Common Law in the French language* (2001) Cylchgrawn Cyfraith Cymru cyfrol 1, Rhif 1 tud 43

⁶⁶⁹ Gweler André Braën, *Bilingualism and Legal Education in Canada: The Classical Approach* Xabier Arzoz (gol) *Bilingual Higher education in the Legal Context Group Rights, State Policies and Globalisation* Martinus Nijhoff Publishers (2012)

⁶⁷⁰ H W Arthurs, *The Political Economy of Canadian Legal Education* (1998) *Journal of Law and Society* Cyfrol 25 Rhif 1 Mawrth tud 15

Cenedlaethol⁶⁷¹ bwysigrwydd datblygu perthynas rhwng y sefydliad a'r byd gwaith er penu blaenoriaethau.

Yn wir, cydnabu Robert Phillipson;

“The EU has much to learn from Canada, not least in relation to negotiating and managing the balance between language use at two levels, in Canada the federal level and the provinces, and in the EU the supranational level and the member states. In both contexts there are external pressures related to globalization.”⁶⁷²

Wrth adlewyrchu ar yr hyn sydd ar waith ym Mrunswick Newydd, y mae nifer o elfennau allweddol wedi cyfrannu at ffurfio'r isadeiledd angenrheidiol er datblygu darpariaeth addysg gyfreithiol ddwyieithog gynaliadwy, a system gyfreithiol ddwyieithog. Yn allweddol, y mae holl ddeddfwriaeth ffederal Canada, a deddfwriaeth daleithiol Brunswick Newydd wedi'u cyd-ddrafftio drwy gyfrwng y Ffrangeg a'r Saesneg. Dyma olygu y caiff y ddeddfwriaeth ei ddrafftio'n anibynnol gan ddau unigolyn sy'n meddu ar arbenigedd yn y naill iaith swyddogol a'r llall, ond sy'n amcanu i sicrhau nad oes ansicrwydd yn bodoli rhwng y darpariaethau cyfrwng Saesneg a Ffrangeg.⁶⁷³ Rhoddir cydnabyddiaeth swyddogol i'r ddwy fersiwn ieithyddol,⁶⁷⁴ ac yn unol a'r syniadaeth hon, gweithredir rheol o ddilysrwydd cydradd,⁶⁷⁵ tanlinellwyd bwysigrwydd y rheol hon o fewn adran 133 Cyfansoddiad 1867, sef fod y ddeddfwriaeth yn y ddwy iaith i'w cyfrif yn gydradd ddilys.⁶⁷⁶ O

⁶⁷¹ Cynllun Academaidd y Coleg Cymraeg (n 12) tud 12

⁶⁷² Phillipson (n 18) tud 68

⁶⁷³ Gweler Braën (n 669)

⁶⁷⁴ Ruth Sullivan, *Some Problems with the Shared Meaning Rule as Formulated in R v Daoust and The Lae of Bilingual Interpretation* (2012) Ottawa Law Review Cyfrol 42 Rhif 1 tud 73

⁶⁷⁵ Cyfieithiad yr ymchwilydd – Rule of Equal Authenticity

⁶⁷⁶ Michael Beaupré, *Litigating the Meaning of Bilingual Legislation* (1988) Advocates Quarterly Cyfrol 9 tud 328

ganlyniad, mae'n ofynnol felly i unrhyw unigolyn sy'n ymdrin â'r ddeddfwriaeth ddehongli'r ddeddf yn y ddwy iaith, er sicrhau dealltwriaeth gywir a chydadd o'r gyfraith.

“Such a rule means, generally speaking, that in order to interpret reliably a bilingual provision of an Act of the legislatures mentioned, each version of the provision must be read in light of the other, while of course taking into account its entire context, including the legislature's intention in that the provision be read consistently with the other provisions of the same Act and that the Act as a whole be read in light of the general system of the law in force in the jurisdiction.”⁶⁷⁷

Pe bai ansicrwydd ynghylch union amcan y ddeddfwriaeth, yn unol â phenderfyniad *R v Daoust* [2004]⁶⁷⁸ rhaid parhau i weithredu'n unol a'r rheol o ddilysrwydd cydradd, gan ystyried amcanion y ddeddfwrfa wrth ddrafftio'r ddeddfwriaeth, ac esblygiad hanesyddol y ddeddfwriaeth.⁶⁷⁹

Y mae datblygu darpariaeth addysg gyfreithiol felly'n ganolog i lwyddiant gweithredu'r rheol o ddilysrwydd cydradd, gan alluogi ymarferwyr y gyfraith i ddehongli'r ddeddfwriaeth yn y ddwy iaith, a datblygu dealltwriaeth gyflawn o amcanion y ddeddfwrfa wrth ddadansoddi'u cynnwys.

Er mwyn ymateb i'r angen hwn, sefydlwyd canolfan arbennigol i greu a safonni terminoleg gyfreithiol, *Centre for Translation and Judicial Terminology* o fewn adran gyfreithiol Prifysgol Moncton ym 1979. Pwrpas y ganolfan oedd bathu a chreu terminoleg gyfreithiol ddwyieithog er hwyluso'r broses o ddeddfu'n ddwyieithog. Yn allweddol, gweithredai'r ganolfan drwy broses o gydweithio rhwng cyfieithwyr cyfreithiol ac ymarferwyr y gyfraith wrth fathu'r termau cyfreithiol. Y mae'r ganolfan o ganlyniad wedi bod yn allweddol i lwyddiant datblygiad darpariaeth addysg,

⁶⁷⁷ *ibid* 329

⁶⁷⁸ *R v Daoust* [2004] Scc 6, 1 SCR 217, 235 DLR

⁶⁷⁹ Gweler Ruth Sullivan, *Some Problems with the Shared Meaning Rule as Formulated in R v Daoust and The Lae of Bilingual Interpretation* (2012) *Ottawa Law Review* Cyfrol 42 Rhif 1

hyfforddiant, deunyddiau, a terminoleg gyfreithiol ddwyieithog ym Mrunswick Newydd, gan wasanaethu anghenion y system addysg uwch a'r system gyfreithiol.

Yn dilyn llwyddiant y broses o fathu termau, cafwyd cydweithredu rhwng y ganolfan ac ymarferwyr cyfreithiol o fewn y dalaith er datblygu hyfforddiant ieithyddol gyfreithiol. Sefydlwyd dosbarthiadau a chysiau er hyfforddi cyfreithwyr a barnwyr mewn terminoleg gyfreithiol ddwyieithog, ac erbyn 2001 yr oedd oddeutu 25% o gyfreithwyr yn medru ymarfer y gyfraith yn ddwyieithog.⁶⁸⁰

Yn dilyn 1982, cyfieithwyd holl benderfyniadau llysoedd taleithol Brunswick Newydd i'r Ffrangeg a'r Saesneg gan y ganolfan drwy nawdd Adran Gyfiawnder y dalaith.⁶⁸¹ Dyma alluogi ymarferwyr a myfyrwyr y gyfraith ddarllen cyngor drwy gyfrwng eu dewis iaith, gan ddatblygu deunyddiau er hwyluso datblygiad y Ffrangeg o fewn system gyfreithiol Brunswick Newydd. Ymhellach, wrth gyfieithu penderfyniadau cyfreithiol, cafwyd system o fathu terminoleg gyfreithiol cyfrwng Ffrangeg o'r newydd yn barhaol.

Datblygwyd deunyddiau i gynorthwyo myfyrwyr ac ymarferwyr wrth ddefnyddio terminoleg gyfreithiol cyfrwng Ffrangeg gan y ganolfan, ac wrth gefnogi darpariaeth addysg gyfreithiol, cyfieithwyd darlithoedd a chyflwyniadau darlithwyr o fewn adran gyfreithiol Prifysgol Moncton i'r Ffrangeg. Cyhoeddwyd yn ogystal gyfrolau swyddogol ar ffurf ysgrifenedig ac yn electronig, *Juriterm* a *Juridictionnaire* gan y ganolfan er ymateb i anghenion ieithyddol y ddwy garfan o unigolion.

O safbwynt Cymreig, tanlinellodd Prif ac Uwch Gwnsleriaid Deddfwriaethol Cymru, Dylan Hughes a Huw G Davies o fewn eu herthygl *Accessible Bilingual Legislation for Wales (Deddfwriaeth Hygyrch*

⁶⁸⁰ Godin (n 668) tud 47

⁶⁸¹ Braën (n 669) tud 45-46

Ddwyieithog i Gymru)⁶⁸² yr angen am ddeunyddiau ac yn benodol mynediad at ddeddfwriaeth hygyrch Gymreig cyfrwng Cymraeg i gyfreithwyr Cymru, byddai mabwysiadu strategaeth o'r fath yng Nghymru felly'n ymateb yn uniongyrchol i'r diffyg hwn.

Tanlinella talaith Brunswick Newydd felly fod cydweithio rhwng y ddwy garfan – addysg uwch ac ymarferwyr cyfreithiol yn codi statws yr iaith leiafrifol o fewn gweinyddiaeth cyfiawnder, ac o fewn addysg uwch, gan dynnu sylw unigolion at ei phwysigrwydd. Ymhellach, y mae adnabod anghenion y byd gwaith wrth ddatblygu deunyddiau, a chanoli gwariant yn allweddol er sicrhau fod y datblygiadau o fewn addysg uwch yn adlewyrchu gwir anghenion y byd gwaith, ac ymhellach yn ffurfio isadeiledd gadarn er hwyluso mynediad unigolion at gyfiawnder yn eu dewis iaith. Mae'r datblygiadau a welir o fewn addysg uwch felly'n berthnasol i fyd gwaith, gan flaenoriaethu ymestyn defnydd yr iaith leiafrifol i'r agweddau hynny o weithgaredd cyfreithiol lle bod gwir angen a sbarduno datblygiad pellach mewn meysydd mwy amgen. Dyma olygu fod systemau addysg uwch, ac adrannau cyfreithiol sefydliadau addysg uwch yn benodol, yn ymateb i anghenion cymdeithas, gan gynhyrchu graddedigion cymwys, ac ymhellach adnoddau, er cefnogi cynnydd yn y ddarpariaeth ddwyieithog.

Yn wir, tanlinellwyd perthnasedd datblygiadau ym Brunswick Newydd pan y cyhoeddwyd adroddiadau'n dwyn y teitl '*Gweithredu system deddfu a chyfiawnder sydd yn ymarferol yn trin y Gymraeg a'r Saesneg ar y sail eu bod yn gyfartal. Adroddiad pellach ar y gwersi o brofiadau Canada*'⁶⁸³ yn 2001 gan Swyddfa'r Cwnsler Cyffredinol yng Nghymru, ac ymhellach '*Bilingual Law Making and Justice A Report on the Lessons for Wales from the Canadian Experience of Bilingualism*'⁶⁸⁴ gan Swyddfa'r Cwnsler Cyffredinol yn 2006.

⁶⁸² Dylan Hughes a Huw G Davies, *Accessible Bilingual Legislation for Wales (Deddfwriaeth Hygyrch a Dwyieithog o Gymru)* Statute Law Review Cyfrol 33 Rhif 2 (2012)

⁶⁸³ Gwasanaeth Llysoedd ei Mawrhydi 2001

⁶⁸⁴ Swyddfa'r Cwnsler Cyffredinol Ebrill 4ydd 2006

Un o brif ganfyddiadau'r cyhoeddiad cyntaf oedd cyfraniad allweddol adrannau cyfreithiol sefydliadau addysg uwch wrth greu deunyddiau, hyfforddi ymarferwyr, a datblygu terminoleg ddwyieithog.⁶⁸⁵ Tanlinella'r adroddiad hwn yr angen i brifysgolion Cymru ddatblygu darpariaeth addysg gyfreithiol newydd ddwyieithog er creu sylfaen gadarn er mwyn datblygu system gyfreithiol ddwyieithog, ac hwyluso'r broses o ddeddfu dwyieithog yng Nghymru, gan feithrin cyfreithwyr cymwys yn barod i wasanaethu'r system hon.

Er hyn, yn allweddol, cydnabu adroddiad 2006 yr heriau a fydd o bosib yn gwynebu'r datblygiad hwn yng Nghymru, megis diffyg adnoddau addysgu cyfrwng yr iaith leiafrifol i ymarferwyr a myfyrwyr y gyfraith, a phwysigrwydd gweithredu cyflym er datblygu terminoleg gyfreithiol ddwyieithog yn barhaol.⁶⁸⁶ Rhaid cydnabod yn ogystal wrth gymharu'r datblygiadau cyfrwng Ffrangeg ym Brunswick Newydd fod y Ffrangeg yn iaith wladwriaethol yn Ffrainc, ac felly, rhai ydyw cydnabod gallu unigolion sy'n ymwneud a'r broses o gyfieithu, trawsieithu a datblygu deunyddiau i ddibynnu'n sylweddol ar adnoddau llenyddol, gwleidyddol ac ysgolheigaidd y tu hwnt i ffiniau'r dalaith. Nid oes cyfle o'r fath yn bodoli i arloeswyr o fewn addysg uwch cyfrwng Cymraeg yng Nghymru, ac mae'n allweddol felly fod y mantais sylweddol hwn i'w gydnabod.

Er hyn, er gwaethaf yr agweddau positif a berthyn i'r datblygiadau dwyieithog a gafwyd o fewn system gyfreithiol ac addysg uwch Brunswick Newydd, cydnabu Llywodraeth Ffederal Canada fod yna heriau pendant yn gwynebu poblogaeth Canada sy'n dymuno mynediad at gyfiawnder drwy gyfrwng y Ffrangeg. Adnabu strategaeth *Roadmap for Canada's Linguistic Duality – Acting for the Future 2008-2013*⁶⁸⁷ fod gweinyddu cyfiawnder, ac yn benodol hyfforddiant cyfreithiol ddwyieithog yn un o bump o feysydd allweddol y mae'r Llywodraeth Ffederal wedi buddsoddi \$20 miliwn iddo

⁶⁸⁵ *Gweithredu system ddeddfu a chyfiawnder sydd yn ymarferol yn trin y Gymraeg a'r Saesneg ar y sail eu bod yn gyfartal. Adroddiad pellach ar y gwersi o brofiadau Canada* Gwasanaeth Llysoedd ei Mawrhydi (2001) tud 33

⁶⁸⁶ 'Bilingual Law Making and Justice A Report on the Lessons for Wales from the Canadian Experience of Bilingualism.' Swyddfa'r Cwnsler Cyffredinol, Cymru Ebrill 4ydd, 2006 tud 5-6

⁶⁸⁷ <http://www.pch.gc.ca/pgm/slo-ols/pubs/08-13-LDL/index-eng.cfm> cafwyd mynediad 04.08.12

dros gyfnod o bum mlynedd, er mwyn hwyluso gallu trigolion y wlad i ymarfer eu hawl i ddefnyddio'r ddwy iaith swyddogol.

Yn deillio o'r strategaeth hon, a'r amcan a benodwyd er datblygu hyfforddiant cyfreithiol ddwyieithog, cyhoeddwyd adroddiad '*Canada-wide Analysis of Official Language Training Needs in the Area of Justice*.'⁶⁸⁸ Tanlinella'r adroddiad hwn nad yw medru'r ddwy iaith yn ddigonol wrth sicrhau mynediad i gyfiawnder i siaradwyr y ddwy iaith swyddogol.

"Needless to say, a command of legal vocabulary is much more than the ability to conduct a conversation in both official languages...The need for proficiency in legal vocabulary applies equally to stakeholders from minority language communities and to those from majority language communities. An important determinant of proficiency is the language in which the stakeholder received his professional training. Thus, a francophone lawyer from Manitoba who attended law school at the University of Manitoba may be more reluctant to proceed in French than an Anglophone who graduated from an immersion program and studied law in the French common law section of University of Ottawa or at Université de Moncton. Even a francophone who attended school in French but seldom works in that language will need further training to maintain his ability to proceed in French. Training needs are therefore not confined to one language group rather than the other."⁶⁸⁹

Uwchleua'r dyfyniad hwn, fod caffael iaith yn ddibynnol iawn ar hyfforddiant cyfreithiol a dderbyna ymarferwyr y gyfraith. Yn wir, dyma adlewyrchu'r hyn a ddatganwyd gan yr Athro Thomas Glyn Watkin o fewn ei ddarlith *Dysg y Gyfraith yn y Gymru Gyfoes y Cyfleoedd a'r Peryglon*⁶⁹⁰ o safbwynt diffyg gallu siaradwyr y Gymraeg i ymdrin â'r gyfraith gan ddefnyddio terminoleg

⁶⁸⁸ Adroddiad a gyflwynwyd i Adran Gyfiawnder Canada gan PRA Inc Mawrth 31ain 2009

⁶⁸⁹ '*Canada-wide Analysis of Official Language Training Needs in the Area of Justice*' Adroddiad a gyflwynwyd i Adran Cyfiawnder Canada gan PRA Inc Mawrth 31ain (2009) tud 4

⁶⁹⁰ Watkin (n 24) tud 7

gyfreithiol cyfrwng Cymraeg yn gywir. Aiff adroddiad 2009 gam ymhellach, gan ddatgan y dylai adrannau cyfreithiol sefydliadau addysg uwch sydd wedi eu lleoli o fewn taleithau unieithog ddatblygu darpariaeth addysg gyfreithiol cyfrwng yr ail iaith swyddogol, gan sicrhau fod gan holl drigolion eu taleithau y gallu i sicrhau mynediad at gyfiawnder yn eu dewis iaith.⁶⁹¹ Dyma adlewyrchu darpariaeth cyfrwng yr ail iaith swyddogol o fewn adrannau cyfreithiol sefydliadau addysg uwch y Ffindir. Ymhellach, cyfeiria'r adroddiad at waith Comisiynydd Materion Cyfreithiol Ffederal wrth sicrhau mynediad at hyfforddiant cyfreithiol cyfrwng y Ffrangeg i ymarferwyr y gyfraith, gan danlinellu fod yr hyfforddiant hwn ar gael i gyfreithwyr, barnwyr a bargyfreithwyr o fewn holl daleithau'r wlad.

Wrth ffurfio egwyddorion sylfaenol i weithredu arnynt, tanlinellodd yr adroddiad swyddogaeth arbennig holl adrannau cyfreithiol Canada er mwyn hyfforddi darpar gyfreithwyr yn y ddwy iaith swyddogol, drwy gydweithio, a chreu deunyddiau addysgu a therminoleg gyfreithiol, gan sicrhau mynediad cyfartal at gyfiawnder i drigolion pob talaith, beth bynnag eu natur ieithyddol.

Er hyn, ymddengys mai prif amcan Llywodraeth Ffederal Canada ydyw ehangu'r ddarpariaeth i gynnwys taleithau unieithog a thanlinellwyd yr amcan i barhau â'r syniadaeth hon o fewn strategaeth *Roadmap for Canada's Linguistic Duality Education, Immigration, Communities 2008-2013*.⁶⁹²

Wrth adlewyrchu ar system addysg uwch Brunswick Newydd, ymddengys fod y broses o gydweithio rhwng y system gyfreithiol a Phrifysgol Moncton wedi bod yn hynod llwyddiannus, gan ddarparu addysg, hyfforddiant a deunyddiau dwyieithog ar gyfer ymarferwyr a myfyrwyr y gyfraith. Yn wir, tanlinellwyd llwyddiant y ddarpariaeth yn y modd y dymuna Llywodraeth Ffederal Canada ymestyn ddarpariaeth addysg gyfreithiol ar draws holl daleithau'r wlad beth bynnag eu traddodiad ieithyddol.

⁶⁹¹ (n 689) tud 4

⁶⁹² <http://www.pch.gc.ca/pgm/slo-ols/pubs/08-13-LDL/index-eng.cfm> cafwyd mynediad 04.08.12

O safbwynt y Coleg Cymraeg Cenedlaethol felly, y mae adlewyrchu ar y gweithredu ymarferol rhwng ymarferwyr cyfreithiol ac adrannau cyfraith megis adran y gyfraith ym Mhrifysgol Moncton heb unrhyw amheuaeth yn ystyriaeth allweddol wrth gynllunio darpariaeth addysg gyfreithiol cyfrwng Cymraeg. Y mae'n bosib y byddai datblygiad o'r fath yma yng Nghymru, nid yn unig yn cynorthwyo'r Coleg Cymraeg Cenedlaethol i benu blaenoriaethau o fewn y cwricwlwm cyfreithiol, ond yn fodd o sicrhau cefnogaeth wrth gyfieithu deunyddiau. Yn ogystal, dyma fodd o gynnig llwybr ehangach i'r Coleg wrth gynnig cymorth ac hyfforddiant ieithyddol i ymarferwyr y gyfraith yng Nghymru.

Datblygu'r Saesneg yn '*lingua franca*' addysg uwch

O safbwynt y ddwy astudiaeth Ewropeaidd, y mae datblygiad yr Ardal Addysg Uwch Ewropeaidd⁶⁹³ yn dilyn Proses Bologna wedi effeithio'n sylweddol ar ddarpariaeth addysg uwch cyfrwng ieithoedd lleiafrifol yn y Ffindir a Gwlad y Basg. Er efallai nad yw datblygiad y Saesneg fel cyfrwng addysgu yn y man cyntaf i'w ystyried yn her i ddarpariaeth addysg uwch cyfrwng Cymraeg, yn benodol o ganlyniad i sefyllfa gadarn y Saesneg yn hanesyddol fel cyfrwng holl astudiaethau o fewn sefydliadau addysg uwch Cymru. Er hyn, fel a danlinellir isod, y mae datblygiad Proses Bologna a thŵf darpariaeth addysg uwch cyfrwng Saesneg yn her sylweddol a fydd yn effeithio'n ddirfawr ar ddarpariaeth addysg uwch cyfrwng Cymraeg wrth i Lywodraeth y Deyrnas Unedig ymgeisio i ddenu niferoedd hwy o fyfyrwyr rhyngwladol i Gymru a Lloegr i ymgymryd ag astudiaethau. Y mae perygl felly y bydd gwariant o safbwynt addysg uwch felly wedi ei ganoli ar ddatblygu darpariaeth cyfrwng Saesneg. Yng ngwyneb yr her hwn, rhaid ystyried, sut y gall system addysg uwch Cymru, ac yn benodol darpariaeth addysg uwch cyfrwng Cymraeg ei wrthsefyll yn llwyddiannus.

⁶⁹³ Cyfieithiad fy hun – European Higher Education Area

Bwriad Proses Bologna yn dilyn Datganiad Paris La Sorbonne ym 1998 oedd creu Ewrop o wybodaeth “*Europe of Knowledge*.”⁶⁹⁴ Yn dilyn cyhoeddi Datganiad Bologna ym 1999, arwyddodd dau ddeg a naw⁶⁹⁵ o wladwriaethau'r datganiad, gan gychwyn y broses o integreiddio systemau addysg uwch ar draws Ewrop er mwyn hwyluso'r broses o rannu gwybodaeth, rhannu myfyrwyr, a rhannu staff academiaidd ar draws Ewrop.

“Multi government...series of agreements on policy development that has multiple objectives, but one major objective is mobility... is designed to streamline the legal framework at European level and to facilitate the recognition of academic qualifications, granted in one state, in another state, in terms of access to a Higher Education institution.”⁶⁹⁶

Y mae 45 o wledydd yn awr yn rhan o'r cynllun, ac y mae nifer o brif amcanion wedi eu gosod, megis symudoldeb di-drafferth ar gyfer holl fyfyrwyr ac aelodau staff academiaidd Ewrop, cyd-weithio rhwng sefydliadau, sicrhau system strwythuriedig o raddau addysg uwch sy'n cydymffurfio â graddau ar draws sefydliadau addysg uwch Ewrop, ac annog dileu gwahaniaethu.⁶⁹⁷

Cyfrannodd Cyngor Ewrop tuag at Broses Bologna drwy ffurfio Confensiwn Lisbon (Lisbon Convention on the Recognition of Qualifications Concerning Higher Education in the European Region 1997) ar y cyd ag UNESCO ym 1997 er mwyn cydnabod cyrhaeddiadau addysg uwch o fewn yr ardal Ewropeaidd. Y mae pob gwladwriaeth wedi cadarnhau'r Confensiwn hwn, gan olygu ei bod

⁶⁹⁴ Loykie Lomine, *The Bologna Process and it's Implications for Staff Development in British HEIs HESDA Briefing Paper 118 March 2004 tud 2*

⁶⁹⁵ The Bologna Declaration of 19th June 1999 – Joint Declaration of the European Ministers of Education www.ehea.info/uploads/about/BOLOGAN_DECLARATION_1.pdf – cafwyd mynediad Ebrill 25ain 2011

⁶⁹⁶ Tim Birtwistle, *European and European Union dimensions to mobility* Elspeth Jones & Sally Brown (gol) *Internationalising Higher Education* Routledge (2007) tud 182

⁶⁹⁷ Budapest-Vienna Declaration on the European Higher Education Area March 12th, 2010. www.ehea.info/uploads/about/Budapest_Vienna_Declaration.pdf - cafwyd mynediad Ebrill 25ain 2011

yn haws cydnabod cyrhaeddiadau academiaidd myfyrwyr ar draws yr Ardal Addysg Uwch Ewropeaidd o fewn gwladwriaethau sy'n rhan o Broses Bologna.

Ymhellach, datblygwyd yr '*European Credit Transfer Scheme*' (ECTS) gan Gyngor Ewrop er mwyn hwyluso'r broses o gydnabod a dilysu cyrhaeddiadau academiaidd o fewn gwladwriaethau sy'n perthyn i'r Ardal Addysg Uwch Ewropeaidd, gan annog symudeb ymysg myfyrwyr. Yn ogystal, ceisiwyd annog cydymffurfiaeth o safbwynt patrymau astudio, gan fabwysiadu strwythurau gradd megis 3+2+3 i fyfyrwyr ôl-radd, er mwyn sicrhau fod sefydliadau addysg uwch yn meddu ar yr un disgwyliadau o safbwynt eu cynlluniau gradd. Y mae Cyngor Ewrop yn ogystal wedi datblygu Côd Ymarfer ar Addysg Rhyngwladol ar y cyd ag UNESCO er rheoleiddio'r broses o gydweithio academiaidd ar draws yr Ardal Addysg Uwch Ewropeaidd.

Golyga erthygl 165 Cytundeb ar Swyddogaeth yr Undeb Ewropeaidd (Treaty on the Functioning of the European Union) nad oes gan yr UE y gallu cyfreithiol i gysoni cyfreithiau a rholeiddiadau gwladwriaethau'r Undeb ar addysg uwch. Ffurfio cynnigion er penu trywydd datblygiadau yn unig y gall yr Undeb Ewropeaidd.

Penllanw'r broses hon oedd creu'r Ardal Addysg Uwch Ewropeaidd yn 2010. Fel a welwyd wrth ystyried astudiaethau achos, Gwlad y Basg a'r Ffindir, y mae prif amcanion y datblygiad hwn yn eu hanfod yn cyferbynnu'n llwyr a'r amcan o ddatblygu addysg uwch cyfrwng ieithoedd lleiafrifol neu gyd-ieithoedd swyddogol. Os am gefnogi symudeb ymysg myfyrwyr a staff, rhaid ydyw penodi *lingua franca* ar gyfer yr Ardal Addysg Uwch Ewropeaidd.⁶⁹⁸ Mae'n hynod anhebygol mai iaith lleiafrifol fydd yr iaith hon, ac felly mae'n debygol mai canoli ymdrech ac ariannu ar datblygu

⁶⁹⁸ Gweler A Firth, *The discursive accomplishment of morality. On 'lingua franca' English and conversation analysis* (1996) *Journal of Pragmatics* Rhif 26
Nancy H Hornberger a Sandra Lee McKay (gol), *English as an International Language* Multilingual Matters Bryste (2010)

darpariaeth cyfrwng Saesneg y bydd sefydliadau addysg uwch sy'n rhan o'r cynllun, a hynny ar draul datblygu cyrsiau drwy gyfrwng ieithoedd lleiafrifol.⁶⁹⁹ Dyma adlewyrchu canfyddiadau o safbwynt cynlluniau er mwyn datblygu a diwygio darpariaeth addysg uwch yng Ngwlad y Basg yn y ddegawd ddiwethaf.

Y mae'r 45 o wladwriaethau sydd ynghlwm â'r cynllun wedi cytuno i'w ariannu, ac o reidrwydd, mewn cyfnod economaidd anodd, mae'n anorfod blaenoriaethu targedau wrth drefnu gwariant. O ganlyniad, mae'n dra thebygol y caiff arian ei wario yn y modd sy'n buddio canran uwch o unigolion, gan hybu statws economaidd sefydliadau addysg uwch ar draws Ewrop. Mae'n anhebygol felly y bydd systemau addysg uwch yn canoli eu gwariant ar ddatblygu addysg cyfrwng ieithoedd lleiafrifol a fydd yn buddio canran gymharol isel o gyfanswm nifer y myfyrwyr, yn arbennig pan fod datblygiad megis yr Ardal Addysg Uwch Ewropeaidd yn esgor ar fudd economaidd, gan o bosib gynyddu nifer y myfyrwyr ac academyddion a fydd yn myned i sefydliadau addysg uwch.

Er gwaethaf cyhoeddi Cynllun Gweithredu gan y Comisiwn Ewropeaidd yn cydnabod yr her yn deillio o ddatblygiad addysg uwch cyfrwng Saesneg yn ôl yn 2004 '*Promoting language learning and linguistic diversity: An action plan 2004-2006*,' ymddengys fod yna neges gymysglyd iawn yn cael ei chynnig gan yr Undeb Ewropeaidd a'i gyrff swyddogol, amcan gwleidyddol ar un llaw er mwyn annog cydymffurfiaeth a symudeb ymysg myfyrwyr a staff o fewn addysg uwch, sydd o rheidrwydd fel a ddengys o fewn astudiaethau achos y Ffindir a Gwlad y Basg yn annog defnydd y Saesneg, ond ar y llaw arall, y dymuniad i annog cydnabyddiaeth i holl ieithoedd yr Undeb, gan gydnabod y perygl o ddatblygiad y Saesneg i'w dyfodol.

⁶⁹⁹ Phillipson (n 18) tud 93

“It has been argued that the Bologna Process has undermined the European goal of multilingualism or mother tongue plus two and advanced the globalised market in higher education through Englishising the curriculum, without enhancing mobility, comparability or equity.”⁷⁰⁰

Tanlinellwyd pwysigrwydd y Saesneg ymhellach o fewn adroddiadau ysgrifenedig cyfarfodydd blynyddol y gwladwriaethau hynny sy'n rhan o'r Ardal Addysg Uwch Ewropeaidd. Ni chafwyd unrhyw gyfeiriadaeth at iaith, neu gyfrwng y dysgu o fewn unrhyw gyfarfod swyddogol gan weinidogion y gwladwriaethau unigol. Yn wir, cynhaliwyd y cyfarfodydd yma bron i gyd drwy gyfrwng y Saesneg, er fod 23 o ieithoedd swyddogol o fewn yr Undeb Ewropeaidd.⁷⁰¹

Er yr ewyllys da a ddangoswyd yng nghyhoeddiadau cyfarfod Berlin yn 2003;

“The aim is to preserve Europe's cultural richness and linguistic diversity, based on its heritage of diversified traditions.”⁷⁰²

Ni fydd modd i'r ddwy syniadaeth gydweithio'n llwyr a llwyddiannus a'i gilydd. Yn anorod, bydd yn ofynnol i'r gwladwriaethau sy'n rhan o gynllun yr Ardal Addysg Uwch Ewropeaidd benderfynu ar flaenoriaeth. Tanlinellwyd hyn wrth ystyried tŵf cyflym darpariaeth addysg cyfrwng Saesneg o fewn sefydliadau addysg uwch Gwlad y Basg a'r Ffindir.

⁷⁰⁰ Francesca Costa a James A Coleman, *A survey of English-medium instruction in Italian higher education* (2013) International Journal of Bilingual Education and Bilingualism Cyfrol 16 Rhif 1 tud 4

⁷⁰¹ Phillipson (n 18)

⁷⁰² 'Realising the European Higher Education Area' Communiqué of the conference of ministers responsible for Higher Education in Berlin on 19th September, 2003. www.ehea.info/Uploads/about/Berlin_Communique1.pdf - mynediad Ebrill 25ain 2011

Yn wir, cwestiynna'r Athro Arzoz⁷⁰³ paham yn union fod angen i addysg gyfreithiol fod wedi ei gynnwys o fewn Proses Bologna. Gwraidd dadl yr Athro Arzoz o Wlad y Basg ydyw'r ffaith fod cyfraith yn perthyn yn agos at hunaniaeth gwladwriaeth arbennig, gan adlewyrchu traddodiadau, diwylliant a thueddiadau'r gwladwriaethau hynny – ni fyddai astudiaethau cyfrwng Saesneg neu iaith fodern arall felly'n buddio myfyrwyr nad ydynt am barhau i weithio o fewn y wladwriaeth arbennig yn dilyn cwblhau eu hastudiaethau. Er gwaethaf dadleuon o'r fath, ni chafwyd unrhyw eithriadau o ran meysydd o safbwynt y datblygiad. Yn wir, gwelwyd enghreifftiau o weithredu o fewn sefydliadau addysg uwch Ewropeaidd er mwyn cynorthwyo addysg uwch cyfrwng Saesneg. O fewn Prifysgol Maastricht datblygwyd cwrs cyfraith Ewropeaidd gymhariaethol a oedd yn datblygu gallu myfyrwyr i ddeall systemau cyfreithiol unigol a'u perthnasedd i'w gwladwriaethau, gan fanteisio ar ddarpariaeth cyfrwng Saesneg er ymgymryd a'r dasg hon.

Gwelwyd ardrawiad datblygiad Proses Bologna yn y diffyg deunyddiau dysgu a oedd yn cael eu creu drwy gyfrwng y Swedeg a'r Fasgeg o fewn yr astudiaethau achos a benodwyd ar gyfer yr efrydiaeth hon, a hynny er gwaethaf amcanion gan Lywodraeth Gwlad y Basg i hyrwyddo ac ariannu datblygu deunyddiau dysgu cyfrwng Basgeg. Gwelwyd ardrawiad pellach o safbwynt cyfrwng yr ymchwil a oedd yn cael ei gyhoeddi yn y Ffindir, o ganlyniad i statws ieithoedd lleiafrifol a chyd-ieithoedd swyddogol o fewn y byd academaidd Ewropeaidd. Dyma olygu y caiff meysydd o bwys cenedlaethol eu diystyru o fewn ymchwil, gan ymhellach leihau'r nifer a fydd yn gymwys i ddarparu addysg drwy gyfrwng ieithoedd lleiafrifol, a chyfyngu ar y nifer o dermau academaidd a gaiff eu creu o fewn yr ieithoedd prin yma.

“The Bologna process’s slogan is flexibility, but the result is increasing uniformity.”⁷⁰⁴

⁷⁰³ Arzoz (n 21) tud 162

⁷⁰⁴ ibid 163

Er bod cyrff swyddogol yr Undeb Ewropeaidd yn cynhyrchu cyhoeddiadau sy'n cydnabod datblygiad y Saesneg o fewn systemau addysg uwch Ewrop, ac effaith andwyol hynny ar ddarpariaeth addysg uwch cyfrwng ieithoedd lleiafrifol a chyd-ieithoedd swyddogol, ymddengys fod yna gonsensws wedi datblygu ymysg gwladwriaethau sy'n rhan o Broses Bologna mai datblygu'r ddarpariaeth Saesneg ydyw'r amcan allweddol er mwyn sicrhau fod y broses yn llwyddiant. Heb unrhyw amheuaeth, tanlinella'r ddwy astudiaeth achos Ewropeaidd pa mor negyddol y gall datblygiad o'r fath fod ar ddarpariaeth addysg cyfrwng cyd-ieithoedd swyddogol, ieithoedd lleiafrifol, ac ymhellach pa mor gyflym y gall darpariaeth cyfrwng Saesneg ddatblygu, gan ddenu myfyrwyr, cefnogaeth sefydliadol a chefnogaeth ariannol ar draul darpariaeth cyfrwng ieithoedd eraill. Y mae hyn yn wir o safbwynt addysg gyfreithiol, a hynny er gwaethaf y ffaith nad Saesneg ydyw cyfrwng deddfu, neu iaith y llysoedd. Amlygwyd hyn yng Ngwlad y Basg a'r Ffindir, yn benodol o safbwynt datblygiad ymchwil cyfreithiol drwy gyfrwng iaith leiafrifol neu gyd-iaith swyddogol.

Cyfeiria'r academydd Tove Bull⁷⁰⁵ at ddatblygiad prifysgolion modern mewn tair cyfnod arbennig. Yn gyntaf cafwyd prifysgolion Kant (Kantian university) yn ystod yr ail ganrif ar bymtheg a'r ddeunawfed ganrif, lle mai Lladin ydoedd unig gyfrwng y dysgu. Yn ail, cafwyd prifysgolion Humboldt (Humboldtian university) fu'n weithredol yn ystod y ddeunawfed ganrif tan ddiwedd yr ugeinfed ganrif, lle mai ieithoedd cenedlaethol ydoedd prif gyfrwng y dysgu, ac yna cafwyd prifysgolion ôl-genedlaethol (post-national) yn dilyn diwedd yr ugeinfed ganrif, lle mai Saesneg oedd cyfrwng y dysgu.

Tanlinella'r astudiaethau achos fod systemau addysg uwch Ewrop yn awr i'w cyfrif yn brifysgolion ôl-genedlaethol yn unol â syniadaeth Tove Bull, gyda thŵf addysg cyfrwng Saesneg yn datblygu'n amcan bendant o fewn sefydliadau addysg uwch yn benodol yn dilyn ffurfio'r Ardal Addysg Uwch Ewropeaidd.

⁷⁰⁵ Cyfeiriadaeth Mortensen a Haberland (n 20) 176

“The Europeanisation of the law curriculum can also have consequences for the language, or languages, in which the law is taught, and may call for a common language for teaching and scholarship. In many new developments in legal education that aim to respond to globalisation and Europeanisation of law and legal practice, English is emerging as the common language.”⁷⁰⁶

Uwcholeuodd datblygiad cyflym y ddarpariaeth cyfrwng Saesneg cyntaf o fewn Prifysgol Maastricht y dymuniad gan fyfyrwyr i ymgymryd ag astudiaethau cyfrwng Saesneg, a’r bri a roddwyd ar astudiaethau cyfrwng Saesneg o fewn y system addysg uwch. Ymhellach, tanlinellodd Prifysgol Maastricht bwysigrwydd y Saesneg fel *lingua franca* o fewn y system addysg uwch er mwyn hwyluso’r tîf cyflym hwn. Gwelwyd adlewyrchu’r hyn oedd ar waith ym Maastricht o safbwynt cynnydd yn y ddarpariaeth addysg uwch cyfrwng Saesneg o fewn amryw wladwriaethau pellach, gan gynnwys Catalonia, lle’r oedd cynnyddu’r ddarpariaeth cyfrwng Saesneg wedi ei phenodi’n darged benodol o fewn addysg uwch gan Lywodraeth Catalonia ar gyfer y flwyddyn academiaidd 2009 – 2010. Yn wir, y mae’r targedau i ehangu darpariaeth cyfrwng Saesneg yn cynyddu flwyddyn ar ôl blwyddyn yng Nghatalonia.⁷⁰⁷

“One of the main tools for globalisation is language. In higher education globalisation has turned English into the global *lingua franca*, as universities now compete at a global level. Subsequently, English has become the tertiary education language par excellence, and plays a key role as a commodity of globalisation.”⁷⁰⁸

⁷⁰⁶ Nicole Kornet, *English-medium higher education in continental Europe: Maastricht University’s European Law School – Experience and Challenges* Xabier Arzoz (gol) Bilingual Higher Education in the Legal Context Group Rights, State Policies and Globalisation Martinus Nijhoff Yr Iseldiroedd (2012) tud 313

⁷⁰⁷ Eva Pons, *Bilingual Higher Education in Catalonia* Xabier Arzoz (gol) Bilingual Higher Education in the Legal Context Group Rights, State Policies and Globalisation Martinus Nijhoff Yr Iseldiroedd (2012) tud 174

⁷⁰⁸ Doiz, Lasagabaster, Sierra (n 596) tud 1

Uwchleuwyd hyn ymhellach o fewn systemau addysg uwch eraill, megis Denmarc, yr Eidal, a Ffrainc.⁷⁰⁹

“It is clear that internationalization is not only facilitated but driven by the growing hegemony of English as the world’s common language: there is a direct link between the degree of internationalization of a country’s higher education sector and the English-speaking character of that country.”⁷¹⁰

Yn ôl y data mwyaf diweddar o Ddenmarc a gasglwyd yn 2007, amcangyfrifwyd fod oddeutu 16.6% o gyrsiau a oedd yn cael eu cynnig gan sefydliadau addysg uwch y wlad yn cael eu dysgu drwy gyfrwng y Saesneg yn unig. Yr oedd 8.3% yn cael eu cynnig drwy gyfrwng y Saesneg a Daneg, tra bod 75% o’r ddarpariaeth yn cael ei gyflwyno drwy gyfrwng y Daneg yn unig.⁷¹¹

Er fod y data yma’n tanlinellu mai darpariaeth cyfrwng Daneg oedd yn rhagori yn 2007, cyhoeddwyd dadansoddiad o bwysigrwydd rhyngwladoli gan is-ganghellorion prifysgolion Denmarc yn 2004.⁷¹² Tanlinellwyd o fewn y ddogfen hon dri o brif amcanion, sef cystadlu â sefydliadau addysg uwch ar draws y byd er denu a chadw’r myfyrwyr gorau, ymgeisio i annog y Llywodraeth i roddi amodau gwell er mwyn hwyluso’r broses o rhyngwladoli, ac yn olaf ceisio sicrhau cydbwysedd rhwng swyddogaeth sefydliadau addysg uwch Denmarc fel canolfannau ymchwil a dysg drwy gyfrwng Daneg, a’u swyddogaeth wrth annog cydweithio rhyngwladol er datblygu dysg ac ymchwil drwy gyfrwng ieithoedd megis y Saesneg.⁷¹³

⁷⁰⁹ Robert Phillipson, *English in Europe: Threat or Promise?* Máiréad Nic Craith (gol) Language, Power and Identity Politics Palgrave Macmillan (2007) tud 74

⁷¹⁰ Xabier (n 631) tud 223

⁷¹¹ Mortensen a Haberland (n 20) tud 186

⁷¹² ‘Internationalisering af de danske universiteter’ 2004

⁷¹³ Phillipson (n 709) 74

Ymddengys felly fod ystadegau 2007 yn dangos cynnydd sylweddol mewn byr amser o safbwynt datblygu addysg cyfrwng Saesneg, wrth i sefydliadau addysg uwch Denmarc weithredu'n uniongyrchol i gyrraedd amcanion adroddiad 2004. Heb unrhyw amheuaeth, tanlinella'r adroddiad hwn fod Saesneg yn ganolog i lwyddiant ei phrif amcanion. Cyfeiriodd Janus Mortensen a Hartmut Haberland⁷¹⁴ fod datblygu darpariaeth Saesneg i'w ystyried yn faen tramgwydd sy'n angenrheidiol ei oresgyn yn Denmarc er mwyn ymateb i anghenion globaleiddio addysg uwch, ac annog myfyrwyr rhyngwladol i astudio o fewn sefydliadau addysg uwch y wlad. Mabwysiedir meddylfryd o "*internationalize or perish*"⁷¹⁵ yn ôl y ddau academydd o fewn system addysg uwch Denmarc, ac er mwyn cyrraedd y nôd hwn, y mae datblygu darpariaeth cyfrwng Saesneg yn allweddol. Gellid rhagdybio felly y gwelir cynnydd sylweddol yn y ddarpariaeth cyfrwng Saesneg yn y blynyddoedd nesaf.

Er hyn, tybia Janus Mortensen a Hartmut Haberland fod datblygiad y Saesneg o fewn prifysgolion Denmarc, ond yn arf er denu myfyrwyr, yn hytrach na datblygiad ieithyddol penodol sy'n amcanu i fuddio myfyrwyr sy'n cyfrif y Saesneg yn iaith gyntaf. Arf marchnata ydyw, ac felly, tybia'r ddau academydd y bydd y datblygiad ieithyddol hwn yn ddibynnol ar ddatblygiad gyfochrol rhwng y Daneg a'r Saesneg, yn hytrach na datblygiadau cyfrwng Saesneg yn unig.⁷¹⁶

Nid oes modd profi fod yr hyn a rhagdybiodd Mortsen a Haberland yn gywir, ond yn sicr, gwelwyd ymgais o fewn Gwlad y Basg er mwyn datblygu darpariaeth gyfochrol cyfrwng Basgeg ag urhyw ddarpariaeth cyfrwng Sbaeneg a Saesneg o'r newydd, ac eto ymddengys wrth gyflwyno'r ymchwil hwn nad yw datblygiad o'r fath wedi cyfyngu ar dŵf darpariaeth cyfrwng Saesneg, gan awgrymu fod darparu addysg cyfrwng Saesneg yn newid ieithyddol o fewn systemau addysg uwch.

⁷¹⁴ Mortensen a Haberland (n 20) tud 177

⁷¹⁵ ibid 190

⁷¹⁶ ibid 192

O fewn gwladwriaethau megis yr Eidal, dengys ymchwil gan Francesca Costa a James A Coleman⁷¹⁷ yn 2010 o ddefnydd y Saesneg fel cyfrwng dysgu o fewn sefydliadau addysg uwch fod niferoedd cyrsiau cyfrwng Saesneg wedi treblu yn ystod y pum mlynedd yn dilyn cyflwyno syniadaeth Proses Bologna.⁷¹⁸

Er y noda Costa a Coleman fod prifysgolion yr Eidal wedi bod yn gymharol araf wrth ddatblygu'n sefydliadau rhyngwladol, gwelwyd cefnogaeth ddeddfwriaethol er mwyn rhyngwladoli addysg uwch drwy gyfrwng Deddf Prifysgolion yr Eidal 2010 (Legge Gelmini 240/2010) sy'n galw am hwyluso'r broses o symudoldeb myfyrwyr ac academyddion, gan annog cydweithio rhwng sefydliadau o safbwynt darpariaeth addysg, ac wrth ddatblygu darpariaeth addysg cyfrwng ieithoedd tramor.

Danfonwyd holiaduron at bob sefydliad addysg uwch yn yr Eidal gan Costa a Coleman, gan ganoli'n benodol ar ddarpariaeth addysg cyfrwng Saesneg ag eithrio o fewn adrannau Saesneg, gan ffocysu ar fodiwlau unigol, ac ar gynlluniau gradd israddedig, ac uwchdraddedig.⁷¹⁹ Cafwyd ymateb oddi wrth 38 o sefydliadau wedi eu lleoli yng ngogledd a de'r wlad. Canfuwyd fod 74% o'r sefydliadau a ymatebodd yn darparu cyrsiau drwy gyfrwng y Saesneg. Wrth nodi'r rhesymau dros gynnig a chynnyddu'r ddarpariaeth, cyfeiriodd 32% o ymatebwyr at bwysigrwydd codi proffil rhyngwladol y sefydliad, cyfeiriodd 21% at bwysigrwydd denu myfyrwyr rhyngwladol, a nododd 24% bwysigrwydd paratoi myfyrwyr ar gyfer y farchnad rhyngwladol.⁷²⁰

⁷¹⁷ Costa a Coleman (n 700)

⁷¹⁸ ibid 4

⁷¹⁹ ibid 8

⁷²⁰ ibid 11

Yn ddiddorol, tanlinellodd yr ymchwiliad mai ychydig iawn o hyfforddiant oedd ar gael i ddarlithwyr, gyda 15% yn unig yn nodi fod yna gynlluniau hyfforddi athrawon yn bodoli, er bod y data yn dangos mai ond un ym mhob deg o ddarlithwyr oedd yn cyfrif y Saesneg fel iaith gyntaf.⁷²¹

Ymddengys oddi wrth y data a gasglwyd gan Costa a Coleman fod yr Eidal yn araf ddilyn y duedd a welwyd ar draws sefydliadau addysg uwch eraill Ewrop yn dilyn datblygiad Proses Bologna, gan adlewyrchu canfyddiadau Aintzane Doiz, David Lasagabaster a Juan Sierra ym Mhrifysgol Gwlad y Basg.⁷²² Cafwyd cydnabyddiaeth o fewn canfyddiadau'r ymchwiliadau yma o her y pwyslais cynnyddol ar lobaleiddio addysg uwch, a mabwysiadu newid ieithyddol pendant o fewn sefydliadau addysg uwch, yn wrthyn i'r hyn a grybwyllwyd gan Janus Mortensen a Hartmut Haberland.

Adlewyrchwyd y sefyllfa hon yn Ffrainc, yng Ngwanwyn 2008 a 2013,⁷²³ llofnododd dros 10,000 o academyddion ddeiseb i geisio darbwyllo'r Asiantaeth Gwerthuso Ymchwiliad ac Addysg Uwch, fod yna werth allweddol i gyhoeddi ymchwiliad drwy gyfrwng y Ffrangeg. Tanlinellodd yr academyddion drwy gyfrwng y ddeiseb, dair prif rheswm dros eu safiad. Yn gyntaf, y mae addysg uwch wedi ei ariannu'n Ffrainc gan drethdalwyr Ffrengig, ac felly dylid sicrhau mynediad i gyhoeddiadau ac ymchwiliad i bob unigolyn yn Ffrainc drwy gyfrwng y Ffrangeg. Yn ail, yr oedd dysgu drwy gyfrwng y Ffrangeg yn golygu fod yna alw ymarferol am werslyfrau ac ymchwiliad wedi eu cyhoeddi drwy gyfrwng y Ffrangeg, ac yn drydydd, y mae cyfleu syniadau drwy gyfrwng ail iaith yn dasg anodd a llafurus, wrth gyflwyno drwy gyfrwng mamiaith, gall academyddion gyfleu syniadau a gwerthuso canfyddiadau yn y modd mwyaf llwyddiannus.⁷²⁴

⁷²¹ ibid 14

⁷²² Doiz, Lasagabaster, Sierra (n 19)

⁷²³ Gweler M de la Baum, *Bid in France to add courses in English raises fear for language* New York Times Mai 23ain, 2013 http://www.nytimes.com/2013/05/24/world/europe/french-upset-over-more-english-proposal.html?_r=0

⁷²⁴ Phillipson (n 709)

Tanlinella ymateb academyddion Ffrengig yn 2008 a 2013 sgil effaith datblygu'r Saesneg fel *lingua franca* o fewn addysg uwch, drwy gyfrwng prosesau megis Proses Bologna a globaleiddio addysg uwch, a'i effaith negyddol ar gynhyrchu ymchwil drwy gyfrwng y Ffrangeg ac ieithoedd lleiafrifol ar draws Ewrop. Nid iaith leiafrifol neu gyd-iaith swyddogol yw'r Ffrangeg yn Ffrainc, uwchleua'r sefyllfa yma felly ddifrifoldeb ardrawiad datblygiad y Saesneg fel cyfrwng dysg ac ymchwil o fewn sefydliadau addysg uwch yn rhyngwladol, hyd yn oed o fewn gwledydd sy'n meddu ar brif ieithoedd sy'n hanesyddol wedi bod yn hynod llewyrchus.

"If monolingualism is a curable disease, it is one affecting people without them realising it. This disease is particularly widespread in 'big states that have traditionally seen themselves as linguistically self-sufficient.'"⁷²⁵

Cefnogir y safbwynt hwn gan ymchwil B Wachter a F Maiworm a gyhoeddwyd yn 2008.⁷²⁶ Casglwyd data gan o 1,558 o sefydliadau addysg uwch Ewropeaidd ar gyfer yr ymchwil hwn, mewn 19 o wledydd sy'n rhan o gynllun Socrates-Erasmus lle nad y Saesneg yw'r iaith swyddogol. Yn ôl yr ymchwil, yr oedd dros 400 o sefydliadau addysg uwch Ewropeaidd yn cynnig cyfanswm o dros 2,400 o gynlluniau gradd drwy gyfrwng y Saesneg. Yn ôl data Wachter a Maiworm, dyma gynnydd o 340% o gymharu â 2002. Yn wir, 8% yn unig o'r cynlluniau gradd oedd yn cael eu darparu drwy gyfrwng y Saesneg cyn 1990.

Y mae canfyddiadau'r ymchwil hwn yn cadarnhau'r hyn a welwyd o fewn astudiaethau achos y Ffindir a Gwlad y Basg, ac ymhellach wrth ystyried Catalonia, yr Iseldiroedd, yr Eidal, Denmarc a Ffrainc, sef fod datblygiad addysg cyfrwng Saesneg wedi ei ysgogi gan ddatblygiadau byd eang, megis globaleiddio a chydweithio rhyngwladol o fewn systemau addysg uwch, ac ymhellach ffactorau

⁷²⁵ Phillipson (n 18) tud 63

⁷²⁶ Doiz, Lasagabaster, Sierra (n 19) tud 3

Ewropeaidd, megis datblygiad Proses Bologna. Y mae'r cynnydd yn y ddarpariaeth cyfrwng Saesneg wedi bod yn syfrdanol ym mhob un o'r astudiaethau achos a ystyriwyd o fewn yr ymchwil hwn, a gwelir cydnabyddiaeth bendant o'i effaith negyddol ar brif ieithoedd gwladwriaethau, o fewn gwladwriaethau sy'n meddu ar gyd-ieithoedd swyddogol, neu hyd yn oed o fewn gwladwriaethau megis Ffrainc sy'n draddodiadol, fel a nodwyd wrth drafod y Fasgeg yn Ffrainc, wedi gweithredu er gwarchod y Ffrangeg ym mhob sffer o fywyd preifat a chyhoeddus y wlad.

Dadleua Dr James A Coleman⁷²⁷ fod yna saith ffactor yn gyrru'r cynnydd am ddarpariaeth addysg cyfrwng Saesneg. Yn ganolog i'r weledigaeth hon, crêd Dr Coleman mai gweithredu'n rhyngwladol yw prif amcan sefydliadau addysg uwch. O ganlyniad i weithredu'n rhyngwladol, gall sefydliadau hwyluso'r broses o gyfnewid myfyrwyr, deunyddiau dysgu ac ymchwil. Dyma sicrhau fod sefydliadau'n medru cyfrannu at gyrff o wybodaeth fyd eang a rhannu deunyddiau ac ymchwil, gan amcanu i dderbyn cydnabyddiaeth rhyngwladol yn hytrach na chenedlaethol. Ymhellach, gellid hwyluso'r broses o drochi myfyrwyr mewn un iaith, gan yn ogystal hybu symudedd staff, cyflogadwyedd myfyrwyr a chystadlu o fewn y farchnad myfyrwyr rhyngwladol.

Y mae'r hyn a ddisgryfir gan Dr James A Coleman yn fwy na mabwysiadu cyfrwng addysgu newydd o ganlyniad i un ffactor arbennig. Tanlinellwyd hyn gan Janus Mortensen a Hartmut Haberland o fewn eu papur '*English – the new Latin of academia? Danish universities case*'⁷²⁸ sef fod mabwysiadu Saesneg fel *lingua franca* o fewn systemau addysg uwch yn cwmpasu mwy na newid ieithyddol, ond yn hytrach yn adwaith i newidiadau cymdeithasol, economaidd a gwleidyddol o fewn systemau addysg uwch Ewrop.

⁷²⁷ Coleman (n 43) tud 4

⁷²⁸ Mortensen a Haberland (n 20) tud 177

Yn wir, dadleua'r Athro Robert Phillipson o fewn y gyfrol *Language, Power and Identity Politics*⁷²⁹ fod cyd-destun y term *lingua franca* yn un anodd i'w ddiffinio, a'i bod yn fwy priodol ystyried iaith o fewn cyd-destun arbennig, er enghraifft wrth drafod materion ariannol, ymchwil academiaidd, neu ddiwylliant. Er hyn, wrth ystyried datblygiad addysg cyfrwng Saesneg o fewn addysg uwch, gellid dadlau ei fod erbyn hyn yn *lingua franca* sefydliadau addysg uwch Ewrop o ganlyniad i amryw gyd-destunau, megis ffactorau economaidd, gwleidyddol, a chymdeithasol.

Yn dilyn, tanlinella Amy B M Tsui a James W Tollefson⁷³⁰ fod ardrawiad globaleiddio o fewn addysg uwch, a datblygiad y Saesneg fel cyfrwng addysgu'n effeithio'n negyddol ar gyd-ieithoedd swyddogol ac ieithoedd lleiafrifol y tu hwnt i furiau sefydliadau addysg uwch yn unig, gan amharu ar amryw gyd-destunau, megis, yr economi, y gymuned a diwylliant, gan achosi i wladwriaethau golli adnodd gwerthfawr iawn.

“Although globalization can bring about more collaboration amongst countries, it also brings about assimilation of the powerless towards the powerful. The effects of assimilation can be very harmful; it not only exacerbates the existing inequality in power, it may produce nationals who are ambivalent about their own identity, and nations that are stripped of their rich cultural heritage.”⁷³¹

Ar y llaw arall, dadleuodd Coleman fod globaleiddio ac annog tŵf mewn darpariaeth addysg cyfrwng Saesneg yn cyfoethogi sefydliadau addysg uwch o safbwynt cyfleoedd i fyfyrwyr, rhannu syniadau, cydweithio academiaidd ac ehangu gorwelion.

⁷²⁹ Phillipson (n 709) tud 78

⁷³⁰ Amy BM Tsui a James W Tollefson *The centrality of medium-of-instruction policy in socio-political processes* James W Tollefson & Amy B M Tsui (gol) *Medium of Instruction Policies. Which Agenda? Whose Agenda?* Lawrence Erlbaum Associates, Publishers London (2004)

⁷³¹ *ibid* 7

“The recruitment of international students and international staff, which English facilitates, leads to enhanced institutional prestige, greater success in attracting research and development funding, and enhanced employability for domestic graduates. Institutional and individual self-interest thus coincide both for academic staff, whose international careers depend on a demonstrated ability to teach and publish in English, and for students whose access to a good employment track on graduation also depends heavily on their proficiency in English.”⁷³²

Gellir dadlau felly fod manteisio ac hyrwyddo'r broses globaleiddio yn cyfoethogi profiadau myfyrwyr o fewn y system addysg uwch, gan eu galluogi i gwrdd ag unigolion newydd, ymwneud â diwylliannau a thraddodiadau newydd, gan ymhellach eu galluogi i ddatblygu persbectif newydd wrth ymgymryd â gwaith academiaidd.⁷³³ Yn ogystal, gellid datblygu dealltwriaeth ddyfnach o faes o ganlyniad i fedru ymateb i gorff newydd o syniadau neu gyhoeddiadau ymchwil newydd.

“Virtually all HEIs recognize the imperative of internationalization, and its potential impact on modernization, on the quality of the student learning experience, on raising the cultural awareness, perspectives and skills of indigenous academic staff and students, on the attractiveness of an institution to staff and students both locally and global, and on profile and prestige. Internationalization is directly linked to instruction of English-medium HE teaching.”⁷³⁴

Sgil effaith yr ymlyniad hwn i ddatblygu ieithoedd mwyafrifol megis y Saesneg o fewn sffer addysg, diwydiant, a gwyddoniaeth yn ôl Coleman⁷³⁵ o fewn ei erthygl “*English-medium teaching in European higher education*” ydyw:

⁷³² Coleman (n 43) tud 5

⁷³³ Jeffrey Jensen Arnett, *The Psychology of Globalisation* (2002) American Psychologist Cyfrol 57 Rhifyn 10 tud 777

⁷³⁴ Coleman (n 43) tud 5

⁷³⁵ ibid 11

“The world’s peoples use one or more native languages for local and cultural communication where their personal identity is engaged, and another for international, formal, practical communication”⁷³⁶

Tybia James A Coleman felly y bydd globaleiddio addysg uwch, a’r amcan i ddatblygu’r Saesneg yn iaith yr economi, diwydiant, ac addysg yn golygu y bydd ieithoedd lleiafrifol, cyd-ieithoedd swyddogol, ynghyd ag ieithoedd mwyafrifol ond yn cael eu defnyddio o fewn sffer lleol a diwylliannol, gan ddileu statws yr iaith leiafrifol yn llwyr.

“Ultimately, the world will become diglossic, with one language for local communication, culture and expression of identity, and another – English – for wider and more formal communication, especially in writing.”⁷³⁷

Tanlinella Dr Ragnhild Ljosland⁷³⁸ mai sgil effaith y datblygiadau yma ydyw’r ffaith fod myfyrwyr, academyddion a sefydliadau addysg uwch yn gorfod gwneud ystyriaethau ymarferol wrth ymgymryd ag astudiaethau o fewn sefydliadau addysg uwch, gan ystyried materion economaidd, a gwleidyddol wrth wneud penderfyniadau ieithyddol. Heb unrhyw amheuaeth, fel a welwyd o fewn y Ffindir a Gwlad y Basg, er gwaethaf cefnogaeth lywodraethol i ehangu darpariaeth cyfrwng cyd-ieithoedd swyddogol, y mae dyhead myfyrwyr a chydabyddiaeth myfyrwyr o bwysigrwydd meddu ar allu da o’r iaith Saesneg ar gyfer y byd gwaith o globaleiddio’n sicr yn effeithio’n negyddol ar ddatblygiad addysg uwch cyfrwng ieithoedd lleiafrifol a chyd ieithoedd swyddogol. Tanlinellwyd hyn gan ymchwil Aintzane Doiz, David Lasagabaster a Juan Sierra⁷³⁹ ym Mhrifysgol Gwlad y Basg a gyhoeddwyd o fewn eu cyfrol *Globalisation, Internationalisation, Multilingualism and Linguistic Strains in Higher Education*.

⁷³⁶ ibid 11

⁷³⁷ ibid 11

⁷³⁸ Ragnhild Ljosland, *English as an Academic Lingua Franca: Language policies and multicultural practices in a Norwegian university* (2011) *Journal of Pragmatics* Cyfrol 43 tud 1003

⁷³⁹ Doiz, Lasagabaster, Sierra (n 19)

O safbwynt darpariaeth cyfrwng Cymraeg yng Nghymru, tuedda'r drafodaeth ynghylch datblygiad darpariaeth cyfrwng Saesneg fod yn wahanol o'i chymharu â gwladwriaethau lle nad ydyw Saesneg eisioes yn bodoli fel iaith swyddogol. Er hyn, fel a nodwyd eisoes y mae'r ffocws ar bwysigrwydd addysg cyfrwng Saesneg ar draws yr Ardal Addysg Uwch Ewropeaidd a'i bwysigrwydd wrth ganfod swyddi, yn sicr o greu cystadleuaeth llawer mwy dwys rhwng darpariaeth cyfrwng Cymraeg a darpariaeth cyfrwng Saesneg o fewn astudiaethau israddedig, ac yn fwy pendant efallai o safbwynt addysg ôl-radd. Y mae datblygiad a chynnydd darpariaeth addysg gyfreithiol cyfrwng Cymraeg yn ddibynnol ar ddatblygiad ymchwil gyfreithiol cyfrwng Cymraeg, bathu termau cyfrwng Cymraeg a chreu deunyddiau dysgu cyfrwng Cymraeg. Y mae amcanion Proses Bologna felly o hybu symudeb myfyrwyr a staff academiaidd, gan yn ogystal annog cyhoeddi ymchwil drwy gyfrwng y Saesneg yn mynd i gael effaith andwyol ar ddarpariaeth addysg cyfrwng ieithoedd lleiafrifol, hyd yn oed o fewn gwladwriaethau lle bod y Saesneg yn gyd-iaith swyddogol. Ymddengys felly fod angen gweithredu pendant gan y Coleg Cymraeg Cenedlaethol er ymateb i'r her sylweddol hwn.

Ymhellach, gwelwyd fod yna heriau pellach yn gwynebu darpariaeth addysg gyfreithiol cyfrwng ieithoedd lleiafrifol, gan ddwyschau effaith datblygiad yr Ardal Addysg Uwch Ewropeaidd. Tanlinella'r Athro Xabier Arzoz o fewn ei bapur *The Transformation of Higher Education and Medium-Sized Language Communities*⁷⁴⁰ fod addysg uwch ar draws Ewrop wedi ei weddnewid yn llwyr o ganlyniad i amcanion gwladwriaethau, a sefydliadau addysg uwch i ymateb i heriau globaleiddio a chystadleuaeth rhwng systemau addysg. Yn allweddol uwchleua'r Athro Arzoz bwysigrwydd ffyniant economaidd sefydliadau a systemau addysg uwch yn y penderfyniadau a wnaed wrth ddewis cyfrwng dysgu.⁷⁴¹

⁷⁴⁰ ibid

⁷⁴¹ ibid 221-225

Budd economaidd rhyngwladoli a globaleiddio addysg uwch

Y mae'r 'General Agreement in Trade and Services' (GATS) a gyflwynwyd gan y World Trade Organization wedi ymrywmo i hwyluso'r broses o fasnachu ar draws y byd. Yn allweddol, y mae addysg gynradd, uwchradd ac addysg uwch yn feysydd a oruchwylir gan GATS, ac y mae'r Undeb Ewropeaidd wedi gwneud ymlyniad i ddatblygu addysg uwch yn unol a'i ofynnion.

“Both legally and technically, GATS is a complex agreement: administered by the WTO which is made up of 153 member states, it is the first ever set of multilateral rules covering international trade on services. The aim of GATS is to promote trade by eliminating or reducing measures that inhibit the cross-border flow of services. This extends also to education, including primary, secondary, higher, adult and other education, in the four ways in which a service can be traded: cross border supply, consumption abroad, commercial presence, and presence of natural persons. The inclusion of higher education within GATS reflects the relevance of higher education in the economy market.”⁷⁴²

Beth felly yw ardrawiad hyn? Yn sgil datblygiad globaleiddio, y mae datblygu ac hyrwyddo masnachu rhwng gwladwriaethau'n allweddol, ac yn unol â GATS, ystyrir fod addysg uwch yn awr yn gynwydd y gellid ei brynu a'i werthu ar draws y byd.

Yn wir, ceir cyfeiriadaeth o fewn dogfennaeth Proses Bologna at bwysigrwydd cystadleuaeth o fewn addysg uwch, a'i fudd ariannol i wladwriaethau.⁷⁴³ Ymhellach, y mae Cyngor Prydain wedi cydnabod pwysigrwydd economaidd addysg uwch, ac wedi gosod targedau pendant o 850,000 o fyfyrwyr rhyngwladol i astudio o fewn sefydliadau addysg uwch Prydain erbyn 2020. Heb unrhyw amheuaeth, y mae budd ariannol globaleiddio addysg uwch yn yriant pendant er datblygu addysg uwch.

⁷⁴² ibid 225-226

⁷⁴³ Coleman (n 43) tud 3

“The UK economy benefits directly by £11 billion per annum and indirectly by a further £12 billion from international education. Its English-language industry is a vital pillar of the British economy, with over half-a-million people travelling to the UK for language courses, and a massive export of publications and know-how.”⁷⁴⁴

Tanlinella ymchwil Coleman, mai sgil effaith y bri economaidd hwn ydyw datblygiad y Saesneg fel prif gyfrwng addysg uwch ar draws y byd, a hynny ar draul addysg uwch cyfrwng ieithoedd lleiafrifol neu gyd-ieithoedd swyddogol.

“Globalization manifests itself in the increased use of English as a second-language world-wide, and in the corresponding decrease of importance of other languages in second language acquisition.”⁷⁴⁵

Yn wir, adlewyrchwyd y pryderon yma o fewn cyfrol yr Athro Robert Phillipson *English-Only Europe? Challenging Language Policy*⁷⁴⁶. Tanlinella'r awdur fod yna drafferthion strwythurol ac eideolegol yn effeithio ar ddefnydd a pharhad ieithoedd. Uwcholeua Phillipson fod anhawsderau strwythurol yn arwain at ddiffyg cefnogaeth ymarferol i iaith, megis diffyg cefnogaeth ariannol, buddsoddi mewn adeiladau, busnesau a chyrff cyhoeddus, ynghyd â buddsoddi mewn addysg, sydd yn eu tro yn effeithio ar ddefnydd a pharhad yr iaith.

Yn wir, y mae Robert Phillipson yn cymharu iaith ag arian cyfredol gwladwriaeth o fewn y gyfrol *English-Only Europe? Challenging Language Policy*,⁷⁴⁷ gan nodi mai pwrpas arian cyfredol ydyw gweithredu system o gyfnewid, drwy weithredu fel uned er mesur gwerth gwasanaethau a nwyddau,

⁷⁴⁴ Robert Phillipson, *A cuckoo in the European Higher Education nest of languages?* (2006) *European Journal of English Studies* Cyfrol 10 Rhif 1 tud 20

⁷⁴⁵ A Gardt a B Hüppauf *Globalization and the future of German* Moutin de Gruyter Efrog Newydd (2004) tud x

⁷⁴⁶ Phillipson (n 18) tud 64-65

⁷⁴⁷ *ibid* 145-146

ac ymhellach, y mae'n storfa sy'n meddu ar werth arbennig. Dadleua fod iaith yn yr un modd yn gyfrwng er cyfnewid syniadau, gan roddi'r gallu i unigolion ystyried y byd, gan fod yn adnodd er gwarchod gwerthoedd a diwylliant.

Aiff Phillipson yn ei flaen i nodi, yn yr un modd ag arian, y mae iaith yn gyfrwng er mwyn cryfhau economi gwladwriaethau, wrth iddynt fedru ymgymryd â gwahanol weithgareddau o ganlyniad i'w gallu mewn ieithoedd arbennig.⁷⁴⁸

Yn yr un modd, hawlia'r Athro Tove Bull⁷⁴⁹ mai cynwydd yw addysg uwch o safbwynt globaleiddio ac y mae hyn yn allweddol bwysig wrth ystyried amcanion Proses Bologna, a'r dyhead i weld cynnydd yn yr economi wybodaeth sy'n datblygu ar draws Ewrop a'r byd. Yn ogystal, aiff yr Athro Bull yn ei flaen i danlinellu fod yna wahaniaeth sylfaenol rhwng yr hyn a ystyrir fel globaleiddio a'r pwyslais ar ddatblygu economaidd, a'r hyn a ystyrir fel cydweithio rhyngwladol. Ar un llaw, y mae proses globaleiddio yn ei dŷb ef yn medru cyfyngu ac atal datblygiad addysg uwch drwy gyfrwng ieithoedd lleiafrifol, ond ar y llaw arall, y mae cydweithio rhyngwladol yn allweddol er sicrhau parhad sefydliadau addysg uwch sydd am ddatblygu ac ehangu darpariaeth drwy gyfrwng ieithoedd lleiafrifol.

Wrth ystyried dadansoddiad Robert Phillipson, ymddengys fod gwladwriaethau megis y Deyrnas Unedig, Gwlad y Basg, y Ffindir, yr Eidal, Denmarc a'r Iseldiroedd wedi adnabod fod y Saesneg yn brif gyfrwng er sicrhau datblygiad economaidd y gwladwriaethau, a hynny o fewn maes yr economi, diwydiant, gwyddoniaeth ac addysg. Er hyn, rhaid holi'r cwestiwn a yw'r datblygiad a'r ddibynniaeth hon ar draul trysorfa o ieithoedd lleiafrifol a chyd-ieithoedd swyddogol sy'n meddu ar werth diwylliannol ac hanesyddol arbennig?

⁷⁴⁸ *ibid* 145-147

⁷⁴⁹ Tove Bull, *Against the mainstream: universities with an alternative language policy* (2012) *International Journal of the Sociolinguistics of Language* Cyfrol 216

“The learning of foreign languages so ascribed a major role by the EU in creating European ‘integration,’ but again there is a marked absence of symmetry of reciprocity in the languages being learned...English is ubiquitously at the top of the hierarchy of ‘foreign’ languages.”⁷⁵⁰

Er mwyn sicrhau parhad ieithoedd lleiafrifol a chyd-ieithoedd swyddogol, ac yn wir ieithoedd mwyafrifol o fewn ambell achos, mae’n ofynnol i ddatblygiad y Saseneg o fewn pob sffer, ond yn benodol addysg, fod law yn llaw â datblygiad defnydd ieithoedd lleiafrifol, cyd-ieithoedd swyddogol, ac ieithoedd cenedlaethol fel yr amcanwyd yng Ngwlad y Basg drwy gyfrwng erthygl 23 Archddyfarniad 40/2008. Dyma olygu pwysleisio datblygu systemau addysg drwy gyfrwng dwy neu dair iaith, gan alluogi’r ieithoedd cenedlaethol, ieithoedd lleiafrifol a chyd-ieithoedd swyddogol i ffynnu ym mhob sffer, yn hytrach nag annog arwahaniad ieithyddol.⁷⁵¹ Dyma sicrhau na fydd trigolion o fewn cymdeithas yn cael eu hanffafrio o ganlyniad i’w gallu ieithyddol,⁷⁵² gan ymhellach ail-sefydlu nifer o ieithoedd o fewn byd addysg, yr economi a diwydiant.

Er y tuedd o fewn amryw sefydliadau addysg uwch i ddatblygu darpariaeth addysg cyfrwng Saesneg, nodar’r Athro Tove Bull o fewn ei erthygl ‘*Against the mainstream: universities with an alternative language policy*’⁷⁵³ fod yna eithriadau i’r tuedd hwn. Un o’r sefydliadau a gyfeirir atynt gan yr Athro Bull ydyw Coleg Prifysgol Sámi a leolir yn Norwy. Prifysgol Sámi ydyw’r unig sefydliad addysg uwch yn y byd sydd yn defnyddio iaith leiafrifol er mwyn darparu addysg uwch, ynghyd â systemau gweinyddol a rheoleiddio’r sefydliad.

⁷⁵⁰ Robert Phillipson a Tove Skutnabb-Kangas (gol), *Linguistic human rights and English in Europe* World Englishes Cyfrol 16 Rhif 1 Blackwell Publishers (1997) tud 28

⁷⁵¹ *ibid* tud 27

⁷⁵² Robert Phillipson, *English for Globalisation or for the World’s People?* (2001) International Review of Education Cyfrol 47 Rhif 3 tud 188

⁷⁵³ Bull (n 749)

Sámi yw'r boblogaeth frodorol hynaf sy'n byw yn Scandinafia. Y mae ganddynt fel cymuned naw math o'r iaith Sámi sydd wedi ei wasgaru yn unol â lleoliad daearyddol ei siaradwyr. Erbyn hyn, gwelir fod yr iaith yn cael ei siarad o fewn ardaloedd yng Ngogledd Rwsia, y Ffindir, Sweden a Norwy. Dechreuwyd ar y broses o ail-gyflwyno'r iaith o fewn y system addysg gynradd ym 1967 ac agorwyd yr ysgol uwchradd gyntaf ym 1969, gan ymestyn y ddarpariaeth i addysg uwch yn ddiweddarach.⁷⁵⁴

Sefydlwyd y brifysgol ym 1989 gan Weinidogaeth Addysg Norwy er mwyn gwarchod diwylliant a'r iaith Sámi. Yn dilyn sefydlu'r brifysgol, cyhoeddwyd Deddf Iaith Sámi gan Lywodraeth Norwy ym 1992 a oedd yn nodi fod Norwyeg a Sámi i'w cyfrif yn ieithoedd swyddogol o fewn y wlad. O safbwynt addysg cyfrwng Sámi, ceir ymrwymiad o fewn y ddeddf y caiff plant sy'n byw o fewn cymuned Sámi dderbyn eu haddysg drwy gyfrwng yr iaith leiafrifol ym mhob agwedd o'r cwricwlwm. Er fod datblygiad y ddeddf yn galanogol o safbwynt addysg gorfodol yn Norwy, ni cheir unrhyw gyfeiriadaeth at ddarpariaeth addysg uwch.

Er hyn, tanlinellwyd ymlyniad Prifysgol Sámi i ddatblygu darpariaeth cyfrwng yr iaith leiafrifol o fewn cynllun strategol y sefydliad a gyhoeddwyd yn 2006.

“With a foundation in Sámi conditions, Sámi University College shall develop and strengthen the Sámi community, industries, knowledge, competence, language and culture. Sámi language, tradition-based knowledge and renewal are the strating points. With the help of research and higher education, Sámi University College shall serve the entire Sámi community. In particular Sámi University College wants to collaborate with indigenous peoples in the northern regions in connection with

⁷⁵⁴ D Corson, *Norway's "Sámi Language Act" Emancipatory Implications for the Worlds's Aboriginal Peoples* (1995) *Language in Society* Cyfrol 24 Rhif 4 tud 499

higher education and research, and otherwise strengthen contacts and networks with the world's indigenous institutions and other academic and scientific institutions.”⁷⁵⁵

Cyfngedig yw'r meysydd academiaidd sydd ar gael o fewn y sefydliad, ac y mae'r meysydd yn amrywio o hyfforddiant dysgu i athrawon mewn addysg gynradd, addysg feithrin ac addysg uwchradd, i gwrs gradd mewn celf, iaith a rhyddiaeth a newyddiaduraeth. Y mae cyrsiau mwy ymarferol ymhellach ar gael gan gynnwys cadw ceirw a defnydd tir.

Cydnabu'r Athro Tove Bull felly, fod amcanion Prifysgol Sámi yn wahanol iawn i sefydliadau addysg uwch eraill ar draws y byd, gan ganoli nid yn unig ar ddarpariaeth addysg cyfrwng iaith lleiafrifol, ond gweithredu'n ogystal fel canolfan er gwarchod a hybu'r iaith lleiafrifol. Tanlinellwyd yr ymlyniad hwn pan y daeth y brifysgol yn rhan o gynllun achredu WINHEC *'The Worlds Indigenous Nations Higher Education Consortium'*, consortiwm sy'n cydlynu datblygu darpariaeth cyfrwng ieithoedd lleiafrifol o fewn addysg uwch ar draws y byd.⁷⁵⁶

Dadleua'r Athro Tove Bull nad ydyw Prifysgol Sámi'n gorfod ymateb i'r un pwysau o safbwynt globaleiddio a rhyngwladoli sydd wedi effeithio ar sefydliadau addysg uwch eraill Ewrop a thu hwnt. Noda'r Athro Bull mai'r rheswm am hyn ydyw'r ffaith fod Prifysgol Sámi yn cynhyrchu gwybodaeth yn benodol ar gyfer y gymuned Sámi, er enghraifft o fewn meysydd cadw ceirw, cadw tir, addysg feithrin ac addysg gynradd. Dadleua'r Athro Bull:

⁷⁵⁵ Cafwyd cyfieithiad o fewn: Bull (n 749) tud 59

⁷⁵⁶ Gweler <http://www.win-hec.org/>

“Knowing the language is not only identical to knowing the culture, but also to knowing the industry...Since knowledge is applied reflexively to produce new knowledge, the choice of language is not without societal implications.”⁷⁵⁷

Tanlinellwyd y ddadl hon wrth ystyried gwaith David Corson⁷⁵⁸ wrth gyfeirio at waith y gymuned wrth gadw ceirw. Dywed David Corson fod gan y gymuned Sámi eirfa arbenigol wrth ymdrin â'r maes o gadw ceirw, ac felly mae yna rhyngddibyniaeth eglur rhwng traddodiadau'r gymuned, parhad yr iaith leiafrifol a chreu gwybodaeth a therminoleg newydd o fewn y maes. Dyma adlewyrchu'r ddadl a ffurfiwyd o fewn ail bennod yr efrydiaeth hon, sef fod iaith yn elfen allweddol a berthyn i'r gyfraith, ac i weinyddiaeth y gyfraith, ac felly y mae hyfforddiant cyfreithiol cyfrwng Cymraeg y Coleg Cymraeg Cenedlaethol yn allweddol i'r gymuned Gymreig.

Nid ydyw Prifysgol Sámi felly'n ymateb i'r un anhawsterau â phrifysgolion eraill Ewrop o ganlyniad i'r rhyngberthynas rhwng y sefydliad a'r gymuned ieithyddol arbennig, a swyddogaeth arbennig y sefydliad wrth sicrhau parhad a datblygiad yr iaith drwy ehangu ei defnydd o fewn meysydd traddodiadol, gan ddibynnu ar wybodaeth bresennol y gymuned.

Wrth ystyried swyddogaeth Prifysgol Sámi, tanlinella'r Athro Tove Bull fod gan holl brifysgolion y byd swyddogaethau a dyletswyddau i'w cymuned leol, ynghyd a'r dyletswydd i ehangu cyfleoedd i fyfyrwyr fanteisio ar y cyfle i ymgymryd a'r ddarpariaeth a gynygir ganddynt. Uwcholeua'r Athro Bull fod amcanion gwahanol yn golygu mabwysiadu polisiau ieithyddol gwahanol gan sefydliadau unigol.

⁷⁵⁷ Bull (n 749) tud 68

⁷⁵⁸ Corson (n 754) tud 496

“My main idea is that different identities lead to different forms of linguistic and communicative practices.”⁷⁵⁹

Wrth ystyried y ddadl hon o safbwynt yr hyn sydd ar waith yng Nghymru, ymddengys fod y Coleg Cymraeg Cenedlaethol yng Nghymru yn gweithredu yn yr un modd â Phrifysgol Sámi wrth ymgeisio i ymateb i anghenion cymdeithas Gymreig. Er hyn, mae’n ofynnol i’r Coleg weithredu i bontio’r agendor rhwng yr amcan hwn ar ffurf system federal, ag amcanion sefydliadau addysg uwch Cymreig wrth ymgeisio i ehangu eu darpariaeth i fyfyrwyr o dramor, gan annog symudeb ymysg myfyrwyr, a chynnyddu eu hincwm oddi wrth fyfyrwyr tramor. Ymhellach, dymuna’r sefydliad newydd hwn ddatblygu graddedigion o’r safon uchaf a fydd yn medru cystadlu â myfyrwyr ar draws holl sefydliadau’r Deyrnas Unedig a thu hwnt. Y mae’r sefydliad wedi canoli datblygiad addysg cyfrwng Cymraeg o fewn meysydd y tu hwnt i anghenion cymdeithasol Cymru’n unig, ac yn dyheu i’w staff gynhyrchu a chyflwyno ymchwil a gaiff ei gydnabod yn rhyngwladol drwy gyfrwng y Gymraeg.

Ymhellach, y mae dwyieithrwydd ymysg myfyrwyr yn realiti y mae’n ofynnol i’r Coleg Cymraeg Cenedlaethol ymateb iddi. O safbwynt addysg gyfreithiol cyfrwng Cymraeg, nid oes un sefydliad addysg uwch Gymreig yn cynnig darpariaeth addysg gyfreithiol drwy gyfrwng y Gymraeg yn unig. Yn wir, tanlinellwyd o fewn ail bennod yr efrydiaeth hon fod hyfforddiant dwyieithog cyfrwng Cymraeg a Saesneg yn angenrheidiol ar gyfer holl ddarpar gyfreithwyr Cymru. Wrth ddatblygu ei darpariaeth ac ymateb i heriau felly, mae’n allweddol fod y Coleg Cymraeg Cenedlaethol yn cydnabod y sefyllfa hon.

Er gwaethaf llwyddiant Prifysgol Sámi felly wrth ddatblygu darpariaeth addysg uwch cyfrwng iaith leiafrifol, ymddengys nad oes modd adlewyrchu’r datblygiad hwn yn yr un modd yng Nghymru, gan

⁷⁵⁹ Bull (n 749) tud 71

y medda'r ddau sefydliad nid yn unig ar amcanion hollol gwahanol, ond yn ogystal, maent yn gwynebu heriau gwahanol iawn.

Casgliad

Tanlinella'r astudiaeth hon, fel a gydnabu'r Athro Colin H Williams o fewn ei gyfrol *Linguistic Minorities, Societies and Territory*⁷⁶⁰ fod sefyllfa siaradwyr ieithoedd lleiafrifol o fewn sffer addysg uwch, ac o fewn systemau gweinyddu cyfiawnder wedi gwella'n syfrdanol yn dilyn cydnabyddiaeth gyfreithiol a gwleidyddol o'r hawl i addysg uwch gan lywodraethau canolog gwladwriaethau.

Er hyn, ymddengys fod yna heriau pendant yn parhau i weithredu'n erbyn datblygiad pellach addysg uwch cyfrwng ieithoedd lleiafrifol a chyd-ieithoedd swyddogol. Yn allweddol, y mae'r heriau yma'n gofyn am weithredu ymarferol ar y cyd â deddfu o blaid yr ieithoedd lleiafrifol. Yng Nghymru felly, ymddengys fod angen gweithredu cyfreithiol ar rhan Cynulliad Cenedlaethol Cymru, ar y cyd â gweithredu ymarferol ar rhan y Coleg Cymraeg Cenedlaethol er gwarantu dyfodol llewyrchus a chynaliadwy i ddarpariaeth addysg uwch cyfrwng Cymraeg.

Er hyn, wrth adlewyrchu ar ganfyddiadau'r astudiaethau achos, rhaid cydnabod fod y Coleg Cymraeg Cenedlaethol wedi bod yn llwyddiannus wrth ganfod ymatebion unigryw Gymreig i'r her arbennig a wyneba darpariaeth Gymreig, ac wedi cydnabod yn yr un modd â Phrifysgol Sámi, Norwy fod angen ffocysu ar swyddogaeth gymdeithasol sefydliadau addysg uwch wrth benu strategaethau er hyrwyddo defnydd y Gymraeg.

⁷⁶⁰ Colin H Williams, *Linguistic Minorities- West European and Canadian Perspectives* Colin H Williams (gol) *Linguistic Minorities Society and Territory* Multilingual Matters, Clevedon (1991) tud 2

Un elfen allweddol ydyw ffurfio Cynlluniau Datblygu Pynciol ar gyfer meysydd academiaidd, gan ymgeisio i ddatblygu darpariaeth addysg uwch cyfrwng Cymraeg cynaliadwy ar draws holl sefydliadau addysg uwch. Dyma roddi'r cyfle i staff academiaidd ar draws holl adrannau cyfreithiol sefydliadau addysg uwch Cymru gyfrannu at y datblygiad, gan alluogi'r sefydliad i adnabod heriau a chydweithio er canfod atebion unigryw Gymreig. Ymhellach, ariannwyd swyddi ar gyfer staff academiaidd i ddarparu addysg uwch drwy gyfrwng y Gymraeg gan adlewyrchu'r hyn sydd ar waith yng Ngwlad y Basg.

Y Coleg Cymraeg Cenedlaethol yw'r unig sefydliad sy'n darparu ysgoloriaethau israddedig ac uwchraddedig i fyfyrwyr sy'n ymgymryd a'r ddarpariaeth cyfrwng iaith leiafrifol. Er y bu i unigolion megis yr Athro R Gwynedd Parry gwestiynnu pa mor gynaliadwy ydyw cynllun o'r fath,⁷⁶¹ rhaid i'r ymchwilydd yn ogystal gwestiynnu pun a'i ydyw cynllun o'r fath yn gynaliadwy, ac yn fwy penodol, beth fydd goblygiadau diddymu'r cynllun ar niferoedd myfyrwyr israddedig sy'n ymgymryd a'r ddarpariaeth cyfrwng Cymraeg a'r niferoedd sy'n cyhoeddi ymchwil ar faterion Cymreig neu drwy gyfrwng y Gymraeg?

Yn ogystal, y mae'r Coleg Cymraeg wedi bod ar flaen y gad wrth ddatblygu dulliau dysgu blaengar er rhoddi cyfleoedd i fyfyrwyr astudio drwy gyfrwng yr iaith leiafrifol. Ffurfiwyd y Porth⁷⁶² gan y Coleg Cymraeg sy'n lwyfan e-ddysgu er mwyn hwyluso rhannu adnoddau a chyfathrebu rhwng myfyrwyr a darlithwyr ar draws adrannau cyfreithiol Cymru sy'n ymgymryd a'r ddarpariaeth cyfrwng Cymraeg.⁷⁶³ Yn sicr, y mae'r dull blaengar hwn wedi bod yn allweddol wrth hwyluso'r broses o ddatblygu gweithredu rhyngsefydliadol, gan alluogi myfyrwyr i fuddio o ddarpariaeth cyfrwng Cymraeg y tu hwnt i furiau eu sefydliadau unigol.

⁷⁶¹ Parry (n 22) tud 254

⁷⁶² <http://www.porth.ac.uk/cy/>

⁷⁶³ <http://www.porth.ac.uk/cy/>

Er hyn, wrth adlewyrchu ar yr hyn sydd ar waith o fewn y systemau addysg uwch a'r systemau cyfreithiol dwyieithog a benodwyd ar gyfer yr efrydiaeth hon, mae'n amlwg fod yna wersi i'w dysgu yma yng Nghymru, ac heriau sylweddol i'w goresgyn er mwyn sicrhau fod darpariaeth addysg uwch, ac yn benodol addysg gyfreithiol cyfrwng Cymraeg yn llwyddiant, ac yn ddatblygiad cynaliadwy. Tanlinella'r tabl isod y gweithredu ymarferol a'r fframweithiau cyfreithiol a sefydlwyd yng Ngwlad y Basg, y Ffindir a Brunswick Newydd yng Nghanada.

	Ieithoedd Swyddogol	Sefydliadau	Cyfrwng darpariaeth addysg gyfreithiol	Deddfwriaeth berthnasol o fewn y wladwriaeth	Ymlyniad i gyfraith Ewropeaidd a chyfraith rhwngwladol	Gweithredu ymarferol	Trafferthion sy'n gwynebu'r ddarpariaeth
Y Ffindir	Ffinneg Swedeg	<u>Sefydliadau dwyieithog</u> Prifysgol Helsinki a'r campws yn Vaasa/Vasa <u>Sefydliad cyfrwng Swedeg</u> Prifysgol Åbo Akademi <u>Sefydliad cyfrwng Ffinneg</u> Prifysgolion Turku a Lapland	Darperir addysg gyfreithiol cyfrwng prif iaith y sefydliad, ond ceir hyfforddiant o safbwynt terminoleg gyfreithiol yn yr ail iaith i fyfyrwyr er sicrhau gwybodaeth weithredol o'r iaith.	Deddf Iaith (403/2003) yn rhoddi'r hawl i ddefnyddio'r Ffinneg a'r Swedeg mewn llys. Deddf ar Wybodaeth Ieithyddol Angenrheidiol ar gyfer Cyrff Cyhoeddus (423/2003) ac Archdddfarniad ar Asesu Gallu Ieithyddol yn y Ffinneg a'r Swedeg o fewn Gweinyddiaeth Talaith. Mae'r cyhoeddiadau yma'n monitro gallu ieithyddol yn dilyn gyrfa prifysgol. Deddf Prifysgolion (558/2009) yn nodi for 16 o sefydliadau addysg uwch yn y Ffindir i'w cydnabod yn sefydliadau unieithog. Yn ogystal, dywed y ddeddf fod y Ffinneg a'r Swedeg yn ieithoedd darpariaeth addysgiadol ac ieithoedd arholi addysg uwch yn unol â dewis y sefydliad.	Ymlyniad i erthygl 8.1e(i)(ii) Siatr Ewrop ar gyfer Ieithoedd Rhanbarthol neu Leiafrifol <i>"to make available university and other higher education in regional or minority languages; or to provide facilities for the study of these languages as university and higher education subjects."</i>	Archdddfarnaid y Llywodraeth ar Brifysgolion (770/2009) – cyflogi darlithwyr ac ymchwilwyr a fedr arddangos gallu ieithyddol arbennig mewn Swedeg neu Ffinneg i ddysgu neu ymchwilio drwy gyfrwng yr iaith honno'n unig. Hyfforddiant gyfreithiol ieithyddol yn yr ail iaith i bob myfyriwr.	Diffyg deunyddiau dysgu cyfrwng Swedeg Diffyg ymchwil cyfreithiol cyfrwng Swedeg Globaleiddio addysg uwch, a datblygiad darpariaeth addysg gyfreithiol cyfrwng Saesneg

Gwlad y Basg	Basgeg Sbaeneg Ffrangeg	<u>Ffrainc</u> Ni chafwyd usefydliad addysg uwch cyfrwng Basgeg. <u>Sbaen</u> 5 sefydliad addysg uwch.	<u>Ffrainc</u> Ffrangeg <u>Sbaen</u> Sbaeneg Basgeg	<u>Ffrainc</u> Erthygl 12 Loi 75-620 du Juillet 75 du Novembre 1975 – rhoddwyd yr hawl i sefydliadau addysg gynnig darpariaeth cyfrwng iaith leiafrifol. <u>Sbaen</u> <u>Cymuned Awtonomaidd Gwlad y Basg</u> Deddf Gynhenid Tri, 18 Rhagfyr 1979 – y Fasgeg a'r Sbaeneg yn gyd-ieithoedd swyddogol o fewn Cymuned Awtonomaidd Gwlad y Basg. Deddf Iaith Basgeg 1982 Adran 15 – y mae'r hawl gan bob myfyriwr o fewn y Gymuned dderbyn addysg cynradd, uwchradd ac uwch cyfrwng Basgeg neu Sbaeneg. Deddf 3/2004 – cyflwyno darpariaeth addysg i gyfateb â phob darpariaeth addysg cyfrwng iaith dramor. Erthygl 23. Archddyfarniad 40/2008 – darpariaeth Sbaeneg a Basgeg wedi ei ddatblygu er cyfateb â phob darpariaeth cyfrwng Saesneg.	<u>Ffrainc</u> Nid ydyw Ffrainc wedi llofnodi Siatr Ewrop ar Gyfer Ieithoedd Rhanbarthol neu Leiafrifol 2001. <u>Sbaen</u> Cynllun iaith Prifysgol Gwlad y Basg – changu nifer y meysydd academiaidd cyfrwng Basgeg, amrywiaeth meysydd a chynydd yn nifer y staff academiaidd. Penodi Is-Ganghellor i oruchwylio datblygiadau cyfrwng Basgeg o fewn Prifysgol Gwlad y Basg. Athrofa a Chomisiwn Basgeg o fewn Prifysgol Gwlad y Basg. Datblygwyd cyfleoedd i gynnig 6 mis o gyfnod sabothol i staff ddysgu Basgeg. Darpariaeth cyfrwng Basgeg i gyfateb a phob darpariaeth ag arienir gan gorff cyhoeddus. Gwasanaeth iaith er mwyn cefnogi staff yn eu defnydd o'r Fasgeg, a datblygu terminoleg. Creu swyddi dysgu dwyieithog Gweithdai cyfieithu Basgeg, gan	<u>Ffrainc</u> Mudiad Seaska yn ffurfio ysgolion cynradd ac uwchradd cyfrwng Basgeg 'Itaskolas' <u>Sbaen</u> Diffyg staff, sy'n medru dysgu drwy gyfrwng y Fasgeg. Diffyg deunyddiau dysgu cyfrwng Basgeg. Diffyg ymchwil cyfrwng Basgeg. Datblygiad y Saesneg yn gyfrwng addysgu.
---------------------	-------------------------	---	--	--	--	--

						<p>gyfieithu deddfwriaeth a deunyddiau dysgu i'r Basgeg.</p> <p>Ysgoloriaethau i fyfyrwyr sydd am gyflwyno ymchwil drwy gyfrwng y Fasgeg.</p> <p>Cymorth ariannol i fyfyrwyr doethuriaeth i astudio drwy gyfrwng y Fasgeg.</p> <p>Prifysgol Haf Gwlad y Basg – cynnal gweithdai er annog cydweithio rhwng academyddion.</p>	
Brunswick Newydd, Canada	Ffrangeg Saesneg			<p>Confensiwn Canada 1982 sy'n cynnwys Siartr Hawliau a Rhyddfreiniau Canada – cydnabyddiaeth gydradd i'r Ffrangeg a'r Saesneg a chydabyddiaeth swyddogol i'r ddwy iaith o fewn y system addysg.</p> <p>Deddf Ieithoedd Swyddogol 1985 – yr angen i gyhoeddi holl ddeddfwriaeth a chyhoeddiadau swyddogol y llysoedd a'r Llywodraeth yn ddwyieithog.</p> <p>Deddf Ieithoedd Swyddogol Canada 1988 – Ffrangeg a'r Saesneg yn ieithoedd swyddogol a hawl i ddefnyddio'r iaith ymhob sffer o fywyd cyhoeddus gan gynnwys gweinyddiaeth cyfiawnder a sefydlu comisiynydd iaith.</p>		<p>Datblygu darpariaeth addysg gyfreithiol cyfrwng Ffrangeg law yn llaw a'r proffesiwn cyfreithiol.</p> <p>Sefydlu '<i>Centre for Translation and Judicial Terminology</i>' o fewn Prifysgol Moncton gan ganolbwyntio ar fathu a chreu terminoleg gyfreithiol ddwyieithog, gan gydweithio a chyfreithwyr ac ymarferwyr.</p> <p>Hyfforddiant ieithyddol gyfreithiol i ymarferwyr.</p> <p>Cyfieithu penderfyniadau llysoedd taleithol ym Mrunswick Newydd.</p> <p>Cyfieithu darlithoedd a chyfrolau ysgrifenedig ac electronig – Juriterm, Juridictionnaire.</p> <p>Strategaeth</p>	

				<p>Côd Trosedd Canada – hawl absoliwt y gall diffynedd wneud cais er mwyn sicrhau cynnal achos yn ei ddewis iaith.</p> <p>Cyd-ddrafftio holl deddfwriaeth drwy gyfrwng y Ffrangeg a'r Saesneg.</p> <p>Gweithredir rheol o ddilysrwydd cyd-radd wrth ymdrin â deddfwriaeth yn y ddwy iaith.</p>		<p>Roadmap for Canada's Linguistic Duality – acting for the future 2008-2013.</p> <p>Mae'r strategaeth yn cydnabod fod gweinyddu cyfiawnder ac hyfforddiant gyfreithiol ddwyieithog yn un o bump o feysydd allweddol, gan dderbyn buddsoddiad o \$20 miliwn gan y Llywodraeth.</p>	
--	--	--	--	--	--	--	--

Wrth ystyried yr hyn sydd ar waith o fewn y dair astudiaeth achos felly, gellid dadlau fod yna dri o amcanion pendant y dylid eu mabwysiadu gan y Coleg Cymraeg Cenedlaethol a Llywodraeth Cymru.

Tanlinellodd y gwahaniaethau cyfreithiol er mwyn gwarchod y Fasgeg o fewn Cymuned Awtonomaidd Gwlad y Basg, Cymuned Awtonomaidd Navarre, a'r ardal o Wlad y Basg a berthyn i Ffrainc bwysigrwydd cefnogaeth deddfwriaethol cryf i warchod yr iaith o fewn amryw sffer gan gynnwys addysg uwch. Dylid sicrhau felly fod Cynulliad Cenedlaethol Cymru'n deddfwriaethu i warantu'r hawl i dderbyn addysg uwch cyfrwng Cymraeg yng Nghymru.

Wrth ddeddfu i roddi'r hawl i dderbyn addysg uwch drwy gyfrwng y Gymraeg, dyma adlewyrchu'r deddfwriaeth bresennol yng Ngwlad y Basg drwy gyfrwng adran 15 Deddf Iaith Basgeg 1982, sy'n gwarchod hawl myfyrwyr o fewn Cymuned Awtonomaidd Gwlad y Basg i dderbyn addysg uwch drwy gyfrwng Basgeg a Sbaeneg.

Byddai ymlyniad cyfreithiol a gwleidyddol o'r fath yn dileu'r anghydfod a gafwyd o fewn maes addysg uwch yng Nghymru yn dilyn ymlyniad gwan Llywodraeth San Steffan i ddatblygu darpariaeth

addysg uwch cyfrwng ieithoedd lleiafrifol o fewn Siartr Ewrop Ar Gyfer Ieithoedd Rhanbarthol Neu Leiafrifol (2001), gan adlewyrchu'r ymlyniad llawer cryfach a gafwyd i'r Siartr o fewn gwladwriaethau megis y Ffindir.

Dyma felly osod her sylweddol i'r Coleg Cymraeg Cenedlaethol i ymateb iddi, a sicrhau fod y Coleg Cymraeg Cenedlaethol yn darparu graddedigion cymwys i wasanaethu'r gymdeithas ddwyieithog y dymuna Llywodraeth Cymru weld ei datblygu yma yng Nghymru fel a danlinellwyd o fewn ail bennod yr efrydiaeth hon. Dyma'n ogystal sicrhau y gall graddedigion ymateb i anghenion Mesur Iaith y Gymraeg (Cymru) (2011) pan y caiff y safonau hynny eu penodi. Yn sicr, heria'r awdur y byddai darpariaeth gyfreithiol o'r fath yn ymateb yn uniongyrchol i'r her sylweddol sy'n gwynebu addysg uwch o ganlyniad i ddatblygiad yr Ardal Addysg Uwch Ewropeaidd, ac yn fwy penodol, amcanion Cyngor Prydain er mwyn cynyddu niferoedd myfyrwyr o dramor sy'n astudio ym Mhrydain.

Ymhellach, byddai datganiad cyfreithiol er gwarantu hawl myfyrwyr i dderbyn addysg uwch cyfrwng Cymraeg yn sicrhau dyfodol y Coleg Cymraeg Cenedlaethol. Dyma sicrhau na fyddai'n angenrheidiol i'r sefydliad ddibynnu'n llwyr ar gefnogaeth wleidyddol, gan yn hytrach weithredu er ymateb i'r hawl a warchodwyd gan ddeddfwriaeth Gymreig. Dyma ymateb yn uniongyrchol i'r her economaidd sylweddol sy'n datblygu'n sgil globaleiddio addysg uwch. Byddai cydnabod hawl cyfreithiol i dderbyn addysg uwch cyfrwng Cymraeg yn gosod dyletswydd ar Lywodraeth Cymru i sicrhau fod y ddarpariaeth wedi ei hariannu'n ddigonol er mwyn sicrhau mynediad cyfartal i bob un o fyfyrwyr Cymru.

Byddai'n ofynnol o ganlyniad, ddarparu adnoddau ychwanegol i'r Coleg Cymraeg Cenedlaethol i ymateb i'r her arbennig hon. Mae'n sicr mai proses hirhoedlog fyddai datblygu gweithlu, adnoddau a deunyddiau i fodloni gofynion newid cyfreithiol o'r fath, fel a welwyd wrth astudio datblygiad addysg

gyfreithiol cyfrwng Basgeg o fewn Cymuned Awtonomaidd Gwlad y Basg, ond tybia'r awdur fod angen gweithredu cyfreithiol pendant ac ymateb cadarnhaol gan y Coleg Cymraeg Cenedlaethol er mwyn ymateb i'r heriau sylweddol sy'n gwynebu addysg uwch cyfrwng Cymraeg yng Nghymru.

Yn ail, y mae angen gweithredu ymarferol ar ran y Coleg Cymraeg Cenedlaethol er mwyn sicrhau esblygiad a chynnydd yn y ddarpariaeth addysg cyfrwng Cymraeg, gan adlewyrchu cynnwys erthygl 23 Archddyfarniad 40/2008 Prifysgol Gwlad y Basg, ac ymestyn darpariaeth cyfrwng Cymraeg y Coleg er cyfateb i holl ddarpariaeth bresennol cyfrwng Saesneg sefydliadau addysg uwch Cymru. Dyma osod her sylweddol i'r sefydliad, ond byddai gweithredu ymarferol, er enghraifft penodi un adran gyfreithiol i arwain y ffordd mewn maes craidd megis cyfraith drosedd, a rhannu'r baich hwnnw ar draws holl adrannau cyfraith sefydliadau addysg uwch Cymru'n golygu y bydd cynnydd cyfartal yn digwydd o fewn yr adrannau unigol, gan roddi cyfle cyfartal i fyfyrwyr dderbyn addysg gyfreithiol cyfrwng Cymraeg wyneb yn wyneb a thrwy fanteisio ar dechnoleg dysgu o bell. Yn allweddol, byddai datblygiad o'r fath yn annog cydweithio rhwng sefydliadau, ac yn lleihau ar ddyblygu darpariaeth cyfrwng Cymraeg mewn meysydd cyfreithiol craidd, gan alluogi darlithwyr i ddatblygu modiwlau cyfrwng Cymraeg o'r newydd mewn meysydd ehangach.

Ymhellach, o safbwynt gweithredu ymarferol, gwelwyd fod Llywodraeth Gwlad y Basg yn annog a chynorthwyo staff academiaidd i ymgymryd â chyfnodau sabathol i ddatblygu eu dealltwriaeth o Fasgeg, gan ddatblygu staff a fydd yn barod i ymgymryd â dyletswyddau dysgu drwy gyfrwng yr iaith leiafrifol. Ni welwyd cynlluniau o'r fath yn y Ffindir nac ychwaith ym Mrunswick Newydd, er hyn, byddai mabwysiadu cynlluniau sabathol o'r fath gan y Coleg Cymraeg Cenedlaethol gan adlewyrchu cyfnodau sabathol athrawon addysg gynradd ac uwchradd a weinyddir gan Lywodraeth Cymru, yn fodd o gynorthwyo cynladwyedd darpariaeth addysg uwch cyfrwng Cymraeg, gan ymhellach ddatblygu ystod darpariaeth y sefydliad drwy fanteisio ar arbenigedd unigolion a oedd yn dymuno datblygu eu gallu yn yr iaith Gymraeg.

Cydnabu'r astudiaethau achos fod diffyg staff yn fater allweddol sydd yn aml yn cyfyngu ar ddatblygiad darpariaeth cyfrwng Cymraeg. Byddai cynnyddu niferoedd staff felly'n sicrhau fod y Coleg Cymraeg Cenedlaethol yn medru ehangu ei darpariaeth.

Ymhellach, rhaid i'r Coleg Cymraeg ystyried ei pherthnasedd i'r myfyrwyr hynny nad ydynt am ymgymryd ag astudiaethau'n llwyr drwy gyfrwng y Gymraeg, ond eto'n dymuno datblygu dealltwriaeth o'u dewis faes drwy gyfrwng yr iaith.

Gwelwyd o fewn y Ffindir fod sefydliadau addysg uwch yn darparu hyfforddiant mewn terminoleg gyfreithiol cyfrwng y ddwy iaith swyddogol. Dyma olygu fod gan fyfyrwyr cyfreithiol yn y Ffindir wybodaeth gweithredol o dermau cyfreithiol yn y ddwy iaith wrth raddio yn y gyfraith.

Y mae'r deddfwrfa yng Nghymru'n deddfu'n ddwyieithog, ac fel a danlinellwyd o fewn ail bennod yr efrydiaeth, rhaid i gyfreithwyr sy'n dehongli deddfwriaeth Gymreig ystyried a deall union eiriad deddfau'n y ddwy iaith. Byddai mabwysiadu cyfleoedd i fyfyrwyr y gyfraith nad ydynt am ymgymryd a'r ddarpariaeth cyfrwng Cymraeg yn ei chyfanrwydd, yn sicrhau eu bod yn datblygu ymwybyddiaeth weithredol o derminoleg gyfreithiol cyfrwng Cymraeg, gan hwyluso'r broses o ddadansoddi a dehongli deddfwriaeth Gymreig.

Dyma gynnig cyfle ymhellach i'r Coleg Cymraeg ddatblygu dealltwriaeth holl fyfyrwyr addysg gyfreithiol Cymru o'r gwahaniaethau rhwng y corff o gyfreithiau a berthyn i Gymru'n unig yn sgil datganoli, a'r corff hwnnw o gyfreithiau a berthyn i Gymru a Lloegr. Fel a danlinellwyd o fewn ail bennod yr efrydiaeth, ni chafwyd datganiad o safbwynt yr angen i wirio cynnwys y radd gyfreithiol er rhoddi ymwybyddiaeth o'r gwahaniaethau sy'n bodoli rhwng cyfraith Cymru a Lloegr o fewn

adolygiad mwyaf diweddar addysg gyfreithiol yng Nghymru a Lloegr yn 2013, ‘*Joint Fundamental Review of Legal Education and Training The Future of Legal Services Education and Training Regulation in England and Wales*.’⁷⁶⁴ Er hyn, cydnabu’r adroddiad fod yr ymdeimlad y dylai myfyrwyr yng Nghymru a Lloegr feddu ar ddealltwriaeth o gyfraith Cymru wedi ei amlygu ei hun wrth iddynt gywain ymatebion ar draws Cymru a Lloegr;

“Several participants in focus groups endorsed the idea that any wholesale change (to the extent of, for example, separate degrees or separate training regimes) was premature. Concern was expressed about overloading the curriculum. Some respondents however, indicated that undergraduates, and not just those in Wales, should at least be aware of the developing differences.”⁷⁶⁵

Ymhellach, gellid ymestyn y ddarpariaeth hon, gan gynnig hyfforddiant ieithyddol gyfreithiol, ac hyfforddiant ar gyfraith Cymru i ymarferwyr y gyfraith y tu hwnt i furiau sefydliadau addysg uwch yn yr un modd a’r *Centre for Translation and Judicial Terminology* o fewn Prifysgol Moncton ym Mrunswick Newydd, Canada. Byddai datblygiad o’r fath yn debygol o gynnig cyfle i’r sefydliad ddatblygu ffyrdd o wneud incwm a fyddai yn ei dro yn cefnogi cynnydd yn y ddarpariaeth addysg uwch, gan yn ogystal ddatblygu perthynas agos, a darpariaeth addysg berthnasol ar gyfer y byd gwaith y gellid manteisio arno wrth ddatblygu darpariaeth i fyfyrwyr addysg uwch.

Yn drydydd, tanlinellodd yr hyn sydd ar waith ym Mhrifysgol Moncton, bwysigrwydd gydweithio’n agos a’r proffesiwn cyfreithiol wrth baratoi a chynllunio darpariaeth addysg uwch cyfrwng Cymraeg. Dyma sicrhau datblygu gweithgarwch perthnasol, blaengar a phwrrpasol ym maes y gyfraith gan y Coleg Cymraeg Cenedlaethol, gan ymhellach sicrhau fod y ddarpariaeth yn gynaliadwy. Dyma’n wir

⁷⁶⁴ Joint Fundamental Review of Legal Education and Training *The Future of Legal Services Education and Training Regulation in England and Wales* o dan gadeiryddiaeth Yr Athro Julian Webb UKCLE Mehefin 2013

⁷⁶⁵ *ibid* 83

adlewyrchu dymuniad y Coleg Cymraeg Cenedlaethol a rhagnodwyd o fewn Cynllun Academaidd y sefydliad.⁷⁶⁶

“Wrth gynllunio’n bynciol mae’n hollbwysig adlewyrchu’r galw gan gyflogwyr am sgiliau dwyieithog a sicrhau bod y buddsoddiad yn rhoi’r flaenoriaeth i gynnal datblygiadau sy’n cyd-fynd â galw cyflogwyr.”⁷⁶⁷

Cydnabu’r Athro Gwynedd Parry wrth drafod dyfodiad y Coleg Cymraeg Cenedlaethol;

“The main stakeholder in the new initiative should be the Welsh people, and, in the legal context, representatives of the legal profession in Wales. In the case of legal education, the views of the legal profession and the judiciary can determine the nature and content of the degree syllabus. They have an influential role to play in determining the priorities of legal education.”⁷⁶⁸

Wrth adlewyrchu ar esblygiad darpariaeth addysg gyfreithiol cyfrwng Ffrangeg ym Mhrifysgol Moncton, gall y Coleg sicrhau y bydd ei darpariaeth cyfrwng Cymraeg yn ymateb yn uniongyrchol a chyflym i anghenion y byd gwaith, gan sicrhau darpariaeth berthnasol, cyfoes a chynaliadwy.

Drwy ddatblygu darpariaeth holistig gyfreithiol cyfrwng Cymraeg a fyddai’n mynd y tu hwnt i ddysgu’r pynciau traddodiadol craidd angenrheidiol, ac ymateb i anghenion y byd gwaith, dyma fodd o sicrhau cynnydd yn y niferoedd o fyfyrwyr a fyddai’n ymgymryd a’r ddarpariaeth cyfrwng Cymraeg. Byddai datblygu darpariaeth o’r fath yn sicrhau fod myfyrwyr yn effro i’r angen ymarferol

⁷⁶⁶ Cynllun Academaidd y Coleg Cymraeg (n 12) tud 12-13

⁷⁶⁷ ibid 12

⁷⁶⁸ Parry (n 22) tud 254

am ymarferwyr cyfreithiol sy'n meddu ar y gallu i ymgymryd a'u gwaith drwy gyfrwng y Gymraeg. Y wir, gwelwyd gydnabyddiaeth o bwysigrwydd yr iaith fel sgil ychwanegol a fyddai o fudd wrth ymgeisio am swyddi o fewn ymchwil Dr Dafydd Trystan a Dr Andrew James Davies.⁷⁶⁹ Wrth ddatblygu darpariaeth sy'n gweithredu er ymateb i anghenion gwirioneddol y byd gwaith, dyma gyfle arbennig i ddenu myfyrwyr i ymgymryd a'r ddarpariaeth cyfrwng Cymraeg, a hynny yng ngwyneb her sylweddol a welwyd ar draws systemau addysg uwch er cynnyddu'r ddarpariaeth cyfrwng Saesneg, a denu myfyrwyr o dramor i astudio yng Nghymru a Lloegr.

Tanlinella'r astudiaethau achos fodolaeth heriau sylweddol a fedr atal datblygiad a thŵf darpariaeth addysg uwch cyfrwng Cymraeg, ac yn benodol addysg gyfreithiol cyfrwng Cymraeg. Dyletswydd y Coleg Cymraeg Cenedlaethol felly yw cydnabod yr heriau yma, gan ganfod ymatebion pwrpasol a chywir sy'n gweddu i system addysg uwch Cymru er mwyn ymateb iddynt. Wrth adlewyrchu ar yr astudiaethau achos, crêd yr awdur fod yna nifer o gyfleoedd arbennig yn bodoli i ymateb i'r sialensau yma, er hyn, maent yn llwyr ddibynnol ar barodrwydd Cynulliad Cenedlaethol Cymru i ddeddfu er mwyn gwarantu'r hawl i fyfyrwyr addysg uwch dderbyn eu haddysg drwy gyfrwng y Gymraeg, ac ymhellach weithredu positif gan y Coleg Cymraeg Cenedlaethol i ddatblygu darpariaeth gynaliadwy, blaengar a phwrpasol ar gyfer myfyrwyr cyfrwng Cymraeg, myfyrwyr di-Gymraeg ac ymarferwyr, er mwyn sicrhau dyfodol llewyrchus i'r ddarpariaeth, gan sicrhau fod y Coleg Cymraeg Cenedlaethol yn barhaol ymwybodol o'i swyddogaeth gymdeithasol arbennig yng Nghymru.

⁷⁶⁹ Trystan a Davies (n 17) tud 154

Casgliad

Addysg gyfreithiol cyfrwng Cymraeg, a oes hawl i'r ddarpariaeth, ac a ydyw strwythur y ddarpariaeth yn ddigonol?

Ffurfiwyd tair prif ddadl o fewn yr efrydiaeth i ddadlau fod yna hawl gan fyfyrwyr i dderbyn addysg uwch drwy gyfrwng y Gymraeg. Canolwyd y ddadl gyntaf ar yr angen am addysg uwch yn gyffredinol drwy gyfrwng y Gymraeg, ond ffocyswyd y ddadl o fewn y ddwy ddadl yn dilyn, gan ystyried dadleuon o blaid yr hawl i addysg gyfreithiol cyfrwng Cymraeg.

Yn gyntaf, tanlinellwyd y ffurfiwyd continiwm addysgiadol ieithyddol cryf cyfrwng Cymraeg rhwng addysg feithrin, cynradd ac uwchradd yng Nghymru. Er hyn, gwelwyd fod yna doriad sylweddol yn y continiwm ieithyddol hwn wrth ystyried y cam rhwng addysg uwchradd ac addysg uwch yng Nghymru. Sefydlwyd o fewn y bennod gyntaf, wrth ystyried dadleuon o du theori iaith fod parhad y continiwm ieithyddol addysgiadol yn allweddol ar gyfer datblygiad a chyrhaeddiad myfyrwyr o fewn y system addysg. Gellid dadlau felly fod y torri sylweddol hwn o fewn y continiwm ieithyddol addysgiadol yn gwahaniaethu'n anghyfartal ac yn effeithio'n anghymarus ar blant a myfyrwyr cyfrwng Cymraeg o gymharu a'u cyfoedion sy'n dymuno astudio drwy gyfrwng y Saesneg.

Ymhellach, gellid cyfiawnhau darpariaeth addysg uwch cyfrwng Cymraeg yn seiliedig ar amcanion Llywodraeth Cynulliad Cymru ag adweinir bellach fel Llywodraeth Cymru, er mwyn datblygu cymdeithas ddwyieithog yng Nghymru. Tanlinellodd datganiadau Llywodraeth Cynulliad Cymru a ystyriwyd o fewn pennod gyntaf yr efrydiaeth hon y medda'r system addysg uwch ar swyddogaeth ganolog er gwireddu'r amcan o roddi gwir ddewis ieithyddol i drigolion Cymru, drwy ddatblygu ac hyfforddi graddedigion a all ymdrin a'u meysydd drwy gyfrwng y Gymraeg a'r Saesneg. Dyma

danlinellu swyddogaeth gymdeithasol sefydliadau addysg uwch, wrth ddatblygu ac hyfforddi graddedigion i wasanaethu’u cymunedau.

Yn ogystal, cydnabu Llywodraeth Cynulliad Cymru bwysigrwydd rod-di’r dewis ieithyddol pwysig hwnnw i fyfyrwyr wrth ymgymryd ag astudiaethau o fewn sefydliadau addysg uwch, gan gyfreirio at gynnydd yn y ddarpariaeth cyfrwng Gymraeg fel rod-di cyfiawnder cymdeithasol i’r myfyrwyr hynny a ddymunai astudio drwy gyfrwng y Gymraeg.

Yn ail, ymestynwyd y ddadl fod gan fyfyrwyr Cymru’r hawl i addysg uwch cyfrwng Gymraeg ac yn benodol addysg gyfreithiol cyfrwng Gymraeg wrth ystyried safle’r Gymraeg o fewn y system gyfreithiol Gymreig. Tanlinellwyd yr angen am gyfreithwyr a fedr ymdrin â’r gyfraith drwy gyfrwng y Gymraeg a’r Saesneg yn unol â gofynion Deddf yr Iaith Gymraeg 1993. Ymhellach ystyriwyd datblygiadau’n sgil datganoli yng Nghymru sydd wedi creu galw am gyfreithwyr a fedr ymdrin a’r maes drwy gyfrwng y Gymraeg a’r Saesneg, megis wrth ddehongli deddfwriaeth drwy gyfrwng y Gymraeg a’r Saesneg. Cyfeiriodd nifer o academyddion o Gymru, megis yr Athro Thomas Glyn Watkin at yr angen am hyfforddiant cyfreithiol arbenigol i’r unigolion hynny oedd eisioes yn medru’r Gymraeg, gan nad ydyw siarad yr iaith yn ddigonol os ydyw unigolion am ymdrin â’r maes gan ddefnyddio’r derminoleg gyfreithiol cywir. Adlewyrchwyd y ddadl hon gan Xabier Arzoiz isod.

“To be able to enforce law and administer justice in more than one language, the state must count on a sufficient number of legally educated bilinguals and/or bilingually educated lawyers.”⁷⁷⁰

⁷⁷⁰ Arzoiz (n 21) tud 25

Yn yr un modd ag y mae iaith yn allweddol i gymdeithas, y mae iaith yn elfen allweddol a berthyn i'r gyfraith. Mae'n allweddol felly fod cyfreithwyr yn derbyn addysg drwy gyfrwng y Gymraeg a'r Saesneg, er mwyn sicrhau mynediad cyfartal at gyfiawnder i siaradwyr y ddwy iaith.

“Law is the most linguistic of all social institutions. It cannot exist outside of language: it is drafted, approved, proclaimed, administered, interpreted and repealed through acts of language”⁷⁷¹

Yn drydydd, ystyriwyd darpariaethau cyfreithiol rhwngwladol ac Ewropeaidd er mwyn cyfiawnhau darpariaeth addysg gyfreithiol cyfrwng Cymraeg. Tanlinellodd yr efrydiaeth na fydd modd gwarantu'r hawliau cyfreithiol a gynhwysir o fewn erthyglau 5, 6, 10, 14 ac erthygl 2 protocol 1af y Confensiwn Hawliau Dynol 1950, heblaw y bydd myfyrwyr addysg uwch yng Nghymru, ac yn benodol myfyrwyr y gyfraith, yn derbyn eu haddysg drwy gyfrwng y Gymraeg a'r Saesneg.

Ymhellach, yn dilyn penderfyniad achos Cyprus v Twrci,⁷⁷² lle'r hawliwyd fod “*daliadau athronyddol a chrefyddol*” fel a rhagnodwyd gan erthygl 2 protocol 1 y Confensiwn Hawliau Dynol yn medru cynnwys daliadau ieithyddol, hawlia'r efrydiaeth fod y torri a gafwyd o fewn y continiwm ieithyddol addysgiadol yng Nghymru'n effeithio'n anghymarus ar siaradwyr yr iaith leiafrifol. O ganlyniad, gellid cyfiawnhau darpariaeth addysg uwch cyfrwng y Gymraeg er mwyn sicrhau cydraddoldeb rhwng myfyrwyr sy'n dymuno derbyn eu haddysg uwch drwy gyfrwng y Gymraeg a'r Saesneg.

Yn dilyn, hawliodd yr efrydiaeth y dylid sicrhau ymdriniaeth arbenigol ac unigol i'r Gymraeg o fewn y system addysg uwch wrth ystyried y gydnabyddiaeth gyfreithiol a dderbyna'r iaith, er cyrraedd

⁷⁷¹ ibid 24

⁷⁷² (2002) Penderfyniad rhif 25781/94

sefyllfa o degwch rhwng y Gymraeg a'r Saesneg yn unol â phenderfyniad achos Ysgolion Lleiafrifol Albania 1935.⁷⁷³

Wrth gyplysu'r dadleuon ymarferol, gwleidyddol a chyfreithiol, ffurfiwyd dadl gref o fewn yr efrydiaeth y gall myfyrwyr addysg uwch Cymru hawlio darpariaeth addysg uwch cyfrwng Cymraeg, yn benodol o fewn maes y gyfraith.

Yn dilyn sefydlu dadl hon, cwestiynwyd pun a'i ydyw strwythur presennol y ddarpariaeth o dan faner y Coleg Cymraeg Cenedlaethol yn gwarantu'r mynediad gorau i fyfyrwyr i addysg uwch cyfrwng Cymraeg.

Tanlinellodd yr efrydiaeth fod y Coleg Cymraeg Cenedlaethol wedi bod yn fodd o arwain datblygiad addysg uwch cyfrwng Cymraeg mewn modd strwythuriedig am y tro cyntaf yng Nghymru. Ymhellach, cafwyd gweithredu ymarferol gan y Coleg Cymraeg er mwyn cynyddu niferoedd myfyrwyr a oedd am astudio drwy gyfrwng y Gymraeg, er enghraifft drwy ddarpariaeth ysgoloriaethau israddedig ac uwchraddedig. Yn ogystal, cafwyd datblygiadau megis ymgrych recriwtio staff er mwyn hwyluso cynnydd yn y ddarpariaeth. Er hyn, cydnabu'r astudiaeth fod yna ddiffygion yn bodoli o safbwynt strwythur presennol darpariaeth addysg gyfreithiol cyfrwng Cymraeg o dan adain y Coleg Cymraeg Cenedlaethol, yn arbennig wrth adlewyrchu ar y strategaethau a fabwysiadwyd yng Ngwlad y Basg, y Ffindir a Brunswick Newydd yng Nghanada er darparu addysg gyfreithiol dwyieithog.

Beth felly yw'r strategaethau y gellid eu mabwysiadu gan y Coleg Cymraeg Cenedlaethol ei warantu darpariaeth addysg gyfreithiol cynaliadwy? Yn allweddol wrth ystyried yr hyn sydd ar waith o fewn

⁷⁷³ Ysgolion Lleiafrifol Albania, Barn Ymgynghorol 1935 P.C.I.J. (ser. A/B) Rhif 64 Ebrill 6^{ed} 1935

systemau addysg uwch Gwlad y Basg, y Ffindir a Brunswick Newydd, y mae angen cryfhau'r fframwaith cyfreithiol presennol sy'n cefnogi addysg uwch cyfrwng Cymraeg, gan roddi cydnabyddiaeth gyfreithiol o'r hawl i dderbyn addysg uwch drwy gyfrwng y Gymraeg.

Cefnogir y ddadl dros warantu'r hawl cyfreithiol hwn wrth adelwyrchu ar weithrediad system addysg ddwyieithog Gwlad y Basg. Ceir datganiad o fewn adran 15 Deddf Iaith Gwlad y Basg 1982 fod gan holl fyfyrwyr y Gymuned Awtonomaidd yr hawl i dderbyn addysg uwch drwy gyfrwng y Fasgeg. O ganlyniad i'r hawl cyfreithiol hwn, cryfhawyd y continiwm ieithyddol addysgiadol o fewn y wladwriaeth rhwng addysg gynradd, uwchradd ac addysg uwch, gan sicrhau darpariaeth addysg cyfrwng Sbaeneg a Basgeg o fewn sffer addysg uwch yn arbennig.

Yn allweddol, yn sgil yr ymlyniad cyfreithiol hwn, cafwyd gweithredu ymarferol a swyddogol pellach ar ran sefydliadau addysg uwch y Gymuned Awtonomaidd er mwyn hyrwyddo a datblygu darpariaeth addysg uwch cyfrwng y Fasgeg. Yn allweddol, cafwyd gweithredu positif i warchod darpariaeth cyfrwng Basgeg yng ngwyneb nifer o heriau sy'n effeithio ar ddarpariaeth addysg uwch cyfrwng ieithoedd lleiafrifol, megis rhyngwladoli addysg uwch, sydd wedi hybu datblygiad y Saesneg yn gyfrwng addysgu o fewn sffer addysg uwch.

Sicrhodd erthygl 23 Archddyfarniad 40/2008 ddatblygu darpariaeth cyfrwng Basgeg ar y cyd ag unrhyw ddarpariaeth addysg cyfrwng Sbaeneg neu iaith fodern arall, megis y Saesneg ag ariennir gan gorff cyhoeddus. Dyma sicrhau fod y Fasgeg yn mynnu safle cydradd a'r Sbaeneg ac unrhyw ddatblygiadau ieithyddol eraill, yn wahanol iawn i sefyllfa bresennol y Gymraeg o fewn sefydliadau addysg uwch Cymru. Llwyddwyd i gyrraedd yr amcan hwn o ganlyniad i'r ymlyniad cyfreithiol gan Lywodraeth Cymuned Awtonomaidd Gwlad y Basg sy'n gosod goblygiadau pendant ar brifysgolion y Gymuned i sicrhau fod y Fasgeg yn derbyn ystyriaeth gyfartal ar bob achlysur.

Drwy sicrhau cydnabyddiaeth gyfreithiol o'r hawl i dderbyn addysg uwch cyfrwng y Gymraeg i bob myfyriwr addysg uwch yng Nghymru, gellid cyflawni'r continiwm addysgiadol ieithyddol cyfrwng Cymraeg yng Nghymru, sydd, fel a sefydlwyd ym mhennod gyntaf yr efrydiaeth, mor allweddol i ddatblygiad addysgiadol pob unigolyn.

Wrth gydnabod hawl cyfreithiol i dderbyn addysg uwch cyfrwng Cymraeg, dyma weithredu'r egwyddor allweddol a danlinellwyd o fewn trydedd bennod yr astudiaeth, sef pwysigrwydd triniaeth anghyfartal er mwyn cyrraedd canlyniad o gydraddoldeb a thegwch rhwng y ddwy iaith, a siaradwyr y ddwy iaith, fel a danlinellwyd o fewn Datganiad Cyffredinol Rhif 18 Pwyllgor Hawliau Dynol y Cenhedloedd Unedig.⁷⁷⁴

“The enjoyment of rights and freedoms on an equal footing however, does not mean identical treatment in every instance... The Committee also wishes to point out that the principle of equality sometimes requires States parties to take affirmative action in order to diminish or eliminate conditions which cause or help to perpetuate discrimination prohibited by the Covenant.”⁷⁷⁵

Dyma'n ogystal atgyfnerthu dadl Skutnabb-Kangas⁷⁷⁶ y dylid adnabod hawliau ieithyddol addysgiadol yn gategori arbennig o hawliau dynol, a ddeillia o'r Confensiwn Hawliau Dynol 1950, Siartr Ewrop ar Gyfer Ieithoedd Rhanbarthol Neu Leiafrifol 2001 a'r Confensiwn Fframwaith Er Gwarchod Lleiafrifoedd Cenedlaethol 1995.

⁷⁷⁴ Datganiad Rhif 18 Cyffredinol Pwyllgor Hawliau Dynol y Cenhedloedd Unedig tud 173-175

⁷⁷⁵ ibid tud 173-175

⁷⁷⁶ Skutnabb-Kangas (n 52)

Byddai hawl i dderbyn addysg uwch cyfrwng Cymraeg yn gorfodi gweithredu pendant er budd y Gymraeg o fewn holl sefydliadau addysg uwch yng Nghymru, ar draws yr ystod o feysydd academiaidd a gynygir. Dyma felly orfodi'r Coleg Cymraeg a'r sefydliadau hynny y mae'n gweithio drwyddi i ddatblygu darpariaeth cyfrwng Cymraeg, gan ymateb i'r heriau hynny a nodwyd o fewn yr efrydiaeth hon sy'n effeithio'n negyddol ar ddatblygiad y ddarpariaeth megis diffyg adnoddau dysgu cyfrwng Cymraeg a diffyg staff i ymgymryd a'r gwaith o ddarparu addysg uwch cyfrwng Cymraeg. Ymhellach, dyma fodd o sicrhau cefnogaeth arianol allweddol ar gyfer y Coleg Cymraeg Cenedlaethol, gan sicrhau nawdd parhaol i'r sefydliad a'i waith, beth bynnag y gefnogaeth wleidyddol i'r sefydliad.

Er hyn, beth felly fyddai cynnwys deddf arfaethedig i roddi'r hawl i fyfyrwyr addysg uwch dderbyn addysg uwch cyfrwng Cymraeg? Yn allweddol, medda Cynulliad Cenedlaethol Cymru ar y gallu deddfwriaethol i ddeddfu ynghylch addysg, ac addysg uwch yn benodol yn unol â pharagraff 5 atodlen 7 Deddf Llywodraeth Cymru 2006. Ymhellach, medda'r Cynulliad Cenedlaethol ar y gallu i ddeddfu ar yr iaith Gymraeg yn unol â pharagraff 20 atodlen 7 Deddf Llywodraeth Cymru 2006.

O safbwynt cynnwys y ddeddf, yn yr un modd ag adran 15 Deddf Iaith Basgeg 1982, byddai'n ofynnol cynnwys datganiad fod gan holl fyfyrwyr addysg uwch Cymru yr hawl i addysg uwch cyfrwng Cymraeg. Ni fyddai angen cyfeirio at addysg uwch cyfrwng Saesneg o fewn y ddeddf arfaethedig, gan fod y ddarpariaeth honno wedi ei sefydlu o fewn system addysg uwch Cymru. Gellid ymhellach ddibynnu ar ddadleuon o safbwynt triniaeth anghydradd i'r Gymraeg er cyrraedd sefyllfa o degwch o safbwynt y ddarpariaeth fel a drafodwyd o fewn yr efrydiaeth er gwarantu'r safiad hwn.

Er hyn, rhaid cydnabod na fyddai modd rhagnodi o fewn y ddeddf yn union y ddarpariaeth a gaiff ei ddatblygu gan sefydliadau addysg uwch, gan y byddai cam o'r fath yn gosod cyfyngiadau sylweddol ar y system addysg uwch, o ystyried nad yw pob cwrs gradd wedi ei gyflwyno yn yr un modd.

Ymhellach, ni fyddai'n ofynnol cyfeirio at y Coleg Cymraeg Cenedlaethol o fewn y ddeddf, gan y byddai ei darpariaethau'n creu'r angen i'r sefydliad weithredu ymhellach er bydd y Gymraeg, gan adeiladu ar y gwaith a gyflawnwyd ganddi eisoes.

Yn ogystal â ffurfio fframwaith cyfreithiol llawer mwy cadarn er mwyn darparu addysg uwch cyfrwng Cymraeg, wrth adlewyrchu ar strwythur darpariaeth bresennol y Coleg Cymraeg Cenedlaethol, ymddengys y gellid mabwysiadu nifer o'r strategaethau a weithredwyd eisioes o fewn systemau addysg uwch dwyieithog er mwyn gwarantu mynediad cyfartal at addysg uwch cyfrwng Cymraeg i holl fyfyrwyr Cymru.

O safbwynt darpariaeth cyfrwng Cymraeg y gyfraith, bydd mabwysiadu fframwaith mwy strwythuriedig er mwyn cyflwyno'r ddarpariaeth yn allweddol i sicrhau mynediad cyfartal at y ddarpariaeth, gan ddibynnu ar niferoedd staff cyfyngedig. Un opsiwn posib, fel a danlinellwyd o fewn yr efridiaeth yw darparu darlithoedd yn y meysydd craidd cyfreithiol drwy gyfrwng y Gymraeg yn rhyngsefydliadol, yn hytrach na chyflwyno'r ddarpariaeth hon yn unigol ym mhob sefydliad a darparu seminarau a thiwtorialau'n sefydliadol. Dyma alluogi staff i ymgymryd â gweithgareddau allweddol eraill, megis datblygu darpariaeth cyfrwng Cymraeg o'r newydd mewn meysydd mwy amgen, ymgymryd ag ymchwil drwy gyfrwng y Gymraeg, neu ddatblygu deunyddiau dysgu drwy gyfrwng yr iaith. Dyma weithredu er mwyn cyfoethogi'r ddarpariaeth cyfrwng Cymraeg i bob myfyriwr, beth bynnag eu lleoliad daearyddol, gan ymhellach alluogi adrannau i gystadlu'n llwyddiannus a'i gilydd yn seiliedig ar y ddarpariaeth cyfrwng Cymraeg mwy amgen a gynygir ganddynt.

Heb unrhyw amheuaeth, er mwyn sicrhau mynediad cyfartal at addysg cyfrwng y Gymraeg a'r Saesneg i fyfyrwyr, bydd yn ofynnol i'r Coleg Cymraeg ddatblygu deunyddiau cynorthwyol cyfrwng Cymraeg. Dyma faen tramgwydd sylfaenol sydd ar hyn o bryd yn cyfyngu ar lwyddiant darpariaeth

addysg uwch cyfrwng Cymraeg, yn arbennig ym maes y gyfraith, fel a danlinellwyd o fewn canfyddiadau ymchwil empiraidd Dr Glenys Williams.⁷⁷⁷

Drwy adlewyrchu ar yr hyn sydd ar waith yng Ngwlad y Basg, gellid datblygu gweithdai cyfieithu, neu weithdai haf, tebyg i Brifysgol Haf Gwlad y Basg gan y Coleg Cymraeg Cenedlaethol, ar gyfer aelodau staff academiaidd, gan eu galluogi i gydweithio'n llwyddiannus a rhannu'r baich o gyfieithu a datblygu deunyddiau dysgu cyfrwng y Gymraeg.

Heb unrhyw amheuaeth, fel a amlygwyd wrth adlewyrchu ar system addysg uwch Gwlad y Basg ac yn benodol Cymuned Awtonomaidd Gwlad y Basg, bydd sicrhau newid cyfreithiol, gan roddi'r hawl cyfreithiol i fyfyrwyr dderbyn addysg uwch drwy gyfrwng y Gymraeg yn newid allweddol ac angenrheidiol, er mwynsicrhau mynediad cyfartal i bob myfyriwr at addysg uwch cyfrwng eu dewisiaith, parhad y continiwm ieithyddol addysgiadol yng Nghymru, a graddedigion cymwys a all wasanaethu cymdeithas ddwyieithog yng Nghymru.

Ymhellach, tanlinellodd yr efrydiaeth yr angen sylweddol i'r Coleg Cymraeg Cenedlaethol ddatblygu perthynas agos a gweithredol gydag ymarferwyr cyfreithiol, er mwyn datblygu darpariaeth addysg gyfreithiol cyfrwng Cymraeg blaengar a pherthnasol i Gymru.

Tanlinellodd astudiaeth achos Prifysgol Moncton yng Nghanada bwysigrwydd datblygu darpariaeth addysg gyfreithiol ddwyieithog yn unol â gofynion y proffesiwn. Drwy sicrhau proses o gydweithio agos rhwng y system addysg uwch a'r proffesiwn, dyma sicrhau datblygu darpariaeth addysg flaengar, sy'n barhaol ymatebol i anghenion y byd gwaith.

⁷⁷⁷ Williams (n 27)

Er y cafwyd cyfeiriadaeth o fewn Cynllun Academaidd⁷⁷⁸ y Coleg Cymraeg Cenedlaethol at bwysigrwydd cydweithio a'r byd gwaith wrth ddatblygu darpariaeth addysg uwch cyfrwng Cymraeg, ni chafwyd ymhelaethu o safbwynt sut, neu ba bryd y byddai hyn yn digwydd. Tanlinella astudiaeth achos Brunswick Newydd fod angen gweithredu'n syth ar ran y Coleg Cymraeg er mwyn datblygu'r berthynas hon, yn arbennig ym maes y gyfraith, gan wirio darpariaeth bresennol y Coleg a'i chynlluniau academaidd yn unol ag anghenion ymarferwyr y gyfraith.

Heria'r awdur felly ei bod yn angenrheidiol i banel pynciol y gyfraith gynnwys aelodaeth ymarferwyr y gyfraith, yn gyfreithwyr a bargyfreithwyr sy'n defnyddio'r Gymraeg yn y gweithle, er mwyn iddynt fedru cyfrannu'n llwyddiannus at gynlluniau academaidd y maes, gan gynnig mewnbwn arbennig o'r modd y dylid datblygu'r ddarpariaeth er ymateb yn uniongyrchol i anghenion y gweithle.

Dyma godi cwestiwn pendant ynghylch darpariaeth addysg gyfreithiol broffesiynol cyfrwng Cymraeg gan y Coleg ar Gyrsiau Hyfforddi Cyfreithiol, a Chyrsiau Hyfforddiant Proffesiynol y Bar. Tanlinella canfyddiadau'r efrydiaeth hon allu'r Coleg Cymraeg i enhangu ei darpariaeth addysg gyfreithiol bresennol, gan ddatblygu darpariaeth hyfforddiant broffesiynol ynghyd drwy gyfrwng y Gymraeg. Dyma faes a fyddai'n buddio'n sylweddol o fewnbwn ymarferwyr wrth ymgymryd a'r gwaith o gynllunio'r ddarpariaeth. Bydd meithrin perthynas agos a chydweithredol a'r proffesiwn cyfreithiol gan y Coleg felly'n allweddol er mwyn sicrhau datblygu darpariaeth addysg flaengar, cynaliadwy a pherthnasol i'r byd gwaith yma yng Nghymru.

Wrth ddatblygu'r berthynas rhyngweithiol hon a'r proffesiwn cyfreithiol gellid mabwysiadu nifer o'r gweithgareddau llwyddiannus a welwyd ym Brunswick Newydd, megis y broses o ddatblygu

⁷⁷⁸ Cynllun Academaidd y Coleg Cymraeg (n 12) tud 16

deunyddiau dwyieithog ar y cyd ag ymarferwyr y gyfraith, a all fod o ddefnydd i fyfyrwyr ac ymarferwyr cyfreithiol. O fewn Prifysgol Moncton, cyfieithwyd penderfyniadau ac achosion ar y cyd a'r proffesiwn, gan ymhellach ddatblygu deunyddiau electronig a oedd yn berthnasol i waith myfyrwyr ac ymarferwyr. Drwy ddatblygu deunyddiau cynorthwyol cyfrwng Cymraeg ar y cyd ag ymarferwyr, dyma ymateb yn uniongyrchol i broblem barhaus sy'n gwynebu'r Coleg Cymraeg Cenedlaethol, sef diffyg deunyddiau, gan ymhellach, ymateb yn uniongyrchol i ddyheadau myfyrwyr a amlygwyd o fewn ymchwil empiriaidd Dr Glenys Williams.⁷⁷⁹.

Drwy gydweithio a'r proffesiwn cyfreithiol, gall y Coleg Cymraeg Cenedlaethol fanteisio ar ddatblygiad addysg flaengar a pherthnasol i'r byd gwaith. Dyma atseinio canfyddiad Dr Dafydd Trystan a Dr Andrew J Davies⁷⁸⁰ ymysg myfyrwyr ôl-16, a danlinellodd fod perthnasedd sgiliau cyfrwng Cymraeg i gyflogadwyedd yn ffactor allweddol sy'n effeithio ar ddewis ieithyddol myfyrwyr. Wrth ddatblygu darpariaeth addysg uwch cyfrwng Cymraeg sy'n ymateb yn uniongyrchol i anghenion y gweithle, gan sicrhau fod gan fyfyrwyr y sgiliau allweddol er mwyn canfod gwaith, gellid sicrhau niferoedd cynyddol o fyfyrwyr i ymgymryd a'r ddarpariaeth a thrwy hynny darpariaeth addysg gynaliadwy cyfrwng Cymraeg.

Uwchleuodd yr efrydiaeth ymhellach y cyfle i'r Coleg Cymraeg Cenedlaethol ymgymryd a'r swyddogaeth o ddarparu hyfforddiant ieithyddol gyfreithiol i garfanau y tu hwnt i'r corff traddodiadol o fyfyrwyr addysg uwch cyfrwng Cymraeg. Dyma gyfle arbennig i'r sefydliad ddarparu hyfforddiant ieithyddol gyfreithiol ac hyfforddiant ar faes cyfraith Gymreig i ymarferwyr y gyfraith, ac ymhellach holl fyfyrwyr adrannau cyfreithiol sefydliadau addysg uwch Cymru, beth bynnag eu cefndir ieithyddol.

⁷⁷⁹ Williams (n 27)

⁷⁸⁰ Trystan a Davies (n 17) tud 154 -156

Wrth gynnig hyfforddiant ieithyddol gyfreithiol cyfrwng Cymraeg i holl fyfyrwyr adrannau cyfreithiol Cymru, dyma adlewyrchu'r hyn sydd ar waith o fewn adrannau cyfreithiol y Ffindir ac ymhellach amcanion Llywodraeth ganolog Canada yn unol â chyhoeddiad '*Roadmap for Canada's Linguistic Duality Education, Immigration, Communities 2008-2013*'.⁷⁸¹ Gwelwyd fod y cynllun hwn yn llwyddiant yn y Ffindir, gan sicrhau fod holl fyfyrwyr y gyfraith yn meddu ar ddealltwriaeth gweithredol o'r gyfraith drwy gyfrwng y ddwy iaith swyddogol wrth raddio.

O dan adain y Coleg Cymraeg Cenedlaethol, gellid datblygu gweithdai dewisol ar lun darpariaeth bresennol megis modiwl y gyfraith yn Gymraeg neu'r prosiect ymryson, er mwyn darparu'r hyfforddiant ieithyddol yma i fyfyrwyr y gyfraith. Cydnabu'r ymchwilydd na fydd hyn yn golygu y byddant oll yn medru ymgymryd a'r weithgaredd o ddehongli deddfwriaeth drwy gyfrwng y Gymraeg, ond yn allweddol, dyma godi eu hymwybyddiaeth o bwysigrwydd yr iaith fel cyfrwng o fewn y gyfraith yng Nghymru, a'r angen allweddol i roddi ystyriaeth arbennig i gynnwys deddfwriaeth Gymreig a chydabyddiaeth gyfartal i ddeddfwriaeth Gymreig wedi ei ddrafftio drwy gyfrwng y Gymraeg.

Yn ddiamheuaeth, er yr hir-aros a fu cyn sefydlu'r Coleg Cymraeg Cenedlaethol, tanlinella'r efrydiaeth fod y sefydliad wedi bod yn llwyddiannus wrth ddatblygu strategaethau unigryw Gymreig er mwyn ymateb i'r her o ddatblygu darpariaeth addysg uwch cyfrwng Cymraeg yn y cyfnod byr yn dilyn ei sefydlu yn 2011. Datblygwyd strategaethau megis llwyfan e-ddysgu'r Porth, a darpariaeth addysg rhyngsefydliadol sydd wedi gwedddnewid darpariaeth addysg uwch cyfrwng Cymraeg ar draws Cymru.

⁷⁸¹ <http://www.pch.gc.ca/pgm/slo-ols/pubs/08-13-LDL/index-eng.cfm> cafwyd mynediad Awst 4ydd 2008

Er hyn, yn unol â chanfyddiadau'r efrydiaeth hon, ymddengys fod yna feini tramgwydd yn parhau sydd angen ymateb iddynt ar fyrder. Drwy weithredu law yn llaw a'r byd gwaith yng Nghymru, gan adnabod eu hanghenion, gellid datblygu darpariaeth sy'n ymateb yn uniongyrchol i anghenion Cymru.

Ymhellach, drwy ystyried a gwerthuso strategaethau a fabwysiadwyd o fewn systemau addysg uwch y tu hwnt i Gymru er mwyn hyrwyddo a gwarchod darpariaeth addysg uwch cyfrwng iaith leiafrifol, gall y Coleg Cymraeg Cenedlaethol ddatblygu darpariaeth addysg uwch blaengar, cynaliadwy ac unigryw Gymreig, gan sicrhau fod gan fyfyrwyr ar draws Cymru fynediad at addysg uwch cyfrwng Cymraeg o'r radd flaenaf.

Llyfryddiaeth

Llyfrau

Ahola S, Mesikämnen J, *Finnish Higher education Policy and the Ongoing Bologna Process* Higher Education in Europe Cyfrol XXVIII Rhif 2 Gorffennaf (2003)

Alber E, Palermo F, *Creating, Studying and Experimenting with bilingual law in South Tyrol: Lost in Interpretation?* X Arzoz (gol) *Bilingual Higher Education in the Legal Context – Group Rights, State Policies and Globalisation* Martinus Nijhoff Publishers (2012)

Ametzaga X.I Libama I.U (gol), *The Legal History of the Basque Language 1789-2009* Eusko Ikaskuntza – Cymdeithas Astudiaethau Basgeg Donostia: Eusko Ikaskuntza (2009)

Andreson J, Kenner C, Gregory E, *The National Languages Strategy in the UK: Are Minority Languages still on the Margins?* C Hélot A.M de Mejiá (gol) *Forging Multilingual Spain Integrated Perspectives on majority and minority bilingual education* Multilingual Matters (2008)

Andrews J.A, a Henshaw L.G, *The Welsh Language in the Courts* Gwasg Prifysgol Cymru (1984)

Arksey H, Knight Peter, *Interviewing for Social Scientists* Sage Publications (1999)

Arzoz X, *The implementation of the European Charter for regional or minority languages in Spai.* The European Charter for Regional or minority Languages: Legal Challenges and Opportunities. Council of Europe (2008)

Arzoz X, *Legal Education in bilingual Contexts: A conceptual, Historical and Comparative Introduction.* X Arzoz (gol) *Bilingual Higher Education in the Legal Context – Group Rights, State Policies and Globalisation* Martinus Nijhoff Publishers (2012)

Arzoz X, *The Transformation of Higher Education and Medium Sized Language Communities* Antoni Milian-Massana(gol) *Languages Law and Legal Challenges in Medium-Sized Language Communities A Comparative Perspective* Generalitat de Catalunya Department de Governació i Relacions Institucionals Institut d'Estudis Autònomic Barcelona (2012)

Barandiaran A, *The Fifth Administrations of the Basque language in the Spanish state today: the Basque Autonomous Community, the three linguistic zones of the historic community of Navarre and the European Union* Xabier Irujo Ametzaga, & Inigo Urrutia Libama (gol) *The Legal History of the Basque Language 1789-2009* Eusko Ikaskuntza – Cymdeithas Astudiaethau Basgeg Donostia: Eusko Ikaskuntza (2009)

Baker C, Jones T.P, *Addysg cyfrwng Cymraeg fel system* Roberts, G. a Williams, C. (gol) *Addysg Gymraeg, Addysg Gymreig* Ysgol Addysg Bangor (2003)

Baker C, *Foundations of Bilingual Education and Bilingualism 3rd Edition* Multilingual Matters Clevedon Lloegr (2001)

Baker C, Jones M.P (gol), *Welsh Language Education: A Strategy for Revitalization* Colin Williams (gol) *Language Revitalization Policy and Planning in Wales* Gwasg Prifysgol Cymru (2000)

- Baker C, *Three perspectives on bilingual education policy in Wales: Bilingual education as language planning, as pedagogy and as politics* R Dougherty, R Phillips, G Rees (gol) *Education policy-making in Wales. Explorations in devolved governance* Gwasg Prifysgol Cymru (2000)
- Baker C, Jones S.P, *Encyclopedia of Bilingualism and Bilingual Education* Multilingual Matters (1998)
- Baker C, *Bilingual Education in Wales* O Garcia a C Baker (gol) *Policy and practice in bilingual education – extending the foundations* Multilingual Matters (1995)
- Betts C, *Culture in crisis – the future of the Welsh language* The Ffynnon Press (1976)
- Bimberg D, Mcgrath J.E, *Validity and the Research Process* Sage Publications (1985)
- Birtwistle T, *European and European Union dimensions to mobility* Elspeth Jones & Sally Brown (gol) *Internationalising Higher Education* Routledge (2007)
- Bix B, *Jurisprudence: Theory and Context – fifth edition* Sweet and Maxwell (2009)
- Blackburn R, *The Institutions and Process on the convention* R Blackburn a J Polakiewicz (gol) *Fundamental Rights in Europe. The ECHR and its member states, 1950-2000* Gwasg Prifysgol Rhydychen (2001)
- Blackburn R, *The United Kingdom* R Blackburn a J Polakiewicz (gol) *Fundamental Rights in Europe. The ECHR and its member states, 1950-2000* Gwasg Prifysgol Rhydychen (2001)
- Braën A, *Bilingualism and Legal Education in Canada: The Classical approach* X Arzoz (gol) *Bilingual Higher Education in the Legal Context – Group Rights, State Policies and Globalisation* Martinus Nijhoff Publishers (2012)
- Breitenmoser S, *The Protection of Groups and Group Rights in Europe* Koen De Feyter a George Pavlakos (gol) *The Tension Between Group Rights and Human Rights* Hart Publishing Rhydychen (2008)
- Bryman A, *Social Research Methods – third edition* Gwasg Prifysgol Rhydychen (2008)
- Burrows N, *Devolution* Sweet and Maxwell Llundain (2000)
- Cenoz J, Perales J, *The Basque-speaking communities* M T Turell (gol) *Multilingualism in Spain* Multilingualism Matters (2001)
- Cohen L, *Educational Research in Classrooms and Schools: A Manual of Materials and Methods* Harper & Row Llundain (1976)
- Craig P, De Burca G, *EU Law – Text, Cases and Materials, fourth edition* Gwasg Prifysgol Rhydychen (2007)
- Creswell J.W, *Research Design, Qualitative, Quantitative and Mixed Methods Approaches – second edition* Sage Publications (2003)
- Davies G.P, *Cynhaef Hanner Canrif* Gwasg Gomer (2008)
- Davies G.P, *The Legal Status of the Welsh Language in the Twentieth Century* Geraint H Jenkins Mari A Williams (gol) *Let's Do Our Best for the Ancient Tongue The Welsh Language in the Twentieth Century* Gwasg Prifysgol Cymru Caerdydd (2000)
- Davies G.T, Osmond J, *Culture and Identity* J Osmond a J B Jones (gol) *The Birth of Welsh Democracy. The First Term of the National Assembly for Wales* Sefydliad Materion Cymreig (2003)

De Varennes F, *Language Rights standards in Europe: the impact of the Council of Europe's Human Rights and Treaty obligations* S Pertot, T.M.S Priestly a C.H. Williams (gol) *Rights, Promotion and Integration issues for minority languages in Europe* Palgrave Mcmillan (2009)

De Varennes F, *Language protection and the European Charter for regional or minority languages: quo vadis?* The European Charter for Regional or minority Languages: Legal Challenges and Opportunities Council of Europe Regional or Minority Languages No 5 Council of Europe Publishing (2008)

De Varennes F, *Language Rights as an Integral Part of Human Rights – A Legal Perspective* Matthias Koenig a Paul de Guchteneire (gol) *Democracy and Human Rights in Multicultural Societies* Ashgate Publishing Ltd (2007)

De Vaus D, *Research Design in Social Research* Sage Publications (2001)

Dochartaigh N Ó, *The Internet Research Handbook A Practical Guide for Students and Researchers in the Social Sciences* Sage Publications Llundain (2002)

Doiz A, Lesagabaster D, Sierra J M, *English-Medium Instruction at Universities Global Challenges* Short Run Press Ltd (2013)

Donnelly J, *Universal Human Rights in theory and practice – second edition* Gwasg Prifysgol Cornell (2003)

Dooley LM, *Case Study Research and Theory Building Advances in Developing Human Resources*, Academy of Human Resource Development Published by Sage Publications (2002)

Dougherty R, Phillips R, Rees G, *Education policy-making and devolved governance in Wales, past, present and future* R Dougherty, R Phillips, a G Rees, (gol) *Education policy-making in Wales. Explorations in devolved governance* Gwasg Prifysgol Cymru (2000)

Dunbar R (gol), *Definitively interpreting the European Charter for regional or minority languages: the legal challenges*. The European Charter for Regional or minority Languages: Legal Challenges and Opportunities Council of Europe (2008)

Dunbar R, *The Council of Europe's European Charter for Regional and Minority Languages* K Henard R Dunbar (gol), *Synergies in Minority Protection. European and International Law Perspectives* Gwasg Prifysgol Caergrawnt (2008)

Dunbar R, *Diversity in addressing diversity: Canadian and British Legislative Approaches to Linguistic Minorities and their International Legal Context* C Williams (gol) *Language and Governance* Gwasg Prifysgol Cymru (2007)

Dworkin R, *Contemporary Philosophy in Focus* Gwasg Prifysgol Caergrawnt (2007)

Dworkin R, *Taking rights seriously* Duckworth Press (1997)

Edwards D.G, *Sylwadau ar addysg Gymraeg heddiw* G.W. Jones (gol) *Education, Culture and Society* Gwasg Prifysgol Cymru (1991)

Edwards T.M, *The Welsh Laws* Gwasg Prifysgol Cymru (1989)

Egan D, James R, *Education* J Osmond, J.B. Jones (gol) *The Birth of Welsh Democracy. The First Term of the National Assembly for Wales* Sefydliad Materion Cymreig (2003)

- Eide A, *The council of Europe's Framework convention for the Protection of National Minorities* K Henard, R Dunbar (gol) *Synergies in Minority Protection. European and International Law Perspectives* Gwasg Prifysgol Caergrawnt (2008)
- Ellis T.I, *The Development of Higher Education in Wales* Hughes and Son Wrecsam (1935)
- Evans G.W, Smith R, Jones G.E, *Examining the Secondary Schools of Wales 1896-2000* Gwasg Prifysgol Cymru, Caerdydd (2008)
- Evans G.W, *Y Wladwriaeth Brydeinig ac addysg Gymraeg 1914-1991* G.H. Jenkins, a M.A. Williams (gol) *Eu Hiaith a Gadwant? Hanes Cymdeithasol yr Iaith Gymraeg yn yr Ugeinfed Ganrif* Gwasg Prifysgol Cymru (2000)
- Evans L.W, *Studies in Welsh Education Welsh Educational Structure and Administration 1880-1925* Gwasg Prifysgol Cymru, Caerdydd (1974)
- Fábíán G, *Legal Education in Hungarian Language in Transylvania: Between a glorious past and an uncertain future* X Arzoz (gol) *Bilingual Higher Education in the Legal Context – Group Rights, State Policies and Globalisation* Martinus Nijhoff Publishers (2012)
- Fielding N.G, Fielding J.L, *Linking Data* Sage Publications Llundain (1986)
- Findlay J.J, *Modern Language Teaching* Gregg Publishing Company (1928)
- Finn G, *Official Language Minorities in Canada: A selected profile* C Williams (gol) *Language and Governance* Gwasg Prifysgol Cymru (2007)
- Firth A, *The discursive accomplishment of morality. On 'lingua franca' English and conversation analysis* (1996) *Journal of Pragmatics* Rhifyn 26 Nancy H Hornberger a Sandra Lee McKay (gol), *English as an International Language* Multilingual Matters Bryste (2010)
- Gall G.L, *Canadian Legal System* Carswell & Co Ltd Toronto (1977)
- Garcia O, *Bilingual education in the 21st Century – a global perspective* Wiley-Blackwell Press (2009)
- Gardner N, *Basque in Education in the Basque Autonomous Community* Mercator Education (2000)
- Gardt A, Hüppauf B, *Globalization and the future of German* Mouton de Gruyter Efrog Newydd (2004)
- Gee G, *Devolution and the Court*. R Rawlings, R Hazel (gol) *Devolution, Law making and the constitution* Imprint-academic (2005)
- Gerson K, Horowitz R, *Observation and Interviewing: Options and Choices in Qualitative Research* Tim May (gol) *Qualitative Research in Action* Sage Publications (2002)
- Gibbons J, *Language and disadvantage before the law* J Gibbons (gol) *Language and the Law* Longman (1994)
- Gorden R.L, *Interviewing, strategy, techniques and tactics* The Dorsey Press, (1969)
- Gray D.E, *Doing research in the real world – second edition* Sage Publications (2009)
- Green J.N, *Language status and political aspirations: the case of northern Spain*. M.M. Parry, W.V. Davies a R.A.M. Temple (gol) *The Changing voices of Europe: papers in honour of Professor Glanville Price* Gwasg Prifysgol Cymru (1994)

Györi G, *Semantic Change as linguistic Interpretation of the World* Susanne Niemeier & René Dirven (gol) *Evidence for Linguistic Relativity* Current Issues in Linguistic Theory Cyfres VI Cyfrol 198 John Benjamins Publishing Company (1998)

Halliday M A K, *Language as Social Semiotic* Edward Arnold Llundain (1978)

Harris D.J, O'Boyle M, Warbick C, *Law of the European Convention on Human Rights* Butterworth (1995)

Heikki E S Mattila, *Comparative Legal Linguistics* (cyfieithiad Christopher Goddard Ashgate UDA 2006)

Heller M, *Linguistic Minorities and Modernity: A social-linguistic ethnography* Logman Ltd (1999)

Henle P(gol), *Language, Thought and Culture* The University of Michigan Press (1972)

Hermida C, *The Galician Speech Community* M.T. Turell (gol) *Multilingualism in Spain* Multilingualism Matters (2001)

Hewson C, Yule P, Laurent D, Vogel C, *Internet Research Methods a practical guide for the social and behavioural sciences* Sage Publications (2003)

Hoftman R, *The Framework convention for the protection of national minorities. An introduction* M. Weller (gol) *The Rights of Minorities in Europe* Gwasg Prifysgol Rhydychen (2005)

Holmes J, *An Introduction to Sociolinguistics* Pearson Education Ltd Llundain (2001)

Holstein J, Gubrium J, *Active Interviewing* D. Weinberg (gol) *Qualitative Research methods* Blackwell readers in Sociology Blackwell Publishers (2002)

Hornberger N.H, *Can schools save indigenous languages? Policy and practice on four continents* Palgrave Macmillan (2008)

Hughes J, *Education in a Changing Wales* J D Lewis & Sons Gomerian Press, Llandysul (1932)

Huguet A, *Language Use and Language attitudes in Catalonia* D. Lasagabaster ac A. Huguet (gol) *Multilingualism in European Bilingual Contexts Language use and attitudes* Multilingual Matters (2007)

Huusjo M, *The Bologna Process in Finnish Higher Education* Institute for Education Research Y Ffindir (2006)

Huws C.Ff, *Does legislation change perceptions and behavior? Attitudes to and perceptions of the Welsh language in legal proceedings* S. Pertot, T.M.S. Priestly a C.H. Williams (gol) *Rights, Promotion and Integration issues for minority languages in Europe* Palgrave Macmillan (2009)

Huws C.Ff, *Chartering new territories in Welsh language judicial proceedings*. The European Charter for Regional or minority Languages: Legal Challenges and Opportunities Council of Europe (2008)

Hyenan H.H, *Interviewing in Social Research* University of Chicago Press (1954)

Israel M, Hay I, *Research Ethics for Social Scientists* Sage Publications Llundain (2006)

Jarvis M.W, Kay R.S, Bradley A.W, *European Human Rights Law – third edition* Gwasg Prifysgol Rhydychen (2008)

Jenkins D, *Hywel Dda: the Law* Gwasg Gomer (1986)

- Jenkins G.H, *Wales, the Welsh and the Welsh Language: Introduction* Geraint H Jenkins (gol) *The Welsh Language and its Social Domains 1801-1911* Gwasg Prifysgol Cymru Caerdydd (2000)
- Jenkins G.H, Williams M.A (gol), *Eu hiaith a gadwant? Hanes cymdeithasol yr iaith Gymraeg – Y Gymraeg yn yr ugeinfed ganrif* Gwasg Prifysgol Cymru (2000)
- Jenkins G.H (gol), *Language and Community in the Nineteenth Century* Gwasg Prifysgol Cymru Caerdydd (1998)
- Jenkins G.H, *Prif faen clo cenedl y Cymru: Prifysgol Cymru 1893-1993* G. Jenkins (gol) Cof Cenedl X– ysgrifau ar hanes Cymru Gwasg Gomer (1995)
- Jenkins R T, *Gruffydd Jones Llanddowror 1683-1761* Gwasg Prifysgol Caerdydd (1930)
- Johnston D, o fewn Will Kymlicka, *The Rights of Minority Cultures* Oxford University Press (1995)
- Jones B.M, Ohuman P.A.S, *Bilingualism Education and Identity* Gwasg Prifysgol Cymru (1995)
- Jones E, *Yr Arloeswyr Iolo Wyn Williams (gol) Gorau Arf Hanes Sefydlu Ysgolion Cymraeg 1939-2000* Y Lolfa (2002)
- Jones J, *Addysg uwchradd ddwyieithog* G.W. Jones (gol) *Education, Culture and Society* Gwasg Prifysgol Cymru (1991)
- Jones W R, *Addysg Ddwyieithog yng Nghymru* Llyfrfa'r Methodistiaid Calfinaidd, Caernarfon (1963)
- Juaristi P, Reagan T, Tonkin H, *Linguistic Diversity in the European Union: an overview* X. Arzoz (gol) *Respecting Linguistic Diversity in the European Union* John Benjamin Publishing Company (2008)
- Kachru B.B, *The Alchemy of English* Pergamon Press, Rhydychen (1986)
- Kalantzis M, Cope B, Slade D, *Minority Languages and Dominant Culture* The Falmer Press (1989)
- Kamenka E, *Human Rights, Peoples' Rights* James Crawford (gol) *The Rights of Peoples* Oxford University Press (1988)
- Kartovaara E, *Secondary Education in Finland* Council of Europe Press (1996)
- Koenig M, de Guchteneire P, *Democracy and Human Rights in Multicultural societies* Ashgate Publishing Ltd (2007)
- Kornet N, *English-medium Legal Education in Continental Europe: Maastricht University's European Law School: Experiences and Challenges* X. Arzoz (gol) *Bilingual Higher Education in the Legal Context – Group Rights, State Policies and Globalisation* Martinus Nijhoff Publishers (2012)
- Kumar R, *Research Methodology. Second edition – A step by step for beginners* Sage Publications (2005)
- Kymlicka W, *Dworkin on freedom and culture* J. Burley (gol) *Dworkin and his critics with replies by Dworkin* Blackwell Publishing (2004)
- Kymlicka W, *The Rights of Minority Cultures* Gwasg Prifysgol Rhydychen (1995)
- Kymlicka W, *Individual and Community Rights* Judith Baker (gol) *Group Rights* Toronto University Press, Llundain (1994)
- Kymlicka W, *Multicultural Citizenship* Clarendon Press Rhydychen (1996)
- Labovitz S, Hagedorn R, *Introduction to social research* McGraw-Hill Book Company (1971)

- Lang M.S, Storer A, *The subject committees* J. Osmond a J.B. Jones (gol) *The Birth of Welsh Democracy. The First Term of the National Assembly for Wales* Sefydliad Materion Cymreig (2003)
- Lasagabaster D, *Language Use and Language Attitudes in the Basque Country*. D. Lasagabaster, A. Huguet (gol) *Multilingualism in European Bilingual Contexts. Language use and attitudes* Multilingual Matters (2007)
- Latomaa S, Nuolijärvi P, *The Language Situation in Finland* Robert B Kaplan, B Richard, J Baldauf (gol), *Language Planning and Policy in Europe* Cyfrol 1 Hungary, Finland and Sweden Multilingual Matters Ltd (2005)
- Lee P, *The Whorf Theory A critical reconstruction* John Benjamin Publishing Company (1996)
- Leibowitz A.H, *Federal Recognition of the Rights of Minority Language Groups* Rosslyn VA (1982)
- Lepschy G, *How many languages does Europe need?* M.M. Parry, W.V. Davies, R.A.M. Temple (gol) *The Changing voices of Europe: papers in honour of Professor Glanville Price* Gwasg Prifysgol Cymru (1994)
- Letsas G, *A theory of interpretation of the European Convention on human rights*. Gwasg Prifysgol Rhydychen (2007)
- Lewis E, *The Power of Law* Bevan Foundation Review Cyfrol 17 Haf (2011)
- Lewis G, *Hawl i'r Gymraeg* Y Lolfa (2008)
- Lewis H, *Datblygiad yr Iaith Gymraeg* Gwasg Prifysgol Cymru (1931)
- Lewis R, *Geiriadur Newydd y Gyfraith* Gwasg Gomer (2003)
- Lewis R, *Cyfiawnder Dwyieithog? Bilingual justice?* Gwasg Gomer (1998)
- Lewis R, *Trefn Llysoedd Ynadon a'r Iaith Gymraeg* Cyhoeddiadau Cyfraith Coleg Prifysgol Cymru (1974)
- López A.N, *Living on borrowed time: Bilingual law teaching in Galicia or the urgent need to recover prestige* X. Arzoz (gol) *Bilingual Higher Education in the Legal Context – Group Rights, State Policies and Globalisation* Martinus Nijhoff Publishers (2012)
- Madariaga J.A, *Sea of prejudice: the ideological foundations for a repressive and degrading policy toward the Basque language* Xabier Irujo Ametzaga, Inigo Urrutia Libama (gol) *The Legal History of the Basque Language 1789-2009 gan a gyhoeddwyd gan Eusko Ikaskuntza – Cymdeithas Astudiaethau Basgeg Donostia: Eusko Ikaskuntza* (2009)
- Maley Y, *A language of the law* J. Gibbons (gol) *Language and the Law* Longman (1994)
- Malloy T.H, *National Minority Rights in Europe* Gwasg Prifysgol Rhydychen (2005)
- May S, *Language Rights and Minority Rights Ethnicity, Nationalism and the Politics of Language* Pearson Education Limited (2001)
- May T, *Social Research Methods – Issues, methods and process* Open University Press (2001)
- Maxwell J, *Qualitative Research Design: An interactive approach* Sage Publications (1996)
- McLead W, *A new multilingual United Kingdom? The impact of the European Charter for regional and minority languages* S. Pertot T.M.S Priestly, C.H. Williams (gol) *Rights, Promotion and Integration issues for minority languages in Europe* Palgrave Macmillan (2009)

- McNaught K, *The Penguin History of Canada* Penguin (1988)
- McRae K, *Official bilingualism: from the 1960s to the 1990s* John Edwards (gol) *Language in Canada* Cambridge University Press (1998)
- Miers D, *Law Making* J. Osmond, J.B. Jones (gol) *The Birth of Welsh Democracy. The First Term of the National Assembly for Wales* Sefydliad Materion Cymreig, (2003)
- Milian-Massana A, *The Impact of European Union Law on Medium-Sized Language Communities* A. Milian-Massana (gol) *Languages, Law and Legal Challenges in medium-sized language communities. A comparative perspective* Institut d' Estudis Autonomics (2012)
- Morgan G, *The Dragon's Tongue The fortunes of the Welsh language* The Triskel Press (1966)
- Morgan I, *Dechreuadau'r Ysgolion Cymraeg Gorau Arf Hanes Sefydlu Ysgolion Cymraeg 1939-2000* Iolo Wyn Williams (gol) Y Lolfa (2002)
- Morgan P, *Brad y Llyfrau Gleision – ysgrifau ar hanes Cymru* Gwasg Gomer (1991)
- Morgan Rh, *The Challenge of Language Equality* C. Williams (gol) *Language and Governance* Gwasg Prifysgol Cymru (2007)
- Moser C.A, Kalton A *Survey Methods in Social Investigation* Gower Publishing co. Ltd (1971)
- Newman W.J, *The Official Languages Act and the Constitutional and Legislative Recognition of Language Rights in Canada* C. Williams (gol) *Language and Governance* Gwasg Prifysgol Cymru (2007)
- Osmond J, *Welsh Government leans towards legal jurisdiction* Sefydliad Materion Cymreig, 18 Tachwedd (2012)
- Osmond J, *The Civil Service* J. Osmond J.B. Jones (gol) *The Birth of Welsh Democracy. The First Term of the National Assembly for Wales* Sefydliad Materion Cymreig (2003)
- Østem A.L, *The Sweddisch Language in Education in Finland* Mercator Education, (1997)
- Parekh B, *A Case for Positive Discrimination* Bob Hepple ac Erika M Szyszczak (gol) *Discrimination: The Limits of the Law* Mansell Publishing Limited Llundain (1992)
- Parry R.G, *Cymru'r Gyfraith. Sylwadau ar Hunaniaeth Gyfreithiol* Gwasg Prifysgol Cymru (2012)
- Parry R.G, *Bilingual Legal Scholarship in Wales: Historical and Contemporary Perspectives* X. Arzoz (gol) *Bilingual Higher Education in the Legal Context – Group Rights, State Policies and Globalisation* Martinus Nijhoff Publishers (2012)
- Parry R.G, *David Hughes Parry a jurist in society* Gwasg Prifysgol Cymru (2010)
- Parry R.G, *Higher Education and Article 8.1.e of the European Charter for regional or minority languages: a Welsh “opportunity avoided”?* The European Charter for Regional or minority Languages: Legal Challenges and Opportunities Council of Europe (2008)
- Parry R.G, *Higher education and Article 8.1.e of the European Charter for Regional or Minority Languages : A Welsh “opportunity avoided”?* The European Charter for Regional or Minority Languages: Legal Challenges and Opportunities No 5 Council of Europe Publishing Strasbourg (2008)
- Penn J.M, *Linguistic Relativity Versus Innate Ideas* Molton & Co N V Publishers, Yr Hag (1972)

- Patchett K, *The New Constitutional Architecture* J. Osmond J.B. Jones (gol) *The Birth of Welsh Democracy. The First Term of the National Assembly for Wales* Sefydliad Materion Cymreig (2003)
- Phillips D, *The History of the Welsh Language Society 1962-1998* Geraint H Jenkins Mari A Williams (gol) *Lets Do Our Best For The Ancient Tongue The Welsh Language in the Twentieth Century* Gwasg Prifysgol Cymru Caerdydd (2000)
- Phillips D, *Trwy dduliau chwyldro? Hanes Cymdeithas yr Iaith Gymraeg 1962-1992* Gwasg Gomer (1998)
- Phillipson R, *English in Europe: Threat or Promise?* Máiréad Nic Craith (gol) *Language, Power and Identity Politics* Palgrave Macmillan (2007)
- Phillipson R, *English-Only Europe? Challenging Language Policy* Routledge Llundain (2003)
- Poggeschi G, *Linguistic Rights in Spain* S. Trifunovska (gol) *European Minorities and Languages* TMC Asser Press (2001)
- Polakiewicz J, *The Status of the Convention in National Law* R Blackburn J Polakiewicz (gol) *Fundamental Rights in Europe. The ECHR and its member states, 1950-2000* Gwasg Prifysgol Rhydychen (2001)
- Pons E, *Bilingual Legal Education in Catalonia* X. Arzo (gol) *Bilingual Higher Education in the Legal Context – Group Rights, State Policies and Globalisation* Martinus Nijhoff Publishers (2012)
- Pradilla M.A, *The Catalan Speaking Communities*. M.T. Turell (gol) *Multilingualism in Spain* Multilingualism Matters (2001)
- Punch K, *Introduction to social research Quantitative and qualitative approaches – second edition* Sage Production (2005)
- Rabin Y, *The Many Faces of the Right to Education* Daphne Barak-Erez, Aeyal M Gross (gol) *Exploring Social Rights Between Theory and Practice* Hart Publishing Oxford (2007)
- Rawlings R, *Delineating Wales Constitutional, Legal and Administrative Aspects of national Devolution* Politics and Society in Wales Gwasg Prifysgol Cymru Caerdydd (2003)
- Raz J, *The Morality of Freedom* Clarendon Press, Rhydychen (1966)
- Réaume D, *The Group Right to Linguistic Security: Whose Right, What Duties?* Judith Baker (gol) *Group Rights* Toronto University Press, Llundain (1994)
- Rice S A, *Contagious Bias in the Interview: A Methodological Note* Nigel Fielding (gol) *Interviewing* Cyfrol 4 Sage Publications (2003)
- Ringbom H, *The Role of the First Language in Foreign Language Learning* Multilingual Matters, Clevedon (1987)
- Rhode D.L, *Access to Justice* Oxford University Press (2004)
- Richards M, *Cyfreithiau Hywel Dda* Gwasg Prifysgol Cymru Caerdydd (1957)
- Richardson N, *A New Politics* J. Osmond J.B. Jones (gol) *The Birth of Welsh Democracy. The First Term of the National Assembly for Wales* Sefydliad Materion Cymreig (2003)
- Roberts E.L, *Mudiad Ysgolion Meithrin* G. Roberts C Williams (gol) *Addysg Gymraeg, Addysg Gymreig* Ysgol Addysg Bangor (2003)

- Roberts G.T, *The Language of the Blue Books. The perfect instrument of Empire*. Gwasg Prifysgol Cymru (1998)
- Roberts S.K, *Propogating the Gospel in Wales: the making of the 1650 Act* Transactions of the Honourable Society of the Cymrodorion Cyfrol 10 (2004)
- Roddick W, *One Nation – Two Voices? The Welsh language in the Governance of Wales* C. Williams (gol) *Language and Governance* Gwasg Prifysgol Cymru (2007)
- Rungbom H, *The Role of the First Language in foreign Language learning*. Multilingual Matters (1987)
- Saarinen T, Nikula T, *Implicit Policy, Invisible Language: Policies and Practices of International Degree Programmes in Finnish Higher Education* Aintzane Doiz, David Lasagabaster, a Juan Manuel Sierra (gol) *English-Medium Instruction at Universities Global Challenges* Multilingual Matters Bryste (2013)
- Sage-Fuller B, zur Lippe F.P, O’Conaill S, *Law and Language(s) at the Heart of the European Project: Educating Different Kinds of Lawyers* M. Freeman F. Smith (gol) *Law and Language – current legal issues vol 15* Gwasg Prifysgol Rhydychen (2013)
- Saville J, *Linguistic Human Rights in Education: International case studies* M. Niccraith (gol) *Language, Paper and Identity Politics* Palgrave Macmillan (2007)
- Scheinin M, *The United Nations International Covenant on civil and Practical rights: Art 27 and other provisions* K. Henard R. Dunbar (gol) *Synergies in Minority Protection. European and International Law Perspectives* Gwasg Prifysgol Caergrawnt (2008)
- Schmitt N, *The Swiss Paradox: Monolingual Higher Education in a Multicultural Environment* X. Arzoz (gol) *Bilingual Higher Education in the Legal Context – Group Rights, State Policies and Globalisation* Martinus Nijhoff Publishers (2012)
- Seaborne M, *Schools in Wales 1500-1900* Gwasg Gee and Son Dinbych (1992)
- Shaw M.N, *International Law – sixth edition* Gwasg Prifysgol Caergrawnt (2008)
- Shuibhne N.N, *Medium-Sized Language Communities and the EU Legal Framework: Exploring the Challenges and Strategies for Change* Antoni Milian-Massana (gol) *Languages Law and Legal Challenges in Medium Sized Language Communities A Comparative Perspective* Generalitat de Catalunya Departament de Governació i Relacions Institucionals. Institut d’Estudis Autònoms Barcelona (2012)
- Shuibhne N.N, *EC Law and Minority Language Policy. Culture, citizenship and fundamental rights* Kuller Law International (2002)
- Silverman D, *Doing Qualitative Research A Practical Handbook* Sage Publications Llundain (2000)
- Skutnabb-Kangas T, *Human Rights and Language Policy in Education* Stephen May, Nancy Hornberger (gol) *Language Policy and Political Issues in Education, Encyclopedia of Language and Education* Springer Efrog Newydd Cyfrol 1 Rhif 2 (2008)
- Skutnabb-Kangas T, Phillipson R, *Linguistic Human Rights Past and Present* Tove Skutnabb-Kangas a Robert Phillipson (gol) *Linguistic Human Rights: Overcoming Linguistic Discrimination* M. de Grutyer (1994)
- Slobin D.I, *From “Thought and Language” to “Thinking for Speaking” Rethinking Linguistic Relativity* John J Gumperz, Stephen C Levinson (gol) Gwasg Prifysgol Caergrawnt (1996)

- Smith R, *Elementary Education and the Welsh Language 1870-1902* 1847 Geraint H Jenkins (gol) *The Welsh Language and its Social Domains 1801-1911* Gwasg Prifysgol Cymru (2000)
- Smith R.K.M, *Textbook on International Human Rights – third edition* Gwasg Prifysgol Rhydychen (2007)
- Stake R.E, *The Art of case Study Research* Sage Publications Inc, California (1995)
- Stoinska M, *Beyond language and culture: relative points of view* Magda Stroinska (gol) *Relative Points of View Linguistic Representations of Culture* Polygons: Cultural Diversities and Intersections (2001)
- Stubbs M, *Educational Language Planning in England and Wales: Multicultural Rhetoric and Assimilationist Assumptions* O. Garcia C. Baker (gol) *Policy and practice in bilingual education – extending the foundations* Multilingual Matters, (1995)
- Sue V.M, Rutter L.A, *Conducting Online Surveys 2nd Edition* Sage Publications Llundain (2012)
- Suksi M, *Implementing Linguistic rights in Finland through legal education in Finnish and Swedish* X. Arzoz (gol) *Bilingual Higher Education in the Legal Context – Group Rights, State Policies and Globalisation* Martinus Nijhoff Publishers (2012)
- Taylor S.J, Bogdan R, *Introduction to qualitative Research Methods*, Third edition, A Guidebook and Resource John Wiley & Sons Inc (1998)
- Thomas I.D, *Addysg yng Nghymru yn y bedwaredd ganrif ar bymtheg* Gwasg Prifysgol Cymru (1972)
- Thornberry P (gol), *Minority Rights* Academy of European Law, Collected Courses of the Academy of European Law, Cyfrol VI, Llyfr 2 Kluwer Law Internation Yr Iseldiroedd (1997)
- Turell T.M, *Spain's Multilingual Make-Up: Beyond, Within and Across Babel* M.T. Turell (gol) *Multilingualism in Spain* Multilingualism Matters (2001)
- Urmenta C.S, Unamune V, *Languages and Language Learning in Catalan schools from the bilingual to the multilingual challenge* C. Hélot, A.M. de Mejiá (gol) *Forging Multilingual Spain. Integrated Perspectives on majority and minority bilingual education* Multilingual Matters (2008)
- Välilä J, Hoffman D, Huusko M, *The Bologna Process in Finland Perspectives from basic units* V Tomusk (gol) *Creating the European Area of Higher Education Voices for the Periphery* Springer (2007)
- Vittie A, *Cythraul o Dân* Gwasg y Lolfa Talybont (2011)
- von Humboldt W, *On language: the diversity of human language-structure and its influence on the mental development of mankind (1836)* (P Heath cyfieithiad) Cambridge University Press (1988)
- Wacks R, *Understanding Jurisprudence: An introduction to legal theory – second edition*. Gwasg Prifysgol Rhydychen (2009)
- Wardhaugh R, *Languages in Competition* Basil Blackwell Ltd (1987)
- Watkin T.G, *The Legal History of Wales* Gwasg Prifysgol Cymru (2002)
- Watkin T.G, *Legal Wales: its modern origins and its role after devolution: national identity, the Welsh language and parochialism* Thomas Glyn Watkin (gol) *Legal Wales: It's past, its future* Cymdeithas Hanes Cyfraith Cymru, cyfrol 1 (2001)
- Weatherill S, *Cases and Materials on EU Law* Gwasg Prifysgol Rhydychen (2007)

Weerts S, *Linguistic Law in Higher Education in Belgium: New Trends for bilingual education, but Which One?* X. Arzoz (gol) *Bilingual Higher Education in the Legal Context – Group Rights, State Policies and Globalisation*. Martinus Nijhoff Publishers (2012)

Whorf B, *Language, Thought and Reality* John B Carroll (gol) *Selected Writings of Benjamin Lee Whorf* MIT Press & John Wiley and Sons Efrog Newydd (1956)

Williams C, *Addysg Uwchradd a'r Gymraeg yn yr Ugeinfed Ganrif* Geraint Jenkins (gol) *Cof Cenedl XI Ysgrifau ar Hanes Cymru* Gwasg Gomer (1997)

Williams C, *Addysg Uwchradd a'r Gymraeg yn yr Ugeinfed Ganrif* G. Jenkins (gol) *Cof Cenedl XII – ysgrifau ar hanes Cymru* Gwasg Gomer (1997)

Williams C, *Pwyso a Mesur addysg dwyieithog: Addysg Bellach* Gwasg Prifysgol Cymru (1997)

Williams C.H, *European Union enlargement and citizen empowerment* S. Pertot T.M.S. Priestly, a C.H. Williams (gol) *Rights, Promotion and Integration issues for minority languages in Europe* Palgrave Macmillan (2009)

Williams C.H, *Governance without conviction*. S. Pertot, T.M.S. Priestly, a C.H. Williams (gol) *Rights, Promotion and Integration issues for minority languages in Europe* Palgrave Macmillan (2009)

Williams C.H, *Language, Law and Governance in Comparative Perspective* C. Williams (gol) *Language and Governance* Gwasg Prifysgol Cymru (2007)

Williams C.H, *Linguistic Minorities, Society and Territory* Multilingual Matters (1991)

Williams C.H, *Linguistic Minorities- West European and Canadian Perspectives* Colin H Williams (gol) *Linguistic Minorities Society and Territory* Multilingual Matters, Cleavedon (1991)

Williams G, *Changes in Government Policy and the Development of Higher Education in Wales, 1975-1996*. R. Dougherty, R. Phillips a G. Rees (gol) *Education policy-making in Wales. Explorations in devolved governance* Gwasg Prifysgol Cymru (2000)

Williams G, Morris D, *Language Planning and language use – Welsh in a global age* Gwasg Prifysgol Caerdydd (2000)

William I.W, *Y Gymraeg mewn Addysg: Ddod a heddiw* G. Roberts, C. Williams, (gol) *Addysg Gymraeg, Addysg Gymreig* Ysgol Addysg Bangor (2003)

Williams J.G, *The University of Wales 1839-1939* Cyfrol 2 Gwasg Prifysgol Cymru (1997)

Williams J.L, *Yr Ysgol Feithrin Gymrae*. Llyfrau'r Dryw (1969)

Yin R.K, *Case Study Research: Design and Methods* Sage Publications (1989)

Erthyglau

Andrews J.A, *Century of Legal Education* (2003) *Cambrian Law Review* Cyfrol 34

Andrews J.A, *The Aberystwyth Law School 1901-1976* (1976) *Cambrian Law Review* Cyfrol 7

- Arnett J.J, *The Psychology of Globalisation* (2002) *American Psychologist* Cyfrol 57 Rhif 10
- Arthurs H.W, *The Political Economy of Canadian Legal Education* (1998) *Journal of Law and Society* Cyf 25 Rhif 1
- Bajaj M, *Human Rights Education: Ideology, Location and Approaches* (2011) *Human Rights Quarterly* Cyf33 Rhif 2
- Baker C, *Editorial* (2004) *Cylchrawn Addysg Cymru* Cyf 13 Rhif 1
- Baker C, Aiestaran J, *Bilingual Education in the Basque Country: A model of its influence* (2004) *Cylchrawn Addysg Cymru*. Cyf 13 Rhif 1
- Beaupré M, *Litigating the Meaning of Bilingual Legislation* (1998) *Advocate Quarterly* Cyf 327
- Behiels M.D, *Prelude to Quebec's Quiet Revolution* (1986) *Canadian Public Administration* Cyfrol 29 Rhif 4
- Brand P.A, *An English Legal Historian Looks at the Statute of Wales* Glyn Watkin Thomas (gol) Y Cyfraniad Cymreig Cymdeithas Hanes Cyfraith Cymru Cyfrol 3 (2003)
- Bull T, *Against the mainstream: universities with an alternative language policy*. (2012) *International Journal of the Sociology of Languages* Cyf 216
- Bush K, *Deddfu yn y Gymraeg: ail-gydio mewn hen ymgom* (2007) *The Cambrian Law Review* Cyf 38
- Bush K, *New Approaches to UK Legislative Drafting: The Welsh Perspective* (2004) *Statute Law Review* Cyf 25 Rhif 2
- Cann J, *Higher Education's contribution to the maintenance and revitalization of minority official languages: The cases of Wales and New Brunswick* (2009) *Cylchrawn Addysg Cymru* Cyf 13 Rhif 1
- Cao D, *Inter-lingual uncertainty in bilingual and multilingual law* (2006) *Journal of Pragmatics* Cyf 39
- Coleman J.A, *English-medium teaching in European higher education* (2006) *Language Teaching* Cyf 39 Rhif 1
- Corson D, *Norway's Sami Language Act: Emancipatory Implications for the World's Aboriginal Peoples* (1995) *Language in Society* Cyf 24 Rhif 4
- Costa F, Coleman F.A, *A survey of English-medium instruction in Italian higher education* (2006) *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*. Cyf 16 Rhif 1
- Cots J, Lasagabaster D, Garrett, P. *Multilingual policies and practices of universities in the three bilingual regions in Europe* (2012) *International Journal of the Sociology of Languages* Cyf 216
- Davies I, *Adroddiad seminar: Yr iaith Gymraeg a'r broses gyfreithiol yng Nghymru*. (2001) *Wales Law Journal* Cyf 1 Rhif 1
- De Varennes F, *Language rights as an Integral Part of Human Rights* (2001) *International Journal on Multicultural Societies* Cyf 3 Rhif 1
- De Varennes F, *Language, Minorities and Human Rights* (1996) *International studies in Human Rights* Cyf 45
- Denscombe M, *A Length of Responses to Open-Ended Questions. A comparison of Online and Paper Questionnaires in Terms of a Mode Effect* (2008) *Social Science Computer Review* Cyf 26, Rhif 3.

- Desforjes L, Jones Rh, *Learning Geography Bilingually* (2004) Journal of Geography in Higher Education Cyfrol 28 Rhif 3
- Desforjes L, Jones Rh, *The production of national identity in Wales. Higher education and the Welsh language* (2000) Journal of Contemporary Wales Cyf 13
- Doiz A, Lasagabaster D, Sierra J.M, *Globalization, internationalization, multilingualism and linguistic strains in higher education* (2012) Studies in Higher Education
- Dougherty R, *Editorial* (2007) Cylchgrawn Addysg Cymru Cyf 14 Rhif 1
- Dougherty R, *National Curriculum assessment policies in Wales: Administrative devolution or indigenous policy development* (2000) Cylchgrawn Addysg Cymru. Cyf 9 Rhif 1
- Dunbar R, *The Gaelic Language (Scotland) Act 2005* (2005) Edinburgh Law Review
- Dunbar R, *Minority Language Rights in International Law* (2001) International and Comparative Law Quarterly Cyf 50
- Egan D, James R *Watching the Assembly. Education policy and devolved government in Wales* (2001) Cylchgrawn Addysg Cymru Cyf 10 Rhif 1
- Fortman B.D.G, *Minority Rights: A Major Misconception?* (2011) Human Rights Quarterly cyf 33 Rhif 2
- Francis H, *Do Miners Read Dickens? Communities, universities and a new beginning* (1997) Cylchgrawn Addysg Cymru Cyf 6 Rhif 1
- Gibbons J, *Language and the Law* (1999) Annual Review of applied Linguistics Cyf. 19
- Godin P.J.M, *The New Brunswick Experience: The Practice of the English Common Law in the French Language* (2001) Cylchgrawn Cyfraith Cymru Cyf 1 Rhif 1
- Griffiths G, *Her Deddfu'n Ddwyieithog* (2007) The Cambrian Law Review Cyfrol 38
- Haberland H, Mortensen M, *Language variety, language hierarchy and language choice in the international university* (2012) International Journal of the Sociology of Languages Cyf 216
- Hager J.W, *Let's simplify Legal Language* (1959) Rocky Mountain Law Review Cyf 32
- Heinze T, Knill C, *Analysing the differential impact of the Bologna Process: Theoretical considerations on national conditions for international policy convergence* (2008) Higher Education Cyf 56 Rhif 4
- Halliday MAK, 'Towards a language-based theory of education' (1993) Linguistics and Education Cyfrol 5 Rhif 2
- Hendricks A, *Disabled Persons and Their Right to Equal Treatment: Allowing Differentiation While Ending Discrimination* (1995) Health and Human Rights Cyfrol 1 Rhif 2
- Hölttä S, *From Ivory Towers to Regional Networks in Finnish Higher Education.* (2000) European Journal of Education Cyf 36 Rhif 4
- Hornberger N.H, *Language Policy, Language Education, Language Rights: Indigenous, Immigrant and International Perspectives* (1998) Language in Society Cyf 27 Rhif 4
- Hughes D, Davies H *Accessible Bilingual Legislation for Wales* (2012) Statute Law Review Cyf 33 Rhif 3

- Huws C.Ff, *The Language of Education Law in England and/or Wales* (2012) Statute Law Review Cyfrol 33 Rhif 2
- Huws C.Ff, *Is Meaning Plain and Ordinary? Are you sure about that?* (2012) Statute Law Review Cyf 33 Rhif 3
- Huws C.Ff, *Yr Iaith Gymraeg fel model ar gyfer torri'r cylch diffyg defnydd mewn cyd-destun ieithoedd lleiafrifol* (2011) Gwerddon Rhif 8
- Huws C.Ff, *Iaith y nefoedd ac iaith y llysoedd* (2007) The Cambrian Law Review Cyf 38
- Ishida A, Yonetani M, *Determinants of Linguistic Human Rights Movements: An Analysis of Multiple Causation of LHRs Movements Using a Boolean Approach* (2006) Social Forces Cyf 84 Rhif 4
- Jones D.V, *Addysgu ac Asesu Dwyieithog yn ysgolion uwchradd Cymru* (1998) Cylchrawn Addysg Cymru Cyf 7 Rhif 1
- Jones G, *Spiral Decline* (2004) Agenda Rhifyn y Gwanwyn
- Jones G.E, *The Welsh Universities and Devolution* (2007) Cylchgrawn Addysg Cymru Cyf 14 Rhif 1
- Jones G.S, *'Mae Taith o Fil o Filltiroedd'* (1995) Cylchgrawn Addysg Cymru Cyfrol 2 Rhif 4
- Jones T.H, Williams J.M, *The Legislative Future of Wales* (2005) The Modern Law Review Cyf 68 Rhif 4
- Jones T.H, Williams J.M, *Wales as a Jurisdiction* (2004) Public Law Rhifyn y Gwanwyn
- Jones T.H, *The New Supreme Court – A Welsh perspective* (2003) Cylchgrawn Cyfraith Cymru Cyf 2 Rhif 4
- Keating J, *Legislative drafting in New Brunswick: The little engine that could* (2005) Commonwealth Law Bulletin Cyf 31 Rhif 4
- Keller P, *Re-thinking ethnic and cultural rights in Europe* (1998) Oxford Journal of Legal Studies Cyf 18
- Lagerspetz E, *On Language Rights* (1998) Ethical Theory and Moral Practice Cyf 1 Rhif 2.
- Levert L, *A Bilingual and Bijural Legislative drafting: to be or not to be?* (2004) Statute Law Review Cyf 25 Rhif 2
- Linström J, *Different languages, one mission? Outcomes of language policies in a multilingual university context* (2012) International Journal of the Sociology of Languages Cyf 216
- Ljosland R, *English as an Academic Lingua Franca: Language policies and multilingual practices in a Norwegian university* (2011) Journal of Pragmatics. Cyf 43
- Maley Y, *The Language of Legislation* (1987) Language in Society Cyf 16 Rhif 1
- Marambe K.N, Vermunt J.D, Boshuizen H.P.A, *A cross-cultural comparison of student learning patterns in higher education* (2012) Higher Education Journal. Cyf 64
- Marie K.A, *'Coping with English as language of instruction in Higher Education in Rwanda'* (2013) International Journal of Higher Education Cyfrol 2 Rhif 2
- McRae K.D, *Finland: Marginal Case of Biocommunalism* (1988) Publius Cyf 18 Rhif 2
- Mead W.R, *Finland in a Changing Europe* (1991) The Geographical Journal Cyf 157 Rhif 3

- Mortensen J, Haberland H, *English – the new Latin of academia? Danish universities as a case* (2012) *International Journal of Social Languages* Cyf 216
- Navarro M, *A substantial body of different Welsh law: A consideration of Welsh subordinate legislation* (2011) *Statute Law Review* Cyf 33 Rhif 2
- Parry R.G, *Hyrwyddo'r Gymraeg ym myd y gyfraith: beth yw cyfraniad adrannau cyfraith y Brifysgol?* (2001) *Wales Law Journal* Cyf 1 Rhif 4
- Parry R.G, *Rheithgorau Dwyieithog: Penbleth Geltaidd?* (2011) *Gwerddon* Rhif 9
- Paulston C.B, *Language Policies and Language Rights* (1997) *Annual review of Anthropology* Cyf 26
- Paulston C.B, *Language in native education in Canada* (1988) *International Handbook of Bilingualism and Bilingual Education*
- Phillipson R, *English, a cuckoo in the European higher education nest of languages?* (2006) *European Journal of English Studies* Cyf 10 Rhif 1
- Phillipson R, *English for Globalisation or for the World's People?* (2001) *International Review of Education* Cyf 47 Rhif 3/4
- Phillipson R, Skutnabb-Kangas T (gol), *Linguistic human rights and English in Europe* *World Englishes* Cyfrol 16 Rhif 1 Blackwell Publishers (1997)
- Phillipson R, Skutnabb-Kangas T, *Lingusitic Rights and Wrongs* (1995) *Applied Linguistics* Cyf 16 Rhif 2
- Rawlings R, *The New Model* (1998) *Wales Journal of Law and Society* Cyfrol 25 Rhif 4
- Rees G, *Impacts of Parliamentary Devolution on Education Policy in Wales* (2007) *Cylchgrawn Addysg Cymru* Cyf 14 Rhif 1
- Rees G, *Democratic Devolution and Education Policy in Wales: the emergence of a national system* (2004) *Contemporary Wales* Cyf 17
- Revell D.L, *Bilingual Legislation: The Ontario Experience* (1998) *Statute Law Review* Cyfrol 19 Rhif 1
- Risager K, *Language hierarchies at the international university* (2012) *International Journal of the Sociology of Languages* Cyf 216
- Roddick W *Law making and devolution: the Welsh experience* (2003) *Journal of the British and Irish Association of Law Librarians* Cyf 3 Rhif 3/4
- Roy-Campbell Z-M, 'Does medium of instruction really matter? The language question in Africa: The Tanzanian experience' (1995) *UTAFITI* Cyfrol 2 Rhif 1 a 2
- Rwezaura B, *Constraining Factors to the Adoption of Kiswahili as a Language of the Law in Tanzania* (1993) *Journal of African Law* Cyf 37 Rhif 1
- Saarinen T, *Internationalization of Finnish higher education – is language an issue?* (2012) *International Journal of the Sociology of Languages* Cyf 216 Walter de Gruyter
- Saarivirta T, *Finnish Higher Education Expansion and Regional Policy* (2010) *Higher Education Quarterly* Cyf 64 Rhif 4

- Smith R.K.M, *Mother Tongue Education and Law: A Legal Review of Bilingualism with Reference to Scottish Gaelic* (2003) International Journal of Bilingual Education and Bilingualism Cyf 6 Rhif 2
- Skutnabb-Kangas T, *The Globalization of (Educational) Language Rights* (2001) International Review of Education Cyf 47 Rhif 3/4
- Sullivan R, *Some Problems with the Shared Meaning Rule as Formulated in R v Daoust and The Law of Bilingual Interpretation* (2012) Ottawa Law Review Cyfrol 42 Rhif 1
- Sheridan L.A, *University Legal Education in Cardiff* (1973) Cambrian law Review Cyfrol 4
- Skutnabb-Kangas, T. *Human Rights and Language Policy in Education* (2008) Encyclopedia of Language and Education Cyf 1
- Skutnabb-Kangas T, *The Globalisation of (Educational) Language Rights* (2001) International Review of Education Cyfrol 47 Rhif 3-4
- Skutnabb-Kangas T, *Mother Tongue Maintenance: The Debate Linguistic Human Rights and Minority Education* (1994) TESOL Quarterly Cyfrol 28 Rhif 3
- Skutnabb-Kangas Tove, 'Mother Tongue Maintenance: The Debate Linguistic Human Rights and Minority Education' (1994) TESOL Quarterly Cyfrol 28 Rhif 3
- Spring J, *Research on Globalization and Education* (2008) Review of Educational Research Cyf 78 Rhif 2
- Strubell M, *Language Planning and bilingual education in Catalonia* (1996) Journal of multilingual and multicultural development Cyf 17 Rhif 2-4
- Teichler U, *Comparative Higher Education: Potentials and Limits* (1996) Higher Education Cyf 32 Rhif 4
- Trystan D, Davies AJ 'Build it and they shall come?' *An evaluation of qualitative evidence relating to student choice and Welsh-medium higher education* (2012) International Journal of Bilingual Education and Bilingualism Cyfrol 2 Rhif 15
- Välismaa J, *Nationalisation, localization and globalization in Finnish higher education* (2004) Higher Education Cyf 48 Rhif 1
- Van Bossuyt A, *Is there an effective European legal framework for the protection of minority languages? The European Union and the Council of Europe screened.* (2007) European Law Review Cyf 32 Rhif 6
- Vieyetz E.J.R, *The Protection of Linguistic Minorities: A Historical Approach.* (2001) International Journal on Multicultural Societies Cyf 3 Rhif 1
- Webb V, 'African languages as media of instruction in South Africa. Stating the case' (2004) Language Problems and Language Planning Cyfrol 28 Rhif 2
- White J.B, *Thinking about our language* (1987) Yale Law Journal Cyf 96
- Williams C, *Paratoi ar gyfer y ganrif nesaf : Datblygiad y disgybl dwyieithog yn yr ysgol uwchradd* (1996) Cylchgrawn Addysg Cymru Cyfrol 5 rhif 2
- Williams C.H, *Iaith Pawb: The Doctrine of Plenary Inclusion* (2004) Contemporary Wales Cyf 17
- Williams C.H, *Deddfwriaeth Newydd a'r Gymraeg* (2007) Contemporary Wales. Cyf 19

Williams G, *Legal Education in Welsh, an empirical study* (2005) Law Teacher International Journal of Legal Education Cyf 39 Rhif 3

Wood M.J.B, *Drafting Bilingual Legislation in Canada: Examples of Beneficial Cross-Pollination between the Two Languages Versions* (1996) Statute Law Review Cyf 17 Rhif 1

Yin R.K, *The Case Study Crisis: Some Answers* (1981) Administrative Science Quarterly Mawrth 26ain

Young E *Chwarterer i hanner nos – A oes modd datrys picl addysg cyfrwng Cymraeg?* (2005) Trafodion UCAC

Traethodau

Huws C Ff, *An Empirical Study into the use of the Welsh language in the courts in the twenty-first century* (Traethawd PhD, Prifysgol Aberystwyth 2005)

Jones D Ll, *Cymraeg y gyfraith yn y Gymru gyfoes. Rhai agweddau* (Traethawd MA, Prifysgol Caerdydd 2004)

Erthygl Papur Newydd

de la Baum M, *Bid in France to add courses in English raises fear for language*

New York Times Mai 23ain, 2013

http://www.nytimes.com/2013/05/24/world/europe/french-upset-over-more-english-proposal.html?_r=0

Cyhoeddiadau Swyddogol

A Human Rights-Based Approach to Education for All United Nations Children's Fund, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization Efrog Newydd, (2007)

A Responsible, Caring and Rewarding Finland. International. Gweinyddiaeth Addysg y Ffindir (2009)

Adroddiad ar yr Iaith Gymraeg Heddiw, Cmnd 2198 Cyngor Cymru a Mynwy Llundain TSO Tachwedd (1963)

Adolygiad Polisi Addysg Uwch. Adroddiad Pwyllgor Addysg a Dysgu Gydol Oes Cynulliad Cenedlaethol Cymru, Caerdydd (2001)

Adroddiad Blynyddol Iaith Pawb a'r Cynllun Iaith Gymraeg 2003-04. Llywodraeth Cynulliad Cymru, Caerdydd

Adroddiad Confensiwn Cymru Gyfan o dan gadeiryddiaeth Syr Emyr Jones Parry Tachwedd (2009)

Adroddiad gan yr Athro Syr Steve Smith ar Ad-drefnu Addysg Uwch yn Ne-ddwyrain Cymru, Llywodraeth Cymru, Caerdydd Gorffennaf 11eg (2012)

Adroddiad Lle'r Gymraeg a'r Saesneg yn Ysgolion Cymru, Cyngor Canol ar Addysg Cymru, Llundain (1953)

Adroddiad Welsh in Education and Life Departmental Committee of the Welsh Language Llundain (1927)

Basque : The Basque Language in Education in Spain Second Edition Mercator Education (2003)

Better Governance for Wales/Trefn Lywodraeth Well i Gymru Cmnd. 6582 Swyddfa Cymru, Llundain Mehefin (2005)

'Bilingual Law Making and Justice A Report on the Lessons for Wales from the Canadian Experience of Bilingualism.' Swyddfa'r Cwnsler Cyffredinol, Cymru Ebrill 4ydd (2006)

Budapest-Vienna Declaration on the European Higher Education Area March 12th, 2010. www.ehea.info/uploads/about/Budapest_Vienna_Declaration.pdf - mynediad Ebrill 25ain (2011)

Canada-wide Analysis of Official Language Training Needs in the Area of Justice' Adroddiad a gyflwynwyd i Adran Cyfiawnder Canada gan PRA Inc Mawrth 31ain (2009)

Comisiwn Brenhinol ar Ddwyieithrwydd a Diwylliant Canada 1963

Commission of the European Communities, Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the Economic and Social Committee and the Committee of the Regions – Promoting Language Learning and Linguistic Diversity: An Action Plan 2004-2006 (2003)

Cyfansoddiad Canada 1967

Cyfansoddiad Ffrainc 1958

Cyfansoddiad Prifysgol Gwlad y Basg 1980

Cyfansoddiad y Ffndir 1917

Cymru'n Un Rhaglen Flaengar ar Gyfer Llywodraethu Cymru Llywodraeth Cynulliad Cymru, Caerdydd Rhagfyr (2007)

Cyngor Cymru a Mynwy Adroddiad ar yr Iaith Gymraeg Heddiw, Cmnd. 2198 Llundain Tachwedd (1963)

Cynllun Academaidd y Coleg Cymraeg Cenedlaethol Y Coleg Cymraeg Cenedlaethol Mehefin 20 (2012)

Cynllun Strategol Coleg Cymraeg Cenedlaethol 2011/12 – 2013/14 Y Coleg Cymraeg Cenedlaethol

Cynllun Iaith Prifysgol Abertawe 2004

Cynllun Iaith Prifysgol Aberystwyth 2003

Cynllun Iaith Prifysgol Bangor 2000

Cynllun Iaith Prifysgol Caerdydd 2004

Darlun ystadegol o sefyllfa'r Gymraeg H.M Jones Bwrdd yr Iaith Gymraeg (2012)

Dyfodol Dwyieithog Cynulliad Cymru, Caerdydd Gorffennaf 2002

Er Mwyn Ein Dyfodol – Strategaeth a Chynllun Addysg Uwch ar gyfer Cymru yn yr Unfed Ganrif ar Hugain Llywodraeth Cynulliad Cymru, Caerdydd Tachwedd (2009)

Framework Convention for the Protection of National Minorities and Explanatory Report Cyngor Ewrop Chwefror (1995)

Grwp Llywio ar gyfer darpariaeth cyfrwng Gymraeg mewn Addysg Uwch. HEFCW, Gorffennaf (2004)

Gweithredu system ddeddfu a chyfiawnder sydd yn ymarferol yn trin y Gymraeg a'r Saesneg ar y sail eu bod yn gyfartal. Adroddiad pellach ar y gwersi o brofiadau Canada' Gwasanaeth Llysoedd ei Mawrhydi (2001)

Higher Education Government Statement on the Report of the Committee under the Chairmanship of Lord Robbins 1961-1963 Llywodraeth San Steffan, Llundain Tachwedd (1963)

Iaith Pawb Cynllun Gweithredu Cenedlaethol ar gyfer Cymru Ddwieithog Cynulliad Cymru, Caerdydd Chwefror 2003

Internationalisering af de danske universiteter' 2004

Joint Fundamental Review of Legal Education and Training *The Future of Legal Services Education and Training Regulation in England and Wales* o dan gadeiryddiaeth Yr Athro Julian Webb UKCLE Mehefin 2013

Language Rights in the Courts Office of the Commissioner for Official Languages and Language Rights, Canada (2004)

Manual On Rights-Based Education, Global Human Rights Requirements Made Simple Katarina Tomasevski, UNESCO Bangkok (2004)

Memorandwm ac Erthyglau Cymdeithasu y Coleg Cymraeg Cenedlaethol Mawrth 3ydd (2011)

Our Language; Its Future Llywodraeth Cynulliad Cymru Caerdydd (2002)

Pedwerydd Adroddiad y Deyrnas Unedig a gyflwynwyd i Ysgrifennydd Cyffredinol Cyngor Ewrop yn unol ag erthygl 15 Siartr Ewrop ar gyfer leithoedd Rhanbarthol neu Leiafrifol (2013)

Papur Gwyn Llywodraeth Cymru – Bil Addysg Bellach ac Uwch (Cymru). Llywodraeth Cymru, Caerdydd Gorffennaf 2il (2012)

Plurilingualism, Democratic Citizenship in Europe and the role of English. Council of Europe S Breidbach (2003)

Polisi Iaith Prifysgol Helsinki, Y Ffindir Mawrth 14eg, (2007)

Pwyllgor Deddfu *Bilingual Lawmaking and Justice A Report on the lessons for Wales from the Canadian experience of bilingualism* Cynulliad Cenedlaethol Cymru Caerdydd Ebrill 4ydd 2006

Pwyllgor Hawliau Dynol Cynghrair y Cenhedloedd Datganiad Cyffredinol Rhif 18 tud 173-175

Pwyllgor Materion Cyfansoddiadol a Deddfwriaethol *Ymchwiliad i Awdurdodaeth ar wahân i Gymru* Cynulliad Cenedlaethol Cymru, Caerdydd Rhagfyr (2012)

Realising the European Higher Education Area' Communiqué of the conference of ministers responsible for Higher Education in Berlin on 19th September, 2003. www.ehea.info/Uploads/about/Berlin_Communiq  1.pdf - mynediad Ebrill 25ain 2011

Reports of the Commissioners of Enquiry into the state of Education in Wales Committee of Council on Education, Llundain (1847)

Report of the Committee on Legal Education Llywodraeth San Steffan Mawrth (1971)

Roadmap for Canada's Linguistic Duality – Acting for the Future 2008-2013

Royal Commission on Bilingualism and Biculturalism Canada (1963)

Sgiliau sy'n gweithio i Gymru. Strategaeth a chynllun gweithredu sgiliau a chyflogaeth. Llywodraeth Cynulliad Cymru, Caerdydd (2008)

Statws Cyfreithiol yr Iaith Gymraeg, Cmnd 2785 Y Swyddfa Gymreig, Llundain Hydref (1965)

Strategaeth Addysg Cyfrwng Cymraeg: Adroddiad Blynnyddol 2011 -2012 Llywodraeth Cymru, Caerdydd

Strategaeth Addysg Cyfrwng Cymraeg. Llywodraeth Cynulliad Cymru, Caerdydd Ebrill (2010)

The Bologna Process and it's Implications for Staff Development in British HEIs HESDA Briefing Paper 118 Loykie Lomine March (2004)

The Bologna Declaration of 19th June 1999 – Joint Declaration of the European Ministers of Education www.ehea.info/uploads/about/BOLOGAN_DECLARATION_1.pdf – mynediad Ebrill 25ain 2011

The situation of the linguistic rights of basque speakers in the Basque Country The Observatory of Linguistic Rights Tachwedd (2001)

Tystiolaeth Llywodraeth Cymru i'r Comisiwn ar Ddatganoli yng Nghymru Llywodraeth Cymru Caerdydd Chwefror 18fed (2013)

Welsh in Education and Life Departmental Committee of the Welsh Language on behalf of the Board of Education (1927)

Y Coleg Ffederal: Adroddiad i'r Gweinidog dros Blant, Addysg, Dysgu Gydol Oes a Sgiliau Yr Athro Robin Williams, Llywodraeth Cynulliad Cymru, Caerdydd Mehefin (2009)

Y wlad sy'n dysgu. Dogfen ymbaratoi ar gyfer rhaglen cynhwysfawr addysg a dysgu cydol oes hyd at 2010 yng Nghymru. Llywodraeth Cynulliad Cymru, Caerdydd Awst (2001)

Ymgeisio'n Uwch. Addysg Uwch a'r wlad sy'n dysgu. Strategaeth ar gyfer y sector addysg uwch yng Nghymru Llywodraeth Cynulliad Cymru, Caerdydd Mawrth (2002)

Darlithoedd

Andrews L, *For Whose Future: Access, Participation and Community Regeneration* Darlith y Bevan Foundation Mehefin 11eg (2010)

Davies G.P, *Y Gymraeg a'r Gyfraith*. Seminar yr Arglwydd Morris o Borth-y-Gest. 30 Mawrth (2001)

Davies I *Her Cymru'r Gyfraith*. Darlith flynyddol Cymdeithas y Cyfreithwyr, Awst (2001)

Elis-Thomas D, *Cyfansoddiad newydd Cymru – y ddwy flynedd nesaf*. Darlith flynyddol Cymdeithas y Cyfreithwyr, Awst (2009)

Evans R, *Cymru'r Gyfraith – camu 'mlaen*. Darlith flynyddol Cymdeithas y Cyfreithwyr, Awst (2006)

Evans Rh, *Canrif Gwynfor: Melanoli, Moderniaeth a Bro Gymraeg* Darlith Flynyddol y Coleg Cymraeg Cenedlaethol Eisteddfod Genedlaethol Bro Morgannwg (2012)

Huckle T, *Wales, a Jurisdiction?* Click on Wales Tachwedd (2012)

Jones D.G, *Problem Prifysgol* papur ar gyfer cynhadledd Y Gymraeg 16+ Prifysgol Bangor Ionawr 23ain (1998)

Jones D.G, *Coleg Ffederal Cymraeg ym Mhrifysgol Cymru* Papur ar gyfer cyfarfod Bwrdd Dysgu trwy'r Gymraeg Prifysgol Cymru, Bangor 23ain Ebrill (1998)

Jones R.W, *Methiant Prifysgolion Cymru*. Darlith yr Eisteddfod Genedlaethol, Sefydliad Materion Cymreig, Awst (2004)

Lewis E, *Ieithoedd Lleiafrifol yn yr Ewrop Newydd – tipyn o boendod i rai sy'n credu mewn trefn?* Darlith flynyddol Cymdeithas y Cyfreithwyr, Awst (2004)

Lewis S, *Tynged yr Iaith* Cymdeithas yr Iaith Gymraeg (1962)

Mezo J, *Basque Language policy: successful accommodation in the middle of a violent conflict*. ECPR Joint Sessions, Turin 22 to 27 March (2002)

Phillipson R, *English, panacea or pandemic?* International Conference, Language issues in English-medium universities: a global concern, University of Hong Kong, 18-20 June (2008)

Powell D.W, *Y Gyfraith yng Nghymru: Ddoe, Heddiw ac Yfory*. Darlith flynyddol Cymdeithas y Cyfreithwyr, Awst (1998)

Rawlings R, *Say Not The Struggle Naught Availeth The Richard Commission and After* Darlith Flynyddol Canolfan Materion Cyfreithiol Cymreig, Prifysgol Aberystwyth Mehefin 18fed (2004)

Robert Phillipson, *English, Panacea or Pandemic?* Cynhadledd Rhyngwladol Language Issues in English-Medium Universities: A Global Concern Prifysgol Hong Kong Mehefin 18fed-20fed (2008)

Roddick W, *The Role of the law schools of the University of Wales in the development of legal Wales*. Darlith i Ganolfan Materion Cyfreithiol Cymreig, 13 Tachwedd (2000)

Wade-Evans W.A, *Welsh Medieval Law* Clarendon Press, Rhydychen (1909)

J Goronwy Edwards, *Hywel Dda and the Welsh Law Books* Celtic Law Papers Studies Presented to the International Commission for the History of Representative and Parliamentary Institutions XLII Aberystwyth (1971)

Ward M, *Building from the bottom-up: Linguistic rights for extremely endangered languages*. Foundation for Endangered languages 8th conference, 17-19th September (1999)

Watkin T.G, *Dysg y Gyfraith yn y gymru gyfoes – y cyfleoedd a'r peryglon*. Darlith flynyddol Cymdeithas y Cyfreithwyr, Awst (2005)

Wright S, *What is a Language? Some difficulties inherent in language rights*. Foundation for Endangered languages 8th conference, 17-19th September (1999)

Mr Ustus Thomas Darlith Arglwydd Morris Borth-y-Gest gan Hydref 25ain (2000)

Achosion

Minority Schools in Albania, Advisory Opinion, 1935 P.C.I.J. (ser. A/B) Rhif. 64 Ebrill 6ed (1935)

Achos Ieithyddiaeth Gwlad Belg 1968 Rhif 2 (1968) 1 EHRR 252

R v Merthyr Tydfil JJ ex parte Jenkins (1967) 1 AER 636

Morris ac eraill v Swyddfa'r Goron [1970] 2 Q.B. 114

Campbell a Cosans v UK (1982) 4 EHRR 293

K v Ffrainc cais 10210/82 7fed o Rhagfyr 1983/84 35 'Decisions Reports' 207

Bideault v Ffrainc cais 1126/64 Hydref 6ed (1986) 48 'Decisions Reports' 234

Kaminski v Awstria Penderfyniad 19eg Rhagfyr (1989) Llys Hawliau Dynol Ewrop

Cyprus v Twrci (2002) Penderfyniad rhif 25781/94

R v Daoust [2004] Scc 6, 1 SCR 217, 235 DLR

Cytundebau Rhyngwladol

Siartr Cynghrair y Cenhedloedd (1945)

Siartr Hawliau Sylfaenol Ewrop

Cyfamod Rhyngwladol ar Hawliau Dynol (1948)

Confensiwn Hawliau Dynol (1950)

Cyfamod Rhyngwladol ar Hawliau Sifil a Gwleidyddol (1966)

Confensiwn Fframwaith Er Gwarchod Lleiafrifoedd Cenedlaethol (1995)

Siartr Ewrop Ar Gyfer Ieithoedd Rhanbarthol Neu Leiafrifol (2001)

Deddfwriaeth

Cymru

Statud Rhuddlan 1284

Deddf Uno 1536

Deddf 1732

Deddf Llysoedd 1942

Deddf Addysg 1944

Deddf yr Iaith Gymraeg 1967

Deddf Addysg 1988 a ddiwygiwyd gan adran 354(8) Deddf Addysg 1996

Deddf yr Iaith Gymraeg 1993

Deddf Llywodraeth Cymru 1998

Deddf Llywodaeth Cymru 2006

Mesur y Gymraeg (Cymru) 2011

Y Ffindir

Cyfansoddiad y Ffindir 1917

Deddf Apwyntiadau Barnwrol (205/2000)

Deddf Iaith y Ffindir (403/2003)

Deddf ar Wybodaeth Angenrheidiol ar gyfer cyrff cyhoeddus (423/2003)

Archddyfarniad ar Asesu Gallu Ieithyddol yn y Ffinneg a'r Swedeg o fewn Gweinyddiaeth Talaith (481/2003)

Archddyfarniad y Llywodraeth ar Brifysgolion (770/2009)

Deddf Prifysgolion (558/2009)

Gwlad y Basg

Deddf Gynhenid Tri o'r 18fed o Rhagfyr 1979

Deddf Organaidd Awst 10fed ar ailsefydlu a gwella hawliau statudol 13/1982

Deddf Gynhenid er Rheoleiddio Defnydd y Fasgeg 1982

Deddf Statudol Basgeg 15fed Rhagfyr 18/1986

Deddf Prifysgolion 2001

Deddf System Prifysgol Gwlad y Basg (Deddf 3/2004)

Sbaen

Ddeddf Moyano 1857

Ffrainc

Deddf Deixonne 51-46 Ionawr 11eg 1951

Loi 75-620 du Juilliet a Circulaire 75-426 du Novembre 1975

Loi no. 2005-380 Avril 23 2005

Canada

Deddf Uno Canada 1840

Siartr Hawliau a Rhyddfreiniau Canada 1982

Côd Troseddol Canada

Deddf Ieithoedd Swydddogol Canada 1969

Siartr Hawliau a Rhyddfreiniau Canada 1982

Deddf Ieithoedd Swydddogol Canada 1988

Yr Eidal

Deddf Prifysgolion yr Eidal 2010 *Legge Gelmini 240/2010*

Trafodaethau Ty'r Cyffredin

Trafodaeth Deddf Llysoedd Hydref 14eg 1942, Cyfrol 383 Col 1669

Trafodaeth Deddf yr Iaith Gymraeg Gorffennaf 17eg 1967 col 750

Trafodaeth Deddf yr Iaith Gymraeg Chwefror 27ain 1992 Cyfrol 204 col 1153

Trafodaeth Deddf yr Iaith Gymraeg Chwefror 27ain 1992 Cyfrol 225 col 951

Trafodaeth Deddf yr Iaith Gymraeg Chwefror 27ain 1992 Cyfrol 225 col 952

Gwefannau

<http://www.pch.gc.ca/pgm/slo-ols/pubs/08-13-LDL/index-eng.cfm>

cafwyd mynediad Awst 4ydd 2008

www.byigwlb.org.uk/Cymraeg/cyhoeddiadau/1951+census+report+on+welsh+sapeaking+population+pdf/cyhoeddiadau/pages/publicationitem.aspx?puburl=/cymraeg/cyhoeddiadau (aeth ar y we 28.05.09)

cafwyd mynediad Mai 19eg 2010

www.caerdydd.ac.uk/about/milestones/index.html

cafwyd mynediad 04.10.10

www.swwhep.ac.uk/cy/oamgylch/prifysgolabertawe

cafwyd mynediad 04.10.10

www.profile.glam.ac.uk/about/history

cafwyd mynediad 04.10.10

www.stat.fl/tup/suoluk_vaesto_en.html#vitalstatistics

cafwyd mynediad Mai 14eg 2011

www.stat.fl/tup/suoluk_vaesto_en.html#vitalstatistics

cafwyd mynediad Mai 14eg 2011

commissionondevolutioninwales.independent.gov.uk/

cafwyd mynediad Medi'r 2il 2011

www.sra.org.uk/sra/regulatory-framework/solicitors-trainign-regulations-2009.page cafwyd mynediad Chwefror 8fed 2012

www.bangor.ac.uk/law/news.php.cy

cafwyd mynediad Mawrth 12fed 2012

www.helsinki.fi/oikeustiede/tutkimus_ja_julkaisut/vaitoskirja_ja_lisensiaatin_tutkimukset.htm

cafwyd mynediad Mai 21ain 2011

<http://www.pch.gc.ca/pgm/slo-ols/pubs/08-13-LDL/index-eng.cfm>

cafwyd mynediad Awst 4ydd 2012

www.comisiynyddygyymraeg.org/Cymraeg/Cymorth/dataacystadegau/Pages/Cyfrifiad2011canlyniadauanewidiadauer2001.aspx

Cafwyd mynediad Mai 5ed 2013

wales.gov.uk/consultations/finance/seplegaljurisdiction/?skip=1&lang=cy

cafwyd mynediad Mai 12fed 2012

www.lawsociety.org.uk/careers/becoming-a-solicitor/routes-to-qualifying/

cafwyd mynediad Gorffennaf 6ed 2012

www12.statcan.gc.ca/census-recensement/2011/as-sa/98-314-x/98-314-x2011001-eng.cfm

cafwyd mynediad Ionawr 23ain 2013

<http://www.colegcymraeg.ac.uk/en/media/main/dogfennaucucc/cynlluniaudatblygu/Cynllun-Datblygu-Cyfraith.pdf>

cafwyd mynediad Ebrill 24ain 2013

<http://www.law.cf.ac.uk/courses/professional/lpc/>

cafwyd mynediad Mai 25ain 2013

<http://www.colegcymraeg.ac.uk/cy/gwaith/cynllunstaffio/>

cafwyd mynediad Mai 8fed 2013

www.colegcymraeg.ac.uk/cy/gwaith/ymchwil/ygyfraith/cafwyd

cafwyd mynediad Gorffennaf 23ain 2013

wales.gov.uk/docs/statistics/2012/120802sb642012cy.pdf

cafwyd mynediad Gorffennaf 23ain 2013

www.comisiynyddygyymraeg.org/Cymraeg/Cymorth/dataacystadegau/Pages/Cyfrifiad2011canlyniadauynolawdurdodlleol.aspx

cafwyd mynediad Gorffennaf 23ain 2013

www.swansea.ac.uk/media/Llyfryn%20Darpariaeth.pdf

cafwyd mynediad Gorffennaf 23ain 2013

www.colegcymraeg.ac.uk/en/media/main/dogfennau-ccc/cynlluniaudatblygu/Cynllun-Datblygu-Cyfraith.pdf

cafwyd mynediad Gorffennaf 24ain 2013

www.colegcymraeg.ac.uk/cy/gwaith/prosiectau/prifbrosiectau/gyfraith/teitl-4845-cy.php

cafwyd mynediad Gorffennaf 24ain 2013

<https://statswales.wales.gov.uk/Catalogue/Education-and-Skills/Post-16-Education-and-Training/Higher-Education/WelshMedium/StudentEnrolmentsWithTeachingThroughTheMediumOfWelsh>

cafwyd mynediad Awst 2il 2013

http://www.colegcymraeg.ac.uk/prospectws/pdf/ccc_prospectws2014_cy.pdf

cafwyd mynediad Awst 2il 2013

www.ul.ie/international/UPPA_Info_Sheet_2013-14.pdf

cafwyd mynediad Awst 14eg 2013

www.colegcymraeg.ac.uk/en/media/main/dogfennaucucc/cynlluniaudatblygu/Cynllun-Datblygu-Cyfraith.pdf

cafwyd mynediad Gorffennaf 24ain 2013

http://www.colegcymraeg.ac.uk/prospectws/pdf/ccc_prospectws2014_cy.pdf

cafwyd mynediad Medi'r 3ydd 2013

<http://www.country-data.com/cgi-bin/query/r-4605.html>

cafwyd mynediad Medi 12fed 2013 Ffindir

Gwefannau a gyfeiriwyd atynt

<http://www.win-hec.org/>

www.hefcw.ac.uk

<http://www.porth.ac.uk/cy/>

<http://www.colegcymraeg.ac.uk/cy/gwaith/datblygustaff/>

<http://www.colegcymraeg.ac.uk/cy/gwaith/cynlluniau-datblygu/>

<http://www.colegcymraeg.ac.uk/cy/gwaith/prosiectau/>

<http://sgiliauiaith.colegcymraeg.ac.uk/cy/hafan>

<http://www.porth.ac.uk/cy/>

<http://www.colegcymraeg.ac.uk/en/media/main/dogfennau-ccc/Cyfansoddiad.pdf>

<http://www.colegcymraeg.ac.uk/cy/ycoleg/bwrddcyfarwyddwyr/>

<http://www.colegcymraeg.ac.uk/cy/ycoleg/academaidd/>

<http://www.colegcymraeg.ac.uk/cy/ycoleg/canghennau/>

<http://www.colegcymraeg.ac.uk/cy/gwaith/ysgoloriaethau/israddedig/>

<http://www.colegcymraeg.ac.uk/cy/gwaith/ysgoloriaethau/meistr/>

<http://www.colegcymraeg.ac.uk/cy/gwaith/ymchwil/>

www.colegcymraeg.ac.uk/cy/cyllido/cynllunstaffioacademaidd/